

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ
VE
İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

74303

DOĞU TÜRKİSTAN'DA

İNSAN HAKLARI

Doktora Tezi

74303

Hazırlayan

Ahmet Türköz - 132

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mahir Aydın

İstanbul - 1998

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Doktora tezi olarak sunduğum "Doğu Türkistanda İnsan Hakları" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyamda gösterilenlerden oluştuğuundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

23.11./1998
Ahmet TÜRKÖZ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
ÖZET	XII
ABSTRACT	XIV
KISALTMALAR.....	XVII

GİRİŞ

I. DOĞU TÜRKİSTAN'IN COĞRAFİ DURUMU.....	1
II. KISA TARİHÇE	3
III. ETNİK VE DEMOGRAFİK YAPI	11
IV. DOĞU TÜRKİSTAN'IN GERÇEK NÜFUSU NE KADARDIR?	13
V. DOĞU TÜRKİSTAN'IN EKONOMİK DURUMU	16
A- Tarım	16
B- Doğal Kaynaklar	18
C- Petrol ve Yan Ürünleri	22
VI. SÖMÜRÜLEN DOĞU TÜRKİSTAN	31

I. BÖLÜM

DOĞU TÜRKİSTAN'DA İNSAN HAKLARI

I. İNSAN HAKLARI KAVRAMININ AÇIKLANMASI	43
A- İnsan Hakları	44
1. Yaşama Hakkı	44
2. Doğu Türkistan'da Yaşama Hakkına Yönelik İhlaller	48
a) Doğum Kontrolü Politikası ve Kürtaj	48
b) Organ Hırsızlığı ve Beden Bütünlüğü Hakkı	54
c) Ölüm Cezası	55
d) Yaşamı Sürdürme Hakkı	56
3. Bedenin Her Türlü Saldırıdan Uzak Kalması Hakkı (İşkence Yasağı)	56
4. Doğu Türkistan'da İşkence	57
5. Eşitlik	59

6. Doğu Türkistan'da Eşitlik	60
7. İnsanın Maddi ve Manevi Varlığını Geliştirme Hakkı	60
8. İnsan Haklarının Korunması	61
B- Kamu Özgürlükleri	62
1. Siyasal Özgürlükler	63
2. Doğu Türkistan'da Siyasal Özgürlüklerle İlgili Hak İhlalleri ...	64
a) Siyasal Katılma Özgürlüğü	64
b) Düşünce Özgürlüğü	65
3. Kişisel Yaşamla İlgili Diğer Özgürlükler	65
4. Doğu Türkistan'da İnanç Özgürlüğüne İlişkin Hak İhlalleri	66
5. Doğu Türkistan'da Toplantı ve Gösteri Özgürlüklerine İlişkin Hak İhlalleri	72
6. Ekonomik ve Sosyal Özgürlükler	74
7. Kamu Özgürlüklerinin Verdiği Yükümlülükler	74
C- Az gelişmiş Ülkelerde İnsan Hakları	75
D- İnsan Hakları ve Egemenlik	76
II. ÇİN'DE İNSAN HAKLARININ HUKUKSAL BOYUTLARI ...	77
A- Çin'de İnsan Hakları Anlayışı	77
B- Çin Anayasalarında İnsan Hakları	79

II. BÖLÜM

DOĞU TÜRKİSTAN'DA ÇEŞİTLİ İNSAN HAKLARI SORUNLARI

I. AZINLIK HAKLARI	84
A- Azınlık Hakları	84
1. Halk Hakları	87
2. Yerli Halkların Korunması	88
3. Gelişme Hakkı	89
4. Self-Determinasyon Hakkı	90
5. Çin'in Self-Determinasyon Hakkı Anlayışı	97
B- Çin'de Milliyetler Problemi ve Azınlık Hakları: Self-Determinasyon'dan Bölgesel Otonomi'ye	99
C- Çin Anayasalarında Azınlık Hakları	106
D- Bölgesel Otonomi ve 1984 Milli Bölgesel Otonomi Kanunu	108
1. 1984 Milli Bölgesel Otonomi Kanunu	109
2. Çin Halk Cumhuriyeti'nde Bölgesel Otonominin Özellikleri	112

3. Diğer Ülkelerde Uygulanan Bölgesel Otonomi Örnekleri	114
a) İtalya Örneği	114
b) İspanya Örneği	115
c) Portekiz Örneği	117
d) Fransa Örneği	118
e) Birleşik Krallık Örneği	120
4. Doğu Türkistan'da Bölgesel Otonomi Uygulanıyor mu?	121
II. ÇEVRE HAKKI	125
A- Çevre Hakkı	126
1. Barış Hakkı ve Çevre Hakkı	128
2. Gelişme Hakkı ve Çevre Hakkı	129
3. Yaşama Hakkı ve Çevre Hakkı	129
B- Çevresel Irkçılık	130
C- Doğu Türkistan'daki Çevre Sorunları	132
1. Çinli Göçmen Artışı Sonucu Ortaya Çıkan Çevre Sorunları	132
a) Çinli Göçmen Politikası	133
b) Çinli Göçü ve Çevre Hakkı	135
2. Sömürge Siyaseti Sonucunda Çıkan Çevre Sorunları	136
3. Nükleer Denemeler Sonucu Ortaya Çıkan Çevre Sorunları	138
a) Çin'in Nükleer Gücü	139
b) Lop-Nor ve Radyoaktivite	140
c) Çin'in Nükleer Testleri	140
d) Doğu Türkistan'da Nükleer Denemelerin Etkileri	142
aa. Yaşama Hakkına Yönelik Etkiler	143
bb. Çevre Hakkına Yönelik Etkiler	144

III. BÖLÜM

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER, ULUSLARARASI TOPLUM VE ÇİN

I. ÇİN VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER	146
A- Çin ve BM İnsan Hakları Sözleşmeleri	146
B- Çin, İnsan Hakları ve Birleşmiş Milletler	149
C- Çin ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonları	151
1. 1989'dan Önce Çin, İnsan Hakları Komisyonu ve Alt-Komisyon	152

2. Alt-Komisyon'un 41. Oturumu - Ağustos 1989	154
3. Ocak 1990'dan Ocak 1993'e İnsan Hakları Komisyonu ve Alt-Komisyon Oturumları: Çin'in Gelişen İnsan Hakları Diplomasisi	160
4. Alt-Komisyon'un 45. Oturumu - Ağustos 1993:	
Viyanadan Sonra	165
II. ÇİN VE ULUSLARARASI TOPLUM	172
A- İnsan Hakları Alanında Çin'in Durumu	172
B- Uluslararası Toplumun İnsan Hakları Alanında Baskısı	174
1. Hükümetdışı Kuruluşların (NGO) Raporları	175
2. ABD Dışişleri Bakanlığı Raporları	177
3. Çin'in İnsan Hakları İhlalleri Notlandırması	186
C- Çin'in İnsan Hakları Müdafaası	190
SONUÇ	197
BİBLİYOGRAFYA	
EKLER	220
EK-I	
ÇHC'ndeki Milli Otonom Bölgeler (Alanlar)	221
EK-II	
1984 Milli Bölgesel Otonomi Kanunu	225
EK- III	
1982 Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası	243
EK-IV	
Doğu Türkistan Haritası	281

ÖNSÖZ

Yüzyılımızın büyük devlet adamlarından olan Mustafa Kemal Atatürk, yıkılan Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yeni, çağdaş ve bağımsız bir devlet kurarak, bugünkü sahip olduğumuz hak ve özgürlükleri bize vermiştir. O, yeni devleti kurduktan sonra, Türkiye'de demokrasinin gelişmesi ve evrensel hukuk değerlerinin ülkede yerleşmesi ve yaygınlaşması için elinden geleni yapmıştır. Demokrasinin olmazsa olmaz kuralı olan çok partili sisteme geçme konusunda çok istekli davranmıştır ve teşvik etmiştir.¹

Yüzyılımızda baskıcı komünist rejimlerin Stalin² ve Mao gibi liderlerinin aksine Atatürk, ülkesinde çok partili sistemi geliştirmeye çalışmıştır. Atatürk Türkiye'de anayasalarla Türk toplumuna hak ve özgürlüklerini verirken, diğer yanda Sovyetlerde müslüman ve Türk halklarının hürriyetleri elinden alınıyordu. II. Dünya Savaşından sonra da, Mao önderliğindeki Komünist Çin Doğu Türkistanlıların, Tibetlilerin ve Moğolların özgürlüklerini ellerinden alıyordu.

İngiltere, Fransa, İtalya gibi güçlü dünya devletlerine karşı bağımsızlık için savaşan Atatürk, tarihin kendisine verdiği rolü tam olarak oynayarak, bunda başarılı olmuştur. Güçlü sömürgeci devletlere karşı Türk milletiyle birlikte anti-emperyalist bir savaş veren Atatürk, daha sonra, dünyadaki sömürge halkların özgürlük mücadelesine model teşkil etmiştir.³ Evrensel platformda **Kemalizm** denilen olgu böylelikle ortaya çıkmıştır.

¹ Mustafa Kemal, Fethi Okyar'a yazdığı bir mektupta, başka siyasi partilerin mecliste yer alıp memleket meselelerini serbestçe tartışmasını Cumhuriyetin temellerinden biri olarak gördüğünü belirtiyordu. Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi-Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İst., 1967, s. 61

² Sovyetler Birliği'nde İnsan Hakları ihlallerinin en büyük sebebinin "Stalincilik" olduğu hakkında bkz. Prof. Dr. Yılmaz Altuğ, *Biraz Hürriyet-Sovyet Rusya'da Aydınların İnsan Haklarının İhlaline Karşı Mücadelesi*, İst. Boğaziçi Yay., 1974, s. 125 vd.

³ Türk Kurtuluş Savaşı yalnız Türk milletinin değil, bütün ezilen milletlerinde geleceğini belirlemiştir. Bilal N. Şimşir, "Atatürk ve Üçüncü Dünya Ülkeleri", *8. Türk Tarih Kongresi*, C. III, Ankara, 1983, s. 1906; Yabancı devlet adamları da Kemalizmi anti-sömürgeci bir hareket olarak görüyorlardı. Mesela Tunus Devlet Başkanı Habib Burgiba, "bütün başkaldıran ve kurtuluş hareketine girişen milletlerin gözü Mustafa Kemal'de idi" demiştir. S.A.H. Haggi. (Çev. Ahmet Edip Uysal). "Üçüncü Dünya Milletleri Açısından Mustafa Kemal ve Kemalizm", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 2, s. 342

Kemalizm sadece güçlü sömürgeci devletlere karşı verilen bağımsızlık savaşı demek olmayıp, aynı zamanda devletler arenasında bağımsızlığı sürekli hale getirmek ve bunun içinde demokratik, İnsan Haklarına saygılı ve ekonomik olarak kalkınmacı bir milli devlet modeli kurmak demektir.

Son yıllarda uluslararası İnsan Hakları hukuku alanında, halkların yani azınlık milletlerin hakları ön plana çıkmaktadır. Özellikle sömürge halkların bağımsızlıklarını kazanması ve kendi kaynaklarını kendilerinin kullanması düşüncesi önem kazanmaktadır. Nitekim, bu düşünce yüzyılın başında, büyük önder Atatürk tarafından *"sömürgecilik ve emperyalizm yeryüzünde yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiç bir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir aheng ve işbirliği çağı hakim olacaktır"*⁴ şeklinde ifade edilmiştir.

Yukarıda anlatıldığı gibi, tarihin yetiştirdiği Büyük Adamlara özgü bu geleceği sezme kabiliyeti, O'nun Dış Türklerle ilgili yaptığı konuşmalarda daha iyi ortaya çıkar. Bu cümleden olarak, Atatürk'ün Cumhuriyetimizin 10. yılı nedeniyle yaptığı konuşmayı burada birkez daha hatırlatmak istiyoruz:

"Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse, bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman, Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim, bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir, kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür. Tarih bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli."⁵

⁴24 Mart 1933'te söylenmiştir. 20 Aralık 1954 Tarihli *Dünya Gazetesi*'nden zikreden Arı İnan, *Düşünceleriyle Atatürk*, TTK: Ankara, 1983, s. 58

⁵İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Sofrası*, s. 141'den zikreden Suat İlhan, "Türk Devrimi ve Türk Dünyası", *Yeni Türkiye (Türk Dünyası Özel Sayısı I)*, Mayıs-Haziran 1997, Yıl. 3, S. 15, s. 58-59

Atatürk'ün yukarıda yaptığı konuşmayı destekleyen başka bir sözü de şu şekildedir:

"Türk milleti Kurtuluş Savaşından beri, hatta bu savaşa atılırken bile, mahkum milletlerin hürriyet ve bağımsızlık davalarıyla ilgilenmeyi, o davalara yardım etmeyi benimsemiştir. Böyle olunca kendi soydaşlarının hürriyet ve bağımsızlıklarına ilgisiz davranması elbette uygun görülemez. Fakat milliyet davası şuursuz ve ölçüsüz bir dava şeklinde düşünülmemeli ve savunulmamalıdır. Milliyet davası siyasi bir mücadele konusu olmadan önce şuurlu bir ideal meselesidir. Şuurlu ideal demek pozitif bilimlere, bilimsel yöntemlere dayandırılmış bir hedef ve gaye demektir. O halde, propagandalarda müspet yöntemlere müracaat etmek şarttır. Hareketlerin imkan sınırları ve öncelikleri mutlaka hesaba katılmalıdır. Türkiye dışında kalmış olan Türkler, önce kültür meseleleriyle ilgilenmelidirler. Nitekim biz Türklük davasını böyle uygun bir ölçüde ele almış bulunuyoruz. Büyük Türk tarihine, Türk dilinin kaynaklarına, zengin lehçelerine, eski Türk eserlerine önem veriyoruz. Baykal ötesindeki Yakut Türklerinin dil ve kültürlerini bile ihmal etmiyoruz."⁶

Yine, Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşma, Türkiye politikacılarına ufuk açmaktadır:

"Bu insanlık dünyasında en az yüz milyonu geçen bir Türk milleti topluluğu vardır. Ve bu milletin yeryüzündeki genişliği oranında tarih sahasında da bir derinliği vardır."⁷

Atatürk'ün Dış Türklerle ilgili yukarıdaki sözleri, bugünkü Türk devlet adamlarına rehber olmuştur. Nitekim, 1991 yılında Sovyetler Birliği dağılıp Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Azerbaycan gibi yeni Türk cumhuriyetleri kurulduğunda, onları uluslararası sahada ilk

⁶ *Muhit Mecmuası*, Sene: 1, No: 2, 1928 ve; *Türk Kültürü Dergisi*, S. 13, 1963. Abdülkadir İnan'dan zikreden Genelkurmay Başkanlığı, *Atatürkçülük-Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri (Birinci Kitap)*. Ankara, 1983, s. 87

⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 24, s. 305-306'dan zikreden Mehmet Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası, "Türkiye ve Türkiye Haricinde Yaşayan Türkler"*, İst. Acar Yay., 1988, s. 23

taniyan devlet sevgili Türkiye olmuştur. Aynı şekilde, onlara siyasi, ekonomik ve ticari alanda yardım eden ve tecrübelerini aktaran da Türkiye olmuştur, kültürel bağlarını daha da geliştirmek için binlerce genç soydaşımızı okutan da Türkiye olmuştur.

Atatürk'ün önceden gördüğü gibi, Sovyetler Birliği nasıl parçalanmışsa, yakın bir gelecekte Çin İmparatorluğu⁸ da yıkılacak ve Doğu Türkistan, Tibet, İç Moğolistan ve Manchurya gibi yeni devletler kurulacaktır. Onun için Doğu Türkistan bağımsız olduğunda büyük önderimizin direktifleri doğrultusunda hazırlıklı olmalıyız.

Görüldüğü gibi Atatürk, Türkiye dışındaki diğer Türk topluluklarıyla kültürel ilişkilerin kurulmasından yanaydı. Ancak, Atatürk'ün bu görüşlerini ırkçılıkla bağdaştırmamak gereklidir. Nitekim, o yaptığı bir konuşmasında "hiçbir sınır tanımayarak dünyadaki bütün Türkleri bir devlet olarak birleştirmek, ulaşılamayacak bir amaçtır"⁹ diyerek Turancılığı yani ırkçılığı reddetmiştir. Ayrıca, değerli hocam Prof. Dr. Yılmaz Altuğ'un dediği gibi, "nasıl ki Anglo-Sakson kökenli iki devlet olan İngiltere ve Amerika arasındaki ilişkiler daima iyi olmuşsa, Türkiye'nin de aynı dil ve aynı kökten gelen dünyadaki diğer Türk devlet ve topluluklarıyla iyi ilişkiler kurmasının normal olduğu" unutulmamalıdır.

Bütün bu nedenlerden dolayı, bilimsel araştırmaların yuvası olan İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde biz, Doğu Türkistan hakkında böyle bir tez çalışması yapma imkanı bulduk. Öte yandan, değerli hocam Prof. Dr. Yılmaz Altuğ'un 1970'lerde Sovyetler Birliği'ndeki İnsan Hakları ile ilgili olarak yazdığı eseri¹⁰ "Doğu Türkistan'da İnsan Hakları" konulu tezimize büyük ölçüde ilham kaynağı olmuştur. Nitekim, tezimizin ikinci ve üçüncü bölümleri aynı anlayışla ele alınmıştır. Ayrıca kendisinin yapmış olduğu kıymetli tavsiyeler tez çalışmamda bana çok yardımcı olmuştur. Burada kendisine şükran ve minnetlerimi arz etmek istiyorum.

⁸"İçinde çeşitli milletleri barındıran iki büyük imparatorluk vardır. Bunlar Çin ve Sovyet Rusya'dır." Y. Altuğ, *a.g.e.*, s. 74-75

⁹Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938)*, 2. Cilt, Ankara:TTK, 1961, s. 321

¹⁰ Prof. Dr. Yılmaz Altuğ, *Biraz Hürriyet-Sovyet Rusya'da Aydınların İnsan Haklarının İhlaline Karşı Mücadelesi*, İst. Boğaziçi Yay., 1974.

Tezimizin giriş bölümünde, Doğu Türkistan'ın kısaca tarihçesini vermeyi uygun gördük. Böylelikle, hem bu bölgenin binlerce yıllık bir Türk yurdu olduğunu göstermek, hem de konuya başlamadan önce Doğu Türkistan'ı tanıtmak istedik.

Doğu Türkistan'daki baskı ve İnsan Hakları¹¹ ihlallerinin, oradaki doğal kaynakların zenginliğiyle ilişkili olduğuna inanıyoruz. Bu nedenle yine girişte, Doğu Türkistan'daki çeşitli maden, petrol ve doğal gaz zenginlikleri hakkında detaylı bilgiler verdik. Ayrıca, Çin'in Doğu Türkistan'ı ekonomik olarak sömürmeye çalıştığını göstermeye çalıştık. Öte yandan, petrolün dünya politikasındaki yeri itibariyle, Doğu Türkistan'ın şimdi olduğu gibi gelecekte de Amerika ve Batı ülkelerinin yakından takip edecekleri bir bölge olacağı gözden uzak tutulmamalıdır.

Birinci ve ikinci bölümlerde, Doğu Türkistan'daki İnsan Hakları durumlarını açıklamaya çalıştık. Bunu yaparken büyük ölçüde Uluslararası Af Örgütü'nün¹² yayınlarından yararlandık. Ayrıca birinci bölümde İnsan Hakları kavramının ve ikinci bölümde de azınlık hakları ve çevre hakkı kavramlarının tanımlarını verdik. Bu tanımları verirken, Birleşmiş Milletler sisteminde ortaya konulmuş İnsan Haklarıyla ilgili çeşitli bildiri ve sözleşmeleri de ekledik. Bunun yanında, Çin Halk Cumhuriyeti'nin genel İnsan Hakları durumunu ve 1982 Anayasası'ndaki temel hak ve hürriyetleri vermeye özen gösterdik. Nitekim, bunun için tezimizin sonunda 1982 Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası'nı koymayı uygun gördük. Aynı şekilde, Çin'deki azınlıkların haklarını anlatan 1984 tarihli Bölgesel Otonomi Kanunu da ek olarak konuldu.

Son bölümde Çin Halk Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda ve Birleşmiş Milletler'deki İnsan Hakları durumunu ele aldık. Özellikle, Çin'le ilgili BM İnsan Hakları Komisyonu'nda ne gibi gelişmeler olmuş, buna dikkat çekmeye çalıştık. Çünkü, Doğu Türkistan sorununun artık Birleşmiş Milletler de gündeme getirilmesinin an meselesi olduğuna inanıyoruz.

¹¹Tez boyunca, İnsan Hakları sözcüğünü özellikle büyük harflerle yazmaya özen gösterdik.

¹²Af Örgütü'nün statüsü ve çalışma düzeni hakkında bkz. Aime Leaud (Çev. Aydın Çetiner), *Uluslararası Af Örgütü*. İst. İletişim Yay., 1994.

Doğu Türkistan kökenli bir insan olarak, böyle bir tezi işlememin normal olduğu muhakkaktır. Bununla birlikte, Türk ve dünya kamuoyuna Doğu Türkistan davasının anlatılmasının da ancak İnsan Hakları bağlamında olacağı da bir gerçektir. Nitekim, tez boyunca bu gerçeği kanıtlamaya gayret ettiğimi belirtmeliyim. Diğer yandan, ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün sömürge karşıtı görüşleri ile onun çağdaşlaşma modelinin gelecekte bağımsızlığını kazanacak Doğu Türkistan için örnek teşkil edeceğine dair inancımı da burada ifade etmek istiyorum.

Bir Türk yurdu üzerinde İnsan Haklarıyla ilgili böyle bir çalışmanın diğer ülkelerin egemenliği altında yaşayan ve azınlık statüsünde olan Türk toplulukları için de örnek olacağı ümidini taşıyoruz. Umarız bundan böyle, Yunanistan içindeki Batı Trakya Türkleri azınlığı için, Irak'taki Kerkük Türkleri için ve daha birçok ülkedeki Türk azınlık toplulukları için bu şekilde çalışmalar yapılabilir.

Bu çalışmam esnasında konuyla ilgili çeşitli süreli yayınları taradık. Öncelikle, İnsan Hakları alanında Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü tarafından yayınlanan *İnsan Hakları Yıllığı* ve *Amme İdaresi Dergisi*'ni gözden geçirdik. Direkt olarak Doğu Türkistan'la ilgili makaleleri önce Doğu Türkistan Göçmenler Derneği yayın organı *Doğu Türkistan* ve Doğu Türkistan Vakfı yayın organı *Doğu Türkistan'ın Sesi* dergilerinden çokça bulduk. Aynı zamanda Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın süreli yayınları olan *Türk Dünyası Tarih Dergisi* ve *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*'nden yararlandık. Daha sonra Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün yayınladığı *Türk Kültürü* dergisinden yararlandık. Son olarak, yabancı literatürde Orta Asya araştırmalarında önemli bir yeri olan *Central Asian Survey* dergisini taradık. Bu yukarıda saydığımız süreli yayınların içindeki Doğu Türkistan'la ilgili tüm makaleler elimizde mevcut bulunmaktadır. Eğer isteyen olursa fotokopi çektilererek bizden temin edebilir.

Bu çalışmamda yardımcı olanlara sırasıyla burada teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Öncelikle, 1984 Bölgesel Otonomi Kanunu'nun Uygur Türkçesinden aktarmamda yardımcı olan Hamit Göktürk Bey'e ve konuyla ilgili yabancı kaynakları Tayvan'dan bana gönderen Fatih Uçar Bey'e

minnettarım. Kendilerine teşekkür ediyorum. Ayrıca, Uluslararası Af Örgütü Türkiye sorumlusu Özlem Dalkıran Hanımefendiye ve Greenpeace Akdeniz Ofisi Enerji Bölümü sorumlusu Melda Keskin Hanımefendiye sağladıkları kaynaklar açısından çok teşekkür ediyorum.

Tez çalışmam esnasında gerekli sabrı gösteren ve bana destek olan eşim Sevinç Türköz'e de burada teşekkür etmek istiyorum.

En önemlisi de, bu çalışmayı yaptığım kurumun bana böyle bir fırsatı ve imkanı tanıması nedeniyle, Enstitü Sekreteri Sayın Çelebi Bozkurt Bey'e ve Enstitü Müdürü değerli hocam Prof. Dr. Erol Cihan'a çok minnettarım. Kendilerine müteşekkirim.

Tez çalışmamı değerli tavsiyeleriyle yönlendiren ve teşvik edici sözleriyle tez esnasında karşılaşılan zorlukları aşmama yardımcı olan danışman hocam Doç. Dr. Mahir Aydın'a teşekkür etmeyi ayrıca bir borç bilirim.

ÖZET

Asırlardır çeşitli Türk topluluklarının yurdu olan Doğu Türkistan 1949 yılından beri Çin Halk Cumhuriyeti'nin işgali altındadır. Resmi adı Sinkiang Uygur Otonom Bölgesi olan Doğu Türkistan, 1982 Çin Anayasasına göre, Çin'in ayrılmaz bir parçası durumundadır ve azınlık otonom bölge statüsündedir. Şu an için Anayasaya göre hazırlanmış 1984 Milli Bölgesel Otonomi Kanunu'na bağlı olarak yönetilmektedir. Ancak uygulamalara bakıldığında, otonomi kanununda verilen geniş haklar sadece kağıt üzerinde kalmaktadır. Bu durumda bölgede çeşitli İnsan Hakları sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Doğu Türkistan sorunu bir İnsan Hakları sorunudur. İnsan Hakları sorununun ortaya çıkmasının en önemli sebebi de, Doğu Türkistan'daki ekonomik zenginliktir. Bu zengin kaynaklar Çin için vazgeçilmez gibi görünmektedir. Yönetimsel meşruiyetini Komünist ideolojiye dayandıran ÇHC yöneticileri, bu ideolojinin sömürü düzenine karşı olmasına rağmen, azınlık bölgelerinde sömürü düzenine devam etmektedir. Diğer yandan, Çin'in azınlık bölgeleri kolonileştirmesi politikasıyla, dış politikada Üçüncü Dünya ülkelerinin emperyalist Batı'ya karşı korunması misyonunu kucaklaması anlaşılabilir bir çelişki ortaya çıkarmaktadır.

Doğu Türkistan'daki İnsan Hakları sorunu tüm ÇHC'ni kapsayan bir sorundur. Çünkü, Çin'de İnsan Hakları ihlallerine maruz kalan insanlar sadece azınlık milletler değildir. Bütün Çin vatandaşları bundan muzdariptir. Yargılamaların anti-demokratik olması, keyfi infazlar ve tutuklamalar, işkence ve ölüm cezaları ve çeşitli kişisel özgürlüklerin sınırlandırılması tüm Çin vatandaşlarının maruz kaldıkları uygulamalardır.

Bununla birlikte, ÇHC'ndeki azınlık milletlerin normal bir Çinliye göre daha fazla İnsan Hakları ihlallerine uğradığı söylenebilir. Çünkü, azınlıkların milli kimliklerinin bir parçası olan dine yönelik baskılar oldukça artmıştır. Anayasa ve özel kanunlarla verilmiş haklarını isteme talepleri askeri ve polisiye önlemlerle bastırılmaktadır. Bu hak isteme gösterilerine katılanlar "karşı devrimci" suçlamasıyla idam edilebilmektedirler.

Doğu Türkistan'a her yıl onbinlerce Çinli göçmenin getirilmesi, bu ülkede çevre hakkının ihlal edilmesi sonucunu getirmektedir. Ayrıca, bu getirilen Çinli göçmenlere yerel halka göre daha iyi ekonomik ve sosyal imkanların sağlanması da ırk ayrımcılığı politikasını gözler önüne sermektedir.

Bütün Çin'de uygulanan "doğum kontrolü ve zoraki kürtaj" politikası yaşama hakkına yönelik İnsan Hakları ihlallerine sebep olmakta ve Doğu Türkistan'da daha sıkı yürütülmektedir. Bu politikanın azınlık otonom bölgelerde uygulanması BM Jenosit Sözleşmesine göre bir soykırım olarak tanımlanmaktadır. Aynı şekilde BM Apartheid Sözleşmesine göre de, uygulama bir apartheid (kurumlaşmış ırk ayrımcılığı) suçu oluşturmaktadır.

Doğu Türkistan'ın Lop-Nor bölgesinde 1964-1997 yılları arasında yaptığı nükleer denemeler önemli bir İnsan Hakları sorunu olarak görünmektedir. Yerel halkın yaşama hakkı ihlal edilerek, BM Jenosit Sözleşmesine göre çevresel bir soykırım (eko-kırım) uygulanmıştır. Halihazırda nükleer denemelerin yerel halka ne gibi zararlı etkiler yaptığı sorusu cevaplanmamıştır.

Doğu Türkistan sorunu İnsan Hakları bağlamında BM gibi uluslararası platformlara taşınmalıdır. Çin'in azınlık bölgelerinde uyguladığı baskı ve sömürü Üçüncü Dünya ülkelerine ve özellikle İslam ülkelerine anlatılmalıdır. Sömürgeciliğe karşı hassas olan Üçüncü Dünya ülkelerinin BM'de destek ve sempatileri kazanılabilir.

Doğaldır ki, bütün bunların yapılabilmesi için diasporadaki Doğu Türkistanlıların dünya çapında faaliyet gösteren Af Örgütü ve Greenpeace gibi çeşitli İnsan Hakları kuruluşlarıyla temas ve diyalog halinde olması gerekir. Ayrıca Birleşmiş Milletler sisteminin de iyice öğrenilip analiz edilmesi gerekmektedir.

ABSTRACT

Eastern Turkestan, which has been the homeland of various Turkic peoples for centuries, has been under the occupation of the People's Republic of China since 1949. Eastern Turkestan whose official name is "Xinjiang Uygur Autonomous Region", is an inseparable part of China and has a status of a minority autonomous region according to 1982 PRC Constitution. In this period, it is governed with the 1984 "National Regional Autonomy Law" which has been prepared according to the Constitution. However, when we consider the applications, the extensive rights which were given in the autonomy law keep only on paper. This situation causes various problems of Human Rights to emerge in the region.

The problem of Eastern Turkestan is a problem of Human Rights. The most important reason for the emerging of the problem of Human Rights is the economical richness in Eastern Turkestan. This rich sources seem indispensable for China. The administrators of the PRC, which bases its administrative rightfulness on Communist ideology, maintains the exploitation system inspite of the fact that this ideology is againts the exploitation system. On the other side, China's policy of colonizing the regions of minorities and in the foreign policy, its embracing the mission of protecting the Third World countries againts the imperialist West point out an incomprehensible contradiction.

The problem of Human Rights in Eastern Turkestan is a problem including the whole PRC. Because people who ara exposed to violation of Human Rights in China are not only the nations of minority. The whole Chinese citizens suffer from it. The judgements, being ante-democratic, arbitrary executions and arrests, tortures and sentences of death and the restriction of various personel freedoms are applications that all Chinese citizens are exposed to.

Besides, it can be said that the nations of minority are exposed to more violations of Human Rights when compared to a normal Chinese

(Han) man. Because constraints directed towards religion, which is a part of the national identity of minorities, have fairly increased. Their demands of asking for their rights which have been given by the Constitution and special laws are being suppressed within military and police measures. Those who attend these right-demanding demonstrations can be executed with an accusation of "counter revolutionary".

Bringing of ten thousands of Chinese immigrants to Eastern Turkestan every year results in the violations of environmental right in this country. Also, providing better economical and social possibilities to these Chinese immigrants, which have been brought, then local people indicates very well its policy of racial discrimination.

The policy of "birth control and forced abortion" which is applied in whole China causes violation of Human Rights directed towards the right to live and it is maintained more strictly in Eastern Turkestan. The application of this policy in minority autonomous regions is defined as a massacre according to the "Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide". In the same way, according to the "International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid", the application forms a crime of apartheid.

The nuclear tests which China made between 1964-1997 in Lop-Nor region of Eastern Turkestan seem as an important problem of Human Rights. Local people's right to live has been violated, according to the UN Genocide Convention an environmental massacre (ecocide) has been applied. At present, the question of what kind of effects can nuclear tests make on local people has not been answered.

The problem of Eastern Turkestan has to be carried to international platforms such as the UN within the context of Human Rights. The constraint and exploitation which China applies in the regions of minorities must be explained to the Third World countries and to especially Islamic countries. In this way the support and sympathy of the Third World countries, which are sensitive to exploitation, can be gained in the UN.

It is natural that, for all these things to be done, people of Eastern Turkestan which are in diaspora have to keep in the position of contact and dialogue with various establishments of Human Rights such as Amnesty International and Greenpeace. Also the system of the United Nations has to be learnt well and analysed.

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
AI	Amnesty International (Uluslararası Af Örgütü)
AİD	Amme İdaresi Dergisi
a.k.	aynı kaynak
AÜHF	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi
AÜSBFD/SBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi
BM	Birleşmiş Milletler
bkz.	bakınız
bs.	baskı
C.	Cilt
CAS	Central Asian Survey
Çev.	Çeviren
ç. n.	Çevirenin notu
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
ÇKP	Çin Komünist Partisi
DT	Doğu Türkistan (Dergisi)
DTS	Doğu Türkistan'ın Sesi (Dergisi)
İHM	İnsan Hakları Merkezi (Ankara Üniversitesi)
İHMD	İnsan Hakları Merkezi Dergisi
İHY	İnsan Hakları Yıllığı
İÜ	İstanbul Üniversitesi
İÜHF	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
MHAD	Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi
No.	sayı
PRC	People's Republic of China (ÇHC)
s.	sayfa
S.	Sayı
TDAD	Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
TDTD	Türk Dünyası Tarih Dergisi
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

TODAİE	Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TK	Türk Kültürü
TTK	Türk Tarih Kurumu
TÜDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
UN	Birleşmiş Milletler
UN Doc.	Birleşmiş Milletler Dökümanı
US	Birleşik Devletler
USA	Amerika Birleşik Devletleri
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

I- DOĞU TÜRKİSTAN'IN COĞRAFİ DURUMU

1949 yılında Komünist Çin birlikleri tarafından işgal edilen¹ Doğu Türkistan², Çin'in³ kuzeybatı sınırında yer alıp resmi adı Sinkiang Uygur Otonom Bölgesi'dir⁴. Otonom bölgeler içinde Çin'e bağlı olan en büyük idari birimdir.

Doğudan batıya 2000 kilometre ve kuzeyden güneye 1650 kilometre genişliğe uzayan Doğu Türkistan, kuzey yarımküresinin 34°-40°ncı enlemlerle, 74°-95°inci boylamlar arasında kalır⁵. Yüzölçümü 1.828.418 kilometre kareden ibaret olup, Türkiye'den 2,5, Federal Almanya'dan 4, Ürdün'den 25, Kongo'dan 5, Pakistan'dan 3, Endonezya'dan 2 misli büyüktür⁶.

Tarih boyunca kültürlerin buluşma kavşağı olan Doğu Türkistan, güneyinde Pakistan, Hindistan ve Tibet, doğu ve kuzeydoğusunda Çin ve Moğolistan, batısında Afganistan ve Tacikistan, kuzeyinde Kırgızistan, Kazakistan ve Rusya ile komşudur⁷.

¹İ. Y. Alptekin, *Doğu Türkistan Davası*, İst., 1981, s. 213; İklil Kurban, *Şarkî Türkistan Cumhuriyeti*, TTK-Ankara, 1992, s. 85

²Doğu Türkistan adı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Baymirza Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri*, TÜDAV-İst., 1987, s. 209-225; Muhabay Engin, "Türkistan Meselesinde Tek Kavram", *DTS*, No: 17-Nisan 1988, s. 13-16. 1991 yılında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, Türkistanlı yazarlar arasında Doğu Türkistan - Batı Türkistan ayrımının yapılması konusunda tartışmalar olmamış değildir. Ancak Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan ayrı bağımsız devletler olarak teşekkül ettikten sonra bunun izi kalmamıştır.

³Çin Halk Cumhuriyeti.

⁴1 Ekim 1955 tarihinde bu adı almıştır.(Çin'deki otonom bölge, il ve ilçelerin kuruluş tarihleriyle beraber adları EK-I'de verilmiştir) Çince "Hsin-çiyang" adı verilen, Avrupa'da Sinkiang diye söylenen ve Uygur Türkçesi söylenişleriyle Şincang "Yeni Topraklar" anlamına gelip 18 Kasım 1884 tarihinde Çin imparatorunun direktifiyle kullanılmaya başlanmıştır ve bu tarihten itibaren Çin'in 19. vilayeti olarak şekillenmiştir. Sinkiang adı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Ankara, 1975, s. 148; Ayrıca, Sinkinag teriminin Çince yeni hudutlar(new frontier) manasına geldiği hakkında bkz. "Xinjiang", *National Geographic*, C. 189, No. 3, Mart 1996, s. 14-15

⁵İlhan Musabay, Polat Turfani, "Doğu Türkistan", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1976, s. 1216

⁶İ. Y. Alptekin, *a.g.e.*, s.24

⁷*National Geographic*, "Xinjiang", Vol. 189, No. 3, March 1996, s. 2-43

Yazları çok sıcak ve kışları çok soğuk olan karasal bir iklimin hüküm sürdüğü Doğu Türkistan etrafı dağlarla çevrili yüksek bir yayladır. Kuzeyinde Altay ve Tarbagatay Dağları, güneyinde Himalaya, Karakurum ve Karanlık dağları vardır. Altay dağları iki kısımdan ibarettir. Büyük Altay dağları, Doğu Türkistan'ı Moğolistan'dan, Küçük Altay dağları ise Doğu Türkistan'ı Sibirya'dan ayırır. Batıda Pamir Platosu'ndan Çin'e kadar uzanan Tanrı Dağları; Doğu Türkistan'ı Tarım Havzası ve Cungarya Havzası olarak ikiye ayırır⁸.

910.000 kilometre kare genişliğe sahip olan Tarım Havzası, Tanrı Dağları ile Karanlık Dağları arasında yer alır. Havzanın yarısından fazlasını meşhur Taklamakan Çölü⁹ kaplar. Geri kalan kısmı Tarım Nehri sayesinde ziraate elverişli durumdadır. Birkaç koldan meydana gelen Tarım Nehri, doğu istikametinde akar ve Karaburan (Lob) Gölü'ne dökülür.

Doğu Türkistan'ın kuzey bölgesini meydana getiren Cungarya Havzası, Tanrı Dağları ve Altaylar arasında kalır. Havzanın orta kısmı çöldür. Geri kalan bölümü otlaktır. Güney kısmında geniş bir sulama mıntıkası bulunmaktadır. Uzak-Doğu ülkelerini Batı'ya bağlayan Doğu Türkistan'ın merkezi Urumçi¹⁰ şehrinin bulunduğu Cungarya Havzası'nda ülkenin tek demiryolu bulunmaktadır¹¹.

Keşmir ile Doğu Türkistan arasında ufak bir sınır teşkil eden ve uzunluğu 1600 kilometre olan Tarım Nehri Doğu Türkistan'ın en önemli akarsuyudur. Tarım Nehri altı kolun birleşmesinden meydana gelir. Bunlardan en önemlileri batıdan gelen Kaşgar-Derya, güneybatıdan gelen Yarkent-Derya ve güneyden gelen Hotan-Derya ile kuzeybatıdan gelen Aksu kollarıdır. Diğer nehirleri ise, ülkenin en doğusunda bulunan Bulungir Irmağı ile Cungarya ile Moğolistan arasında sınır teşkil eden Kara İrtiş ve Kurungudu ırmaklarıdır.¹²

⁸*Türk Dünyası El Kitabı*, aynı yer.

⁹Çince "gidersen dönemezsin", Uygur Türkçesi "geçmişin anayurdu" anlamına gelmektedir. *National Geographic*, aynı yer.

¹⁰Moğolca "güzel kır, çayır" anlamındadır. aynı yer.

¹¹İ. Y. Alptekin, *a.g.e.*, s. 25

¹²*a.k.*, s. 26

Doğu Türkistan'ın zikredilmeye değer üç gölü vardır. Bunlar, Tanrı Dağları'nın güneyinde Bağraç Gölü ile bunun güneydoğusundaki Lob Gölü'dür. Ayrıca Ebi Gölü, Cungarya Havzası'nın en büyük gölüdür.¹³

II- KISA TARİHÇE

Çin kaynaklarına göre Türklerin anayurdunun Altay Dağları ve çevresi olduğu¹⁴ belirtilmektedir. Buna göre Türk tarihinin başlangıcından itibaren yani Asya Hun Devleti'nden beri Doğu Türkistan'ın bir Türk ülkesi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim uzun Türk tarihi içinde Doğu Türkistan, Hun(M.Ö.220-M.S.386), Tabgaç(386-534), Göktürk(552-744), Uygur(744-840), Karahanlı(840-1124) ve Türk-Moğol(1218-1749) gibi değişik Türk hanedanlarının sınırları içinde bulunmuştur.¹⁵

Çinliler bu devletlerin zayıf düşmesini fırsat bilerek ve İpek Yolunu kendi elinde tutmak için Doğu Türkistan'ı M.Ö. 104, M.Ö. 59, M.S. 73, 448, 657 ve 744 yıllarında istilaya girişmiştir. Ancak bu istilalardan birincisi M.Ö. 86 yılında, ikincisi M.Ö. 10 yılında, üçüncüsü 102 yılında, dördüncüsü 460 yılında, beşincisi 699 yılında ve altıncısı 751 yılında Doğu Türkistan halkının silahlı mücadelesiyle yokedilmiştir.¹⁶

Çinlilerin Doğu Türkistanla tarihteki ilk kontakları M.Ö. 140-87 Wu-ti hanedanlığı zamanında olmuştur. Bu dönemde Hunlarla karşılaşmışlardır. Çin ikinci yüzyılda Doğu Türkistan'ı Özbeklere bırakmak zorunda kalmıştır. Yedinci yüzyılda tekrar Doğu Türkistan'ı T'ang hanedanlığı zamanında işgal ettiler. Sekizinci yüzyılda Moğolistan'dan gelen Uygurların fethine kadar geçici olarak Tibetliler burada bulunmuşlardır. 1368-1644 yılları arasında Ming hanedanlığı boyunca sık sık değişik süreler içinde Çin istilasına uğramıştır. Sonunda Mançular döneminde 1756 tarihinde Doğu Türkistan'ı

¹³İ. Y. Alptekin, *a.k.*, s. 26

¹⁴İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 2.bs., İst., 1983, s. 47

¹⁵Erkin Alptekin, "Doğu Türkistan'daki Müslüman Türklere Yapılan Zulümler", *DTS*, No. 9, Nisan 1986, s. 15-19; Tafsilatlı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Asya Türk Devletleri", s. 698-728, Erdoğan Merçil, "Karahanlılar", s. 794-799 ve Ahmet Temir, "Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı", s. 912-919, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara-TKAE, 1976

¹⁶Mehmet Emin Buğra, *Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası ve Çin Siyaseti*, İst., 1954, s. 34-35 Yazar eserinde bir Çin devlet adamı ile yaptığı mektuplaşmalardan bahsetmektedir. Yukarıda yazılanlar Çin tarafının iddia ettiği "Doğu Türkistan'ın M.Ö. 60 yılından beri Çin'in bir parçası olduğu" fikrine karşı verdiği cevabın özetidir.

Çin'e ilhak ettiler. Müslümanların Çinlilere karşı birçok ayaklanmasından sonra, 1884'de Cennet İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline getirildi.¹⁷

Tarih boyunca Çin'in Doğu Türkistan'ı işgal etmesinin sebeplerine çeşitli yazarlar farklı yorumlar getirmektedir. Owen Lattimore'a göre, Çin'in sınırlarını "Barbarlar"dan koruma içgüdüsüdür. David Ho'ya göre ise, sebep ekonomiktir. Doğu Türkistan'ın altın, yeşim gibi değerli madenler ve at, koyun ve inek gibi hayvan zenginliği Çin'in ilgisini çekmiştir.¹⁸

1882'ye kadar, Doğu Türkistan'daki Çin yönetiminin politikası İmparatora tabii olan kabile şef ve prenslerine dayanıyordu. Bu tarihten sonra Çin politikası "böl ve yönet" şekline dönüşmüştür. Yani, kabilelerin yerlerini değiştirmek, birbirine karşı kıskırtmak taktiği uygulanmıştır. Mesela, Uygurların bir kısmı İli bölgesine sürülerek, onlara "Tarancı"(tarımcı) denilmiştir.¹⁹

Doğu Türkistan'daki Çinliler tarafından uygulanan ekonomik ve kültürel politikalar²⁰ kanlı ayaklanmalara yol açmıştır. Bu müslüman ayaklanmaların tek amacı Çinlileri Doğu Türkistan'dan atmak ve Doğu Türkistan'ı Çin'den ayırmak idi. İlk büyük ayaklanma 1825-26'da Cihangir Hoca tarafından Hokand Hanının desteğinde Özbek sınırından başladı. Ve bunu 1827, 1830, 1857 ayaklanmaları takip etti. En sonunda Yakub Beg idaresi altında 1862-63 yıllarında Çin'den ayrılarak bağımsız bir müslüman devleti kuruldu.²¹

1884'den sonra, Doğu Türkistan Çin imparatorluğunun bir eyaleti olduğunda ve 1933'e kadar Cumhuriyet yönetimi altında, Yang Tseng-hsin (1912-28) ve Chin Shu-jen(1928-33) gibi muhafazakar Çinli bürokratlar

¹⁷Lydia Holubnychy, "Chinese Treatment of the Nationality Problem in Sinkiang", *The East Türkic Review*, 1960, No: 4, s. 83-84

¹⁸L. Holubnychy, *a.k.* s. 84

¹⁹Owen Lattimore, *Pivot of Asia-Sinkiang and the Inner Asian Frontiers of China and Russia*, Boston, 1950, s. 103; L. Holubnychy, *a.k.*, s. 84'den alıntı

²⁰Bu politikalar Doğu Türkistan'a Çinli askerlerin yerleştirilmesi ve suçluların buraya sürgüne gönderilmesidir. Bu yeni gelen asker ve suçlu Çinli yerleşimcilere, Çin yöneticileri en iyi toprakları veriyordu. Doğu Türkistan'da kalmalarını teşvik için tohum, hayvan ve para yardımı yapıyorlardı. Açılan Çin okullarına Doğu Türkistanlıları zorla okutturmaya çalışıyorlardı. L. Holubnychy, *a.k.*, s. 85

²¹ Holubnychy, aynı yerde

tarafından idare edildi. Bu iki bürokrat zamanında Türkçe ve Arapça eğitim yapan okullar kapatıldı, Kazak ve Uygur dillerinde gazete ve kitap çıkarılması yasaklandı ve bir halkı diğerine karşı kışkırtarak onların arasına kin ve nifak sokuldu. Bunlar Çin-Sovyet ilişkilerinin gergin olduğu bu dönemde, ticareti geliştirmek ve Sovyetler Birliği ile karşılıklı konsolosluk açılması konusunda sık sık merkezi hükümetten bağımsız hareket ettiler.²²

Bu şekilde, 855 yıllık bir süre içerisinde, Doğu Türkistan altı kere Çin istilasına uğramıştır. Bu istilaların sürdüğü yılları toplarsak, Doğu Türkistan'ın Çin işgali altında kaldığı yılların toplamı 157 yıl olur. Bu 157 yıl içinde de Çinliler Doğu Türkistan'ın bütününe işgalleri altına alamamışlardır. Zira ülkenin birçok yerlerinde halkın karşı koyması devam etmiştir. Söz konusu sürenin kalan 698 yılında Doğu Türkistan hür bir ülke olarak yaşamıştır. 751 yılında Çinliler kesin neticeli bir savaşla Türkler, Araplar ve Tibetlilerin ortak hücumuyla yenilgiye uğradıktan sonra, 1000 yıl süreyle Doğu Türkistan yabancı istilasına uğramadı.²³

Şimdi, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ve 1949'da Doğu Türkistan'ı işgal etmelerine kadar olan sürede ve merkezi Doğu Türkistan sınırları içinde olan devletleri sırasıyla ele alalım.

Türk-Moğol devrinde, Timur ve Çağataylılar döneminden sonra, Seyit Han tarafından Kaşgar, Yarkent ve Hoten şehirleri etrafında 1514 yılında *Seidiye Hanlığı*'nın²⁴ kurulduğunu görmekteyiz. Yarkent Hanlığı olarak da bilinen bu hanlık, zamanında birçok tarikat şeyhlerinin ortaya çıkması ve bunların birbirleriyle rekabet etmeleri sonucunda 1679 yılında yıkılmıştır.²⁵

²²L. Holubnychy, *a.k.*, s. 86'dan Lattimore, *Pivot of Asia*, s. 86

²³E. Alptekin, "Doğu Türkistan Bir Çin Toprağı mıdır?" *DTS*, No. 6, Ağustos 1985, s. 10-13'den Owen Lattimore, *Pivot of Asia*, Boston, 1950, s. 45-46

²⁴İktilil Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, TTK-Ankara, 1995, s. 26, Seyit Han, Çağatay Han'ın onüçüncü kuşaktan torunu, Timur'un beşinci kuşaktan torunu Babür'ün dayısı olan Ahmet Alça Han'ın oğludur.

²⁵Mehmet Emin Buğra, *Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu*, İst., 1952; Tarikat şeyhleri ve onların müritleri arasındaki rekabet zamanla devlete yansiyarak taht ve iktidar mücadelesine dönüşmüştür. Nitekim Kaşgar'daki Aktağlı Tarikatı Şeyhi Abak Hoca, Cunganların yardımıyla 166 yıllık Seidiye Hanlığına son vermiştir.

Seidiye Hanlığı'nın yıkılmasından sonra iç karışıklıklar nedeni ile Çin istilasına maruz kalan Doğu Türkistan, küçük hanlıklar ve beylikler şeklinde dağınık bir şekilde kaldı. Mesela, İli havzasının idare merkezi olan Kulca'da 1862 yılındaki Çin idaresine karşı başarılı olan isyan sonrasında, 1864'de Sultan Ala Han idaresinde bir *Uygur Tarançı Beyliği* kurulmuştur.²⁶

1856 yılında Orta Asya'ya doğru ilerleyen Çarlık Rusyası'nın Türkistan'ı işgale başlamasından sonra, Hokand Hanlığı komutanlarından Yakup Bey'in Kaşgar'a gelmesi Doğu Türkistan tarihinde önemli hadise olmuştur. Yakup Bey, Kaşgar ve Yarkent'i Çinlilerden kurtardıktan sonra Hoten ve Kuçar şehirlerini de kendi hakimiyetine kattı. 1864 yılında Doğu Türkistan'ın güneydeki 7 vilayetini esas alan *Kaşgariye Devleti*'ni ilan ederek, Urumçi, Altay ve İli bölgelerini de kurtarmak ve bütün Doğu Türkistan'ı birleştirmek için mücadeleye girişti.²⁷

Rusya ve Çin gibi büyük ve güçlü komşularının saldırı ihtimaline karşı askeri hazırlığını güçlendiren Yakup Han kurduğu devletin uluslararası arenada tanınması için büyük bir diplomatik atağa girişti. O, Osmanlı sultanı Abdülaziz'e elçilik heyeti yollayarak, Doğu Türkistan'ın bağımsız bir islam devleti olarak tanınmasını talep etti. Osmanlı Devleti bu devleti tanıdı ve Yakup Han'a Emirlik ünvanını verdi. Buna karşılık Kaşgariye Devleti'ne elçilik personeli ve askeri uzmanlardan kurulu bir Heyet yolladı.²⁸

Askerini kuvvetini arttırmak için 80 bin kişilik düzenli ordu kuran Yakup Han, siyasi yönden kendini güçlü hale getirmek için hem İngiltere ve Rusya ile dostane ilişkilerini geliştirdi, hem de Osmanlı İmparatorluğu'na tabiyetini bildirdi. Sultan Abdülaziz Han adına para bastırdı ve hutbe okuttu.²⁹

Doğu Türkistan'daki bu bağımsız Türk devletini kendi egemenlikleri altındaki Hindistan ve Türkistan için zararlı gören İngiltere ve Rusya, bu

²⁶ Ahmet Taşağıl, "Kulca ve Çevresi", *TDTD*, No. 126, Haziran 1997, s. 57

²⁷ Daha geniş bilgi için, Paul B. Henze, "The Great Game in Kashgaria. British and Russian Missions to Yakub Beg", *CAS*, C. 8, s. 2, 1989, s. 61-95

²⁸ Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler, 1775-1875*, İst., 1984, s. 104

²⁹ aynı yerde

devlete karşı anlaştılar.³⁰ 1875 yılında İngiltere Çin'e büyük miktarda kredi açtı. Rusya da askeri yardımda bulundu. Bu yardımlar neticesinde güçlü bir Çin ordusu harekete geçerek Doğu Türkistan içlerine girdi. Mayıs 1877 tarihinde Yakup Han'ın umulmadık ölümü üzerine oğulları ve kumandanları arasında ihtilaf çıktı. Böylelikle Çinliler bu iç karışıklıktan faydalanarak bütün Doğu Türkistan'ı işgal ettiler ve Kaşgariye Devleti'ne son verdiler.³¹

Çinlilerin Doğu Türkistan'ı yeniden işgali sonrasında, 18 Kasım 1884 tarihinde, Doğu Türkistan'a Çin'in 19. vilayeti olarak Sinkiang adını taktılar.³²

12 Şubat 1812 tarihinde Çin'de Mançu Sülalesi hakimiyetine son verilerek Cumhuriyet ilan edildi.³³ Doğu Türkistan bugünkü sınırları ile birlikte bir Çin sömürgesi durumuna düştü. Bu yönetim değişikliklerinden istifade eden bazı Çinli Valiler, Doğu Türkistan üzerinde doğrudan doğruya imparator kesilmek istemişler ve Çin'den ayrı olarak ve Cumhuriyet idaresinin emirlerine karşı gelerek, ülkeyi idare cihetine gitmişlerdir.³⁴ Bu valilerin keyfi idareleri, baskısı ve ağır vergileri Doğu Türkistanlılar üzerindeki olumsuz etkisini göstermekte gecikmedi.

Nihayet 1931 yılında Çinli işgalcilere karşı Kumul'da Doğu Türkistan halkı Hoca Niyaz Hacı başkanlığında büyük bir ayaklanma başlatmışlardır. Kısa zamanda Urumçi'ye ulaştılar. Aynı zamanda Turfan'da Mahmut Muhiti ve Kardeşleri, Tohsun'da Tohti Ahun ve Altay'da yaşayan Kazak Türkleri de Şerif Han Töre liderliğinde ayaklandılar. 1932 yılında ise Hoten'de Mehmet Emin Buğra, Sabit Damolla ve Muhammed Niyaz A'lem liderliğinde ayaklanma oldu ve Hoten Çinlilerin elinden alındı.³⁵

Hoca Niyaz Hacı ordusu ile Kaşgar'a doğru ilerlerken, 12 Kasım 1933 tarihinde Kaşgar'da Sabit Damolla ve arkadaşları tarafından

³⁰Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, (3. bs.) TTK-Ankara, 1995, s. 325

³¹Paul B. Henze, "Kaşgariya'daki Büyük Oyun Yakup Beg Nezindeki İngiliz ve Rus Temsilcileri", *DTS*, C. 5, No: 19, Ekim 1988, s. 32

³²bkg. Dipnot 4

³³W. Eberhard, *a.g.e.*, s. 336

³⁴Doğu Türkistan'daki Çinli valilerin yönetimi hakkında geniş bilgi için bkz. Andrew D. V. Forbes (Çev. Enver Can), *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri*, İst., 1991, s. 17 ve devamı

³⁵Mehmet Emin Buğra, *Doğu Türkistan Tarihi*., s. 29-33

İngiltere'nin güçlü destekleriyle *Şarki Türkistan Cumhuriyeti* kuruldu.³⁶ Bayrak, pasaport ve para gibi bir devletin varlığı ile ilgili düzenlemeler çok kısa zamanda gerçekleştirildi. Bir anayasa hazırlandı.³⁷

Yakup Bey gibi Doğu Türkistan Cumhuriyeti liderleri de bağımsızlık mücadelelerine destek sağlamak için Türkiye, Hindistan, Afganistan ve İngiltere gibi ülkelere elçiler gönderdiler. Devletlerinin tanınmasını istediler.³⁸ Türkiye'den siyasi ve askeri danışmanlar getirildi. Devlet organları oluşturuldu.

Çinliler Japon Harbi dolayısıyla zayıf bir durumda idiler. Fakat, Stalin Rusyasının araya girmesiyle Hoca Niyaz Hacı, Doğu Türkistan'ı Çin işgalinden kurtaran diğer mücahitlerin kurduğu Birleşik Cephe'ye katılmadı. Hoten Ayaklanması lideri ve Hoten Geçici Hükümeti Başkanı Mehmet Emin Buğra Tunganlar ile yapılan savaşlar ve Timur Bey ordusu ile olan gergin ilişkiler nedeni ile bu hükümete katılmadı. Doğu Türkistan'daki yerel Çin iktidar mücadelesini kazanan Çinli General Şın Şi Sey Hoca Niyaz Hacı'yı aldatarak yanına çekti ve sonradan öldürdü. Ruslar ile birleşen Şın Şi Sey, iki yüzlü bir politika takip ederek Kaşgar'daki Şarki Türkistan Cumhuriyeti, Tunganları ve Hoten Geçici Hükümeti birliklerini birbirine düşürüp şavaştırdı ve en sonunda hepsini teker teker yok etti.³⁹ 1934 yılının ortalarında Kaşgar'daki Şarki Türkistan Cumhuriyeti bütün organları ile birlikte ortadan kaldırıldı.

1930-34 dönemindeki Çinlilere karşı yapılan isyanlar, Doğu Türkistan'daki milliyetler probleminin yakın tarihi üzerinde ışıktır. Bu isyanların sebebi, başta dini temellere dayanıyordu. Ama sonunda Doğu Türkistan'da modern milliyetçilik fikrinin doğmasına yol açmıştır. Özellikle Çinli müslümanların (Hui) kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ne karşı savaşı, milliyetçilik fikrinin gelişmesine neden olmuştur. Sonuç olarak 1930-34 olayları bize, Doğu Türkistan'da bu zamana

³⁶B. Hayit, *Rusya ile Çin Arasında..*, s. 311; Burada, kurulan Doğu Türkistan hükümetinin kabine üyelerinin adlarını da bulabilirsiniz.

³⁷Forbes, *a.g.e.*, 198-200. Forbes'ın eserinde kurulan devletin adı "Doğu Türkistan Türk-İslam Cumhuriyeti" olarak geçer. 30 maddelik anayasanın kısaltılmış metni, aynı kaynağın 475-481 sayfalarında ilave olarak verilmiştir.

³⁸Forbes, *a.k.*, s. 201-202

³⁹İ. Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, s. 87

kadar geçerli olan Pan-İslamist ideolojinin yerine yavaş yavaş Pan-Türkizm ve yerel Uygur ve Kazak milliyetçiliğinin geçtiğini anlatmaktadır.⁴⁰

Şarki Türkistan Cumhuriyeti Çin-Rus işbirliği sonucunda ortadan kaldırıldıktan sonra General Şin Şi Sey Doğu Türkistan'da temizlik kampanyası başlatarak binlerce aydın ve din adamını çeşitli işkencelerle öldürdü. Çin işgal yönetiminin onayı ve Sovyet Gizli Polisi yardımıyla 10 yıl boyunca ülkede tam bir terör estirdi.⁴¹

1933'ten 1944'e kadar Doğu Türkistan Çinli vali Şin Şi Sey tarafından idare edildi. 1941'e kadar bu vali çok ılımlı politikalar izledi. Çinlilerle eşit olmamasına rağmen buradaki yerel halka kültürel özerklik vaadetti. Yerel milliyetçiliğe cevap olarak "Altı Büyük Politika" programını uygulamaya koydu. Bunlar Anti-emperyalizm, Sovyetler Birliği ile yakınlaşma, ırki ve milli eşitlik, temiz yönetim, barış ve yeniden yapılanmadır. Aynı zamanda Şin Şi Sey Doğu Türkistan'da yaşayan milliyetlerin siyasi birlik oluşturmalarına sürekli karşı oldu. Buna uygun olarak kendi dillerinde gazete çıkarılmasına ve kendi okullarını açmasına izin verdi. Hatta kabinesine yerel halktan temsilciler aldı (27 Çinli, 4 Hui, 5 Uygur, 2 Kazak, 2 Moğol ve 2 Sibo), ancak görüldüğü gibi Çinli temsilciler büyük çoğunlukta idi. Bu ortam Pan-Türkizmin ve Uygur ve Kazak milliyetçiliğinin kuvvetlenmesine ve gelişmesine yol açtı. Fakat 1941'de Komintang'a katıldıktan sonra, bu ılımlı politikasını terketti. Çan-Kay-Şek'in gözüne girmek için, onun ortaya attığı "Büyük Çin Teorisi"⁴²nden dolayı yerel milliyetlere ağır bir baskı rejimi uygulamaya başladı.⁴³

Şin Şi Sey'in uyguladığı baskı ve terörle birlikte, hükümette yaygınlaşan yolsuzluk, rüşvet, enflasyon ve ekonomik zorluklar sonucunda gücü zayıflamıştır. Bu kriz yeni bir ayaklanmayı beraberinde getirmiştir. Ağustos 1944'de Kazak boylarının Osman Batur liderliğinde Nilka nahiyesinde Çin'e karşı yeni bir başkaldırışı başladı. Ayaklanma kısa sürede İli, Tarbagatay ve Çuguçak bölgelerine yayıldı. Osman Batur Kasım

⁴⁰ Holubnychy, *a.g.m.*, s. 86

⁴¹ İ. Y. Alptekin(Derleyen: M. Ali Taşçı), *Esir Doğu Türkistan İçin*, İst., 1985, s. 274

⁴² Bu teoriye göre, Çin'de milliyetlerin hem kültür hem de fiziksel olarak "tek millet ve tek ırk" olduğu ve bu nedenle tümüyle bir asimilasyon politikasının gerektiği esastır.

⁴³ Holubnychy, *a.g.m.*, s. 87

1944'de Kulca'yı ele geçirerek, burayı ayaklanma hareketinin idare merkezi yaptı. Hemen "Doğu Türkistan İnkılapçı Cumhuriyeti"⁴⁴nin kurulduğunu ilan etti. Birkaç yerel milliyet temsilcilerinden oluşan demokratik koalisyon hükümetinin başına sol tandanslı Pan-Türkist Ahmet Can Kasimi getirildi. Kulca hükümetinin güçlü bir gerilla ordusu vardı. Sınırda Çin ordusuna karşı sağlam bir cephe oluşturmuştu. Sovyetler Birliği bu hükümetin kuruluşunu destekledi ve hemen Kulca'ya bir konsolosluk heyeti yolladı. Aynı zamanda silah yardımı yaptı. Bu hükümet böylece kısa sürede Sovyet kuklası haline geldi. Sovyet nüfuzuna da karşı olan Osman Batur kendi Kazak askerleriyle Kulca'yı terkederek kuzeye doğru ilerledi.

Kulca ayaklanmasını bastırmada çaresiz kalan Çin, bir temsilcisini Kasimi ile görüşmeye yolladı. Üç aylık bir görüşmeden sonra, "Onbir-Madde Anlaşmasını" imzaladı. Bu anlaşmaya göre, Kulca ordusunun devamına, basın, dernek kurma gibi özgürlükleri serbest bıraktı. Yine bu anlaşmaya göre, Hükümetin başkanı gönderilen Çinli temsilci ve yardımcıları da Kasimi ile Seyfuddin oluyordu. Ama merkezi Komintang Hükümeti yetkilileri bu antlaşmaya şiddetle karşı olup tanımayınca, Kasimi ordusuyla Kulca'yı terkedip İli vadisine yerleşti. Çinlilerin bu tutumu karşısında Kasimi tekrar Sovyet yanlısı politikalara yöneldi. Bu arada Doğu Türkistan'ın diğer bölgelerindeki Pan-Türkist ve Uygur milliyetçiler yetkili organ ve kurumlarıyla bağımsız bir Türkistan devleti kurma çalışmalarını hızlandırdılar. Bu Pan-Türkist hareket kendi gazete ve yayın organlarında, "yalnız Doğu Türkistan'daki Türk unsurların değil, Sovyetler Birliği'ndeki Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini ve hatta Sibiry'a'daki Yakut Türklerini de içine alan bir Türk Birliği" fikri propagandasını yapıyordu.⁴⁵ Komintang bu Pan-Türkist hareketi Sovyetlerin daha fazla etkisi altına girmemesi için ilk başlarda destekler gördü. Çünkü, Doğu Türkistan'ın Sovyetler'in eline geçmesinden korkuyordu. Mayıs 1947'de Komintang, bir Uygur Pan-Türkisti olan Komintang üyesi Mesut Sabri'yi eyalet valiliğine getirdi. Mesut Sabri valiliği sırasında, Türkçü fikirlerini yaymaya çalıştı ve Urumçi'deki Amerikalı temsilcilerle ilişkiler kurdu. Böylelikle Pan-Türkist davasına uluslararası destek sağlamayı umuyordu. Mesut Sabri'nin Pan-Türkist girişimlerinden hoşlanmayan Komintang, onu azlederek yerine

⁴⁴"Revolutionary Republic of Eastern Turkestan", Holubnychy, *a.k.*, s.87

⁴⁵Holubnychy, *a.k.*, s.88.

zengin bir Rus Tatarı olan Burhan'ı getirdi. Ancak bu sırada, Çin'de Kominist devrim meydana geldi ve herşey tamamen değişti.⁴⁶

Çin Halk Kurtuluş Ordusu 1949'da Doğu Türkistan'ı işgal ettiğinde karşılaştıkları genel durum kısaca şöyleydi: 1) Çin'den ayrılıp bağımsız bir devlet kurma amacıyla yapılmış kanlı uzun bir ayaklanmalar tarihi, 2) Doğu Türkistan yerel halkında Çinlilere karşı geleneksel bir nefret ve önyargı, 3) Pan-Türkist entellektüellerin yürüttüğü güçlü bir milliyetçilik akımı, 4) Doğu Türkistan'ın kuzeybatısında, İli bölgesinde Sovyet yanlısı bir rejim ve 5) Doğu Türkistan'ın geleceği ve durumu hakkında Batı dünyasıyla özellikle de Amerika ile ilişki kurma arzusu.⁴⁷

III- ETNİK VE DEMOGRAFİK YAPI

Tarih boyunca Türklere vatan olmuş ve üzerinde çok sayıda Türk devletlerinin kurulmuş olduğunu gördüğümüz Doğu Türkistan'ın Türk kütlesinin çoğunluğunu Uygurlar oluşturmaktadır. Daha sonra sırasıyla nüfus kalabalıklığına göre Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler ve Tatarlar gelmektedir.

Her ne kadar Çin, bu Türk boylarını ayrı bir etnik grup olarak tanımlasa da⁴⁸, yaşanan hayatta Doğu Türkistanlılar bu ayrıma şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Şurası unutulmamalıdır ki, objektif olmak açısından kullandığımız kaynaklarda geçtiği gibi bu boyların adlarını ayrı ayrı vereceğiz.

Türk nüfusun dışında Çinliler, Hui'ler⁴⁹Moğollar, Sibeler, Donshang'lar ve Farsça konuşan Tacikler ve diğer küçük sayıda etnik gruplar yaşamaktadır. Devlet tarafından 13 değişik etnik grup bölgenin eski

⁴⁶Holubnychy, *a.k.*, s. 89

⁴⁷Aynı yerde

⁴⁸*Cun Hua Cumhuriyeti'nin Milli Tiritoryalık Eptonomiya Kanunu*, Urumçi 1984.s. 30
22 Mayıs 1984 tarih ve 6. Dönem ÇHC Milli Halk Meclisi'nin 2. oturumunda, ÇHC Milli Halk Meclisi Daimi Komitesi Başkan Yardımcısı ve Milli Halk Meclisi Milliyetler Komitesi Müdürü Apeiy Avangcinmey tarafından yapılan "Milli Bölgesel Otonomi Kanunu Hakkında İzahatlar" kısmından. Buna göre Çin'de Çin milletinden başka 55 etnik grup yaşamaktadır.

⁴⁹Hui, müslüman Çinlilere verilen addır. Türk şivelerinde Tungan veya Döngen olarak kullanılır.(ç.n.)

yerleşik halkı olarak kabul edilmiştir. 1982 sayımında 35 üzerinde etnik grup belirlenmiş olup, bunlardan 10 tanesinin nüfusu on binin üzerindedir.⁵⁰

Genel nüfus gelişimine bakacak olursak, 1949 yılında resmi kaynaklara göre Doğu Türkistan'ın nüfusu 4.333.400'dü. Bu sayı o zamanki Çin'in nüfusundan(541.670.000) yüzde birinden bile azdır. Öbür taraftan Doğu Türkistan'ın yüzölçümü Çin toplamının altıda birine eşittir. Yani Doğu Türkistan Çin'de nüfus yoğunluğunun en düşük olduğu bölgelerden biridir. 1984 yılı sonunda bölgenin nüfusu 13.440.800'e ulaştı ve bu 2.1 kat artışa tekabül etmektedir. Ortalama olarak bu artış hızı binde 32.9'dur. Bu da Çin ortalamasından(binde 18.3) çok daha fazladır.⁵¹

Doğu Türkistan'daki etnik grupların bölgelere göre dağılımı son derece farklıdır. Çinli olmayan etnik grupların % 61.18'i Doğu Türkistan'ın güneyinde yaşamaktadır. Bu nüfusun ağırlığını Uygurlar oluşturur. Güneydeki 5 şehrin hepsinde Uygur nüfusu çoğunluktadır. Güneydeki nüfusun % 82'sini Uygurlar oluşturur. Mesela Hoten'de % 96.43, Kaşgar'da % 90.82'dir.⁵²

Etnik grupların bölgelere göre dağılımı şu şekildedir: Uygurlar, ülkenin en kalabalık nüfusuna sahip olup % 83'ü Doğu Türkistan'ın güney bölgesinde, geri kalan % 17'si ise kuzey bölgesindedir. Çinliler ülkenin kuzeyine ve Tarım Havzasının kuzeyindeki yeni yerleşim alanlarına toplu halde dağılmalarının yanı sıra tüm ülkenin şehir ve kazalarına kadar yayılmış durumdadırlar. Kazakların çoğunluğu yani % 76'sı "İli Kazak Otonom Oblastı"nda yaşamakta olup, geri kalan kısmı Barköl Kazak Otonom Nahiyesi ve Mori Kazak Otonom Nahiyesi'nde bulunmaktadır. Huiler ise Sanci Hui Otonom Oblastı ve Karaşehir Hui Otonom Nahiyesi'nde yoğun olup, ülkenin diğer şehir ve ilçelerine de dağılmış bulunmaktadır. Moğollar Börütala Moğol Otonom Oblastı'nın Börütala şehri ve Arşang ilçesinde,

⁵⁰Linda Benson and Ingvar Svanberg, "The Russians in Xinjiang: From Immigrants to National Minority", *CAS*, Vol. 8, No: 2, 1989, s.99-100'de verdiği tabloda 1 Temmuz 1982 sayımına göre, Doğu Türkistan'daki azınlıkların sayıları şu şekildedir: Uygur 5.949.661, Kazak 903.370, Kırgız 112.979, Özbek 12.433, Tatar 4.106, Salar 2.954, Moğol 117.460, Daur 4.360, Dongxiang 40.318, Han (Çinli) 5.286.533, Hui 570.000, Mançu 9.137, Xibo 27.364, Tacik 26.484, Rus 2.662, Zhuang 4.495, Tibetli 1.990 ve diğer 4.585'dir.

⁵¹Yuan Qing-Li (Çev. Dilşat Uyguroğlu), "Doğu Türkistan'ın 1949-1984 Arasındaki Nüfus Değişimi", *DTS*, No:(2) 30, Yıl. 8, C. 4, s. 8

⁵²Yuan Qing-Li, *a. k.*, s. 15

ayrıca Bayıngulun Moğol Otonom Oblastı'nın Hotonsumbul ve Hoşut ilçesinde ve Kubuksar Moğol Otonom ilçesinde yoğunur. Kırgızların büyük çoğunluğu Kızılsu Kırgız Otonom Oblastı'ndadır. Tacikler Taşkorgan Tacik Otonom ilçesinde, Şiveler ise Çapçal Şive Otonom ilçesinde toplu halde yaşamaktadır.⁵³

1991 istatistiklerine göre, Doğu Türkistan'ın nüfusu bölgelere göre şu şekilde ortaya çıkmaktadır: Urumçi, Karamay, Şihenze Şehri, Sancı Şehri, İli Kazak Otonom Oblastı ve Börtala Moğol Otonom Oblastı'nın yer aldığı 440 bin kilometre karelik yüzölçümlü Kuzey Doğu Türkistan'da nüfus 7.093.000'dir. Bayıngulun ve Kızılsu Oblastı, Kaşgar, Aksu ve Hoten vilayetlerinin bulunduğu 1.020.000 kilometre karelik yüzölçümlü Güney Doğu Türkistan 7.290.000 nüfusa sahiptir. Kumul ve Turfan vilayetlerinin bulunduğu 190.000 kilometre karelik yüzölçümlü Doğu Doğu Türkistan bölgesinin nüfusu ise 897.000'dir.⁵⁴ Yani 1990 yılı itibariyle toplam nüfus 15.280.000 civarındadır. 1990 resmi istatistiklerine göre, Çinli olmayan nüfusun dağılımı şöyledir: Uygur 7 200 000, Tajik 33 000, Salar 3 000, Kazak 1 100 000, Özbek 15 000, Rus 3 000, Hui 600 000, Sarı Uygur 11 000, Boan 300, Kırgız 150 000, Tibetli 5 000, etnik Mançu 90 000, Tatar 5 000, Dongxiang 40 000, Dawani 5 000 ve diğer Çinli olmayanlar 9 000'dir.⁵⁵

IV- DOĞU TÜRKİSTAN'IN GERÇEK NÜFUSU NE KADARDIR?

Doğu Türkistan'ın nüfusunun ne kadar olduğuna dair yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konulan rakamlar akıllarda soru işaretleri bırakmaktadır. Bunun en temel nedeni Çin yetkililerinin sayım sonuçlarını geç açıklamasıdır. Mesela ilk sayımın sonuçları 1 Temmuz 1953'te alınmasına rağmen ancak 1955'te açıklanmıştır. Yine 1964 ikinci sayımının sonucu üçüncü(1982) ile birlikte 1983'te açıklanmıştır.⁵⁶ Diğer yandan Çin'in bölgedeki siyasi emellerinden dolayı sayıları eksik gösterebileceği de

⁵³İlyar Şemseddin, *Doğu Türkistan'da Demografik Yapı ve Tarım*, İzmir, 1997, s. 55-56

⁵⁴İlyar Şemseddin, *a.g.e.*, s. 59'dan *Şincan Yılnamisi-1992*

⁵⁵"Chinese Policy, Human Rights Abuses and the Consequences", <http://www.geocities.com/CapitolHill/1730/etiul.html#5>

⁵⁶Yuan Qing-Li, *a.g.m.*, s. 15

gözden uzak tutulmamalıdır. Bütün bu sebeplerden dolayı, Çin resmi kaynaklarını kullanmak zorunda kalan Batılı araştırmacılar için istenilen yeterli bilgiler hala mevcut değildir.

1953 yılında bölgenin nüfusunu 4.218.000 olarak ilan eden resmi Çin kaynakları⁵⁷, 1967 yılında ise bu rakamı 5.726.000 olarak⁵⁸ verdiler. Rakamlardan anlaşıldığı gibi 14 yıl içinde 1,5 milyon civarında nüfus artışı olduğu belirtilmektedir. Buna karşı 1938 yılında Çinli Genel Vali General Şin-Şi-Sey'in yaptığı sayımda bölgenin nüfusu 4.774.778'dir.⁵⁹ Diğer yandan biraz daha eski tarihlere gidersek, 1876'daki nüfus 4.799.700'dür.⁶⁰ Diğer kaynaklarda 1929 yılında bölgede 4 ila 6 milyon civarında insanın yaşadığı yazılıdır.⁶¹ 1949 yılında ise Mao Ze Dung bölgede 9 milyon insanın yaşadığını belirtmiştir.⁶²

Bu birbirinden karışık rakamları üst üste koyduğumuzda, Çin resmi istatistiklerine göre 1929 ila 1949 yılları arasında bölgede hiç nüfus artışının olmadığı hatta azaldığı görülecektir. 1967 yılı rakamları esas alındığında ise, Mao'nun verdiği 1949 yılındaki 9 milyon rakamının 3 milyon gerilediği müşahade edilecektir. Yine 1929'daki 4 ila 6 milyon rakamını ele alıp, 1949 yılındaki 4.333.400 ile karşılaştırdığımızda, 20 yıl içinde Doğu Türkistan'da hiç nüfus artışı olmamıştır. 1982 yılına geldiğimizde bölgenin nüfusu 13.081.438 kişi olarak ilan edilmiştir ancak, bu rakam içindeki Türk nüfus oranı 5.376.918 olarak gösterilmiştir. Bu son rakamları karşılaştırdığımızda ise 1949'daki 4 milyon(Çinliler hariç) olarak gösterilen Türk nüfusunun, 1982 yılına gelindiğinde, yani 33 yıl içerisinde sadece 1.337.000 kişilik oldukça düşündürücü bir artış gösterdiği⁶³ anlaşılmaktadır.

⁵⁷M. Rıza Bekin, "Doğu Türkistan'ın Nüfus ve Çevre Problemleri", *Türk Dünyası I. İktisat Kongresi ve Türk Halkları IV. Asamblesi Kurultayı*, 26-29 Ağustos 1997, İzmir'de sunulan tebliğ'den *Scharping Umsiedlungsprogramme für Chinas Jugend*, 1955-1980,(1981) s. 436

⁵⁸aynı yer'den Drew, *Sinkiang in CAR*, 1968, No. 3, s. 208

⁵⁹Hızır Bek Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, (2. bs.). İst., 1995, s. 170

⁶⁰M. Rıza Bekin'den, Menmet Atıf, *Kaşgar Tarihi*, 1911, s. 11

⁶¹aynı yer'den *China Year Book 1935* ve *Novy Vostok*, XXXVI, Moskova, 1929, s. 106

⁶²aynı yer'den Mao Ze Dung, *Seçme Eserler*, 5. Cilt

⁶³aynı yer, Ülkenin Çin işgaline girmediği dönemde, 1948 yılında çeşitli kaynaklarca doğrulanan 9 milyon rakamından yola çıkarak bölgenin günümüzdeki gerçek nüfusunu tahmin etmek en doğru yol olacaktır. Ortalama % 2.5 nüfus artışı ile hesaplama yapıldığında Doğu Türkistan'ın bugünkü nüfusunun 32.123.476 olduğu görülecektir. Bu nüfus içinde Çinlilerin sayısı 1.284.920 kişidir. Ancak bu rakama 1949'dan sonra bölgeye yerleştirilen Çinli göçmen ve asker sayısı dahil edilmemiştir. Resmi Çin kaynaklarına göre bölgeye 6 milyon Çinli yerleştirilmiştir. İnşaat ve Üretim Ordusu adı altında 2 milyon milis gücünün de varlığı bilinmektedir. Bu suni 8 milyon

Doğu Türkistanlıların merhum Lideri İsa Yusuf Alptekin'in oğlu Erkin Alptekin'in bildirdiğine göre de, Doğu Türkistan'da yaşayan Türk nüfusun sayısı aşağı yukarı 30 milyon civarında olması gerektir.⁶⁴

Nüfus sorunu ile ilgili son söyleyeceğimiz sözler, Çin'in amaçladığı siyasi emellerin yani bölgenin sahibi Türk nüfusu azınlığa düşürmek ve zaman içinde eritmek politikasının⁶⁵ unutulmaması gerektiğidir.

Çinli nüfusu da ilave ettiğimizde Doğu Türkistan'da yaklaşık 40 milyon insanın yaşadığı ortaya çıkmaktadır.

⁶⁴Erkin Alptekin'le 22 Ağustos 1997 tarihinde yapılan görüşme.

⁶⁵Rus kaynakları da bu politikayı teyit etmektedir: "1949'a kadar yapılan sayımlarla, 1953-54 sayımı kıyaslanarak, Çinli olmayan halkların sayısının resmi istatistiklerle küçültüldüğü ve bunun Mao'cu asimilasyon politikası hedeflerine uygun düştüğü" belirtilmektedir. T. Rahimov, (Çev. Selim Hancılar) "Leninist Ulusal Sorun Doktrininin Büyük Güç Şövenizmi ile Değiştirilmesi", *Leninizm ve Modern Çin*. Ankara, 1976, s. 123

V- DOĞU TÜRKİSTAN'IN EKONOMİK DURUMU

İnsan Hakları ihlallerinin dünyada en çok olduğu bölgelerden⁶⁶ biri olan Doğu Türkistan'ın ekonomik durumunu şimdi ele alacağım. Buradaki amacım İnsan Hakları sorununun ekonomik kaynaklı olduğunu anlatmaktır. Nitekim, sayın hocamız Prof. Dr. Yılmaz Altuğ "Biraz Hürriyet" adlı çalışmasında, Sovyetler Birliği'ndeki İnsan Hakları ihlallerinin sebepleri arasında Sovyet emperyalizmini⁶⁷ de saymaktadır.

A- Tarım

Doğu Türkistan'ın Cungarya ve bilhassa Tarım havzalarında hububat ziraati önemli yer tutar.⁶⁸ Hububatın esasını buğday teşkil eder. Cungarya'da kış buğdayı, Tarım Havzasında ise yaz buğdayı ekilir. Ayrıca mısır, arpa ve pirinç ekilir. Ekili sahaların miktarı 1.304.000 hektardır ki, bunun % 90'ına yakınıni yani 1.160.000 hektarını hububat teşkil eder.⁶⁹ 1990 yılı itibarıyla yaklaşık 800 milyon mu⁷⁰ genişliğinde toprak kullanılabilir duruma getirilmiştir. Bu sayının içinde, ekilebilir arazi 46.3 milyon mu, meyve ekilen arazi 975.600 mu, orman için arazi 32.097.000 mu, doğal yeşil alanlar 860 milyon mu ve sulanabilir arazi 12.62 milyon mu kadardır. Kullanılabilir ve geliştirilmiş toprakların yanında Doğu Türkistan 940 milyon mu çorak toprağa sahiptir. Bu çorak toprakların 73.46 milyon mu kadarı ziraat için, 62.72 milyon mu kadarı orman alanı oluşturmak için ve geri kalan 776 mu kadarı da hayvan sürülerini otlatmak için uygundur.⁷¹

⁶⁶Amnesty International. *China, No One is Safe*, London, 1996, s. 49

⁶⁷Yılmaz Altuğ. *Biraz Hürriyet*, s. 152 vd.

⁶⁸Doğu Türkistan tarım ürünleri ambarı olması sebebiyle "Çin'in Kaliforniya'sı" olarak tanımlanır. Ahat Andican. "Türkistan Cumhuriyetleri. Rusya ve Çin Üçgeninde Doğu Türkistan". *Avrasya Dosyası*, C:2, S. 2, Yaz 1995, s. 85

⁶⁹Yusuf Dönmez. *Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, İÜ.Ed. Fak.-İst., 1973, s. 71

⁷⁰Hektarın 15/1'i

⁷¹Tomur Dowamat. *Xinjiang-My Beloved Home*, Pekin, 1993, s. 18-20

Doğu Türkistan'daki su kaynakları doğal yağışlardan oluşur. İstatistiklere göre, bölgenin su kaynakları yeraltı ve yerüstü dahil 242.9 milyar metre küp kadardır.⁷² Kullanılabilir su miktarı 62,5 milyar metre küp civarındadır. Ancak tarım alanları için kullanılabilen su miktarı 45,5 milyar metre küp dolaylarındadır. Dolayısıyla su israfı az değildir.⁷³

Doğu Türkistan hayvancılığın ve ziraatin geliştirilmesi için çok ideal bir bölge olarak gözükmektedir. Bölgede çoğunluğu koyun olmak üzere 35 milyon canlı hayvanın olduğu geleneksel ekonomi hayvancılığa dayanır. Doğu Türkistan'daki koyun yetiştiriciliği Çin'de ilk sırada yer alır. Doğu Türkistan'ın çok iyi yün veren saf kan koyunlarından elde edilen yün, Çin'deki bütün yün üretiminin üçte birine eşittir.⁷⁴ Genel olarak tarım sulama yoluyla yapılır. Vaha ziraati çok önemlidir ve Tiyeşan (Tanrı) dağlarından eriyen kar sularını kullanabilmek için kanal sistemleri⁷⁵ inşa edilmiştir. Pamukçuluk ve ekincilik gelişmiştir. Doğu Türkistan'da yetiştirilen pamuk çok kalitelidir ve bu cins pamuğun miktarı Çin'in toplam üretiminin yarısı kadardır.⁷⁶ 1992 verilerine göre en büyük pamuk üretimi yapılan yerler Turfan, Aksu, Hoten, Tacheng ve Kashi'dir. Pamuk fabrikaları için Urumçi'nin kuzeyindeki Changji'de Japonlarla ortak kurulmuş son model teknolojinin kullanıldığı bir fabrika vardır.⁷⁷

Çöllerde ve çayırarda sulama problemleri yüzünden tarım geri kalmıştır ve geçen son üç yıldır ciddi bir kuraklık söz konusudur.⁷⁸ Meyvecilik çok önemlidir. Özellikle Turfan üzümü ve Hami kavunu. Bundan başka yerel ürünler olarak armut, kayısı, incir ve kestanesi pek meşhurdur. Ayrıca burada üretilen şeker pancarından elde edilen şeker bütün Çin'de aranılan niteliktedir.⁷⁹ Kuru yemiş ihraç edilir. Mart 1992'de

⁷²a.k., s. 21

⁷³İlyar Şemseddin, *Doğu Türkistan'da Demografik Yapı ve Tarım*, s. 97

⁷⁴Tomur Dowamat, a.g.e., s. 98

⁷⁵Karez denilen yeraltı su kanalları oldukça yaygındır.

⁷⁶Tomur Dowamat, a.k., s. 98

⁷⁷Michael Dillon, *Xinjiang: Ethnicity, Separatism and Control in Chinese Central Asia*, Durham East Asian Papers, 1995, s. 23

⁷⁸a.k., s. 24

⁷⁹Tomur Dowamat, a.g.e., s. 98 ve devamında Doğu Türkistan'daki tarım alanında yapılan yıllık rekolteler hakkında sayısal olarak geniş bilgiler verilmektedir.

Turfan'da Çin-Japon ortak yapımı kuru üzüm fabrikası açılmıştır.⁸⁰ Yerel üretilen şaraplar Batı ölçülerine göre çok tatlıdır fakat yüksek kalitelidir.

Yeraltı su kaynaklarının toplam rezervi 20 milyar metre küptür. Akarsu, barajlar ve göllerin toplam yüzeyi 70 milyon metre küp olup, akarsu kontrol sistemleri ilkel olduğu ve bu sektöre gerekli yatırım yapılmadığı için, bu doğal su kaynaklarından yeterince yararlanılamamaktadır. Barajlardaki toplam su rezervi 4.4 milyar metre küp, akarsuların toplam debisi ise 80 milyar metre küptür. Bu kaynaklarla 1.235.000 hektar arazi sulanabilmektedir.

Ülkede üç önemli ormanlık alan mevcuttur. Bunlar Altay ormanları, Tanrıdağ ormanları ve Toğrak ormanlarıdır. Mevcut ormanların toplam yüzölçümü 4.683.000 hektardır. Bu rakamda gerçek yeşil ormanların oranı % 30.78'dir yani 1.497.000 hektardır. Geri kalan % 69.22'si ağaçtan yoksun çalılık ve kırlık alanıdır.⁸¹

B- Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar açısından Çin'in en önemli bölgesinin Doğu Türkistan olduğu, daha II. Dünya Savaşı öncesi yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Ve bölgenin gelişme stratejileri maden ve diğer doğal kaynakların kullanılması üzerinedir. O zamanki araştırmalar sonucu Cengiz'in kuzeybatısındaki dağlarda çok zengin altın, kömür, demir, bakır ve petrol kaynaklarının bulunduğu ve Altay bölgesinde çok zengin taş kömürü yataklarının bulunduğu anlaşılmıştır.⁸²

1934-1943 yılları arasında, Rusların Doğu Türkistan'da geçici yönetimleri döneminde yapılan araştırmalar sonucu ülkenin 5 yerinde uranyum, 5 yerinde volfram, 13 yerinde kalay, 32 yerinde kurşun, 5 yerinde

⁸⁰M. Dillon, *a.g.e.*, s. 25

⁸¹T. Dowamat, *a.g.e.*, s. 117

⁸²Ahmet Ardel, "Doğu Türkistan", *TK*, No. 8, s. 31

altın, 46 yerinde demir, 70 yerinde kömür, 2 yerinde civa ve yerinde amonyak bulunmuştu.⁸³

Başka bir kaynakta doğal kaynakların bolluğu hakkında şöyle denilmektedir: "Doğu Türkistan'ın zengin maden kaynaklarının sömürülmesi ilk olarak 1950'li yılların başında Sovyetler Birliği'nin işbirliği ile başlamıştır. Doğu Türkistan uranyum ve platinyum bakımından zengindir, aynı zamanda 84 bölgede çok zengin altın yatakları vardır. Bu yakınlarda el değmemiş elmas yatakları keşfedilmiştir. Çok zengin demir, kurşun, bakır, sülfür, kalay, kömür, petrol ve mika rezervleri mevcuttur. Ayrıca yakut ve zümrüt gibi kıymetli taşlarda vardır. 1.600 milyar ton kömür rezervi jeologlarca tahmin edilmektedir".⁸⁴

Bu bilgileri Çin kaynakları da doğrulamaktadır. Gerçekten, ülkenin Çinliler tarafından işgal edilmesinden sonra 1953 yılında Çin Hükümeti 26 bin kilometre karelik bir sahada maden araştırması yaptırmıştır.⁸⁵ 1960'lı yıllara gelindiğinde yapılan araştırmalar ciddi boyutlara ulaşmış oldu. Bu dönemde 88 çeşit maden rezervine rastlanıldığı Çinli makamlar tarafından belirtilmişti. 1960 yılında tespit edilen maden yataklarını gösterir haritalar yapıldı. Ancak 4 yıl sonra yayınlanan haritada maden yataklarının sayısının 4 yıl öncesine nazaran iki kat artış gösterdiği anlaşıldı. 1964 yılında yayınlanan haritaya göre; ülkenin 25 yerinde zengin altın maden yatakları, 12 bölgede petrol yatakları, 7 yerde bakır madeni, 9 yerde gypsium madeni, 7 yerde kurşun madeni, 5 yerde tungsten madeni, 2 yerde sülfür madeni, 5 yerde yeşim taşı yatakları, 10 yerde demir madeni yatakları,

⁸³İ. Y. Alptekin, *Doğu Türkistan Davası*, s. 38; M. E. Buğra, 1946 yılında Rus uzmanların Altay vilayetinin Cemeney ve Köktugay bucaklarında uranyum ve volfram madenini bulduklarını ve halktan para ve kumaş karşılığı bu iki değerli madeni topladığını bildirmektedir. 1947'de bu toplanan madenleri analiz ettirme yoluyla onların uranyum ve volfram olduğunu, 50'li yıllarda da bölgede atom bilginlerinin dolaşmakta olduğunu kaydeder. M. E. Buğra, *Doğu Türkistan*, s. 85-86

⁸⁴Enver Yusuf Bidevlet, *China's Destruction of the Environment of the Indigenous People of East Türkistan and Proposals to Resolve the Noble Cause*. s. 8

⁸⁵Urumçi Radyosu Haberleri, 27. 2. 1953

4 yerde salt field madeni, 26 yerde kömür yatakları, 3 yerde uranyum madeni ve 1 yerde molibden madeninin tespit edildiği görülmektedir.⁸⁶

Tespit edilen maden rezervleri arasında resmi kayıtlara göre; berilyum, mika, feldspat, kaolin, serpantin, sodyum nitrat ve vermikulit tüm Çin'de birinci sırada yer almaktadır. Sezyum, dolomit ve bazalt üçüncü sırada; lityum, krom, doğalgaz, asbest, magnezit ve sülfür dördüncü sırada; petrol ve kömür beşinci sırada; Bitümlü şist zifti, bizmut, glauber tuzu, tantal, manganez, nikel, tuğla, kiremit için kil, çimento için kayağan taşı, sofralık tuz, niyobiyum ve titanyum ilk on sırada yer almaktadır.

Bu verilenler resmi rakamlardır ve bazı gerçekler gizlenmeye çalışılmaktadır. Mesela varlığı kanıtlanmış kömür kaynakları 1.600 milyar tona ulaşmış olup, ülkenin toplam rezervinin % 35.9'u ile tüm Çin'de ilk sırayı oluşturmaktadır.⁸⁷ Ülkede kömür içeren stratum 307.000 kilometre kareyi kapsamaktadır. 133 noktadaki kömür yataklarının toplam yüzölçümü 90 bin kilometre kare genişliğindedir. Sadece 94 yerdeki kömür yatağındaki rezerv miktarı 170 milyar 600 milyon tondur.⁸⁸

Yine şimdilik işletilen demir yatakları içinde sadece 50'yi aşkın yerin rezervinin 728 milyon ton olduğu kanıtlanmış olup bu da % 38.46'lık bir oran demektir. Ve bu oran tüm Çin ülkesinde ortalama standardın altı katı demektir. Henüz araştırma yapılmamış 500 kadar yerde tespit edilen demir yatakları bu rakamın dışındadır. Doğu Türkistan demir üretimi bakımından bütün Çin'de ikinci sırada yer alır.⁸⁹

⁸⁶China Atlas, 1964; Sinkian Uygur Otonom Bölgesi Devlet Başkanı, "1990 yılı itibariyle bölgede yaklaşık 124 çeşit maden bulunduğunu" belirtmiştir. Timur Davamat, *Xinjiang-My Beloved Home*, s. 30 ;Diğer bir kaynaktaki ise "122 çeşit maden kaynağının bulunduğu ve Çin'deki maden çeşitlerinin % 81.3'ü Doğu Türkistan bölgesinden elde edildiği" belirtilmektedir.

⁸⁷Ablet Mehemmet, *Şincanning Tebü Baylikliri*, Şincan Halk Neşriyatı-Ürümçi, 1991, s. 1'den aktaran, İlyar Şemseddin, *a.g.e.*, s. 45

⁸⁸T. Dowamat, *a.g.e.*, s. 31

⁸⁹*a.k.*, s. 32

Doğu Türkistan'daki tuz rezervi bütün dünyanın tuz ihtiyacını 1000 yıl süre ile karşılamaya yeter büyüklüktedir. 200 noktada tuz rezervi bulunmaktadır. Şimdilik kırktan fazla noktadan üretim yapılmaktadır.

Toplam 56 yerleşim biriminde, 270 noktada ise altın çıkarılmaktadır. 270 yatağın 76'sı alüvyon yatakları, 74'ü maden damarları ve 50 tanesi de altın ve diğer tür altınları içermektedir. 920 yerde yaklaşık 19 adet demir içermeyen değerli maden bulunduğu resmi makamlarca açıklanmıştır. Ancak rezerv ve çıkarılan miktar hakkında bilgi verilmemiştir. Araştırmacıların tahminine göre ülkede altın üretimi bir yıl içinde 50 bin ons'a kadar çıktığı yönündedir.

Uranyum ve volframında rezerv ve çıkarılan miktarı hakkında bilgi edinilememiştir. Ancak ülkede uranyum rezervinin 12 trilyon olduğu tahmin edilmektedir ki, bu dünyanın en zengin uranyum rezervidir. 5 noktada uranyum ve volfram yatağı bilinmektedir.

Ülkede 554 civarında bakır yatağı bulunmuştur. Bunların sadece 25'inin 245.800 ton olduğu tespit edilmiştir. En önemli bakır yatakları Tanrı Dağları'nın güney tarafında Kumul, Toksun, Hoşut, Aksu, Kaşgar; Çerçen ve Lop Nor yörelerindedir. 1 No'lu maden yatağında 165.200 ton bakır, 114.100 ton nikel ve 1.29 milyon ton sülfür bulunmuştur.⁹⁰ Yılda 800 milyon dolar değerinde 800 ton bakır üretilmektedir.

Doğu türkistan'ın bir başka özelliği de, nadir metallerin ana üretim alanı olmasıdır. Doğu Türkistan, özellikle berilyum, lityum, niyobyum ve tantal madenleri bakımından tüm dünyada ünlüdür. Sekiz nadir metal, dört nadir toprak elementi ve sekiz nadir element olmat üzere yaklaşık 20 tane nadir element bulunmuştur.⁹¹

⁹⁰T. Dowamat, *a.g.e.*, s. 33

⁹¹Aynı yerde

C- Petrol ve Yan Ürünleri

Günümüzün en stratejik maddesi olan, uğrunda nice savaşların yapıldığı ve sanayileşmiş ülkelerin vazgeçemediği petrol Doğu Türkistan'da bolca bulunmaktadır.

Tarihi kaynaklara göre, 1300 sene önce Quinci Dağları'ndan petrol çıkmaktaydı. O zamanlar ilaç olarak kullanılıyordu ve başka bölgelere gönderiliyordu. 1897'de Qing hükümeti Dushanzi'de yerel metodlarla petrol çıkarmaya başladı. 1909 yılında Rusya'dan bir petrol kazı makinası ve rafine malzemeleri ithal edildi ve yirmi metrelik bir petrol kazısı yapıldı. Bugünkü modern petrol endüstrisinin başlangıcı bu olaydır.⁹²

1936 ile 1942 yılları arasında, Sovyetler Birliği ile işbirliğine başlandı. Sinkiang yerel yetkilileri Sovyetlerle Dushanzi'de ilk petrol rafine tesislerini kurdular. Ocak 1937'de ilk defa 200 metre derine inildi. Başlangıçta, günde 10 ton ham petrol üretildi. Aynı yılın Ağustosunda ilk defa mazot rafine edildi. 1942 yılına kadar kuyuların sayısı 33'e, rafinelerin sayısı da 11'e ulaştı. 700 işçi çalışıyordu. Çin'in Yumen ve Yanchang petrol tesislerinden sonra en büyük petrol tesisi oldu. Yani Çin'in üç büyük petrol bölgesinden biri oldu. 1942'den sonra anti-Sovyet politikaları nedeniyle Sovyetler buradaki yatırımlarını ve uzmanlarını geri çekti. Üretim bir süre durdu. 1944'de Koumintang hükümetinin Araştırma Komisyonu tarafından Dushanzi petrol sahasının yerine Usu petrol sahası kuruldu. Kısmi olarak üretime geçildi.⁹³

1949 yılında Çin'de komünist idare kurulduktan sonra, Doğu Türkistan'ın petrol endüstrisindeki gelişmeler 4 devrede incelenebilir:

1. Çin-Sovyet Ortaklığı Devresi: 1951'de Çin ve Sovyetler Doğu Türkistan'daki petrolü çıkarmak için anlaşma imzaladılar. Bu anlaşma devrimden sonraki ilk petrol arama girişimi idi. Çin tarihindeki ilk Çin

⁹²T. Dowamat, *a.k.*, s.171

⁹³Aynı yerde

yabancı sermaye ortaklığıydı. Bu ortaklık ilk olarak Dushanzi'de petrol üretimine başladılar. Aynı zamanda Dushanzi çevresinde, Qigu, Gumudi, Karamay, Kuqa ve Kashi'de petrol arama çalışmalarına başladılar. 1955'te ortaklık Çin'e devredildi.⁹⁴

2. Karamay Petrol Sahasının Keşfedilmesi ve Kullanılması: Burada ilk petrol kuyusu 1955'te açıldı. Ekim'in sonunda petrol çıkarıldı. Petrolün kurşun miktarı azdı ve çok kaliteliydi. 1960 yılına kadar 1.662.000 milyon ton petrol çıkarıldı. Bu Çin'de çıkarılan tüm petrolün % 39'una tekabül eder. Bu sayı Karamay petrol sahasını Çin'in en büyük petrol bölgesi haline getirmiştir. 1958'de Doğu Türkistan'ın güneyinde İqiklik Petrol Sahası ve kuzeyinde de Qigu Petrol Sahası açıldı.

3. Karamay Petrol Sahasının Tam Kapasiteyle Kullanımı: Kültür Devrimi (1966-76) esnasında Doğu Türkistan'daki petrol üretimi karışıklıklardan dolayı yavaşladı. Fakat Devrim'den sonra üretim her geçen yıl artarak devam etti ve 1976'da 3.02 milyon tona ulaştı. Bu artış 1965'e göre % 210'luk bir artış idi.

4. Bütün Bölgelerdeki Hızlı Gelişmeler: Çin Komünist Partisi'nin Onbirinci Merkez Komitesi'nin Üçüncü Olağan Oturumu'ndan sonra, Doğu Türkistan'daki petrol endüstrisi yeni bir gelişme devresine girdi. Karamay'dan başka, Cungarya Havzası'nın doğu ve kuzeybatı kısımlarında ve güney sınırlarında önemli petrol rezervleri keşfedildi. Aynı esnada, Tarım Havzası'nın güneybatı kısımlarında ve Turfan ve Hami havzalarında zengin petrol ve doğal gaz rezervleri bulundu. Bununla birlikte üretim her yıl hızla artmaya başladı. 1982'de üretim 4 milyon tona; 1986'da 5 milyon tona; 1988'de 6 milyon tona; 1992'de 8.3166 milyon tona sıçradı. Bu sayısal artışlara paralel olarak petrokimya yatırımlarda ve ürünlerde gelişme de hızlandı.⁹⁵

⁹⁴Başka bir kaynakta, ilk petrol aramasının 1951 yılında başladığı ve 1955'te Cungarya'da ilk verimli petrol kuyusunun açıldığı belirtilmektedir. Dillon, *a.g.e.*, s. 8

⁹⁵T. Dowamat, *a.g.e.*, s. 172-174

Jeolojik verilere göre, Cüngarya, Tarım ve Turfan havzalarının petrolün varoluş ve bekletilme şartlarına sahip olduğu anlaşılmıştır. Cüngarya vadisinde yer alan Karamay ve Akbulak yatakları bu vadinin kuzeybatısındaki küçük bir parçasıdır. Cüngarya vadisindeki petrol miktarı hacim, gaz-su ve vadinin çökme hızına göre hesaplandığında, petrolün gelecekteki miktarının 100 milyar tondan fazla olacağı tahmin edilmektedir.

Gerçek rakamlara ulaşmak için Çin ve Fransız jeofizik araştırma grubu bu havzada "yapay deprem yöntemiyle" yeraltındaki petrolün jeolojik bileşimlerini bulma konusunda çalışmalarını sürdürmektedirler. Çeşitli noktalarda kuyu açma yöntemiyle yapılan bu çalışmaların bitiminde, tahminen 2000 yılı içinde Cüngarya'daki petrol miktarını daha net olarak öğrenme imkanı ortaya çıkacaktır. Çinli ve Batılı jeoloji uzmanları, Cüngarya vadisindeki petrolün meydana gelmesi ve oluşumundaki şartları ile petrolün derinliği, yer katmanlarının anatomisi gibi jeolojik şartların Tarım ve Turfan havzalarına ve diğer bölgelere göre daha uygun ve çok daha büyük petrol yataklarının bulunma ihtimalinin yüksek olduğunu açıklamışlardır.

Tanrı Dağları ile Kuenlun Dağları arasında yer alan Tarım Havzası'nın ise, ilmi araştırmalar ve jeolojik veriler sonucu petrol ve doğal gaz yatakları bakımından geleceği parlak bir bölge olduğu anlaşılmıştır. Üçüncü bölge olan Turfan Havzası, petrol rezervi açısından en düşük miktara sahiptir. 10 milyon ton civarında petrol bulunacağı tahmin edilmektedir.

Genel olarak Doğu Türkistan petrolü, ağırlığı, yapışkanlık derecesi, ilk buharlaşma ve katılaşma noktası düşük (-9 - -38 C) ve mum miktarı az olup, yüksek kaliteli petroller arasındadır. Bu petrolden, sıcak ve soğuşa dayanıklı, ezolyatsı iktidarı iyi olan transformatör yağı ile katılaşma derecesi -50 C'ye kadar olan uçak ve askeri işlerde kullanılmak üzere dezil yağı-benzin üretilebilir. Kimyasal içerikleri çok yüksek olduğundan Doğu Türkistan'ın petrolü uluslararası şirketlerin ilgisini çekmiştir.⁹⁶

⁹⁶*Şincang'ın Enerji Menbaları*, 1991, Urumçi, s.251-253

27 Mart 1950 tarihinde Sovyetler Birliği ile imzalanan antlaşmalardan sonra, petrol ve gaz araştırıp çıkartmak amacıyla "Çin-Sovyet Karma Şirketi" faaliyete geçti. Ancak Doğu Türkistan'ın Çin Denizi'ne uzaklığı, ulaşım sorunu, bağımsızlık direnişleri ve teknik-mali yetersizlikler nedeniyle yeterli araştırma uzun süre yapılamamıştır.⁹⁷ 1966 yılında Çin'de üretilen 10.7 milyon ton petrolün % 30'unun Doğu Türkistan'dan elde edildiği belirtildi.⁹⁸ 1974'e gelindiğinde ise sadece Karamay yöresinde senede 1.036.000 ton petrol üretildiği saptanmıştır.⁹⁹

Ancak 1980'li yıllarda ekonomik açıdan dış dünyaya kapılarını açan Çin Hükümeti, ekonomik gelişmeye paralel olarak artan petrol ihtiyacını karşılayabilmek için gözlerini Doğu Türkistan'daki petrol yataklarına çevirmeye başladı. Nitekim 1981 yılında Exxon, Shell, Atlantik, Richfield ve Occidental gibi büyük petrol şirketleri anlaşmalar yaparak, ülkenin güneyinde Tarım Havzası'nda mevcut olan petrol rezervlerinin tesbitine ve çıkarılmasına yönelik çalışmalar başlattı.

Fransız ve Amerikan petrol şirketlerinin yaptığı araştırmalarda alınan sonuçlar son derece umut vericiydi. Yüzölçümü neredeyse Fransa kadar büyük olan (560 bin kilometre kare) Tarım çukuru, Başbakan Li Peng'in yaptığı açıklamaya göre, "dünyanın en büyük petrol yataklarını barındırıyordu". Çin'in resmi tahmin ve verilerine göre Doğu Türkistan'daki petrol yatakları, ülkenin bütün petrol rezervlerinin yarısından daha fazlasını kapsamaktaydı. Ne var ki, bu yatakların işletilmesi olağanüstü bir büyüklükte teknik ve mali kaynaklar gerektirmekteydi. Diğer petrol yataklarının bulunduğu bölgelerde olduğu gibi Tarım'da da çözümlenmesi gereken sorunlar ve aşılabacak engeller sayılmakla bitecek gibi değildir. Mesela, günde 40 dereceyi bulan ısı farkları, bir petrol kulesinin üstüne kocaman bir kumulu yığabilecek kadar kuvvetli rüzgar fırtınaları vb. Ayrıca üretilen petrolü sanayi bölgelerine ve doğu limanlarına nakletmek için

⁹⁷Rene Cagnat- Michel Jan(Çev.Erden Akbulut-T. Ahmet Şensılay), *İmparatorluklar Beşiği*, İst., 1992, s. 284

⁹⁸Yusuf Dönmez, *Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, İÜ.Ed. Fak.-İst., 1973, s. 89

⁹⁹*News Week*, 27.10.1975

3500 kilometrelik bir boru hattının yapılmasında gerekecektir.¹⁰⁰ Nitekim 1980 yılında bölgede araştırma yapan petrol şirketleri de bu sorunlara parmak basmış; petrolü çıkarmak için 2000 mil pipe-line döşenmesini, ancak doğal engellerin aşılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Doğu Türkistan'daki petrol rezervinin gerçek rakamını hep gizleyen Çin Hükümeti, 17 Şubat 1993 tarihinde "petrol sırrını" dünyaya ilk defa açıklayarak, yabancı yatırımcıların buradaki bakir petrol yataklarını açmaya çağırdılar.¹⁰¹ Verilen resmi bilgiye göre sadece bölgenin güneyinde 74 milyar varil petrol rezervi olduğu açıklanmıştı.¹⁰²

Çin Hükümeti'nin açıkladığı bu zengin petrol yatakları, dünya kamuoyunu şaşkına çevirmiştir. 24 Ağustos 1993 tarihinde Çin Petrol ve Doğal Gaz Şirketi, Başbakanlık Basın Merkezi'nde bir basın toplantısı düzenleyerek, Doğu Türkistan'ın Tarım Havzası'ndaki petrol arama çalışmaları neticeleri ve bölgedeki yatırım programları hakkında bilgiler verdi. Buna göre, sadece Doğu Türkistan'ın Tarım Havzası'nda keşfedilen petrol rezervi 74 milyar varildi.¹⁰³ Bu sayıya Cungarya ve Turfan havzaları dahil değildir. Oysa Doğu Türkistan dışındaki bütün Çin topraklarında keşfedilen petrol rezervinin toplamı sadece 24 milyar varildi. Demek ki, Doğu Türkistan'ın petrol rezervi, Çin'in toplam petrol rezervinin % 80'den fazlasını teşkil etmektedir.¹⁰⁴

Batılı bir kaynağa göre, " petrol yatakları 410.790 kilometre kare, petrol rezervi 8.2 milyar tondur. Doğu Türkistan'daki doğal gaz rezervi

¹⁰⁰Rene Cagnat- Michel Jan, *a.g.e.*, s. 284

¹⁰¹Askar Erkin,"Doğu Türkistan Petrolü Çin'e Akıyor", *DT*, S. 165, Ağustos 1994, s. 6; aynı makale *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, No. 87, Mart 1994, s.38-41'de de yayınlanmıştır.

¹⁰²A. Smith Albion,(Çev. Murat Aygen), "Uyguristan İçin Savaşlar", *Yeni Forum*, Nisan-Mayıs 1997, No. 335-336, s. 19

¹⁰³Gaye Christoffersen, "Xinjiang and the Great Islamic Circle: The Impact of Transnational Forces on Chinese Regional Economic Planning", *The China Quarterly*, March 1993, No: 133, s. 137'den "China Eyes Challenges in remote Tarim Basin", *Oil & Gas Journal*, 22 January 1990, s. 23-24; Her ne kadar Doğu Türkistan bugün Doğu Türkistan petrolünün % 4'ünü çıkarmakta ise de, Çin'in kanıtlanmış petrol kaynaklarının 3/1'ini topraklarında bulunduruyor olabilir.

¹⁰⁴A. Erkin. *a.g.m.*, s. 6

toplamı ise 2.5 trilyon metre küp olup, bu kaynakların Suudi Arabistan'dan daha da zengin olduğu¹⁰⁵ belirtilmiştir. Bir başka kaynaktan, "petrol rezervinin İran ve Irak'taki rezervlerin on misli büyüklüğünde olduğu"¹⁰⁶ ifade edilmiştir.

Bölgede araştırma yapan batılı petrol şirketlerinin ifadelerine göre ise, ülkenin güneyinde Tarım Havzası'nda tespit edilen petrol alanlarının sadece yüzde ellisinde 50 milyar ton petrol, 8 milyar metre küp doğal gaz rezervi mevcuttur. Son keşfedilen kaynaklar, 100 milyon ton ham petrol rezervi ile "bir çölde bulunmuş en büyük rezerv" diye nitelendirilen "Tazhong No. 4 kuyusu ve Doğu Türkistan'ın kuzeydoğusunda bulunan ve 380 milyon ton rezerve sahip olduğu tahmin edilen "Baolang" kuyusudur.¹⁰⁷

Tarım Havzası'ndaki günlük verim 2500 ton civarındadır. Çin'in Dokuzuncu Beş Yıllık Planı uyarınca, Doğu Türkistan'ın toplam üretimi, şu andan 2000 yılına kadar 80 milyon ton olacaktır (Ortalama 44 bin ton/gün).¹⁰⁸ 1 ton ham petrolün ortalama fiyatı 200 Dolar'dan hesaplandığında, 80 milyon ton petrol üretiminden Pekin yönetiminin üç yıl içinde kazanacağı miktar 16 milyar Dolar olacaktır. Diğer sanayi ve tarım ürünlerinden elde edilecek geliri de ilave ettiğimizde Pekin yönetiminin Doğu Türkistan'ın sırtından nasıl geçindiği ortaya çıkmaktadır. Ne var ki, Pekin bu haksız kazancı bölge halkı ile paylaşmamaktadır. Nitekim Pekin 1996 yılı Ağustos ayında, Doğu Türkistan'da tatbik mevkiine konacak ve çoğunluğu altyapı yatırımları ile ilgili 30 kalkınma projesini finanse etmek üzere sadece 12.2 milyar Yuan yani 1.5 milyar Dolar tahsis etmiştir.

Turfan-Hami ve Tarım havzalarında planlanan hedef, 1995 yılına kadar 18 milyon ton, 2000 yılında da 30 milyon ton petroldür. Devlet planlarındaki doğal gaz hedefi, 1995 yılına kadar 2.3 milyar metre küp, 2000 yılına kadar da 5 milyar metre küp'tür. Petrol ve gaz Dushanzi (Maytag), Karamay (Sinkiang Petrol İdaresi merkezi) ve Zepu (Poskam)'daki yerel petrol rafinelerinde çıkarılmaktadır. Bu rafineler İngiliz

¹⁰⁵ Aynı yer'den *Wall Street Journal*, 18 Şubat 1993

¹⁰⁶ *The Muslim World*, 18. 10. 1972

¹⁰⁷ A. Smith Albion. *a.g.m.*, s. 19

¹⁰⁸ Aynı yerde

ve İtalyan sermayesiyle ve Fransız, Japon ve İngiliz ticari ortaklığıyla kurulmuştur.¹⁰⁹

Kasım 1989'da petrol bakanlığı uzmanlarınca Başbakan Li Peng'e verilen brifinglerde "Tarım petrol havzasının bugüne kadar dünyada keşfedilmiş en zengin ve geniş petrol yatağı olduğu" ileri sürüldü.¹¹⁰ Eylül 1992'de Tarım Havzası'nda Japonlarla petrol alanında işbirliği yapılması konusunda görüşmeler yapıldı.¹¹¹ Merkezi Hükümet Doğu Türkistan'ı büyük bir kimyasal endüstri merkezi haline getirmek için petrol, gaz ve diğer kaynakları kullanmayı planlıyor.¹¹²

Bir grup Rus uzmanı Çinli jeologlarla Tarım Havzası'nın doğal gazını çıkarma konusunda Şubat 1993 tarihinde toplandılar. Rusya Federal Nükleer Endüstri Merkezi Araştırma Enstitüsü Başkan Yardımcısı Vladimir Vasilev başkanlığındaki dört kişilik heyet, Jeoloji ve Maden Kaynakları Bakanlığı Kuzeybatı Jeoloji Bürosu'nu ziyaret ettiler. Tarım Havzası'ndaki son zamanlarda yapılan petrol ve gaz üretimi hakkında görüşme yaptılar. Bu vesileyle yerel yetkililer petrol çıkarma ve arama işlerinde yabancı yatırımcılarla işbirliği ümitlerini dile getirdiler.¹¹³ Rus misafirler, Tarım Havzası'ndaki petrol çıkarma işlemindeki Çin'in başarısından övgüyle söz ettiler.¹¹⁴

¹⁰⁹M. Dillon, *a.g.e.*, s. 9'dan Commercial Section, British Embassy, "Xinjiang Today: The West Opens Up", *China-Britain Trade Review*, Temmuz 1992, s. 3-9; "Onshore Oil and Gas Seminar", *China-Britain Trade Review*, Ekim 1992, s. 3

¹¹⁰M. Dillon, *a.k.*, s. 9'dan 30.11.1989 tarihli 0628 No'lu BBC Dünya Haberleri Özetleri (Uzak Doğu)

¹¹¹Aynı yer'den *China Daily*, 3.9.1992

¹¹²Aynı yer'den 19.10.1991 tarihli 1207 No'lu BBC Dünya Haberleri Özetleri (Uzak Doğu)

¹¹³Halbuki Çinliler, 1989 Haziranı'ndan önce bu yatakların araştırılması ve işletilmesi için yabancı ortaklıklara çağrı yapmak konusunda pek de istekli değillerdi. Bu çekingenliğin temelinde, iç politikadaki yeni yönelişler, Doğu Türkistan'daki 1989 ve 1990'da patlak veren milliyetçi temelli gösteriler ve aynı zamanda komşu Sovyetlerde birbiri ardından gelen hızlı değişim rüzgarları vardı. Aslında, özellikle de sermaye açısından, Çinlilerin dışarıya katılma çağrısı yapmak için yeterli nedenleri vardı. Aynı zamanda çölde kuyu açma konusunda ancak yabancı şirketlerin sunabilecekleri ileri teknolojilere de ihtiyaçları vardı. Rene Cagnat- Michel Jan, *a.g.e.*, s. 285

¹¹⁴M. Dillon, *a.g.e.*, s. 9'dan 9.2. 1993 tarihli 1608 No'lu BBC Dünya Haberleri Özetleri (Uzak Doğu); Sinkiang TV, 5.2.1993

Çin 1993 yılında oniki yeni petrol arama sahası açmaya karar verdi. Başbakan Li Peng 17 Şubat'ta Pekin'de yaptığı konuşmada " Tarım Havzası'nda yeni açılacak petrol sahalarından en büyük verimi almayı amaçlıyoruz" demiştir.

Çin Milli Petrol Şirketi Başkanı Wang Tao, petrol aramada uluslararası işbirliğinin genişletilmesi konusunda verilen basın toplantısında yabancı petrocülere iki seçenek olduğunu söylemiştir. Birincisi, Tarım Havzası'nın güneybatı kısmı Mart 1993'e kadar tamamlanmalıdır. Bölgenin genişliği 72.730 kilometre karedir. İkinci seçenek, 1993 sonu ve 1994'ün başları için programlanmıştır.¹¹⁵

Yabancı gözlemciler göre, Çin hükümetinin Doğu Türkistan'da aniden böyle bir petrol operasyonuna başlamasının ve kapısını yabancılara açmasının sebepleri şöyledir.: 80'li yıllardan itibaren, Çin'de yürütülen ekonomi reformu, ülke ekonomisinin hızla ilerlemesine yolaçmıştır. Geçen sene Çin'in ekonomik büyüme hızı % 13.8'e ulaşarak dünyada birinci sıraya geçti. Ekonomisinin hızla büyümesi bu ülkenin petrole olan ihtiyacını büyük oranda arttırdı. Çin'in petrol üretiminin % 40'ını karşılayan ve Çin'in kuzeydoğusunda bulunan Daqin ve Shınlı petrol kuyularının 80'li yıllardan itibaren üretiminin gittikçe azaldığı görülüyor ve birkaç sene içerisinde kuruyacağı tahmin edilmektedir. Demek ki, petrol ihracatçısı olarak tanınan Çin, bugünlerde kendi petrol ihtiyacını karşılayamaz hale gelmiştir. Geçen sene (1992) 12.310.000 ton petrol ithalatı yapmak zorunda kalan Çinliler gelecek için kafa yormaya başladılar. 2000 yılında petrole olan ihtiyacı 175 milyon ton olan Çin'in şu anki yıllık petrol üretim kapasitesi sadece 140 milyon tondur. Eğer bir an önce yeni bir petrol kaynağı bulamazsa, gelecekte Çin, büyük miktarda ithal yoluyla ihtiyacını karşılamak zorunda

¹¹⁵M. Dillon, *a.g.e.*, s. 9'dan 20.2.1993 tarihli 1618 No'lu BBC Dünya Haberleri Özetleri (Uzak Doğu): Sinkiang; Çin'in resmi gazetesi "*Renmin Ribao*" 25 Ağustos 1993 tarihinde verdiği habere göre, Wang Tao Pekin'de düzenlediği basın toplantısında, Doğu Türkistan'ın Tarım, Turfan ve Cungarya havzalarından bu yıl toplam 10 milyon ton ham petrolü dışarıya taşımak için büyük projeler hazırlıyorlar. Tarım vadisindeki Taklamakan çölü üzerinde 280 kilometre uzunlukta ve 8 metre genişlikte bir modern otoyolu yapıyor. şu an 25 kilometrelik kısmı tamamlanmış bulunuyor. A. Erkin, *a.g.m.*, s. 7

kalacaktır.¹¹⁶ Öte yandan, Ocak 1990'da, Çin Milli Petrol Şirketi Başkanı Wang Tao'nun, kıyı bölgelerindeki iç talebi karşılamak ya da Asya Pasifik bölgesine ihraç etmek amacıyla kıyı bölgesine 3.000 mil uzunluğunda bir boru hattı inşa edileceğine dair Çin'in resmi politikasını teyit eden açıklamalarını¹¹⁷ unutmamak gerekir.

Böyle zor bir durumda kalan Çin hükümeti, gözlerini hemen Doğu Türkistan'a çevirdi. Doğu Türkistan'da zengin petrol yatakları bulunduğunu Çinliler çok iyi biliyordu, ancak yeterli teknoloji ve finans kaynağına sahip olmadığı için, üstelik Çin'in sanayisi gelişen doğu kesimlere uzak olup, petrolün o bölgeye taşınmasında zorlanacağı için, Cungarya vadisindeki bazı petrol kuyuları dışında, Doğu Türkistan'ın güneyindeki Tarım ve doğusundaki Turfan-Hami vadilerindeki zengin petrol yataklarını henüz büyük çapta açamamıştı ve bu bölgedeki petrol rezervinin gerçek rakamlarını gizli tutuyordu. Petrol krizi geçirmeye başlayan Çin yönetimi, artık sadece Doğu Türkistan'ın petrolünün kendisini kurtarabileceğini farketti, "Ölüm Çölü" olarak tanılan "Taklamakan Çölü"ne "Ümit Çölü" ismini veren Çinliler, bugün bütün gücüyle bu bölgedeki petrolü çıkarıp kendi topraklarına taşımayı kararlaştırdı. Yeterli teknoloji ve finans kaynağına sahip olmayan Çin yönetimi amacını gerçekleştirmek için yabancı sermaye ve teknolojiye dayanmak ve kapısını dışarıya açıp, yabancıları yatırıma çağırmak zorunda kaldılar.¹¹⁸

Petrol endüstrisi uzmanlarının verdiği bilgiye göre, Doğu Türkistan'da petrol çıkarma işinin komşu Moğolistan'dan daha verimli ve karlı olduğu Batılı şirketlerce bilinmesine rağmen, Batılı şirketler Doğu Türkistan'daki karlı petrol işine girme konusunda pek hevesli gözüküyorlar.¹¹⁹

Batılı şirketlerin pazarlık gücünü arttırmak için böyle bir hevesizliği siyaset icabı göstermiş olmaları mümkündür. Diğer yandan gelecek bölümlerde vereceğimiz Doğu Türkistan'daki çatışma ve isyanlarında bunda

¹¹⁶A. Erkin, aynı yerde

¹¹⁷G. Christoffersen, *a.g.m.*, s. 148'den Wang Tao, "Exploratory Emphasis Shifts to the West", *World Oil*, January 1990, s. 28

¹¹⁸A. Erkin, *a.g.m.*, s. 7

¹¹⁹M. Dillon, *a.g.e.*, s. 10

rolü olabilir. Buna rağmen Japonların hemen elini bölgeye uzatmaya başladıklarını görmekteyiz. Japonya "bir taşla iki kuş vurmak" amacıyla "21. yüzyıl İpek Yolu Projesi" adlı bir projenin hazırlığını yapıyor. Bu projeye göre, Orta Asya'yı Okyanus'a bağlayan 5000 kilometrelik bir petrol boru hattı gerçekleştirilecek ve bu boru hattı ile hem Orta Asya Cumhuriyetlerinin, hem de Doğu Türkistan'ın petrolü Uzak Doğu limanlarına ulaşabilecek. 21. yüzyıl başlarında tamamlanması beklenen bu projeye Çin hükümetinin de sıcak baktığı¹²⁰ bilinmektedir.

VI- SÖMÜRÜLEN DOĞU TÜRKİSTAN

Görüldüğü üzere, Doğu Türkistan'ın yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin çokluğu¹²¹ aklımızda şöyle bir soru uyandırmaktadır: Çin'in 80'li yıllardan itibaren dünyada hatırı sayılır bir ekonomik güç olmasının sebebi, Doğu Türkistan'daki bu zenginlikleri sömürmekten mi kaynaklanmaktadır? Aslında bu konu üzerinde durulmasının gerektiğini düşünüyoruz. Ancak bunun ayrı bir araştırma konusu olduğu muhakkaktır.

Bize yukarıdaki soruyu sorduran Azerbaycan petrolleriyle ilgili yapılan bir araştırmadır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, petrol kaynakları zengin olan Azerbaycan'da Azeri bir bilim adamının yaptığı bu yönde bir araştırma, Sovyetler Birliği'nin güçlü bir ülke olmasının sebebini gayet güzel bir şekilde açıklamaktadır. Aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti eski Parlamento Başkanı olan Rasul Gouliev'in *Oil and Politics*¹²² adlı araştırmasının vardığı sonuç, Azerbaycan petrollerinin Sovyet ekonomisindeki önemini ortaya çıkarmakta ve Rusların sömürge politikalarını açığa vurmaktadır. Buna göre, "Sovyet mucizesi" biçiminde sunulan sanayileşme olayının temelinde, Marksizm veya bir ideolojik dürtü değil, doğrudan petrol varmış. Nitekim 1872-1913 arasında, dünya petrol üretiminin % 50'si Rusya'daymış ve bunun % 95-97'si de Bakü bölgesinden

¹²⁰ A. Erkin. *a.g.m.*, s. 8

¹²¹ Ayrıca Çin Lideri Mao'nun bir analizini burada vermek uygun olacaktır. "Çin'in kaynakları ve nüfusu kalabalık bir ülke olduğunu söylüyoruz. Gerçekte nüfusu kalabalık olan Han (Çin) milliyeti, toprağı geniş ve kaynakları zengin olan ise azınlık milletlerdir", Nicolas Becquelin. "Trouble on the Marches", *China Perspectives*, No: 10, March-April 1997, s. 19'dan *Selected Works of Mao Tse-tung*, Vol. 5, Beijing, Foreign Language Press, 1977, s. 295-296

¹²² Rasul Gouliev, *Oil and Politics*, Liberty Publishing, Newyork, 1997; zikreden Mehmet Barlas. "Gözlem", *Sabah*, 7 Temmuz 1997.

çıkartılmış. Keza, II. Dünya Savaşı'nda Sovyet ordusunun kullandığı petrolün % 90'ı yılda 22-23 milyon ton üretim yapılan Bakü bölgesinden gelmiş.¹²³

İngiltere'nin Hindistan'da yapmış olduğu sömürgecilik faaliyetlerine baktığımız da ise şunu görmekteyiz. Hint halkı fakir ve geri bırakılmış, okuyabilen aydınları ya dilencilik yapmakta ya da yol inşaatlarında taş kırmaktadırlar. Buna rağmen İngiliz yöneticiler, Hintlilere medeniyet, teknoloji, okul ve demokrasi götürdüklerini iddia etmektedirler. Oysa, onların bu iddialarının aksine Hindistan'da yeterli kalifiye eleman ve uzman yetişmemiştir.¹²⁴

Çin Halk Cumhuriyeti idarecilerinin de benzer şekilde, otonom bölgelerin (işgal ettiği yerlerin) halklarına eğitim, okul ve medeniyet götürdükleri iddiaları söz konusudur. Hatta 1982 Anayasası ve 1984 özerklik kanununda yerel milliyetlerin kendi kalifiye eleman ve uzman kadrolarının yetiştirilmesine devletin yardımcı olacağı¹²⁵ bildirilmektedir. Fakat, bütün bu kağıt üzerinde verilen haklar sömürge-sömüren ilişkisine uymamaktadır. Sömürgelerde halkların sosyal, kültürel ve ekonomik alanda, kendi kendine yeterlilik, kendi kültürünü ve sosyal değerlerini geliştirme, ilerletme faaliyetlerine kesinlikle izin verilmemektedir. Mesela İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesinden sonra, burada sanayileşmeyi önleme politikası ve Rusya'nın kontrolü elde tutmak için Türkistan'da iktisadi ve siyasi geri kalmışlığı uygulama politikası.¹²⁶ Çin devlet başkanı Zhao Ziyang'ın 1980'li yılların başında yaptığı, "Doğu Türkistan ve kuzey batı bölgelerinin kıyı ve iç bölgeler arasındaki farka katlanmak zorundadır" şeklindeki açıklaması geri bırakılmışlığı resmen teyit eder gözükmetedir. Buna göre Doğu Türkistan'ın kalkınması için yatırımlar en erken 1990'lara kadar ve hatta

¹²³ Aynı yerde

¹²⁴ Alaeddin Yalçinkaya, *Sömürgecilik ve Panislamizm Işığında Türkistan(1856'dan Günümüze)*, İst., 1997, s. 137'den Dadabhai Naoroji, "The Moral Poverty of India and Native Thoughts on the Present British-Indian Policy", *Nationalism in Asia and Africa*, Yay. Elie Kedourie(Londra, Frank Cass, 1971), s. 353-371; Sömürdükleri ülkelere medeniyet götürdükleri iddiası bütün sömürgeci ülkelerin vazgeçemedikleri bir argüman olmuştur. Rusya'da Türkistan Hanlıklarını işgal ederken aynı iddiayı ileri sürmüştü. Rusya Hariciye Vekili Prens Gorçakof'un 3 Aralık 1864'de yayınladığı deklarasyon için bkz. Mehmet Saray, "Rusya'nın Asya'da Yayılması", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İÜ-Ed. Fak., Sayı: 10-11, 1979-1980, s. 299

¹²⁵ 1982 ÇHC Anayasası, Madde 122 (bkz. Ek III) ve 1984 Milli Bölgesel Otonomi Kanunu, Madde 22 ve 23 (bkz. Ek II)

¹²⁶ A. Yalçinkaya, *a.g.e.*, s. 139

büyük ihtimalle Doğu Türkistan'ın petrolüne ihtiyaç duyacağı 21. yüzyıla kadar mümkün olmayacaktır.¹²⁷ Her ne kadar Çinli yetkililer, Doğu Türkistan'ın ekonomik bakımdan çok geliştiğini söyleyerek övünselerde¹²⁸, Doğu Türkistan'da Çin hegemonyasına karşı ayrılıkçı protesto gösterilerinin yapılması durumuna açıklık getirmekte zorlanmışlardır. Fakat son zamanlarda, Deng döneminden itibaren Çinlilerin Doğu Türkistan'ın bağlılığını kazanmak için farklı yollar aramaya başladığını görmekteyiz. Sıkı iç güvenlik ve siyasi baskı devam etmesine rağmen, Doğu Türkistan'ın merkez tarafından uygulanan ekonomik sömürü derecesinde bir azalma söz konusudur. İlk kez olarak merkezi Çin otoriteleri, eğer Doğu Türkistan'dan birşey isterlerse, karşılığında birşeyler vermeye hazır olmaları gerektiğini farketmiş gibidirler.¹²⁹

Gerçekten de, Pekin Doğu Türkistan'daki istikrarın anahtarı olarak ekonomik tedbirlere karar vermiştir. Ekonomik ilerleme hükümetin bugün en yüksek önceliği olarak kayda geçmiştir. Doğu Türkistan'da yaşam standartını yükseltme amaçlı peşi sıra gayretli çabalarla Çin, Orta Asya ile ekonomik bağlarını güçlendirme eğilimindedir. Bunun ekonomik kalkınma ve Çin'in etkisinin teyidi yönünde istikrarın geliştirilmesini içereceğini Çinli yetkililer ummaktadır. Bu şekilde Çin, tüketim malları için pazarlar bulmayı ve Doğu Türkistan içinde "modernleşmeyi" geliştirmeyi amaçlamakta ve yaşam standartlarını yükselterek hoşnutsuzluk düzeyini azaltmayı amaçlamaktadır. Umulan diğer yararlar ise, islami yönetim taraftarı gruplara karşı Orta Asya'nın laik zihniyetli hükümetlerini güçlendirmek ve Cumhuriyetleri Rusya'ya daha önceki ekonomik bağılıklarından alıkoymak veya daha kötüsü Pan-turanizmin cazibesine kapılmalarından alıkoymaktır.¹³⁰

¹²⁷G. Christoffersen, *a.g.m.*, s. 133'den Dali Yang, "Patterns of China's Regional Development Strategy", *The China Quarterly*, No: 122(June 1990), s. 245

¹²⁸bkz. ÇHC Türkiye Büyükelçiliği, *Sincian'ın Şimdiki Durumu*, Aralık 1997, s. 18-19. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Türkiye'de bastığı, Doğu Türkistan'ı tanıtıcı ilk resmi kitapçığı olan bu eserin yayınlanmasını, Türkiye'deki Doğu Türkistanlılar Çin'e karşı yaptıkları faaliyetlerin olumlu bir sonucu olarak görmektedirler.

¹²⁹Lillian Craig Harris, "Xinjiang, Central Asia and the Implications for China's Policy in the Islamic World", *The China Quarterly*, No: 133 (March 1993), s. 123

¹³⁰L. C. Harris, *a.k.*, s. 123

Bütün bu ekonomik yumuşamanın sebebi belki de Çin'in son on yılda "dünyaya açılması"ndan kaynaklanmaktadır. Ekonomik açıdan gittikçe güçlenen Çin, Doğu Türkistan'ı uyguladığı "Açık Kapı" politikasında önemli bir faktör olarak kabul etmektedir. Gerçekten Doğu Türkistan, Çin'in Açık Kapı politikasında iki potansiyel role sahip gibi görünmektedir. Kıyı bölgesinin endüstrileşmesinde kullanılmak üzere veyahutta ihraç etmek üzere hammadde tedarikçisi olarak ve Büyük İslami Daire içinde bir İpek Yolu ekonomisinin bağlantısı olarak. Birinci bağlantı yani kıyı bölgelerinin endüstrileşmesinde kullanılması veya ihraç edilmesi için hammadde tedarikçisi olma durumu iç ekonomiye kuvvetli bağları gerektirirken, ikinci özelliği yani büyük İslami Daire içinde bir İpek Yolu ekonomisi bağlantısı oluşturması da, Orta Asya ekonomisine Doğu Türkistan için çifte bir açılışı (iç ve dış) gerektiriyor. 20. yüzyılda Sovyet ve Çin millet oluşturma çabalarıyla kesintiye uğrayan eski Orta Asya İpek Yolu ekonomisi, Çin'in adem-i merkezileşmesi ve eski Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla şimdi yeniden canlanmaktadır.¹³¹ Diğer yandan uluslararası petrol endüstrisinin Doğu Türkistan'ı ortak arama çalışmalarına açması için Çin'e baskı yapması ve Çin'in artan petrol ihtiyacı da¹³² bunda rol oynamaktadır.

Doğu Türkistan'daki müslüman azınlık ile Han Çinlileri arasındaki etnik gerginlik dış gözlemcilerce genellikle iyi bilinmektedir. Fakat, bu gerginliğin temel sebebinin Doğu Türkistan'ın doğal kaynakları için mücadele olduğu dış gözlemciler tarafından daha az bilinmektedir. Nisan 1990'da Kaşgar'daki etnik ayaklanmadan dolayı Mayıs 1990'da Urumçi televizyonunda yapılan bir yayında seyircilere şu hatırlatılmıştır. Etnik gerginliğin bir nedeninin de kaynak sorunları olduğuna değinilmiştir. Bu yayında "kaynakların devlet ve tüm ülkedeki halkın olduğu, sadece belli bir bölge veya belli bir milliyete ait olmadığı; 1953-1988 arasında Doğu

¹³¹Gaye Christoffersen, "Xinjiang and the Great Islamic Circle: The Impact of Transnational Forces on Chinese Regional Economic Planning", s. 136

¹³²"Petrol ve Yan Ürünleri" kısmında Dipnot 115'ten verilen bilgilere bak.

Türkistan'daki yeni yatırımlar için Pekin'in tam olarak 24.6 milyar yuan mali yardımında bulunduğu"¹³³ söylenmiştir.

Doğu Türkistan'daki yaygın bir kanı da şudur: Pekin Doğu Türkistan'ın petrolünü, kömür, alüminyum, yün ve pamuğunu yeterli karşılık vermeksizin, özellikle kıyı bölgesi için sömürmektedir. Bu inanış Pekin'in ekonomik siyasetlerine karşı yerel halkın direnişinde önemli bir sebep olmaktadır. Bu hassas merkez-yerel ilişkileri 1980 sonlarında yeni baskı unsurları ortaya çıkarmıştır. Bölgenin uluslararası ekonomik bağlantılarının yoğunlaşması, Sovyetlerin Doğu Türkistan'a girmesi ve ülkeyi kalkındırmada uluslararası petrol endüstrisinin ilgisi merkezi hükümeti Doğu Türkistan'daki ekonomik rolünü genişletmeye ve güçlendirmeye mecbur bırakmıştır. Doğu Türkistan'ın diğer bölgeleri ham madde tedarikçisi olmasının yanı sıra, resmen net bir hükümet yardımları alıcısı olmuştur. Harcamaların % 50'den fazlası merkezi yardımlardan karşılanmıştır. Bu merkezi hükümetten daha az siyasi otonomiye sahip olmasında bir bahane teşkil etmiştir.¹³⁴ Merkezi hükümetin siyasetleri Doğu Türkistan için daha otonom bir kalkınma modelini imkansız kılan bir "iç koloni" bağımlılığı modelini öngörmektedir. O zaman tarihi model Pekin'in Doğu Türkistan'a hem yardım edip hem de sömürdüğü bir model olmaktadır.

Kıyı bölgelerle iç bölgeler arasındaki tüketim farklılıkları, 1980'lerde Doğu Türkistan iç ticaretini kötüleştirmiştir. Doğu Türkistan ekonomistlerine göre, kıyı bölgelerine ihraç ettikleri petrol kaynaklarından elde ettikleri gelirlere rağmen, iç ticaretleri 1989'da çeşitli çelişki ve problemlerle karşılaşmıştır. Tüm Batı bölgeleri kendi ham maddelerini devletin belirlediği fiatlardan satıyorlar, fakat kıyı bölgelerinden gelen endüstri tüketim mallarını yüksek piyasa fiatlarından satın alıyorlar. Dolayısıyla bu fiyat farklılıkları Batı bölgelerindeki her eyalet için milyarlarca yuan kayba yol açmıştır ki, bu miktar eyaletlerin Pekin'den

¹³³G. Christoffersen, *a.g.m.*, s. 138'den "Exploit Xinjiang's resources to benefit the people of All Nationalities", *Urumçi Xinjiang TV Network*, 22 May 1990

¹³⁴G. Christoffersen, *a.g.m.*, s. 138'den David S. G. Goodman(Editor), *China's Regional Development*, (London: Routledge, 1989) içinde Peter Ferdinand, "The Economic and Financial Dimension", s. 42

aldıkları devlet yardımlarından çok daha büyük bir oranı teşkil ediyordu.¹³⁵ Bu bölgesel ticaret dengesizliği 1989'da ülke çapında bir durgunluğa yol açmış, Doğu Türkistan'daki piyasaları nerdeyse çökertmiştir.

Bu da, daha önce bahsettiğimiz sömürgelerdeki halkların ekonomik ve sosyal ilerlemelerine imkan tanımayan sömürgeci tutumun Çin versiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde, "ver ve al" siyasetiyle Çinli yetkililer Doğu Türkistan'da kontrolü büyük ölçüde sürdürebilmektedirler.

Ancak 1980-1990 ekonomik reformlarından azınlık bölgelerin en az yararlandığı düşünülürse, sömüren bir ülke olarak Çin'in diğer güney ve kıyı bölgelerini ekonomik bakımdan kayırmasına şaşmamak gerekir. Gerçekten rakamlara baktığımızda, Çin genelinde özerk bölgelerin ekonomik kalkınma durumları hiç te iç açıcı değildir. Çin Sosyal Bilimler Akademisi'nin ülkenin durumu hakkındaki 1995-96 Beyaz Kitabı'ndaki bir bölüm sorunun boyutunu oldukça iyi belgelenmiş olarak verir. "Azınlıklar: Ilımlı Ekonomik Büyüme ve Temel Sosyal İstikrar" başlıklı rapor milli azınlıkların çeşitli problemlerine, fakirlikleri, gelişmemiş ekonomileri ve etnik gerginliğe değinmektedir.¹³⁶

Devlet İstatistik Bürosu rakamları Çin nüfusunun 70 milyonunun yoksulluk sınırının altında (ayda 300 yuan) ve diğer 70 milyonunun bu sınırın hemen üstünde yaşadığını göstermektedir. Milli azınlıklar bir bütün olarak nüfusun sadece % 8'ini oluşturdukları halde bu rakamın (fakirlik sınırı altında yaşayanların) % 43.75'ine tekabül eder. 1993 taramasında tanımlanan 592 alanın 257'si otonom bölgelerde bulunuyordu.

Ayrıca bölgeler arası eşitsizliklerde artmaktadır. 1981'de batıdaki ekonomik büyüme oranı % 90'ken, doğudaki büyüme oranı ve kişi başına üretim % 68'di. Kırsal alanlardaki kişi başına gelir 1994'deki 1.220 Yuanlık milli ortalamanın oldukça altındaydı. En az gelişmiş bölgeler Guangxi (1.107 Yuan), İç Moğolistan (1.062 Yuan), Doğu Türkistan (935 Yuan)¹³⁷

¹³⁵G. Christoffersen, *a.k.*, s. 140'dan Gu Zongzhang, "Economic Improvement and Rectification and Regional Coordinated economic Development", *Renmin ribao*, 11 June 1990, s. 6

¹³⁶N. Becquelin, "Trouble on the Marches", *China Perspectives*, s. 22

¹³⁷Doğu Türkistan ile Çin'in kişi başına gelirlerinin daha tafsilatlı karşılaştırmaları için bkz. İ. Şemseddin, *Doğu Türkistan'da Demografik Yapı ve Tarım*, s. 87 ve 88

ve Ningxia (910 Yuan). Milli ortalamanın % 30 altında olanlar Qinghai (869 Yuan), Yunnan (803 Yuan) ve Guangxi (768 Yuan)'dır. Tibet'te ise durum daha da kötüdür. Ayda kişi başına 550 Yuan'dır. Fakat bu rakamlar şaşırtıcı değildir. 1964'de otonom bölgelerde ekilebilir arazi 40 milyonluk bir nüfus için 16.72 milyon hektardı. 1990'da bu rakam iki katına çıkmış, 86 milyon bir nüfus için 17.63 milyon hektara çıkmıştır. Bu şartlar altında arazi üzerindeki baskı yoğunudur.¹³⁸

Bu karanlık rakamlara karşın, yetkililer son birkaç yılda ilerleme sağladıklarını iddia etmekte. İlk olarak otonom bölgelerde yaşam standartlarındaki sürekli gelişmeye yer veriyorlar. 1993-94 büyümesini % 16.4 olduğunu iddia ediyorlar. Fakat övgülerinin büyük kısmı tomurcuklanan piyasa ekonomisine bağlıdır; sınırötesi ticaret artmış, Doğu Türkistan'da petrol üretimi artıyor, İç Moğolistan'da kömür çıkarılmakta ve tüketim mamülleri piyasalarda bolca dolaşmaktadır. 1994'de Ningxia, Qinghai ve Tibet'te üretim % 8'den fazla büyümüş, İç Moğolistan ve Doğu Türkistan'da % 10 artmıştır. Fakat milli büyüme oranıyla (% 11.8) ve üzerine eklenen enflasyon unsuruyla kıyaslandığında otonom bölgelerin ülkenin kalan bölümüyle paralel gelişmekten çok geriye gidiyor görünmektedir. Son birkaç yılda merkezi hükümet bölgelere yoğun endüstri projeleri için büyük miktarlarda nakit göndermiştir. Bu büyüme rakamlarını yukarı çıkarırken yerli halkın yaşam standartlarında az etkili olmuştur. Buna Doğu Türkistan somut bir örnektir. Tarım Havzası'nda yeni petrol yataklarını geliştiren 40 bin işçinin büyük çoğunluğu Doğu Çin'den getirilen Hanlılardır.¹³⁹

Söz konusu raporda "Batı bölgeleriyle Doğu arasında daha yakın bağların gelişmekte olduğu" açıklanmaktadır. "Piyasa ekonomisi gelişir ve rekabet şiddetlenirken, doğudaki daha gelişmiş bölgeler ham madde ve enerji eksikliği, çok daha yüksek işgücü maliyeti, yüksek üretim maliyetleri

¹³⁸N. Becquelin, *a.g.m.*, s. 22

¹³⁹Aynı yerde; Otonom bölgelerdeki sanayi ve yatırımlara istihdamda Çinli uzmanların çok sayıda kullanılması, gerek 1982 Anayasası 122. Madde'de verilen güvencelerin ve gerekse ÇHC Milli Bölgesel Otonomi Kanunu 22. ve 23. Maddelerde belirtilen hakların gözardı edildiğini göstermektedir. (Bkz. EK. II ve EK. III)

ve zayıflamış rekabet edilebilirlikle karşılaşmaktadır. Batı bölgelerinde bol doğal kaynak vardır. İşgücü ve arazi maliyetleri nispeten ucuzdur ve sermaye ve knowhow eksiktir. Öyleyse Doğu-Batı işbirliği ve karşılıklı yararlar her iki tarafında çıkarınadır." İşbirliği teması bir süredir etrafta konuşulmaktadır. Ve yetkililer gelişmemiş bölgelere kadro ve uzman göndererek "yardım etmeye" her zaman istekli olmuşlardır. Bu, iş gücü durumuna katkıda bulunmuş ve Han kontrolünün daha etkin bir biçimde yayılmasını sağlamıştır. Çok daha yakın bir gelişme, azınlık bölgelerindeki sosyal rahatsızlığı, kıyı ve iç bölgeler arasındaki giderek genişleyen farklılıkla açıklama girişimi olmuştur.¹⁴⁰

1995-96 raporunda Han-azınlık ilişkilerinde önemli bir faktör olarak "milli azınlıklar arasındaki hoşnutsuzluk kaynağı olarak doğu ve batı arasında artan farklılıkları" dikkati çekmektedir. Eğer "geri kalmışlık" Halk Cumhuriyeti'nin ilk zamanlarında olduğu gibi hala azınlıkları tanımlamak için kullanılan terimse, bunun Liderlik için anlamı değişmiştir. Bu terim 1980'lerin sonuna kadar, ağabey Hanın desteğini ve sosyalizmin uygulanmasını meşrulaştırmaya hizmet etmiştir. 1990 başlarından bu yana ise, azınlıkların memnuniyetsizliklerini ve ekonomik kalkınmanın neden bu problemlili bölgeler için doğru çare olduğunu açıklamaya hizmet etmiştir. Halk arasındaki çelişkileri ele almadaki bu klasik reçete -etnik kadroları eğitime ve eğitim sistemine biraz etnik içerik katma- şimdi olması beklenen bir krizin en son göstergelerini gözönüne alan diğer yaklaşımlar yerini almaktadır.¹⁴¹

Çin için Doğu Türkistan'ın ekonomik bakımından sömürülmesine sayısal olarak örnekler vermeye devam edelim. 1949'da Kızıl Çin geldiği zaman 11.500.000 baş koyun, 1.600.000 baş sığır, 780.000 baş at, 68.000 baş merkep ve 20.000 baş deve vardı. Kızıl Çin halka et yemeyi yasak ederek on sene içinde koyun adedini 22.000.000'a çıkarttı. Uzun ve ince yünlü koyunlardan elde edilen yün 1960'da Amerika'dan, 1962'de Avustralya'dan fazla idi. 1950-58 arasında Doğu Türkistan'da üretilip Çin'e sevkedilen hayvani istihsal maddelerinden bazıları ve miktarı şöyledir: 1.759.000 baş koyun, 128.000 baş at, 6.405.000 adet koyun derisi,

¹⁴⁰N. Becquelin, *a.k.*, s. 22

¹⁴¹*a.k.*, s. 23

2.600.000 takım deri elbise, 4.600.800 çift ayakkabı, 5.199 ton yün, 985 ton süt mamulü. Yine aynı yıllar içinde Doğu Türkistan'da üretilip Çin'e götürülen tarım ürünlerinden bazıları ve miktarları ise şöyledir: 71.640 ton buğday, 22.424 ton fasulye, 345 ton kurutulmuş kavun, 215 ton kuru üzüm. 1959'da ihraç edilen meyva 1.130.000 tondur. Ve geliri tamamen Çin'e gitmiştir.¹⁴²

Yakın zamanlarla ilgili birkaç net rakam daha verelim. Çinliler, 1989 yılının ilk 3 ayında Doğu Türkistan'dan Çin'e 8 milyon varil ham petrol, 906 bin ton kömür ve 444 bin ton tuz taşımışlardır. 1990 yılında ise, üretilen pamuğun yüzde 70'i Şanghay, Şian ve Pekin'e taşınmıştır.¹⁴³

Öte yandan Rusya'nın Türkistan'da, İngiltere'nin Hindistan'da yaptığı gibi, Çin de Doğu Türkistan ve diğer azınlık bölgelerin doğal kaynaklarını sömürürken, kontrolü daima elinde tutmak için Han Çinlileri buralarda yoğun olarak bulundurmuşlardır.¹⁴⁴ İdare etme ve karar verme mevkileri hep Çinli yöneticilerin elinde olmuştur.¹⁴⁵ Zaten ileride açıklayacağımız gibi, milli azınlık bölgelerinin ilk Çinli yerleşimcileri olan ordu mensupları Pekin'in kontrol politikasının temel direğini oluşturmuşlardır.

Çin'in milli çıkarları bakımından milli azınlık bölgeleri iki kat öneme sahiptir. Stratejik bakımdan hassas sınır bölgelerinin % 86'sını işgal ederler ve ülkenin geri kalan kısımlarının ihtiyaç duyduğu doğal kaynaklar bakımından zengindir. 1949'dan itibaren 3 açıklanmamış ilke bu bölgelerde Pekin'in siyasetinde etkili olmuştur: Etnik açıdan Hanlarla ilişkili veya sayıca asimilasyona dayanamayacak kadar zayıf halkların asimilasyonları; kuzeybatı bölgelerini Han Çinlileriyle yerleştirme; bölgenin doğal

¹⁴²Yılmaz Altuğ, *Çin Sorunu(Tarihte ve Bugünkü Çin)*, İst., 1995, s. 101-102

¹⁴³Foreign Broadcast Information Service (FBIS), 20.04.1989'dan zikreden Erkin Alptekin, "Son Siyasi Gelişmeler Işığında Doğu Türkistan", *TK*, S. 344, Yıl. XXIX, Aralık 1991, s. 720.

¹⁴⁴Sovyet emperyalizmi Rus olmayan bölgelerde kontrolü sağlamak için buralara çok sayıda Rus muhacir göndermiştir. Mesela, Kruşçev'in Kazakistan'da uyguladığı "Bakır Topraklar" kampanyası sonucu, Kazaklar kendi ülkelerinde azınlık durumuna düşmüşlerdir. Bkz. Yılmaz Altuğ, *Biraz Hürriyet*, s. 154.

¹⁴⁵Ahmet Türköz, "Milletlerarası Hükümet-Dışı Kuruluşlar ve Doğu Türkistan", *TDA*, TUDAV, Sayı 86, Ekim 1993, s. 45, "Çin'in belli başlı beş otonom bölgesinde yerel hükümet başkanları(devlet organları ve Halk Kongresi başkanları) her halükarda yerel milliyete aitken, mevcut parti şekreterlerinden hiçbiri - bölgelerde gerçek karar-vericiliği uygulayanlar - yerel milliyetlerden değildir. Askeri kumandanlar ve siyasi komiserlerde keza yerel milliyetlerden değildir."

kaynaklarının kullanımını geliştirme ve bunları doğruya vermek için ulaşım koridorları yapma.¹⁴⁶

Bu bağlamda, sayıları 10 olan Doğu Türkistan'daki demiryolu hatlarının istikametleri Pekin ve diğer kıyı bölgelerine doğrudur. Ayrıca 18 büyük kargo hattı çalışmaktadır. Yük taşımacılığının toplam hacmi, 1994 yılı itibariyle 21.602.000 tona ulaşmıştır. Ayrıca Lonjou-Doğu Türkistan hattı 1995 yılının ilk yarısında çift yönlü olarak işlemeye başlamıştır.¹⁴⁷ XIX. yüzyılda Avrupa devletlerinin sömürge politikalarında önemli bir yere sahip olan demiryolu yapımının, o ülkeyi sahiplenme anlamına geldiği düşünülürse¹⁴⁸, Pekin'in neden bu kadar çok demiryolunu yaptığı anlaşılır.

Diğer yandan, demiryollarıyla ilgili aşağıdaki vereceğimiz örnek de Çin'in sömürgecilik anlayışını bir kez daha ortaya çıkarmaktadır. Sovyet Orta Asyası ve Urumçi'yi birbirine bağlayan demiryolu projesi Sovyetler Birliği'nin Çin'e verdiği 80 milyon dolarlık bir borçla mümkün olmuştur. Demiryolu Eylül 1990'da tamamlanmış ve yılda 10 milyon ton yük taşıması beklenmektedir. Demir yolu hattının ardında çeşitli sebepler yatmaktadır. Moskova, sınırlarındaki ve stratejik üçgen içindeki gerginliği azaltmak yönündeki genel stratejisinin bir parçası olarak Çin'le siyasi bağlarını arttırmayı düşünmüştür. Urumçi ve Pekindeki reformcu kuruluşlar demiryolunu kuzey batı bölgesinin ekonomik kalkınmasında önemli bir altyapısal ihtiyaç olarak görmüşlerdir. Doğu Türkistan'daki müslüman azınlıklar ise, demiryolunu aile ziyaretleri, sınır ticareti, Mekke'ye ziyaret ve Çin'in müslüman halklarını Sovyetler Birliği'ne ve Orta Doğu'ya yani büyük islami daireye bağlayan bir hat olarak görmüşlerdir. Doğu Türkistan boru hattının yönü büyük bir merkez-yerel sorundur. Doğu Türkistan Sovyet Orta Asyasından Batıya doğru giden yeni demiryolu hattını Avrupa'ya petrol ihraç etmek amacıyla kullanmak istemektedir. Pekin ise boru ve demiryolu hattını doğudaki Şanghay'ın ve kıyı bölgesinin sanayi ihtiyaçlarını desteklemek amacıyla kullanmak istemektedir. Bu çatışma Doğu Türkistan'ın Açık Kapı politikasının yönü üzerindeki mücadelede başka bir sorunu oluşturmaktadır.¹⁴⁹

¹⁴⁶N. Becquelin, *a.g.m.*, s. 20

¹⁴⁷*Sincian'ın Şimdiki Durumu*, s. 20

¹⁴⁸İlhan Akın, *Siyasi Tarih 1870-1914*, İst., 1983, s. 208

¹⁴⁹G. Christoffersen, *a.g.m.*, s. 148

Bütün bu anlattıklarımızı destekleyen önemli bir araştırma geçen sene, 6-7 Nisan günlerinde, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü tarafından İstanbul'da yapılan "20. Yüzyılda Uygurlar" konulu panelde, Hawai Üniversitesi'nden Prof. Dr. Dru C. Gladney tarafından verilmiştir.¹⁵⁰ Gladney sunduğu tebliğde, özetle Doğu Türkistan'ı tarih, etnik, dil, ekonomi, ülke toprağı ve inanç başlıkları altında altı konuda inceleyerek, bölgenin artık Çin'in "iç sömürge" bölgesine dönüşmüş olduğunu¹⁵¹ izah etmektedir.

İç sömürge terimini ilk defa Amerikalı sosyolog M. Hetcher 1975 yılında, İngiltere'de yaşayan Keltler üzerine yaptığı araştırması sonrasında ortaya atmıştır. Buna göre iç sömürgecilik, merkezi yönetimin sınır bölgesini siyasi bakımdan yönetmesi ve ekonomik açıdan da sömürmesidir. Tıpkı Batılı devletlerin koloni bölgelerinde uyguladıkları sömürge politikası gibi. Ancak iç sömürgecinin farklılığı, sömürülen bölgenin sömüren devletin hakimiyeti altındaki sınır bölgesi veya bölgeleri olması ve orada yaşayan halkların da azınlık olarak kabul edilmesidir. Gerçi azınlıkların yaşadığı sınır bölgelerinde bazen bir dizi sanayi ve taş ocağı açma gibi ekonomiyi geliştirici faaliyetler yapılmaktadır, fakat bu faaliyetlerin gerçek maksadı merkezi bölgelere hammadde veya ihraç mallarını sağlamaktan ibarettir.¹⁵²

Sonuç olarak Doğu Türkistan'la ilgili Çin sömürüsünün belli başlı cepheleri ortaya çıkmış bulunmaktadır. Birinci olarak, Konfüçyus medeniyetinden gelen kültürel üstünlük, medenileştirme misyonu ve yardımsever idare Çin'in Doğu Türkistan'daki egemenlik bahaneleri olmuştur. İkinci olarak, zengin doğal kaynakları ve ziraat alanları. Bu Çin'in hırslı ekonomik gelişmesinin devamı için ve gelecekteki Orta Doğu

¹⁵⁰Dru C. Gladney, "Internal Colonization and the Uighur", "20. Yüzyılda Uygurlar" Paneli, 6-7 Nisan 1997. İst., Düzenleyen: Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü; Birçok ülkeden bilim adamının katıldığı bu uluslararası panele sunulan tebliğler Türkçe olarak basıma hazırlanmaktadır.

¹⁵¹Gladney'den zikreden Erkin Ekrem, "Günümüzde Doğu Türkistan'ı İlgilendiren Meseleler". *Doğu Türkistan ve Çin'in Sömürge Siyaseti Paneli*, 28 Şubat 1998. Ankara. Düzenleyen: Türk Ocakları Ankara Şubesi

¹⁵²M. Hetcher, *Internal Colonialism*. Berkeley, 1975, s. 6-8'den zikreden Erkin Ekrem. *a.k.*

petrollerine bağılıktan kaçınmak için bir anahtardır. Üçüncü olarak, nüfus yerleştirmesi bakımından Doğu Türkistan önemlidir. Göçeden Çinliler yerli halk tarafından emperyalist olarak görülmektedir. Dördüncü olarak, Çin'in Orta Doğu ve Orta Asya'da etkisini göstermede Doğu Türkistan yegane potansiyeldir. ÇHC'nin bölgesel otoritesi bir Orta Asya gücü olarak pozisyonunu arttırmaktadır. Pekin Sovyetler Birliğinin dağılışını Çin'in Orta Asya liderliğini genişletme fırsatı olarak görmektedir. Doğu Türkistan'ın çevresindeki devletlerle etnik, dini ve ailevi bağlarını bu amaca varmada araç olarak görmektedir.

I. BÖLÜM

DOĞU TÜRKİSTAN'DA İNSAN HAKLARI

I- İNSAN HAKLARI KAVRAMININ AÇIKLANMASI

Çağımızın "İnsan Hakları çağı" olarak nitelendirildiği¹ 21. yüzyıla girerken, bu kavramın hangi anlamlara geldiğini kısaca ve kavramın derin hukuki tartışmalarına girmeden açıklayalım.

"Temel haklar ve özgürlükler", "kamu özgürlükleri", "kişi hakları ve özgürlükleri" ve "yurttaş hakları" gibi deyimlerle de ifade edilen İnsan Hakları kavramının tarihsel bir süreç içinde bireyin devletle çatışması veya toplumun iktidarla çatışması sonucunda geliştiğini görmekteyiz. Söz konusu kavram ve deyimler, toplumsal ilişkilerde insanların kendilerini insan yapan özelliklerini geliştirmelerinin engellenmesi karşısında, bu özelliklerin anayasaların koruyuculuğuna alınmasıyla ortaya çıkmışlardır.² Şüphesiz ki, İnsan Hakları bu alandaki terimlerin en genişidir. "Olması gereken" veya belge ve sözleşmelere geçen bir "ulaşılacak hedefler programı" şeklinde mütalaa edilir. Kamu özgürlükleri bu ideal programın gerçekleşmiş kısmıdır. Daha açık bir deyimle, kamu özgürlükleri İnsan Haklarının devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuka girmiş olan şeklini ifade eder.³

İnsan Hakları kavramı evrensel bir niteliğe sahiptir, belli bir yerin ve zamanın yasalarıyla sınırlı değildir ve moral bir özellik taşır. İnsan Haklarının konusu belli "hak"lar ya da "özgürlük"lerdir. Kimi insan hakkı, "hak" biçiminde dile getirilir; yaşam hakkı, çevre hakkı, barış hakkı gibi. Kimi insan hakkı da "özgürlük" olarak kendini tanımlar; örgütlenme özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, haberleşme özgürlüğü gibi.⁴

Tarihsel gelişimine göre İnsan Hakları üç kuşakta ele alınabilir. Fransız hukukçu Karel Vasak tarafından yapılan bu sınıflandırmaya göre;

¹Münci Kapani, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Ankara, 1987, s. 11

²Zeynep Aruoba, *Çeşitli İnsan İlişkileri Açısından Hak Kavramı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üni., Ankara, 1980, s. 58

³Burhan Kuzu, "TC Anayasalarının İnsan Hakları Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *İHFM*, C. LIV(1994), s. 71

⁴İlhan Akın, *Temel Hak ve Özgürlükler*, (3.bs.), İst., 1971, s. 7

İnsan Haklarının birinci kuşağını kişi hakları ve siyasi haklar, ikinci kuşağını ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ve üçüncü kuşağını da dayanışma hakları oluşturmaktadır.⁵

Üçüncü kuşak dayanışma hakları içinde, barış hakkı ve onun doğal bir sonucu olarak silahsızlandırılmış bir dünyada yaşama hakkı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, ekonomik ve sosyal açıdan gelişme hakkı, halkların kendi durumlarını özgürce belirleme hakkı, herkesin insanlığın ortak mal varlığından yararlanma hakkı yer alır.⁶ Üçüncü kuşak hakların aynı zamanda genel olarak "halkların hakları" olarak da adlandırıldığı görülmektedir: Bir halkın bir başka halk üzerinde baskısı olmaksızın bütün halkların eşitlik hakkı, halkların tanınması ve self-determinasyon hakkı, halkların varlıklarını ve doğal kaynaklarını özgürce kullanma hakkı, insanlığın ortak varlığından eşit olarak yararlanma hakkını içeren bütün halkların ekonomik, sosyal ve kültürel gelişme hakkı, halkların ulusal ve uluslararası barış ve güvenlik hakkı ve halkların gelişmelerine yeterli çevre hakkı.⁷ Bu konuyla ilgili olarak, "Azınlık Hakları" bölümünde ve yeri geldiğinde başka bölümlerde açıklamalarda bulunacağız.

Genel olarak verdiğimiz bu bilgilerden sonra, konuyu İnsan Hakları ve kamu özgürlükleri başlıkları altında ele alacağız. Bunu yaparken, bu hak ve özgürlüklerin Doğu Türkistan'daki durumlarını ele alarak, 1982 ÇHC Anayasasında bu hak ve özgürlüklerin hangi maddelerle belirtildiğini göstermeye çalışacağız.

A- İnsan Hakları

1- Yaşama Hakkı

İnsanın en önemli ve birinci sırada gelen hakkı yaşam hakkıdır. Bunun önemi o kadar açık ve öncedir ki, birçok hak ve özgürlükler listesi onu vurgulamaya gerek bile görmeyebilir.⁸ Buna rağmen birçok belgede

⁵E. Yasemin Özdek, *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, TODAİE, Ankara, 1993, s. 27

⁶Can Hamamcı, "Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler", *İnsan Hakları Yıllığı*, TODAİE Yay., 1983-1984, s. 175

⁷E. Yasemin Özdek, *a.g.e.*, s. 28

⁸Bahri Savcı, *Yaşam Hakkı ve Boyutları*, Ankara, 1980, s. 7

yaşama hakkı yer almıştır. Mesela, BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi "Yaşamak... herkesin hakkıdır (Madde 3)"⁹ demektedir. Ayrıca, Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi¹⁰ (Madde 6/1)'de de "her insanın niteliğinden gelen yaşama hakkı vardır" denilmektedir.

Yaşama hakkını ihlal eden uygulamalardan biri doğum kontrolüdür. Yani anne ve babanın izni alınmadan uygulanan kürtajdır. Zorla kürtaj aile kurumuna karşı bir sınırlama getirmektir. Halbuki, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (Madde 16/3)'de "aile toplumun doğal ve temel birimidir ve toplum ve devlet tarafından korunur" denmektedir. Ayrıca, Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi¹¹ (Madde 12/2.a)'da "sözleşmeye taraf devletlerin ölü doğum oranı ve çocuk ölümlerinin azaltılması ve çocuğun sağlıklı gelişmesi için önlemler alması gerektiği" belirtilmiştir.

Bununla birlikte, Çin'in taraf olduğu Kadınlara Karşı Her türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi¹² (Madde 11/1.f)'de "taraf devletlerin doğurganlığın korunması için gerekli önlemleri alır" ve (Madde 16/1.e)'de "taraf devletlerin kadınlara erkeklerle eşitlik temeli üzerinde, çocukların sayısı ve zamanlaması konusunda özgürce ve sorumlu olarak karar verme hakkını sağlamak için uygun önlemler alır" denmektedir. Aynı şekilde, Çin'in taraf olduğu Çocuk Hakları Sözleşmesi¹³ Madde 6'nın 1. Paragrafı "Taraf devletler her çocuğun doğal yaşama hakkına sahip olduğunu kabul eder" ve 2. Paragrafı "Taraf devletler çocuğun hayatta kalmasını ve gelişmesini bütün imkanlarıyla azami derecede temin eder" demektedir. Ancak Çin, Sözleşme'deki bu madde hükümlerini anayasanın 25. madde ve Küçük Çocuklar Kanunu'nun 2. maddesindeki hükümler doğrultusunda yerine getireceğine dair çekince¹⁴ koymuştur.

⁹İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi için bkz. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları*, İst., 1988, s. 47-51

¹⁰Sözleşmenin tam metni için bkz. *a.k.*, s. 61-76

¹¹Sözleşmenin tam metni için bkz. *a.k.*, s. 52-60

¹²Sözleşmenin tam metni için bkz. *a.k.*, s. 119-129

¹³İngilizce metin için bkz. UN, *Human Rights, The Rights of the Child*, Fact Sheet no: 10

¹⁴UN, *Multilateral Treaties Deposited with the Secretary-General*, (Status as at 31 December 1996), New York, 1997, s. 206

Bundan başka, Çin'in taraf olduğu Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi¹⁵ (Madde 2)'de belirtilen soykırım tanımlamasında şöyle denmektedir: "Soykırım, ulusal, etnik, ırksal yada dinsel bir grubun, tümüyle yada bir bölümüyle yok edilmek amacıyla; a) üyelerinin öldürülmesi, b) üyelerinin bedensel yada zihinsel olarak ciddi zarara uğratılması; c) grubun tümüyle yada bir bölümüyle bedensel yıkıma uğratılması amacıyla tasarlanmış yaşam koşullarına bilerek sokulması; d) grup içinde doğumları önlemeyi amaçlayan önlemlerin alınması; e) çocuklarının zorla bir başka gruba aktarılması; edimlerinden herhangi biri anlamına gelir." Yukarıdaki tanımlamada görüldüğü gibi, BM nezdinde Doğu Türkistan'daki ihlaller sadece yaşam hakkına yönelik olmamakta, aynı zamanda bu soykırım¹⁶ olarak kabul edilmek gerekmektedir.

Yine, ÇHC'nin taraf olduğu Kurumlaşmış Irk Ayrımcılığı Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması uluslararası Sözleşmesi'nde (kısaca Apartheid Sözleşmesi) 2. Madde'de Apartheid suçunu oluşturan fiiller arasında "bir ırksal grubun yada grupların üyelerini yokederek... yaşam hakkı ve kişi özgürlüğünü yadsımak" sayılmıştır. Buna göre, doğum kontrol politikası ve zorla kürtaj Apartheid suçunu oluşturmaktadır.¹⁷

Yaşama hakkının sosyal yanı da vardır. Yani bedenin fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak için gereken elverişli ortamın sağlanması önemlidir. Yaşama hakkı mutlaklıdır. Devletin görevi, imkanları elverdiğince "yaşamı sürdürme" hakkını tanımasıdır. Eğer kişi bir insan olmaktan kaynaklanan onuruna uygun bir yaşam düzeyine ulaşamıyorsa, toplumun imkanlarının iyi ve adil bir doğrultuda kullanamamasından dolayı bedeni ve fikri gücünü sürdüremiyor ve doğal ömrünü yaşayamıyorsa, yaşama hakkı bir sınırlama ile karşı karşıya gelmiş olmaktadır.¹⁸ Mesela, Birleşmiş Milletler Andlaşmasının başlangıcında ve başında deniliyor ki, "toplumsal ilerlemeyi kolaylaştırmaya ve daha geniş bir özgürlük içinde daha iyi yaşam düzeyini

¹⁵Kısa adı Soykırım(Jenosit) Sözleşmesi olarak bilinen Sözleşmenin tam metni için bkz. M. Sencer, *Belgelerle..*, s. 141-144

¹⁶Yukarıdaki tanımlamanın (d) şıkında, doğum kontrolü politikasının azınlık milletlere uygulanmasının soykırım olduğu aynen belirtilmektedir.

¹⁷Hüseyin Hatemi, "İnsan Hakları Açısından Kürtajın Hükümü", *Doğu Türkistan'da Bebek Katliamı ve Kürtaj Paneli*, İstanbul-Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, 7 Mart 1998, Düzenleyen: Doğu Türkistan Göçmenler Derneği.

¹⁸Cahit Talas, "Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar", *İHY*, Cilt 12, 1990, s. 85

sağlamaya"¹⁹ da BM halkları karar vermişlerdir. Ayrıca "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" (Madde 23-27)²⁰, "İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme" (Madde 3)²¹ ve "Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi"²² gibi pek çok yükümlülük doğuran belge vardır.²³

Yaşama hakkının korunması devletin en önemli görevidir. Kimsenin yaşarken beden bütünlüğüne dokunulamaz.²⁴ Halbuki Çin'de, hapisanelerde tutukluların idam edilerek bazı organlarının alındığı bildirilmektedir.²⁵ Uluslararası Af Örgütü'ne (bundan sonra kısaca Af Örgütü) göre, Çin'de organ nakli için gereken organların temel kaynağı infaz edilmiş mahkumlardır. Mesela, böbrek nakli için gereken organların % 90'ının bu mahkumlardan sağlandığı tahmin edilmektedir. Af Örgütü'nün aldığı bilgiler doğrultusunda edindiği izlenime göre, Çin'de ölüm cezasının yaygınlığı ile Çin hastanelerinde organ naklinden sağlanan kar arasında bir ilişki bulunmaktadır.²⁶

Yaşam hakkına yönelik devletin güvencesi, ayaklanma ve benzeri durumlarda ve ölüm cezası uygulamalarında ortadan kalkmaktadır.²⁷ Bugün dünyadaki devletlerin çoğu ölüm cezasını kaldırmıştır. İçinde Çin dahil olmak üzere az sayıda devlet idam cezasını uygulamaktadır. Af Örgütü'nün son istatistiklerine göre, 1996 yılında en çok idam eden ülke Çin'dir (3.500 kişi). Bunun yanı sıra Af Örgütü, ırk, etnik köken ve sosyo-ekonomik faktörlerin idamların verilip verilmemesinde belirleyici olduğunu ileri sürmektedir.²⁸ Af Örgütü'nün bildirdiğine göre, ölüm cezasına çarptırılan

¹⁹"Birleşmiş Milletler Antlaşması" için bkz. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları*, İst., 1988, s. 6-42

²⁰Madde 23'te "herkesin insan onuruna yakışır bir şekilde yaşaması için iş, çalışma ve elverişli bir ücrete hakkı vardır" ve Madde 27'de de "herkesin topluluğun kültürel yaşamına özgürce katılma ve sanattan yararlanma ve bilimsel gelişmeye katılarak yararlarını paylaşma hakkı vardır" denilmektedir. bkz. M. Sencer, *a.g.e.*, s. 50-51

²¹Sözleşmenin tam metni için bkz. Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler*, (2. bs), İst., 1994, s. 216-227

²²Sözleşmenin tam metni için bkz. Muzaffer Sencer, *a.g.e.*, s. 52-60

²³Cahit Talas, *a.g.m.*, s. 88

²⁴A. Mumcu, *a.g.e.*, s. 147

²⁵Gündüz Vassaf, "Eyvah, Gene Yanlış Bindik", *Radikal*, 14 Aralık 1997, S. 428, s. 23

²⁶AI, *China-No One Is Safe*, London, 1996, s. 95

²⁷A. Mumcu, *a.k.*, s. 148

²⁸Semra Somersan, "İpin Gölgesinde Bekleyiş", *Radikal İki*, Pazar Dergisi, 14 Aralık 1997, S. 62, s. 7'den <http://77www.amnestyusa.org>

suçlulara hem cezaevlerinde, hem de infaz sırasında insanlık dışı muameleler yapılmaktadır. İnfazlarını bekleyen mahkumlar aylarca zincire vuruluyor. Ölüm cezası mahkumları sıklıkla toplu halde büyük kalabalıklar önüne çıkartılarak suçları ve cezaları açıklanıyor; hemen halk önünde başları eğik, elleri arkadan bağlı ve bazen de bağdırmamaları için ağızları bantlı bir şekilde, boyunlarında isimleri ve suçları yazılı olarak enselerine bir kurşun sıkılarak infaz ediliyorlar.²⁹

2- Doğu Türkistan'da Yaşama Hakkına Yönelik İhlaller

a) Doğum Kontrolü Politikası ve Kürtaj

Doğum kontrol politikası yüzünden Çin'de ve Doğu Türkistan'da birçok kişinin, özellikle de kadınların en temel İnsan Hakları ihlal edilmektedir.³⁰ Bazı yazarların romanlarında bile söz ettiği³¹ doğum kontrolü Çin'de 1979'dan beri zorunlu. Hükümet bu politikanın Çin'in modernizasyonu ve gıda güvenliği açısından gerekli olduğunu savunuyor. Devlet demografı Çin nüfusunu 2000 yılına dek 1 milyar 300 milyona sabitlemeyi amaçlıyorlar ve bu hedefin gerçekleşebilmesi için "katı tedbirler" in uygulanması gerektiğini iddia ediyorlar.³²

Bu politika evlenme yaşının, çocuk sayısının ve çocuk yapma zamanlamasının kontrol edilmesini de içeriyor. Kadınların hamile kalabilmesi için resmi izin gerekli. Doğum kontrolü, okul, fabrika veya köy gibi her iş veya sosyal ünite için belirlenmiş yıllık doğacak çocuk kotalarıyla dayatılıyor. Kentli bir çiftin ilk çocukları özürlü değilse tek çocuk hakkı var. Kırsal kesimde ise, ilk çocuğun kız olması durumunda ikinci çocuk hakkı doğuyor. Üçüncü çocuk her şartta "yasak". Kürtaj evli olmayan ve kendi köyüne dönmeyen hamile göçmen kadınlar için zorunlu. Kota fazlası çocuk sahibi olan çiftlere ağır para cezasını da kapsayan

²⁹AI, *No One Is Safe*, s. 89-92

³⁰AI, "Women in China: Imprisoned and Abused for Dissent", June 1995, (ASA 17/29/95)

³¹Amin Maalouf (Çev. Esin Talu-Çelikkhan), *Beatrice'den Sonra Birinci Yüzyıl*, İst., 1998, s. 33; "Çin'de seksenli yıllardan itibaren, bazı illerde kızdan çok erkek doğduğunu saptamışlardı; bir uzmanın anlattığına göre, devlet tek bir çocuğa izin verdiğinden, gerekli fazlalığa sahip olmadan doğmak gibi bir münasebetsizlik etmiş ilk bebekler aileleri tarafından yok ediliyordu. Bu yolla milyonlarca bebek katledildi. Dünya sadece kırksekiz saat bu işe üzüldü, sonra herşey evrensel unutkanlık değirmeninde öğütölüp gitti."

³²AI, *No One Is Safe*, s. 59

yaptırımlar uygulanıyor. Kırsal kesimlerde bu parayı ödeyemeyenlerin evleri tahrip ediliyor, devlet memurları işten çıkartılabiliyor veya kıdemleri indiriliyor.³³

Af Örgütü'ne başvuran şahitlerin anlattıklarına göre, "kota fazlası" bir bebeğe hamile olan kadınlar, zorla özel karantina yerlerine alınıyordu. Bu kadınlar kürtaja razı olana kadar bekletiliyordu. Bekleme süresi birkaç günden birkaç aya kadar sürebiliyordu. Sonunda razı olunca, direk hastaneye götürülüp kürtaj yapılarak çocuğu alınıyordu. Şayet kadın çok zayıf değilse, kürtaj işlemini müteakip kadın kısırlaştırılıyordu. Hatta, bu süreçte her nasılsa kadın doğurursa, doğan bebek iğne ile hastanede öldürülüyordu.³⁴

Af Örgütü'ne göre, Çin'in uyguladığı doğum kontrol politikasında ortaya çıkan gerçekler şunlardır: 1- Planlananlar dışında hamile kalan kadınlar kaçırılarak kürtaja veya kısırlaştırma ameliyatına zorlanıyor. 2- Hamile kadınlar gözaltına alınarak, kürtaj yaptırmayı kabul edinceye kadar tehdit ediliyor. 3- Politikaya uymayı reddeden kişiler taciz ediliyor ve bazıları da yetkililer tarafından kötü muameleye tabi tutuluyor. 4- "Kota fazlası" doğan bebekler görevlilerin baskısı sonucu doktorlar tarafından öldürülüyor. 5- Çocuk kotasına uymayı reddeden çiftlerin evleri ellerinden alınıyor. 6- Fazla çocuk sahibi olanlara uygulanan para cezasını ödeyemeyenlerin akrabaları, para ödeninceye kadar rehin tutuluyor. 7- Ailelerin "kota fazlası" çocuk sahibi olmalarına yardım edenler ağır cezalara maruz kalıyor. 8- Doğum kontrol politikasını uygularken İnsan Haklarını ihlal edenler genellikle cezasız kalıyor.³⁵

Nüfusu 10 milyondan az olan etnik gruplar, ilk başlarda, bir aileye bir çocuk politikasından muaf tutulmuştur. Pekin'deki yetkililerin böyle demesine rağmen, gerçekte etnik gruplara bu politika yıllardan beri uygulanmaktadır. Hatta, daha sıkı bir şekilde uygulanmıştır.³⁶ Mesela,

³³AI, a.k., s. 60

³⁴AI, a.k., s. 61

³⁵AI, a.k., s. 61-62

³⁶Af Örgütü'nün bu tespitini doğrulayan temel kanıt 1984 ÇHC Milli Bölgesel Otonomi Kanunu'nun 44. maddesidir. Bu maddede, otonom bölgelerde doğum kontrolü uygulanır denmektedir. Öte yandan aynı Kanunun 40. maddesi "otonomi organlarının anne ve çocuk

Tibet'te Qinghai eyaletinde 1989 yılı sonu itibariyle 87.000 kadın sterilize³⁷ edilmiştir.³⁸ 1988'den beri, özellikle devlet görevlileri arasında tek çocuklu aileye zorlama artmıştır. Hali hazırda, nüfusun geri kalanıyla birlikte, "azınlıkların yaşadığı otonom bölge ve eyaletlerde" de özel kanunların uygulanmasına karar verildi.³⁹

Doğu Türkistan'daki doğum kontrolü uygulamaları ile ilgili Sinkiang gazetesinin 12 Eylül 1992 tarihli sayısına göre, 1991 yılında Hoten vilayetine bağlı Karakaş ilçesinde 18.700 müslüman anne adayı zorla ameliyat edilerek annelik yeteneği ortadan kaldırılmıştır. Bu sayı bu ilçede yaşayan toplam anne adayının tamamına yakındır. Bu uygulama için ilçeye özel olarak tamamı Çinlilerden oluşan 432 kişilik bir sağlık ekibi gönderilmiştir. Yine, 1990-91 yılı içerisinde 2 milyondan fazla annenin doğurma yeteneği zorla kaybettirilmiştir.⁴⁰ Doğu Türkistan'dan gelen gizli rapor bilgilerine göre, Hoten'de zorunlu kısırlaştırılan erkek ve kadın sayısı 27.900 kişidir. 1992'de 3 ve 4 aylık hamile kadınlardan 7100'ü kürtaja tabi tutulmuştur. 1993'de 18-23 Nisan tarihleri arasında Guma ilçesinde 623 kişi kısırlaştırılmıştır. Aynı ilçenin Göktirek kasabasında 1993 Ocak ayında program dışı doğum yapan 5 kadın 17 bin yuen (yaklaşık 2 bin dolar) cezaya çarptırılmıştır.⁴¹ Adının açıklanmasını istemeyen Doğu Türkistanlı bir kaynağın bildirdiğine göre ise, Kızıl Çin yetkilileri mecburi doğum kontrolünü insanlık dışı bir yöntemle bütün ülke genelinde uygulamaya devam etmektedir. 200.000 nüfuslu bir şehirde çocuk edinebilecek 35.000 kadın kontrol edilmiş, 953 kadın kürtaj olmaya zorlanmış ve 10.708 kadın da hamile olmaktan mahrum edilmişlerdir. Bu mecburi doğum kontrolü sırasında birçok kadın ve çocuk hayatını kaybetmiştir. 180.000 nüfuslu

sağlığını koruma faaliyetlerini güçlendirmesinden" bahseder. Bkz. EK-II, 1984 ÇHC Milli Bölgesel Otonomi Kanunu

³⁷"Sterilize edilmek kadınların kısırlaştırılması, annelik yeteneğinin ortadan kaldırılması demektir", Özlem Dalkıran (Af Örgütü İstanbul Grubu Temsilcisi), "Çin'de Nüfus Planlaması Özelinde Hak İhlalleri", *Doğu Türkistan'da Bebek Katliamı ve Kürtaj Paneli*, İstanbul-Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, 7 Mart 1998, Düzenleyen: Doğu Türkistan Göçmenler Derneği.

³⁸Marc Moquette, "Tibet, The Right to Self-determination and Territorial Integrity", *Netherlands Quarterly of Human Rights*, Vol. 8 (1990), No: 3, s. 264'den *Tibet Information Network*, TIN News Update (30 April 1990), s. 11

³⁹AI, a.k., s. 60

⁴⁰Kazım Gültepe, "Tutsak Doğu Türkistan ve Bitmeyen Çin Mezalimi -II", *TDTD*, No. 119, Kasım 1996, s. 52

⁴¹"Muhtıra-Doğu Türkistan'ın Temel Sorunları", *DTS*, Yıl: 13, S. 51-52, Ocak-Mart 1997, s. 45'de dipnot 73

başka bir şehirde ise yalnızca 1000 kadına çocuk sahibi olma hakkı verilmiştir. Bir başka deyişle 35 kadından yalnızca 1'ine izin verilmiştir.⁴²

Avustralya'da faaliyet gösteren "Doğu Türkistan Derneği" Başkanı Ahmet Egemberdi'nin bildirdiğine göre, Doğu Türkistan'daki Türkler esas alınarak, onların bir veya iki çocuk sahibi olmalarına izin verilmektedir. Türk nüfusunun artmaması için mahalleler, köyler, kasabalar çok sıkı kontrol altında tutulmaktadır. Çinli memurlar, Türk kadınlarının hamileliğini engelledikleri taktirde mükafat almaktadırlar. Doğum kontrol merkezlerinde hamile kadınların 7-8 aylık bebekleri iğne ile öldürülmekte ve sonra tıbbi olmayan usullerle kadınların karınları kesilerek çocukları dışarı çıkarılmaktadır. Bunun sonucunda bebeğin yanısıra anne ölümleri de olmaktadır.⁴³

Doğu Türkistan'dan İstanbul'a gelen bir görgü şahidinin anlattığına göre, "1995 yılının 7. ayı başında doğan çocuk, 40 gün sonra, eve gelen doğum kontrolü ekibi elemanlarınca "kota fazlası" bebek bahanesiyle zorla alınarak götürülmüştür. Bebeğin izini sürdüğü taktirde, eşinin ve kendisinin işten atılacağı ve cezalandırılacağı belirtilmiştir."⁴⁴ Bu olay, Aksu vilayeti Köhne şehir, Kızıl Gunşe kasabası, Cagda Köyü'nde olmuştur.

Doğu Türkistan'daki doğum kontrolü nedeniyle ortaya çıkan hak ihlalleri örneklerini gördükten sonra, kürtaj konusunu ele alalım. Yaşama, sağ olarak doğmak şartı ile ana rahmine düşüldüğü an başladığına⁴⁵ göre, Çin'de uygulanan doğum kontrolü siyasetinde yapılan kürtaj yaşama hakkını ihlal eder mi sorusu ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte, ceninin oluşmasından önce doğum kontrolü yapmak, doğması "mümkün" olabilecek ceninin, daha var olmadan yok edilmesi demek midir yani döllenmeyi önleyecek tedbirler yaşama hakkına müdalale midir sorusuna cevap aranabilir. Aile kurmayı üremek için asıl amaç olarak gören büyük dinler, kimi ahlaki akımlar, cinsel ilişkinin sadece

⁴²Kazım Gültepe, *a.g.m.*, s. 52

⁴³Ahmet Egemberdi, "Doğu Türkistan Davası Hak-Adalet Davasıdır", *TDTD*, No: 83, Kasım 1993, s. 32

⁴⁴"Muhtıra-Doğu Türkistan'ın Temel Sorunları", s. 44'de dipnot 72

⁴⁵Ahmet Mumcu, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, (2. bs.), Ankara, 1994, s. 145

üremek için söz konusu olabileceğini ileri sürerler. Mesela, İslamiyette doğum kontrolü genellikle olumsuz yönde değerlendirilir.⁴⁶ Nitekim, İslam Konferansı Teşkilatı'na bağlı İslam Fıkıh Akademisi'nin 10-15 Aralık 1988 tarihli Beşinci Dönem Meclis Toplantısı'nda aldığı 1 No'lu kararda, nüfus planlamasının devlet tarafından uygulanmasının dinen caiz olmadığı belirtilmiştir.⁴⁷

Buna karşılık doğum kontrolünün -döllenmeden önce- yaşama hakkı ile bir ilişkisi bulunmadığı düşüncesi günden güne yerleşmekte, nüfus planlaması ile ekonomik ve sosyal kalkınma arasında paralellikler çizilmektedir. Nitekim bu durum, 1982 Çin Anayasasının 25. Maddesi'nde; "Devlet, nüfus artışının ekonomik ve sosyal kalkınma planına uyabilmesi için aile planlamasını teşvik eder"⁴⁸ şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca, "Vatandaşların Temel Hak ve Görevleri" başlığı altındaki Bölüm II'de, 49. Madde'de "koca ve karının aile planlamasını uygulamak görevidir"⁴⁹ diye bir zorunluluk da getirilmiştir. Aynı şekilde Anayasaya göre hazırlanan 1984 *Milli Bölgesel Otonomi (Özerklik) Kanunu*'na göre, 44. Madde'de "Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kanunlardaki tespit ve kararlar

⁴⁶Ebulula El-Mevdudi,(Çev. Ramazan Yıldız), *İslam Nazarında Doğum Kontrolü*,(2.bs.), İst., 1972, Doğum kontrolünün Allah'ın yarattığını değiştirmek manasına geldiğini bildiren yazar, doğum kontrolünün toplum halinde yapılmasının nüfus azlığına, ahlak düşüklüğüne ve fuhuş bolluğuna yol açtığını vurgulayarak, "nüfusun çokluğu geçim kaynaklarını kurutur, hayatı zorlaştırır, refah seviyesini düşürür gibi dayanaklarla doğum kontrolü yapmak islama aykırıdır.." der. s. 146-148

⁴⁷"Çocuk sahibi olma ve insan türünü sürdürmenin İslam'da evlenmenin amaçları arasında sayıldığını, bu amacı yoketmenin caiz olmadığını, zira bunun neslin korunmasının bütün dinlerin gözetilmesini istediği beş ana hedeften biri olması itibarıyla neslin çoğaltılıp korunmasına ve ona özen gösterilmesine çağrıda bulunan dini nass ve yönlendirmelere ters düşeceğini gözönünde bulundurarak; şu kararları almıştır: 1- Eşlerin çocuk sahibi olma hürriyetlerini sınırlandırarak genel bir kanunun çıkarılması caiz değildir. 2- Şer'i kıstaslara göre zaruret bulunmadıkça, kısırlaştırma olarak bilinen erkek veya kadının üreme gücünün kökünden yok edilmesi haramdır. 3- Gebelik periyotlarını geniş tutmak maksadıyla geçici olarak doğum kontrolüne gitmek veya şer'an geçerli bir ihtiyaca binaen, eşlerin danışarak ve anlaşarak belirleyecekleri belli bir süre gebeliği durdurmak, bir zarara sebep olmaması, yöntemin meşru olması ve bu yöntemin mevcut gebeliğe bir zarar vermemesi şartıyla caizdir." İslam Konferansı Teşkilatı-İslam Fıkıh Akademisi, *Kararlar ve Tavsiyeler*, 1985-1989, s. 95; Türkiye'de kısaca Rabıta olarak bilinen Dünya Müslümanlar Birliği Teşkilatı'nın ÇHC Başbakanı Zhao Ziyang'a gönderdiği, Temmuz 1988 yılından itibaren uygulamaya konulacak "Doğum Kontrolü Düzenlemesi"nin Doğu Türkistan'daki azınlık müslümanlar üzerindeki olumsuz etkilerinden duyduğu endişeyi belirten mektubu için bkz. "Doğu Türkistan'da Doğum Kontrolüne Tepkiler", *DTS*, No: 19, C. 5, Ekim 1988, s. 56

⁴⁸bkz. EK-III, 1982 ÇHC Anayasası

⁴⁹bkz. EK-III, 1982 ÇHC Anayasası

ile kendi bölgesinin özel durumunu birleştirerek, planlı doğumu(doğum kontrolü) uygulama tedbirlerini düzenler."⁵⁰ denmektedir.

Diğer bir soru, ceninin varlığına doğumdan önce son vermek yaşama hakkının ihlali midir şeklindedir. Yaşama olgusunu sağ olarak doğmak şartı ile döllemeden itibaren başlattığımızı göre, ceninin varlığına son vermek İnsan Hakları açısından ilke olarak tasvip edilemez. Ancak bilinmeyen zamanlardan beri bilinçli, kasıtlı çocuk düşürmenin bütün toplumlarda görüldüğü gerçeği unutulmamalıdır. Günümüzde "istenmeyen gebelik" gerekçesi altında, kadın hakları çerçevesinde, bazen de nüfus planlamasının bir gereği olarak, ana karnında belli bir gelişme düzeyine erişmemiş ceninin kaldırılması bazı hukuk sistemlerince benimsenmiştir.⁵¹

Bütün bu veriler ışığında, Çin'in tüm ülkede ve Doğu Türkistan'da uyguladığı doğum kontrolleri ile ilgili birkaç soru akla gelmektedir. Yukarıda örneklerini verdiğimiz gibi, ana karnında belli bir gelişme düzeyine erişmiş ceninin zorla, annenin isteği dışında ve sağlıksız bir şekilde alınması yaşama hakkını yok etmek değil midir?⁵² Yine tüm ülkede uygulanan doğum kontrolü, müslüman olan Doğu Türkistanlıların dini inanç özgürlüklerine bir sınırlama getirmemekte midir?⁵³ Öte yandan yine, Lop Nor'daki nükleer denemeler sonucunda sakat ve ölü çocukların doğması yaşama hakkını ihlal eden uygulamalar değil midir? Bu konuya çevre hakkı ve nükleer denemeler kısmında tekrar temas edeceğiz.

⁵⁰bkz. EK-II, 1984 ÇHC Milli Bölgesel Otonomi Kanunu

⁵¹ Ahmet Mumcu, *a.g.e.*, s. 146

⁵²Lübnan asıllı Fransız yazar Amin Maalouf'un *Beatrice'den Sonra Birinci Yüzyıl* adlı kitabıyla birlikte yayımladığı "Kadınları Katledenleri İtham Ediyorum" başlıklı birdirisinde kadın ve çocukların yaşama hakkının gaspedildiği şöyle anlatılmaktadır: "Kurbanların hepsi, yaşama hakkı inkar edilen kadınlar. Her şeyden önce, ailelere tek çocuk yapma kuralı dayatıldığından beri Çin köylerinde büyük ölçekte uygulanan çocuk katliamı var; ilk çocuk kız olduğunda, kendini birden kuyunun dibinde buluyor. Fransızların yaptığı bir nüfus araştırmasına göre, 1995 yılında, Çin'in bütününde, 100 kız çocuğuna karşı, 116 erkek çocuğun doğduğu bildirilmiş. Normal oran ise 100 kıza 105 erkek; 'kayıpların' yılda 1 milyona vardığı tahmin ediliyor."; zikreden Oral Çalışlar (Sıfır Noktası), "Amin Maalouf'un Çağrısı", *Cumhuriyet*, 1 Mart 1998.

⁵³Bkz. Dipnot 46 ve 47. İslamın doğum kontrolüne bakışı. Bununla birlikte Çin hükümeti, İslam dinini doğum kontrol politikasına karşı bir tehdit olarak görmektedir. "1990 Eylülünde, Doğu Türkistan'daki Bölgesel Hükümet, müslüman din adamlarını bölücülüğü benimseyen, Kominist Partisine karşı çıkan veya *dini Çin'in doğum kontrol politikasına tehdit olarak kullanan* (vurgu bize ait) yabancılarla veya yabancı dini kuruluşlarla biraraya gelmesini yasaklayan bir dizi baskıcı kararları kabul etmiştir." Human Rights Watch, *1990-World Report*. "China", s. 287.

Aslında, bütün bu yapılanlar kanaatimce, Çinli yetkililerin Doğu Türkistan'daki Türk nüfusu azaltma maksatlarından kaynaklanmaktadır. Düşünün ki, Doğu Türkistanlılar 7-8 yaşına gelmiş çocuklarını sokakta yalnız başına bırakmamaktadırlar. Eğer bıraktıkları taktirde, bu çocukların Çinli görevlilerce alıkonuldukları ve işdiş edildikleri bilinmektedir.⁵⁴ Hatta, Doğu Türkistan'daki müslümanlar için hususi olarak yapılan şeker, bisküvi, vb. yiyeceklere doğum kontrol ilaçları katıldığı da⁵⁵ düşünülürse, Çin'in maksadı daha iyi anlaşılır.

b) Organ Hırsızlığı ve Beden Bütünlüğü Hakkı

Af Örgütü kayıtlarına göre Çin'de mahkumlarla ilgili organ hırsızlığı hakkında bilgi vermiştik. Aynı şekilde Doğu Türkistan'daki hapishanelerde de bu uygulamanın olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Özellikle, son yıllarda Doğu Türkistan'da yapılan barışçı gösteriler sonucu yapılan yüzlerce tutuklamalar⁵⁶ ve bu tutukluların akıbetlerinin ne olduğu bilinmediği ortadayken.

Beden bütünlüğünü devletin koruması gerektiğini söyleriz. Hastalanınca doktora veya hastaneye gideriz. Devletin sağlık hizmetlerinden yararlanırsınız. Bırakın yüzbinlerce kişinin çalışma kamplarında ve cezaevlerinde yargılanmaksızın bulunduğu,⁵⁷ dışarıda serbest olan insanlar sağlık hizmetlerinden kasıtlı olarak yararlanamıyorlar. Doğu Türkistan'da hastanelerdeki doktorların çoğu Çinlidir. Hastaneye kaldırılan Türklerin % 70'i gerekli tedaviyi göremeden hayatlarını kaybetmektedirler.⁵⁸

⁵⁴Doğu Türkistan'ı sık sık ziyarete giden bir Kazak Türkü bu olayı bize, "anne babalar, sokakta oynayan çocuklarının birdenbire kaybolduklarını ve birkaç gün sonra ortaya çıktıklarını ve bunun sebebini önceleri anlayamadıklarını, fakat korkunç gerçeği sonra öğrendiklerini ve bir daha çocuklarını yalnız başına sokağa bırakmadıkları" şeklinde anlatmıştır. Olayı aktaran kişi İstanbul'da ikamet etmektedir.

⁵⁵Ahmet Egemberdi, *a.g.m.*, s. 33

⁵⁶AI, "PRC-Secret Violence: Human Rights Violations in Xinjiang", November 1992, (ASA 17/50/92), s. 2

⁵⁷AI, *No One Is Safe*, s. 31

⁵⁸Kazım Gültepe, *a.g.m.*, s. 52

c) Ölüm Cezası

Ölüm cezası Doğu Türkistan'da daha çok siyasi amaçlar için kullanılmaktadır ve çoğu kez siyasi aktivistlerin suçlarının kanıtlanmış olması aranmıyor. Af Örgütü'nün Çin'in resmi basınında çıkan haberlere dayanarak topladığı bilgilere göre, 1991'de Doğu Türkistan'da en az 30 tutuklu ölüme mahkum edildi ve bunlardan 18'inin infazı yapıldı ve 1992'nin ilk 6 ayında ise 22 infaz gerçekleşti.⁵⁹ 1990 Baren olayları ile ilgili olarak, birçok insan ölüm cezasına çarptırıldı. Bunlardan üçü Kurban Muhammed, Süleyman Sofu ve Ghopor Avval 1992 Haziranında, Baren kasabasında "karşı-devrim ayaklanması" suçuyla halkın gözleri önünde kurşuna dizildi. Birçok müslüman milliyetçi geçtiğimiz yıllarda bombalama ve yıkıcı faaliyetler iddiasıyla kurşuna dizildi. Mesela, 30 Mayıs 1995'te, Çinli yetkililer, 1992'de Urumçi'deki bombalama olayları ile ilgili suçlanan 5 müslüman milliyetçinin kurşuna dizildiğini açıkladılar ve yayınladılar. Bunlardan üçü "soygun" ve "bomba patlatmak"tan, diğer ikisi "karşı-devrimci sabotaj" yapmaktan hüküm giymişti. Bunların "İslamcı Reform Partisi" adı altında gizli parti kurdukları ve parti üyelerini silah sağlamak için banka soymaya teşvik ettikleri iddia edilmiştir.⁶⁰

Ayrıca, 1 Ekim 1995 tarihinde, Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını isteyen 19 kişi "ayrılıkçı" suçlamasıyla idam edilmiştir.⁶¹ Burada şu soru akla gelmektedir. Doğu Türkistan Anayasaya göre özerk bir bölgedir ve oradaki Türk gruplar azınlık statüsündedir. Çin'in taraf olduğu Soykırım Sözleşmesi'nin 2. maddesinde, "ulusal, etnik, ırksal yada dinsel azınlıklara mensup üyelerin öldürülmesi soykırımdır" tanımından daha önce bahsetmiştik. Öyleyse, Af Örgütü'nün de ölüm cezalarının fazla olduğundan kuşkulandığı gerçeğini göz önüne alınırsa, Doğu Türkistan'da yapılan ölüm cezaları *etnik bir soykırım*⁶² değil midir?

⁵⁹AI, "PRC-Secret Violence: Human Rights Violations in Xinjiang", s. 13; Af Örgütü bu sayıların daha çok olduğuna inanmaktadır.

⁶⁰AI, *No One is Safe*, s. 93

⁶¹AI, "China- Death Penalty Log: July to December 1995", 5 June 1996,(ASA 17/64/96), s. 47

⁶²Vurgu bize aittir.

d) Yaşamı Sürdürme Hakkı

Yaşamı sürdürme hakkı yaşama hakkının sosyal yanı olmaktadır. Diyelim ki, Doğu Türkistan'da doğum kontrol politikası, ölüm cezası ve sorgusuz tutuklamalar kalktı. Bu sefer, oradaki insanların insanca yaşama hakları nasıldır sorusu ortaya çıkmaktadır. Daha önceki bölümde de anlattığımız gibi, Doğu Türkistan'ın ve diğer milli azınlık bölgelerinin ekonomik durumları hiç de iç açıcı değildir. Azınlık bölgelerinin zengin kaynaklarına rağmen durum böyledir.

Doğu Türkistan'ın zengin kaynaklarına ve Çinli yetkililerin yatırım yaptıklarını söylemelerine rağmen, gençler arasındaki işsizlik problemi had safhadadır. Şöyleki, İlkokulda 100 öğrenci okuyorsa, bunların 70'i orta okula devam eder, bunların da 40'ı ancak liseye çıkar, sonuçta bunlardan sadece 4'ü üniversitede okuma imkanı bulabiliyor. Kalanlar haliyle işsiz olmaktadır. Gençler arasındaki bu büyük işsizlik sorunu, onların içki, kumar, uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklara düşmelerine sebep olmaktadır.⁶³

3- Bedenin Her Türü Saldırıdan Uzak Kalması Hakkı (İşkence Yasağı)

Bir insanın bedenine karşı her türlü tecavüz, bütün hukuk sistemlerinde suç olarak görülmüştür. Bedenin korunması hususunda hemen bütün hukuk sistemlerinde, devlet bu konuda duyarlıdır. Ama devlet, yapmaması gerektiği halde, kendini bu duyarlıktan ayrı tutabilir veya iyilik ve adalet uğruna bedene eziyet edebilir. Belli bir amacı gerçekleştirmek için kişileri zorlamada en kolay yol, ceza hukukunda "müessir fiil" denilen yöntemlerle bedene acı çektirmektir. İşte bu işin adı "işkence"dir.⁶⁴ Kişinin özel veya resmi amaçlarla bir insana eziyet etmesi, ne kadar aykırı ve insanlık dışı bir davranışsa; aynı biçimde, suçluluğu kesinlikle sabit olsa dahi beden üzerinde uygulanan cezalar da (kırbaqlama, taşlama, soğukta bırakma v.s. gibi) İnsan Haklarına kesinlikle aykırıdır.

⁶³ A. Türköz, "Doğu Türkistan'da Gençliğin Sorunları", *DT*, s. 12

⁶⁴ A. Mumcu, *a.g.e.*, s. 150

Kişinin bir başkasına hangi sıfat veya amaçla olursa olsun işkence etmesi "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" (Madde 5)⁶⁵ ve "İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme" (Madde 3)⁶⁶ ile yasaklanmış ve bu temel hüküm ilgili bütün metinlere alındığı gibi, bütün iç hukuklarında tartışılmaz ilkesi haline gelmiş ve evrensel açıdan yokedilmesi gereken bir hedef şeklinde kabul edilmiştir. BM'in işkence yasağı ile ilgili en temel metni 1984'de hazırlanan İşkence Sözleşmesi⁶⁷'dir. Bu sözleşmeye taraf devletler, kendi ülkelerindeki işkence uygulamalarını yok etmek için önlem almak ve İşkenceye Karşı Komite'ye düzenli olarak rapor vermek zorundadırlar.⁶⁸

4- Doğu Türkistan'da İşkence

"İtirafı sağlamak için işkence yapmak" Çin hukukunda açıkça yasaktır. Yetkililer bazı iddiaları araştırıp, failleri hakkında kanuni soruşturma açmışlardır. Mesela, 1994'de 409 işkence vakası araştırılmıştır. Fakat, kanunlar keyfi şekilde tatbik edilmektedir. Araştırılan her işkence davasına karşı sayısız yetkililerce görmemezlikten gelinen gizlenmiş işkence olayları vardır. Ve belirli kategoriye giren "suçlular" için kanunda hiçbir hukuki koruma yoktur. İşkence ve haksız davranışlar devlet politikasının bir baskı aracı olarak kullanılmaktadır.⁶⁹

İşkence vaka sayısının tahmini zor olmasına rağmen, işkencenin çok yaygın, sistematik ve resmi istatistiklerin belirttiğinin çok daha fazla olduğunu gösteren deliller vardır. Doğu Türkistan dahil, bütün Çin'in her tarafında, son altı yıldır Af Örgütü'ne ulaşan cezaevlerinde ve karakollarda mahkum ve tutuklara işkence yapıldığı ve kötü davranıldığı iddiaları sayısızdır. Gözaltı süreleri aylarca sürebilir. Hatta, işkence ve kötü davranışların ölüme neden olduğu bilinmektedir.⁷⁰

⁶⁵"Hiç kimseye işkence yada zalimce, insanlıkdışı yada onurkırıcı davranış yada ceza uygulanamaz.", M. Sencer, *Belgelerle..*, s. 48

⁶⁶"Hiç kimse işkenceye, gayriinsani yahut haysiyet kırıcı ceza veya muameleye tabi tutulamaz.", A. Gündüz, *Milletlerarası..*, s. 216

⁶⁷Tam adı "İşkence ve Başka Zalimce, İnsanlıkdışı yada Onurkırıcı Davranış yada Cezaya Karşı Sözleşme"dir. Metin için bkz. M. Sencer, *Belgelerle..*, s. 155-165

⁶⁸İşkence Sözleşmesinin yorumu için bkz. Tekin Akıllıoğlu, "İşkencenin, İnsanlıkdışı, Aşağılayıcı Zalimce Davranışların ve Cezaların Önlenmesi", *İHY*, C. 10-11, 1988-1989, s. 17-64

⁶⁹AI, *No One Is Safe*, s. 64

⁷⁰AI, *a.k.*, s. 65

Yetersiz hukuki yapılanmadan, mahkum haklarını garanti altına alan yasal düzenlemenin yetersizliğinden ve işkence yapanların dokunulmazlığından dolayı, Çin'de işkence devam etmektedir. İşkenceyi önlemek için etkili önlemlerin alınmaması, işkence iddialarını kabul etmeme ve araştırmama bize gösterir ki, işkence Çin'de kurumlaşmıştır ve devletin resmi politikası olmuştur.⁷¹

İşkencenin devam etmesine izin veren Çin, İşkence Sözleşmesini imzalamış olmasına rağmen, bu antlaşmadan doğan uluslararası sorumluluğunu yerine getirmemektedir. Çin, bu sözleşmenin uygulanmasını gözlemlemek üzere kurulmuş "İşkenceye Karşı Komite"nin kendi ülkesinde İnsan Hakları durumunu inceleme yapmasına izin vermekle yükümlüdür. Komite'ye Çin ilk raporunu Aralık 1989'da vermiştir. Fakat, Komite bu raporu yetersiz bularak, genişletilmiş bir ek rapor istemiştir. Bu rapor 1992 yılının sonlarına doğru verildi. Raporda Çin, 1988'de İşkence Sözleşmesi'ni onayladığından beri, vatandaşın demokratik haklarını ihlal etmeyi önleyen, kişilik haklarını garanti altına alan ve işkencenin her türlüünü yasaklayan etkili "yasal, yargısal, yönetsel ve diğer tedbirleri" aldığını belirtmiştir. Gerçekte ise, Çin'deki durum böyle değildir. Ayrıca, 1980'deki Ceza Kanunu'nda bazı işkence çeşitleri yasaklanmasına rağmen, gözaltına alınan kişileri işkenceye karşı korumak için yeterli önlem yoktur. Hatta Ceza Kanunu, haksız tutuklamalarda tazminat aramayı mümkün kılan maddeler taşımasına rağmen, işkenceyi önlemede temel güvenlik olan gözaltında iken avukatla görüşme hakkı bile yoktur.⁷² Hükümet tarafından alınan işkenceyi önleyici tedbirlerin yetersizliği, Çin'de işkencenin çok yaygın bir şekilde devam ettiğini gösterir.

İşkence Sözleşmesi'nin 2. Maddesi Taraf Devletlere, sadece işkencenin sözde yasaklanmasını değil, fakat işkencenin önlenmesi için etkili tedbirler almasını da yükler.⁷³ Sözleşme ile, Çin her türlü işkenceyi cezalandırmaya hukukten bağlanmıştır.

⁷¹ AI, *a.k.*, s. 78

⁷² AI, aynı yerde

⁷³ Muzaffer Sencer, *Belgelerle..*, s. 156

Doğu Türkistan'da işkence olayları varmı sorusuna, yukarıdaki anlatılanlara göre olumlu cevap verebiliriz. Nitekim, Af Örgütü tarafından, 1990 Baren olaylarından sonra, burada tevkif edilenlerin uzun süre gözaltında kaldıkları, dayak yedikleri ve dayaktan dolayı dişlerinin ve bazı organlarının kırıldığı bildirilmiştir.⁷⁴ Yine, Af Örgütü son yayınladığı raporda, Çin yetkililerine, 1997 Şubat olaylarıyla⁷⁵ ilgili tutuklananlara işkence ve kötü muamelelere maruz bırakılmamaları çağrısını⁷⁶ yapmıştır.

5- Eşitlik

İnsanların yaratılıştan gelen farklılıkları dışında toplum yaşamına katılmasında kesin bir eşitlik bulunması gerekir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi bu görüşü pek güzel ifade ediyor: "Bütün insanlar... haklar bakımından eşit doğarlar (Madde 1)". Burada kastedilen "hakların" hukuk düzeninin sağladığı yetkiler olduğu bellidir. Bu yetkilerin kullanılmasında insanlar bedensel, zihinsel ve düşünsel farklılıklara bakılmaksızın eşittir. Bu farklılıklar İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde (Madde 2/1) "ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal, ya da başka herhangi bir düşünce, ulusal ya da toplumsal köken, servet, doğuş veya başka herhangi bir ayırım" olarak bildirilmiştir.⁷⁷

Eşitsizliğin en önemli biçimi kölelik, 1926 "Köleliğe Karşı Uluslararası Sözleşme"⁷⁸ ve BM'in kabul ettiği 1953 "Kölelik Sözleşmesini Değiştiren Protokol"⁷⁹ belgeleriyle günümüzde kalkmış gibidir. Demokratik ülkelerde siyasal eşitlik büyük ölçüde sağlanmıştır. Ama insanların ekonomik ve sosyal bakımdan eşitlikleri tartışılmaktadır. Marksizm her gelişmenin başını bu eşitliğe bağladı; ama siyasal özgürlükleri ihmal etti. Ekonomik ve sosyal eşitlikler, ancak siyasal özgürlüklerin konulduğu ortamda gelişebilir.⁸⁰ Nitekim sosyalist ülkelerde kişi hak ve özgürlüklerinin ancak işçi sınıfı ideolojisi ve sosyalist rejimi güçlendirmek amacıyla

⁷⁴AI, "PRC-Secret Violence: Human Rights Violations in Xinjiang", s. 4

⁷⁵Şubat olayları hakkında bkz. US Department State, "China Country Report on Human Rights Practices for 1997", Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, January 30, 1998, http://www.state.gov/www/global/human_rights/1997_hrp_report/china.html, s. 4 vd.

⁷⁶AI, "PRC-Xinjiang: Trials After Recent ethnic Unrest", 21 March 1997, (ASA 17/018/97), s. 1

⁷⁷A. Mumcu, *a.g.e.*, s. 152

⁷⁸Tam metin için bkz. M. Sencer, *Belgelerle..*, s. 193-196

⁷⁹Tam metin için bkz. *a.k.*, s. 197-198

⁸⁰A. Mumcu, *a.g.e.*, s. 154-155

kullanıldığı görülmektedir. Başka bir deyişle, hak ve özgürlüklerin , devletin resmi öğretisi olan sosyalist ideoloji ve rejimin ilkelerine aykırı olarak kullanılması sözkonusu değildir.⁸¹ Oysa Marksizmin Çin'de uygulanması hem ekonomik eşitsizlik üzerine, hem de sosyal eşitsizlik üzerine kuruludur. Özellikle bu, azınlık milletleri için daha çok geçerlidir.

6- Doğu Türkistan'da Eşitlik

Çin'in taraf olduğu üzere, BM Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Komitesi'ne sunduğu raporlar hakkında, Uluslararası İnsan Hakları Ligi tarafından yapılan yorumlarında, Genel Sekreter Jiang Zeming'in "kesinlikle ve daimi olarak çeşitli milliyetlerin eşitliğini sağlamak için çalışmalıyız" sözü⁸² dikkat çekicidir. Ekonomik olarak Çin'de bölgeler arası eşitsizlikten daha önceki bölümden söz etmiştik ve Doğu Türkistan'ın Çin'in kıyı bölgelerine göre fakirliğini vurgulamıştık.

Doğu Türkistan'daki eşitsizliğin kaynağı, buraya her yıl onbinlerce sayıda gelen Çinli göçmenlerin varlığıdır. Uzun yıllar boyunca Doğu Türkistan'a göçettirilen Çinlilere devletçe en iyi imkanlar tanınmış, bedava toprak, tohum verilmiş ve vergiden muaf tutulmuşlardır.⁸³ Aynı eşitsizlik bugün de devam etmektedir. Çinlilerin okuduğu okullarla, Doğu Türkistanlıların okuduğu okullar açısından imkanlar bakımından oldukça büyük farklar vardır.⁸⁴ Ayrıca, yeni yatırımların yapıldığı alanlarda çalışma imkanları hep, iç bölgelerden gelen Çinli uzmanlara tanınmaktadır. Halbuki 1982 Anayasasının 33. maddesinde "tüm ÇHC vatandaşlarının kanun önünde eşit"⁸⁵ olduğu bildirilmektedir.

7- İnsanın Maddi ve Manevi Varlığını Geliştirme Hakkı

Yaşama hakkının yanında, insana, sağlanan ortam içinde insan olarak varlığını dilediği biçimde geliştirmesi imkanının da verilmesi gerektir. Maddi olarak varlığını iyiye götürme hakkı içinde insanın dilediği işte

⁸¹Muzaffer Sencer, "Hak ve Özgürlük Kavramı", *İHY*, C. 14, 1992, s. 11

⁸²A. Türköz, "Milletlerarası Hükümet-Dışı Kuruluşlar ve Doğu Türkistan", s. 43

⁸³Lydia Holubnychy, "Chinese Treatment of the Nationality Problem in Sinkiang", *The East Türkic Review*, 1960, No: 4, s. 84

⁸⁴A. Türköz, "Doğu Türkistan'da Gençliğin Sorunları", s. 11

⁸⁵Bkz. EK- III. 1982 ÇHC Anayasası.

çalışabilmesi, işsizliğe karşı korunması gibi haklar vardır. Bu haklar başta BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi olmak üzere BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ve çalışma hakkıyla ilgili "Toplumsal Gelişme ve Kalkınma Bildirgesi", "Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Hedef ve Amaçlarına İlişkin Bildirge", "Toplumsal Politika (Temel Amaçlar ve Standartlar) Sözleşmesi" ve "Çalışma Politikasına İlişkin 122 No'lu Sözleşme"⁸⁶ gibi diğer uluslararası sözleşmelerde tanınmıştır.

İnsanın manevi varlığını da, dilediği mesleki eğitimi görmek, bilim ve sanat alanında kendi isteği doğrultusunda çalışmak, ruhsal ihtiyaçlarını gerekli gördüğü yönlerde gidermek gibi çeşitli biçimlerde geliştirme hakkına sahiptir. BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ile diğer çeşitli uluslararası sözleşmeler devletlere, kişilerin bu haklarını gözetme yükümlülüklerini vermiştir. Özellikle inanç, din ve vicdan ile ilgili konular ayrı ve özel sözleşmelere malzeme oluşturmışlardır. Gene maddi ve manevi varlığın gelişmesinde ve diğer temel hakların korunmasında konut dokunulmazlığı, haberleşme gizliliği gibi önemli güvencelerde İnsan Haklarından sayılmaktadır.⁸⁷

İnsanın siyasal ve sosyal haklarını kamu özgürlükleri kısmında daha ayrıntılı olarak açıklayacağız.

8- İnsan Haklarının Korunması

BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, bir insanın kendisine tanınan haklarının ihlal edilmesi durumunda en büyük koruyuculuk işlevini bağımsız ve adil mahkemelere vermiştir (Madde 10-11)⁸⁸. Mahkemeler, suç olayını en adil bir biçimde inceleyeceklerdir. Yasalara dayanmayan ceza verilemez. İşlendiği zaman yasaların suç saymadığı eylemler için de ceza

⁸⁶Her 4 sözleşme metni için bkz. M. Sencer, *Belgelerle..*, s. 300-331

⁸⁷A. Mumcu, *a.g.e.*, s. 156

⁸⁸Madde 10: "Herkesin, hak ve yükümlülükleri belirlenirken ve kendisine herhangi bir suç yüklenirken tam bir eşitlikle bağımsız ve yansız bir mahkeme tarafından hakça ve açık bir yargılanmaya hakkı vardır."; Madde 11: "1. Kendisine bir suç yüklenen herkesin, savunması için gerekli olan tüm güvencelerin tanındığı bir açıklanma yoluyla yasaya göre suçluluğu kanıtlanana değin suçsuz sayılma hakkı vardır 2. Hiç kimse işlendiği sırada ulusal yada uluslararası hukuka göre bir suç oluşturmamış herhangi bir eylem yada kusurdan dolayı suçlu sayılamaz. Kimseye suçun işlendiği sırada uygulanabilecek olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez." M. Sencer, *Belgelerle..*, s. 48-49

uygulanamaz. Yasaların ise -uluslararası yükümlülöklere uymak gereği göz önüne alınarak- bütün bu bildiri ve sözleşmelere uygun bir biçimde hazırlanıp uygulanması da istenir.

BM örgütü açısından, bu temel güvenceye uymayan devletlerin yurttaşlarına, bir başka öлкеye sığınma hakkı tanınmıştır (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi Madde 14). Elbette, dünya kamuoyu da bu tür haksızlıklarda dolaylı bir denetim rolü yüklenebilir. Ama, BM örgütünün somut yaptırımları yoktur.⁸⁹ Bununla birlikte, Sözleşmelere taraf olan devletlerin yükümlölükleri de vardır. Bunlar, taraf devletlerin İnsan Haklarını gerçekleştirme yolunda kendi ölkelerinde aldıkları tedbirleri ve bu alandaki gelişmeleri belirli aralıklarla düzenleyecekleri raporlar halinde Genel Sekreterlik kanalıyla İnsan Hakları Komitesine bildirmektir.⁹⁰ Eğer Komitenin aleyhte değerlendirmesi olursa, İnsan Haklarını ihlal eden devlete karşı uluslararası kamuoyunu harekete geçirmesi mümkündür.⁹¹ Diğer yandan, İnsan Hakları ihlallerine karşı, bunların nerede olduğu ve mağdurlarının vatandaşlığı da gözönünde bulundurulmaksızın, tüm devletlerin ilgili devleti protesto etme hakkı görüşünün günümüzde giderek yaygınlaştığını⁹² belirtelim.

B- Kamu Özgürlükleri

Özgürlük hakkın verdiği hukuksal bir durumdur. Bu durumun özü "serbestliktir". Her hak bir özgürlük ile bağlantılı olduğundan, temel haklar içindeki özgürlükleri, diğerlerinden ayırabilmek için onlara "kamu özgürlükleri" demek yerinde olur.⁹³ Kamu özgürlükleri modern devletin varlık sebebidir; onlar kişilere doğuştan gelir ve kişiliklerinin bir parçası sayılırlar. Bu özgürlükleri yok etmek kişilikleri yok etmek demektir. Kamu özgürlükleri bu nedenle kolay kolay sınırlandırılmaz. Özgürlüğe sınır

⁸⁹A. Mumcu, *a.g.e.*, s. 157

⁹⁰Münci Kapani, "İnsan Haklarının Uluslararası Korunması:Yeni Gelişmeler ve Sorunlar", *İHY*, Yıl: 1, 1979, s. 69

⁹¹İzzettin Doğan, "İnsan Haklarının Milletlerarası Himayesi", *Hıfzı Timur Armağanı*, s. 271

⁹²Turgut Tarhanlı, "İnsan Haklarının Uluslararası Koruma Mekanizmalarında Yapısal Değişim Eğilimleri", *Belik'e Armağanı*, s. 383; İnsan Haklarının uluslararası korunması girişimi yeni devletler hukukunda karakteristik bir gelişme olup modern uluslararası ilişkilerde başta gelen bir akımdır. Helmuth Rumpf (Çev. Zeynep Davran), "İnsan Haklarının Uluslararası Korunması ve Müdahale Yasağı İlkesi", *Hıfzı Timur Armağanı*, s. 668

⁹³Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, (4.bs.), Ankara, 1972, s. 13-14

kişiliğe sınır sayıldığından bu konuda çok dikkatli davranmak gerekir. Bundan dolayı demokratik anayasalara bu alanda kılı kırk yaran kurallar konuluyor. Çağdaş anayasalarda artık uluslararası etkinlik kazanan evrensel belgelere en baş köşelerinde yer vermektedirler.⁹⁴ Anayasa hukukundaki temel ilke şudur: Özgürlükleri ortadan kaldırma özgürlüğü yoktur. Bununla birlikte anayasalar, hiçbir özgürlüğün, anayasa ile kurulan ve kurulan düzeni ortadan kaldırma yetkisi vermediğini titizlikle belirtir.⁹⁵

İnsan Haklarının tanınması ve bunların tamamlayıcı parçası ve bazen de eklentileri olan özgürlüklerin iç hukukta geçerli olması, bir devletin kendi iradesine bağlıdır. Bu bakımdan, yurttaşın devlet ve toplum hayatına, eşitlik içinde dilediği biçimde katılması, o hayata göre davranış, yani bütün bu süreç içinde İnsan Haklarının güvencelerinden yararlanmaları bazı şartları gerektiriyor. Bu özellikler ancak "demokrasi" denilen eşitlikçi, özgürlükçü ve çoğulcu rejimlerde söz konusudur. Gerçekten, insanların yalnız kendilerinin değil ama başkalarının da haklarını savunabildikleri yegane rejim demokrasidir.⁹⁶ Bir imza ve iç hukukta yetki makamının onayı ile "kabul edilen" İnsan Hakları ve onların tamamlayıcısı olan özgürlükler, "kabul eden" devlet - ki BM örgütüne giren her devlet bu anlaşmaları imzalıyor - eğer demokratik bir rejimi işletmiyorsa o "imza" ile "onay" hiçbir değer taşımaz.⁹⁷ Tıpkı Çin Halk Cumhuriyeti örneğinde olduğu gibi. Bu husus konular işlendikçe daha açık ortaya çıkacaktır.

1- Siyasal Özgürlükler

Bu tür özgürlükler herşeyden önce devletle yurttaş arasındaki bağ kurucu temel hakları içerir. Uyrukluk hakkı ve bu haktan çıkabilme özgürlüğü⁹⁸ en başta gelir. Demokratik bir rejimde siyasal özgürlükler, yurttaşların devlet ve toplum yaşamına doğrudan doğruya veya dolaylı olarak katılmasını öngören hakları içerir. Bunlar siyasal katılma⁹⁹ ve bu

⁹⁴İlhan Akın, *Temel Hak ve Özgürlükler*, İst., 1971, s. 109

⁹⁵A. Mumcu, *a.g.e.*, s. 23

⁹⁶Anıl Çeçen, *İnsan Hakları*, (2. bs.), Ankara, 1995, s. 63

⁹⁷A. Mumcu, *a.g.e.*, s. 159

⁹⁸İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (Madde 15). "1. Herkesin bir uyrukluğa hakkı vardır."

⁹⁹İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (Madde 21). "1. Herkes, doğrudan yada özgürce seçilmiş temsilciler aracılığıyla ülkesinin yönetimine katılma hakkına sahiptir."

katılımı sağlayan düşünce özgürlüğü, düşünceyi yayma özgürlüğü¹⁰⁰ (basın-yayın, toplantı özgürlükleri v.b. gibi), siyasal örgütlenme özgürlüğü (çoğulculuğu sağlayan siyasal parti kurma) ve seçme ve seçilme özgürlüğüdür.

Günümüzde demokratik olmayan toplumlarda siyasal iktidara zaten sahip olanlar, seçimleri parlak bir gösteri oyunu olarak kullanıyorlar. Kabul edilmelidir ki, önceki özgürlüklerin işlemesi sağlanmadan kuru kuruya seçim yaptırarak "işte siyasal katılma gerçekleşti" demenin hiçbir anlamı yoktur.¹⁰¹ Doğu Türkistan'dan gelen bireylerin anlattığı gibi, aday olduklarını sonradan öğrenip, oy pusulalarının dağıtılıp da kullanılmadığı ve seçilenlerin önceden belli olduğu Çin'deki seçim örneği dikkat çekicidir.¹⁰²

2- Doğu Türkistan'da Siyasi Özgürlüklerle İlgili Hak İhlalleri

a) Siyasal Katılma Özgürlüğü

Sosyalist Çin'de halkın demokratik diktatörlüğü ilkesi geçerlidir. Bu, üretim araçlarının toplumda olmasını ve çalışan proleterya sınıfının liderliğini¹⁰³ anlatmaktadır. Demek ki, Çin'de başka herhangi bir ideolojiye yer yoktur. Aynı zamanda, Çin'in Doğu Türkistan'da işgalci bir güç olarak görüldüğü düşünülürse, resmi ideolojiye aykırı görüşlere izin verilmeyeceği¹⁰⁴ aşıkardır. Yukarıdaki örnekte de denildiği gibi, adaylar seçildiklerini sonradan öğrenmektedirler. Diğer yandan, Çin'de Çin Komünist Partisi'nin dışında başka bir siyasi kuruluşa izin verilmediği için, siyasi katılımdan da söz etmek mümkün değildir.

Öte yandan, 1982 Anayasasının 34. maddesinde "18 yaşına basan tüm ÇHC vatandaşlarının oy kullanma ve aday olma hakkına sahip olduğu"¹⁰⁵ belirtilmiştir. Ancak, bu hakkın anayasal olarak mevcudiyeti tek

¹⁰⁰İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (Madde 18). "Herkesin düşünce, vicdan, ve din özgürlüğüne hakkı vardır.."; (Madde 19), "Herkesin görüş ve anlatım özgürlüğüne hakkı vardır.."

¹⁰¹A. Mumcu, *a.g.e.*, s. 165

¹⁰²Doğu Türkistan Vakfı yöneticilerinden Abdülhekim İltebir'den bu konuda geniş bilgi alınabilir.

¹⁰³Bkz. EK- III, 1982 ÇHC Anayasası

¹⁰⁴A. Türköz, "Milletlerarası..", s. 48, "Azınlıkların tarihine konulan resmi yorum zorunluğu, okul ve üniversitelerden bilimsel yazı ve analizlere kadar uzanır."

¹⁰⁵Bkz. EK- III, 1982 ÇHC Anayasası

parti sisteminden dolayı, Çin'de siyasal katılma özgürlüğünün olduğunu göstermez.

b) Düşünce Özgürlüğü

Af Örgütü'ne göre, Doğu Türkistan'da insanlar şiddetsiz siyasi, dini veya diğer vicdani inançlarından dolayı veya etnik kökenleri, cinsiyetleri, renkleri veya dilleri nedeniyle tutuklanmaktadır. Mesela Kazak yazar ve şair Hacı Kumar Şabdan, yazdığı "Suç" adlı birkaç ciltlik romanından dolayı hapsiste bulunmaktadır. Roman, 1920'lerden bu yana Orta Asya'daki tarihi değişiklikleri yazmakta ve bölgede ardıl hükümetler tarafından, bölgenin Türk halkına yönelik yürütülen politikaları eleştirmektedir.¹⁰⁶

Yine, bir Ortaokul müdürü olan Mantimyn adlı şahıs, 1988 yılında Birleşmiş Milletlere, Doğu Türkistan'daki Çin yetkililerince yapılan İnsan Hakları ihlallerini ayrıntılı olarak anlatan bir başvuruyu yaptı şüphesiyle tutuklanmıştır.¹⁰⁷ Af Örgütü'ne göre, Doğu Türkistan'daki diğer bir düşünce özgürlüğüne sınır koyma örneği Turgun Almas adlı Uygur bir tarihçinin göz hapsinde tutulmasıdır. Onun suçu, Ekim 1989'da yayımlanan "Uygurlar" adlı kitabını milliyetçi bir yorumla yazmış olmasıdır.¹⁰⁸

3- Kişisel Yaşamla İlgili Diğer Özgürlükler

Kişinin kendi maddi ve manevi varlığını geliştirmesi, dilediği biçimde yetişmesi, toplum içinde istediği biçimde davranabilmesi kişisel yaşamla ilgili özgürlüklerdir. Manevi varlığını geliştirmesi inanç özgürlüğüyle alakalıdır. Bunun yanısıra eğitim-öğretim özgürlüğü çok önemlidir. Öğrenme için gerekli olan her türlü yayını yapma, kültür ve sanat etkinliklerini serbestçe geliştirme, insanlara toplumda kişilik kazandırmanın belli başlı araçlarıdır. Eğitim hakkı ile ilgili İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (Madde 18 ve 26)¹⁰⁹ ve Çocuk Hakları Bildirgesi (İlke

¹⁰⁶AI, "PRC-Secret Violence: Human Rights Violations in Xinjiang", s. 8

¹⁰⁷a.k., s. 9

¹⁰⁸a.k., s. 10

¹⁰⁹Madde 18: "Herkes; vicdan, din ve düşünce özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din ya da kanaat değiştirme özgürlüğünü, dinini ya da kanaatini tek başına ya da topluca ve açık olarak ya da özel olarak öğrenme, uygulama ve açıkça belirtme özgürlüğüne sahip olmayı gerektirir.", Madde 26: "Herkesin eğitim hakkı vardır. Eğitim, hiç olmazsa temel eğitim evrelerinde parasızdır. Temel

7)^{110'}de hükümler bulunmaktadır. Dernek kurma hakkı da bu tür bir özgürlüktür.¹¹¹ Dernek kurma hakkı İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (Madde 20-Paragraf 1)'de "herkesin barışçı toplanma ve dernek kurma hakkına sahiptir" şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca, Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası sözleşmesi¹¹² (Madde 22-Paragraf 1)'de "herkesin başkalarıyla birlikte dernek kurma hak ve özgürlüğüne sahip" olduğu söylenmiştir. Çin'in de taraf olduğu Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi¹¹³ (Madde 5)'de "taraf devletlere güvence altına alınması gereken hakların içinde, barışçı toplanma ve dernek kurma hakkının olduğu" belirtilmiştir.

4- Doğu Türkistan'da İnanç Özgürlüğüne İlişkin Hak İhlalleri

Tibet'te ve Doğu Türkistan'da, Çinli yetkililer dini, etnik grupların milli kimliklerini ve kültürlerini tanımlayan bir unsur olması sebebiyle milli güvenliği tehdit eden potansiyel bir tehlike olarak addetmektedirler. Mart 1996'daki, Cenevre'de yapılan BM İnsan Hakları Komisyonu'nda Çinli delege Duan Qiming "hiç kimsenin, hiçbir kurumun ve hiçbir dinin milli birliği sabote etmesine, milliyetlerin arasında ayrımcılığı kıştırtmasına, milli hukuku ihlal etmesine ve halkın çıkarlarına karşı gelmesine izin verilemez"¹¹⁴ demiştir.

Aynı kaygılar 14 Ocak 1996 tarihinde, Pekin'de Çin'deki dinlerle ilgili olarak toplanan bir konferansta, tekrar Çinli yetkililerce dile getirilmiştir. Konferansta yetkililer, bazı insanların "dini devleti yıkmak için kullandıklarını" iddia etmişlerdir. Bu toplantıda, Devlet Encümen Üyesi İsmail Amat, "idari, hukuki, ailevi, eğitimsel ve diğer sosyal meselelerde dini kullanmak isteyenler ve özellikle de dini sebepleri memleketi bölmek

eğitim zorunludur. Teknik ve mesleki eğitimden herkes yararlanabilmelidir. Yüksek öğretim, yeteneklerine göre herkese açık olmalıdır."

¹¹⁰"Çocuğun, en azından ilköğrenim aşamasında ücretsiz ve zorunlu bir eğitim almaya hakkı vardır. Çocuğa, genel kültürünü geliştirmeye yarayacak ve eşitlik temeli üzerinde yeteneklerini, yargı gücünü, manevi ve toplumsal sorumluluk duygusunu geliştirmesine ve yararlı bir toplum olmasına imkan sağlayacak bir eğitim verilir."; Bildirgenin tam metni için bkz. M. Sencer, *Belgelerle...* s. 267-269

¹¹¹A. Mumcu, *a.g.e.*, s. 166

¹¹²Sözleşmenin tam metni için bkz. M. Sencer, *Belgelerle...*, s. 61-76

¹¹³Sözleşmenin tam metni için bkz. *a.k.*, s. 97-106

¹¹⁴AI, "PRC- Religious Repression in China", July 1996, (ASA 17/69/96), s. 1

için kullananlar kanunlara uygun olarak şiddetle cezalandırılmalıdır" dedi. Toplantıda, "bu yıl içinde din problemini halletmek için üç acil tedbir alındı", bunlar "bütün ibadet edilen tapınakların resmi kayda geçirilmesi; kamuyu meşgul eden dini problemlerle ilgilenilmesi ve genç, vatansever din adamlarının yetiştirilmesi"dir. İsmail Amat, Çin Komünist Partisi (ÇKP) ile din arasında daha yakın işbirliği kurulmasını ileri sürdü. Dini çalışmaların ekonomik ve sosyal gelişme amaçlarına hizmet etmesi gerektiğini belirtti.¹¹⁵

13 Şubat 1996'da, Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı Başkanı Li Ruihuan, milli birliğin "ÇKP'nin ve Çin hükümetinin temeli olduğunu, dini liderler ve takipçileriyle uzlaşma ile sağlanacağını" açıkladı.¹¹⁶ 14 Mart 1996 tarihli People's Daily (Halkın Günlüğü) resmi gazetesindeki bir makalede, yukarıdaki görüşler tekrarlanarak, yani vatansever din adamlarının yetiştirilmesi gerektiği vurgulanarak, dini grupların "hukukun üstünlüğünü, halkın çıkarlarını, milli dayanışmayı ve milli birliği en temel davranış düsturu olarak dektelemek zorunda oldukları"¹¹⁷ yazılmıştır.

Görüldüğü gibi, yetkililerce açık olarak dile getirilen bu resmi açıklamalarda, dini faaliyetlerin ülkenin "birliği" ve istikrarına yönelik potansiyel bir tehdit olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda devletin dini meseleler üzerinde kontrol kurması istenmektedir. Dini faaliyetler üzerindeki kontrolün artışı dinle ilgili iki milli yönetmeliğin yayınlandığı 1994'de başladı. 18 Mayıs 1996'da, The Xinjiang Daily'de yayınlanan bir yazıda, Anayasanın 36. Maddesinde "inanmayanların ve inanmayanların haklarının korunduğu", fakat bunun "dini inanç özgürlüğünü" korumak olduğu, bu anayasa maddesinde anlatılanın "din için özgürlük" olmadığı açıklanmaktadır. Makale şöyle devam eder: "Dini inanç özgürlüğü, din adına bir şey yapılması ya da dini figürlerin kanunu önemsemeyeceği anlamına gelmez. Anayasa ve kanunlar çerçevesinde dini faaliyetlerini yürütmelidirler. Siyasi ve sosyal meselelere dinin zarar vermesini önlemek için güçlü ve kararlı tedbirler almalıyız. Kimse dini faaliyetlerin yerine getirildiği mekanlar dışında halka açık yerlerde dini öğüt veremez ya da dini fanatizmi kıştırtamaz. Dini faaliyetler üretimi, işi, trafiği

¹¹⁵Xinhua, 14 Ocak 1996, a.k., s. 2'den

¹¹⁶Agence France Presse, 14 Şubat 1996, a.k.'dan.

¹¹⁷AI, aynı yerde

ya da insanların günlük geçim izenini engelleyemez. Yasal ve yasal olmayan dini faaliyetleri tam manasıyla ayırt etmeliyiz."¹¹⁸

Af rgt raporlarına göre, Çin'de dini baskılar sadece müslüman gruplara değil, mevcut diğer tüm din gruplarına yapılmaktadır. Biz konumuzun sınırı gereğince, sadece Doğu Türkistan'daki dini baskıların durumunu ele alacağız.

Çin'deki müslüman nüfusun büyük çoğunluğu kuzey-batı bölgesinde, özellikle Doğu Türkistan'da, Ningxia Hui Otonom Bölgesinde, Gansu ve Qinghai eyaletlerinde bulunmaktadır. Aynı zamanda, Çin'in güneyinde Yunnan eyaletinde ve Hainan adasında da vardır. Tibet'de olduğu gibi Doğu Türkistan'da da din, Çinli yetkililerce "milli birliğe" potansiyel bir tehdit olarak algılanmaktadır. Camiler memnuniyetsizliklerin ve hoşnutsuzlukların açığa vurulduğu potansiyel odak noktaları kabul edildiği için, bazı camiler ve dini okullar kapatılmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin otonom bölgelerindeki etnik grup yeleri baskıcı kural ve düzenlemelerin gölgesi altında yaşamaktadırlar. Bu nedenle etnik unsurlar milli, dini ve kültürel emellerini barışcı bir şekilde ifade etme haklarını yerlerine getirememektedir. Getirmeye çalıştıklarında da İnsan Hakları ihlallerine maruz kalmaktadırlar.

Çin'in beş otonom bölgesinden biri olan Doğu Türkistan'daki müslümanlar yıllarca, dinle ilgili faaliyetler veya kültürel yayınlar yüzünden gözaltına alındı ya da hapsedildi. Mesela, Haziran ve Ağustos 1990'da Kaşgar'ın güneyinde bulunan Yecheng'deki camilerin ve dini eğitim veren diğer okul türü yerlerin kapatılmasını protesto eden bir broşür yayınladıkları için bazı müslümanların gözaltına alındığını biliyoruz. Bu olaylar nedeniyle, bir tezgahıtar olan Abdl Malik 10 Ağustos 1990'da gözaltına alındı, Ekim 1992'de sona eren muhakemesinde 5 yıla mahkum oldu. Ona isnat edilen suç, broşürleri dağıtmasıyla oluştuğu iddia edilen "karşı-devrimcilik" suuydu. Broşür dağıtma ile ilgili olarak Abd Kadir Ayup, Abdurahman

¹¹⁸BBC Summary of World Broadcasts. 6 Haziran 1996 *AI, a.k.*, s. 3'den

Abliz, Alimjan Karihajim ve Ömer Han Mahsun adlı şahıslarda gözaltına alındılar. Onların akıbetleri hakkında hala bir bilgi yoktur.¹¹⁹

Yine Yecheng'de 1993 yazında Ablikim Muhsumhacım adlı bir mollanın cenaze töreninde gözaltına alınma olayları meydana gelmiştir. Cenaze esnasında molla taraftarları töreni milliyetçi bir gösteriye dönüştürünce, 500'e yakın kişi tutuklanmıştır. Ablikim Muhsumhacım iyi bilinen ve saygı duyulan bir molla ve İslam Enstitüsünde profesördü. 1949'dan beri birçok senesini, kendisine isnat edilen "karşı devrimci" ve "ayrılıkçılığa önyak olmak" suçlarından dolayı gözaltında geçirmiştir.¹²⁰

Son aylar içerisinde uygun görülmeyen dini faaliyetlere karşı Doğu Türkistan'daki baskının yoğunlaştığı gözlenmektedir. Kasım 1995'te yayınlanan *Xinjiang Daily* gazetesinde; Xinjiang Dini İşler Bürosu müdürü, genellikle dışarı ülkelerden sağlanan imkanlarla açılan ve sayıları giderek artan gayriresmi camilerin ve Kur'an okullarının durumuna dikkat çekti. Söz konusu yetkili "illegal dini faaliyetlerin" önlenmesi için, öncelikle din adamlarının ve ibadethanelerin listesinin oluşturulması gerektiğini bildirmiştir.¹²¹

Hükümet yetkilileri Doğu Türkistan'daki "ayrılıkçı" hareketleri kontrol etmek için, "milliyetçi bölücülüğe ve illegal dini faaliyetlere"¹²² karşı büyük çapta bir propaganda kampanyası başlatmışlardır. Bu meyanda illegal dini faaliyetler hakkında yöneticilerin birçok toplantılar yaptığı bilinmektedir. Mesela Xinjiang Özerk bölgesinin başkanı Abdülahat Abdürreşit, 19 Nisan 1996 tarihinde¹²³ Aksu'daki bir toplantıda, "partinin din politikasını hemen gözden geçirmesini ve etnik ayrımcılığı körükleyen illegal dini faaliyetlerin ivedilikle yasaklanması gerektiğini" bildirmiştir.

¹¹⁹*AI*, Temmuz 1996 Raporu, s. 24

¹²⁰aynı yerde

¹²¹aynı yerde

¹²²Doğu Türkistan Üretim ve İnşa Ordusu Parti Komitesi toplantısından iktibas eden, *Xinjiang Daily*, 9 Mayıs 1996; "Üretim ve İnşa Ordusu, sınırları korumak ve Doğu Türkistan'ın sosyal istikrarını sağlamak görevini üstlenmiş olan önemli ve güvenilir bir güçtür. Bu Ordunun varlığı ve gelişmesi Doğu Türkistan'ın içindeki ve dışındaki etnik bölücülere ve uluslararası düşman güçlere karşı yıkılmaz bir bariyerdir", *Xinjiang TV*, 30 Mayıs 1996; Üretim ve İnşaat Ordusu'nun kamu güvenlik bürosu, 28 Nisan 1996'da Çin'de suçlara karşı başlatılan "Strike Hard" adlı büyük kampanyada önemli bir rol oynamışlardır. *a.k.*'dan.

¹²³*Xinjiang Daily*, 21 Nisan 1996, *a.k.*'dan

Yine, 14 Mayıs 1996'da, "yurtsever dini personelin¹²⁴" katıldığı Çin Komünist Partisi Doğu Türkistan Birleşik Ön İşler Bölümü toplantısında komite¹²⁵, "Doğu Türkistan'ın devamlılığını etkileyen asıl tehlikenin etnik ayrımcılık ve illegal dini faaliyetler olduğu" konusunda anlaştı ve "bu illegal dini faaliyetleri bütün güçleriyle boykot etmeye" karar verdi.

"Partinin dini politikasını yerine getirin ve illegal dini faaliyetleri kontrol edin" başlıklı bir makale 7 Mayıs 1996'da *Xinjiang Daily* gazetesinde yayınlandı. Makale, "bazı insanları, din maskesi altında saklanarak, halkı dini fanatizme sevk ederek, onları kışkırtmak ve dini yönetim, yargı, eğitim, evlilik ve aile planlama gibi konularda alet olarak kullanmakla" suçladı. Makale aynı zamanda "yabancı güçlere ve okul veya fabrikalardaki öğüt verici dine karşı da uyarıda"¹²⁶ bulunuyor. Dini baskılar için çok somut bir örnek, Çinli askerler tarafından 5 dini öğrencinin öğretmenlerinin evinde basılarak tutuklanması olayıdır. Bu olay genç bir müslüman tüccar tarafından Reuter Haber Ajansına bildirilmiştir. Aynı olayda yasaklanan dini yayınların toplatıldığını ve dağıtıcılarının tutuklandığı gözlenmiştir.¹²⁷

İslami yayınlarla ilgili yeni bölgesel düzenlemelerin taslağı Nisan 1996'da *Xinjiang Daily* gazetesinde yer almıştı. Düzenlemeler kısaca; "İslamla ilgili bütün kitapların otoritelerden onay aldıktan sonra, Xinjiang Basım Evi'nde basılacağı; Devletin politikasına ve kanunlarına ters düşen kitap ve kasetlerin kesinlikle yasaklanacağı"¹²⁸ şeklindeydi.

Okullarda dini faaliyetlerin ve "gayriresmi" materyallerin yasaklanması, 14 Mayıs'ta televizyon haberlerinde sık sık tekrarlanmıştır. Haberlerde "dini faaliyetleri kullanarak, öğrencilere dini inanç ve milli bölücülük ideolojisini aşlamalarına izin verilmeyecektir. Bunlar kesinlikle

¹²⁴"Yurtsever dini personel" yöneticilerin her söylediğini yapan ve hiçbir politik olaya karışmamış olan personel akla gelmektedir.

¹²⁵*Xinjiang TV*, 15 Mayıs 1996, *a.k.*'dan

¹²⁶"Xinjiang Uygur Otonom Bölgesel Din İşleri Yönetim Yönetmeliği" 1 Ekim 1994'de yürürlüğe girdi. Yönetmeliğe göre, dini faaliyetler "devletçe gösterilen yerlerde" yapılabilir ve, 22. Maddesine göre dini okul ve Kuran kursu açıp işletmek otonom bölge veya devletin izni ve onayına bağlıdır. *a.k.*

¹²⁷*Reuter*, 16 Haziran 1996, *a.k.*'dan

¹²⁸*Agence France Presse*, 22 Nisan 1996, *a.k.*'dan

yok edilmelidir."¹²⁹ Yine, Mayıs'ın sonlarında, iki bölgesel Komünist Parti organı, din üzerindeki baskıların Parti kadro ve üyelerini de kapsayacak şekilde genişletilmesini vurgulamıştır. Özellikle hala Parti üyeleri içinde dine inananlar olduğunu ve bunların, gençlerin beyinlerini ayrılıkçı düşünceler ve dini doktrinlerle doldurduğuna işaret etmiştir.¹³⁰

Bu yasaklamalar sonucunda Haziran 1996'da Kolej kampüslerinde illegal dini faaliyetleri ve etnik bölücülüğü durdurmak için iki aşamalı bir kampanya başlatıldı.

Ayrıca 7 Haziran 1996'da Xinjiang televizyonu, "polis bir takım illegal camileri ve dini okulları kapattığını ve teşvik edici kitapları ve illegal dini basım aletlerini toplattığını" duyurdu.¹³¹ Bu olaylar esnasında tutuklananlar hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Resmi Çin kaynakları sadece, müslüman bir Uygur olan Abuduwayiti Aihamati'nin 14 Mayıs 1996'da 3 yıla mahkum olduğunu açıklamıştır. Ona isnat edilen suç politiktir. Onun suçu "karşı-devrimcilik" propagandası yapmak, "halkın demokratik diktatoryası" ilkesini yıkmak ve "anavatanın birliğini bölme amacını" gütmek olarak bildirilmiştir.¹³²

Çin Halk Cumhuriyeti'nde dine karşı yapılan baskılar, sadece Doğu Türkistan ve müslümanlarla sınırlı kalmamaktadır. Diğer dinlerde bundan payını almaktadır. Mesela, kayıtlı olmayan kiliseler 1995'ten bu yana artan devlet baskısıyla karşılaşmakta ve hristiyanlar sürekli olarak polis tarafından gözaltına alınıp, dövülmekte ve cezalandırılmaktadır.

Çin'deki dini faaliyetler üzerinde yapılan ulusal ve yerel düzenlemeler, Doğu Türkistan ve Tibet gibi bölgelerde barışçıl dini faaliyetler yapan dini grupların üyelerine eziyet edencesine katı sınırlamalar getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Alınan sıkı tedbirler dini özgürlüğü kısıtlayıcı gibi görünmektedir. Bu da din özgürlüğü hakkına sahip olan insanların keyfi bir şekilde gözaltına alınmalarıyla sonuçlanıyor.

¹²⁹Xinjiang TV, 14 Mayıs 1996, a.k.'dan

¹³⁰Xinjiang Daily, 22 Mayıs 1996, a.k.'dan

¹³¹BBC, 11 Haziran 1996 Dünya Haberleri Özetleri, a.k.'dan

¹³²AI, Temmuz 1996 Raporu

5- Doğu Türkistan'da Toplantı ve Gösteri Özgürlüklerine İlişkin Hak İhlalleri

1982 Anayasasının 35. maddesinde, "tüm ÇHC vatandaşları konuşma, basın, toplantı, dernek, yürüyüş ve gösteri hürriyetinden yararlanırlar"¹³³ denmektedir. Oysa Anayasada verilen bu hakka rağmen, Çin hükümeti bütün dünyanın gözü önünde, 1989'da Tiananmen Meydanı'nda gençlerin yaptığı demokrasi hareketi gösterilerini tanklarla sona erdirmiş ve yüzlerce göstericiyi öldürmüştür.

Doğu Türkistan'da da çok sayıda gösteri ve yürüyüşlerin olduğu bir gerçektir. Mesela, 1980-1990 yılları arasında ortalama yılda bir kez 12'ye yakın gösteri veya ayaklanma¹³⁴ olayı meydana gelmiştir. Bunlardan önemlileri sırasıyla şöyledir: 1) 1980'de Kaşgar'da anti-komünist bir ayaklanma. Gidişat ve sonuç bilinmiyor; 2) 1981'de yine Kaşgar'da, Uygur bir işçinin bir Çinli tarafından öldürülmesi sonucu geniş çaplı Çin aleyhtarı gösteriler olmuştur. Olaylarda iki kişi ölmüş, birçok kişi yaralanmıştır; 3) 12 Aralık 1985'te Urumçi'de, Çin'in Doğu Türkistan'daki nükleer denemelerini protesto etmek için üniversite öğrencileri 30 saatlik bir gösteri yapmışlardır; 4) Nisan 1988'de İli vilayetinde, Çin Yazarlarının Aylık Edebiyat Dergisi'nde yayınlanan "Destani Beyaz Ev" isimli romanın adet ve gelenekleri tahrif ettiği ve Kazak milliyetinin kendine saygısını incittiği için üniversiteli Kazak öğrencileri tarafından protesto edilmesi; 5) 15 Haziran 1988'de Urumçi'de, üniversite kapısına Uygurlara hakaret eden müstehcen bir yazı yazılması üzerine çıkan olaylar. Uygur öğrenciler tahta kapıyı taşıyarak, "Çinliler defolun", "etnik esir olmak istemiyoruz" sloganları atarak sokaklara dökülmüştür; 6) 19 Mayıs 1989'da yine Urumçi'de, Müslüman cami minareleri ve süslemelerini seksle ilintili olarak açıklayan "Seks Alışkanlıkları" adlı kitabın Çin'de yayınlanması üzerine, Müslümanlar tarafından bunun İslamiyete karşı ciddi bir saygısızlık olarak görülmesi ve sonuçta kalabalık kitlelerin parti ve hükümet organlarına saldırması olaylarının meydana gelmesi. Yapılan saldırılarda birçok otomobil tahrip

¹³³Bkz. EK- III, 1982 ÇHC Anayasası

¹³⁴Toplumda çeşitli yoksunluklar sonucu (Çin'in Doğu Türkistan kaynaklarını sömürmesi ve yerli halkı yoksul bırakması) veya toplumsal kesimler arası gerginlikler sonucu (Doğu Türkistan'a göçettirilen Çinlilere daha iyi imkanlar verilmesi ve ayrımcılık güdülmesi) ortaya çıkan saldırı hareketleri yaygınlaşırsa bu ayaklanma olur. Gösteri, yürüyüş vb. kavramlar için bkz. Erol Cihan, *Türk İnkılâp Tarihi Notları I*, İst., 1983, s. 53 vd.

edilmiş, yüzden fazla polis milisi ve kamu güvenlik görevlisi yaralanmıştır ve; 7) Nisan 1990'da Kaşgar'ın Artuş ilçesinde, ırk sorununu protesto etmek için yüzlerce Müslüman Kırgız ayaklanmıştır.¹³⁵

Yine 1990 yılının Nisan ayı içerisinde Kaşgar'ın güneyindeki Akto bölgesinde kırsal bir eyalet olan Baren'de, yetkililerce "karşı devrimci silahlı isyan" olarak adlandırılan bir olay meydana gelmiştir. Resmi olmayan kaynaklara göre, olay Çin hükümetinin dini faaliyetler üzerinde resmi yasaklar getirmesine karşı yapılmıştır ve bir caminin kapatılması üzerine köylülerin protestosu olarak başlamıştır. Bu barışçıl protesto gösterisini bastırmak üzere, yetkililer 1000'i aşkın hava himayesi destekli ağır silahlı polis birimleri ve ordu birlikleri gönderilmiştir. Muhtemelen bu olayda öldürülenler olmuş ve çok sayıda insan tutuklanmıştır.¹³⁶ Af Örgütü'nün yayınladığı bir kitapta Baren Olayları ile ilgili gözüaltına alınan 7 Doğu Türkistanlı aktivistin kimlikleri bulunmaktadır. Af Örgütü bu tutuklu bulunanların yeterli savunmalarının alınıp dürüst bir yargılamadan geçtiklerinden endişe duyduğunu¹³⁷ belirtmektedir.

Doğu Türkistan'da en son meydana gelen olaylar 1997 yılının Şubat ayında İli'de vukubulmuştur.¹³⁸ Aslında, Doğu Türkistan'da meydana gelen gösteri ve ayaklanmaların sayısı, sebepleri ve sonuçları ile ilgili olarak ayrı bir araştırma yapılabilir. Bununla birlikte zannediyorum, bu çalışmamız içinde gösteri ve ayaklanmaların ortaya çıkış sebepleri zaten ortaya konmaktadır.

¹³⁵ Ahmet Türköz, "Milletlerarası Hükümet-Dışı Kuruluşlar ve Doğu Türkistan", s. 54-55

¹³⁶ Baren Olayları ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Amnesty International, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan'da İnsan Hakları İhlalleri" (Kasım 1992 Raporu'nun Türkçesi), *DTS*, S. 36-37, Mart 1993, s. 69 vd.; Ayrıca Baren Olaylarının dış basındaki yankıları için bkz. Ahmet Türköz, *a.g.m.*, s. 50-52

¹³⁷ *AI, China - Repression in the 1990s - A Directory of Victims*, London, 1996 (ASA 17/48/96), s. 115-118. bu kaynakta diğer halen tutuklu bulunanların listesi de bulunmaktadır.

¹³⁸ Son Şubat olayları dünya basınında olduğu gibi, Türk basınında ve televizyonlarda da geniş yer bulmuştur. Bkz. Şubat ayı içinde çıkan Türk gazeteleri. Ayrıca İli olayları ile ilgili bkz. Erkin Alptekin, "İli Ayaklanmasının Birinci Yıldönümü", *DT*, Yıl. 18, S. 176, Şubat-Mart 1998, s. 5-6 ve AI, "PRC - Xinjiang: Trials After Recent Ethnic Unrest". 21 March 1997, (ASA 17/018/97).

6- Ekonomik ve Sosyal Özgürlükler

Kişinin en önemli ihtiyacı geçinmek olduğuna göre, ekonomik etkinliklerin toplum yaşamındaki baş önemi inkar edilemez. Ekonomik özgürlükler çalışma özgürlüğü, mülk edinme özgürlüğü¹³⁹ ve sosyal güvenlik talep etme özgürlüğüdür.¹⁴⁰ Devletin tanımak ve yerine getirmekle yükümlendiği sosyal haklar, başlıca işsizlere iş bulmak¹⁴¹, çalışma koşullarını iyileştirmek, meslek seçiminde fırsat eşitliğini sağlamak, sosyal sigorta kavramına yer vermek, onu kurmak, genişletip geliştirmek gibi ana çeşitlere ayrılır. Bütün bu haklar Evrensel Bildirgenin 23. Madde'sinde belirtilmiştir.¹⁴² Her yurttaş bu tür haklardan yararlanma özgürlüğüne sahiptir.

7- Kamu Özgürlüklerinin Verdiği Yükümlülükler

Kamu özgürlüklerinin verdiği yükümlülükler iki tanedir. Birincisi, özgürlüğün sağladığı yetkiyi, yasal sınırlar içinde kullanmak, ayrıca, kendisine bu özgürlükçü ortamı tanıyan devletin koyduğu kurallara uymak, kişiler için bir ödevdir. BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi bunu şöyle ifade ediyor: "Herkesin kişiliğinin özgürce ve tam gelişmesine imkan sağlayan topluma karşı ödevleri vardır (Madde 29/1)". Bu hükmün karşı kavramından, bir toplum kişiliğinin özgürce ve tam gelişmesini sağlayamazsa, kişinin o topluma karşı ödevleri yoktur anlamı çıkabilir mi? Uluslararası sözleşmeleri imzalayan devletlerin onlara uymaları, iyi niyetle uygulamaları asıl olduğuna göre, bu yükümlülükler altına giren devletlerin onları gerçekleştirme çabası içinde bulunduğu varsayıldığından, yurttaşın topluma karşı ödevini, bu çerçevede mevcut olduğu sürece yerine getirmemesi beklenemez. Yurttaşın ikinci yükümlülüğü, başkalarının hak ve özgürlüklerine saygı göstermesidir. Ayrıca, özgürlük ne BM'in saptayıp ilan ettiği amaçlara karşı, ne de özgürlüklerin yok edilmesine yönelik hedefler doğrultusunda kullanılabilir.

¹³⁹İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (Madde 17), "Herkesin, tek başına yada başkalarıyla birlikte, mülkiyet hakkı vardır."

¹⁴⁰A. Mumcu, *a.g.e.*, s. 167-168

¹⁴¹Bkz. Bölüm I'de Dipnot 73'te "işsizliğe karşı Doğu Türkistanlılara öncelik tanınacağı yasal olarak belirtildiği halde bu gerçekleşmemiştir."

¹⁴²Madde 23: "1. Herkesin çalışma, işini özgürce seçme, adil ve elverişli imkanlarda çalışma ve işsizliğe karşı korunma hakkı vardır."

Ceza hukukunun bütün demokratik ilkeleri ile işletilmesinin kesinliği, kamu özgürlüklerinin en önemli ve belki de tek güvencesidir.¹⁴³

C- Azgelişmiş Ülkelerde İnsan Hakları

Azgelişmiş veya diğer bir deyişle Üçüncü Dünya ülkelerinde İnsan Hakları kavramı yöneticiler tarafından bir "lüks" olarak görülür. Bazı yazarlar, Üçüncü Dünyada İnsan Haklarının toplumsal bir değer olarak kabul edilmeyişini temelde bir kültür sorunu olarak görürler ve bunu açıklamak için şu tezi ileri sürerler: İnsan Hakları özünde batılı bir kavramdır, Batı düşüncesinin ve kültürünün bir ürünüdür. Dolayısıyla, bu kültürün dışında kalan toplumlara "yabancı" gelmektedir. Bu bakımdan onların bunu anlamakta ve değerlendirmekte güçlük çekmelerini doğal karşılamak gerekir.¹⁴⁴

Ancak, Batı kökenlidir diye, İnsan Haklarının bugün dünyanın bazı bölgelerinde benimsenmemesi doğal karşılanamaz. Her bir toplum dünyanın neresinde olursa olsun, kendi geleneksel kültürü ne olursa olsun, günümüzde evrensel bir değer kazanan bu kavramı ve onun getirdiği temel ilkeleri benimsemek zorundadır. Azgelişmiş bir ülkede çoğulcu düzen ve genel oy esasına göre seçilmiş bir parlamento henüz bulunmayabilir. Ancak, parlamentolu demokrasinin bulunmayışı, hukuk devleti ilkesinin benimsenmemesini ve İnsan Haklarının tanınmamasını gerektirmez. Kesinlikle, azgelişmişlik İnsan Haklarının çinenmesinin bir mazereti olamaz. Bir ülkenin gelişme düzeyi ve mali kaynakları, o ülkenin bütün

¹⁴³A. Mumcu, *a.k.*, s. 169

¹⁴⁴Münci Kapani, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, s. 93-94; Buna göre, Batı'nın İnsan Hakları anlayışı, liberal demokratik ideolojinin bir uzantısı olduğu gibi, aynı zamanda Avrupamerkezli bir ideoloji niteliğini de taşımaktadır ve son iki yüzyıl boyunca Batı, Batılı olmayan halklara İnsan Hakları alanında bu Avrupamerkezli bakış açısını dayatmıştır. Batılı İnsan Hakları yaklaşımı kültürel bir biçimdir ve bu Batılı olmayan ülkelere empoze edilmektedir. Diğer yandan, içinde bulunduğumuz dönemde, "yeni dünya düzeni" tarafından dayatılan İnsan Hakları anlayışı bireysel ve siyasal haklara indirgenmekte, sosyal haklar göz ardı edilmektedir. Özellikle Üçüncü Dünya ülkelerindeki kişisel ve siyasal hak ihlallerini İnsan Hakkı ihlali olarak kabul eden Batılı İnsan Hakları kavrayışı, aksine bu ülkelerdeki sosyal hak ihlallerini İnsan Hakkı ihlalleri olarak kabul etmemektedir. Dolayısıyla, Batılı İnsan Hakları anlayışı Üçüncü Dünya halklarının çıkarlarına aykırıdır. Az gelişmiş ülkelerin İnsan Hakları görüşleri için bkz. E. Yasemin Özdek, "1990'larda İnsan Hakları: Sorunlar ve Yönelimler", *İHY*, C. 15, 1993, s. 16-29

insanlarına ekonomik ve sosyal hakların hemen tümüyle sağlanması bakımından yeterli olmayabilir. Fakat başta yaşama hakkı olmak üzere, kişi dokunulmazlığı, işkence yasağı, insanlık dışı ve aşağılatıcı ceza yasağı, keyfi tutuklama yasağı, savunma hakkı gibi birtakım İnsan Haklarının tanınmasının ve güvence altına alınmasının, toplumun ekonomik gelişme düzeyi ile herhangi bir ilgisi ve bağıntısı yoktur. "Azgelişmişlikten kurtulma" gerekçesi, bu hakların askıya alınmasını veya açıktan açığa çinenmesini haklı gösterecek bir gerekçe sayılamaz.¹⁴⁵

D- İnsan Hakları ve Egemenlik

Çin'in İnsan Hakları bakımından durumunu masaya yatıracağımız için ve BM toplantılarında bu devletin karşısına İnsan Hakları gündemi geldiğinde, sık sık tekrarladığı "içişlerine karışmama" ve "ulusal yetki" (egemenlik hakkı) sözlerinin ne kadar geçerli olduğunu açıklamak gerekmektedir.

Gerçekten BM'in İnsan Haklarının uygulanmasını denetleme yetkisine ve ilk hak belgelerine en büyük tepki, değişik gerekçelerle Sovyet Bloğuyla sömürge imparatorluklarından gelmiştir. Çin gibi sömürge halklarına her türlü insanlık dışı davranışı hakkı sayan sömürgeci ülkeler, BM'in kendi işlerine karışmasına hiç de sıcak bakmamışlardır. Bu devletler, BM'in etkinlik ve yetkisini İnsan Haklarını ilan etmekle sınırlı saymış, bu hakların uygulanmasını tümüyle bir iç sorun olarak anlamıştır.¹⁴⁶ Gelecek bölümde, Çin BM İnsan Hakları Komisyonu ilişkilerini incelerken bu gerekçeleri göreceğiz.

İnsan Haklarının korunması amacıyla da olsa, bazı devletler egemenlik alanlarının daraltılmasını istemezler. Bu imkanı devletlere Birleşmiş Milletler Antlaşması (Şartı)'nın 2. Maddesi'nin 7. Fıkrası'nda yer alan şu hüküm verir: "Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, BM'e ilkece bir devletin iç yargı yetkisi içinde bulunan konulara karışma yetkisi vermediği gibi, Üyelerin bu gibi konuları bu Antlaşmaya göre çözüme bağlamalarını

¹⁴⁵a.k., s. 95

¹⁴⁶Muzaffer Sencer. "Birleşmiş Milletler Bağlamında İnsan Hakları", *İHY*, C. 13, 1991, s. 23

gerektirmez."¹⁴⁷ Böylece devletlerin egemenlik hakları saklı tutulmaktadır. Ancak günümüzde giderek yaygınlaşan görüş bunu haksız çıkarmaktadır. Şöyle ki, uluslararası hukukun veya anlaşmaların kapsamına giren konular, devletlerin özel yetki alanının (iç hukukunun) sınırları içinde sayılmazlar ve dolayısıyla İnsan Haklarıyla ilgili girişimler bir devletin "içişlerine karışma" olarak kabul edilemezler. Ayrıca uluslararası İnsan Hakları ve diğer konulardaki yapılan anlaşmaları veya sözleşmeleri kabul eden ya da imzalayan devletler, belli bir yükümlülük altına girmektedirler yani egemenlik haklarından bir ölçüde vazgeçmeye razı olduklarını belirtmektedirler.¹⁴⁸ Sözün kısası, günümüzde İnsan Hakları konusu bir "iç mesele" olmaktan çıkmıştır. Evrensel¹⁴⁹ bir nitelik taşır.

II- ÇİN'DE İNSAN HAKLARININ HUKUKSAL BOYUTLARI

A- Çin'de İnsan Hakları Anlayışı

Bütün diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi, İnsan Hakları konusunda da tarihsel bir kısa çerçeve oluşturmak kaçınılmaz gibi gözüküyor. Bu daha çok, İnsan Hakları konusunun hukuk bilimi içinde yeni bir ana bilim dalı olduğunu bize anlatmaktadır.

Çin'de mevcut yasal sistemde, kollektif çıkarlar adına tüm bireylere müdahale etme anlayışı vardır. Geleneksel birey, devlet ve hukuk kavramları Marksist kavramları pekiştirmiştir. Kollektif hakların bireyin üzerinde hakim olan ve organik bir bütün kabul edilen topluma ait görülmesi, yani insanın devlet için varolması fikri ve hakların devletten (mutlak bir değerden ziyade) çıkması hem eski, hem de yeni Çin'de hüküm süren anlayıştı.¹⁵⁰

¹⁴⁷"Birleşmiş Milletler Antlaşması" için bkz. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları*, İst., 1988, s. 6-42

¹⁴⁸*a.k.* s. 77-80

¹⁴⁹Ancak, 1990'larda İnsan Haklarının evrenselliğine yönelik bazı itirazlar çıkmıştır. İnsan Hakları evrensel mi tartışmaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. E. Yasemin Özdek, *a.g.m.*, s. 16-29; Batımerkezli İnsan Hakları anlayışının evrenselliğine karşı çıkan devletlerin başında Çin gelmektedir ve Çin bu konuda Üçüncü Dünya ülkelerinin sözcülüğüne soyunmuş gibidir.

¹⁵⁰Ann Kent, *Between Freedom and Subsistence-China and Human Rights*, Newyork, Oxford University Press, 1993, s. 30-31

Geleneksel Çin'in konfüçyusçu yaklaşımına göre, toplum ana birlik ve uyumun kaynağı olarak görülmüştür. Birey kavramı yok değildir ama genelde aile temeline dayalı cemaat anlayışı vardır ve bu anlayışta birey ikinci plandadır.¹⁵¹

Çin tarihinin modern dönemine bakarsak, geleneksel toplum, devlet, birey ve hukuk nosyonlarının, Batı'dan Çin'e akan yeni fikirlere dair Çinli düşünürlerin yaptığı yorum üzerinde kuvvetli bir etki yaptığı görülebilir. Çin'in Batı'ya cevap verdiği 3 ana dönemde; Kendi Kendini Güçlendirme Hareketi(1861-95), Çin-Japon Savaşı Arası Dönemi (1894-95) ve İmparatorluk Sonrası Cumhuriyet ve 4 Mayıs Hareketi (1919) sürecinde hürriyet, eşitlik, anayasacılık, vatandaşlık, hukuk düzeni, güçler ayrılığı ve parlamenter hükümet gibi Batı fikirlerinin hızlı girişini müşahade etmekteyiz. Ancak unutulmaması gerekir ki, Batı'dan gelen fikirler geleneksel Çin düşüncesinin filtresinden geçirilerek kabul edilmektedir.¹⁵²

Çin'deki ilk resmi İnsan Hakları hareketi Komintang'ın otoriter tek parti yönetimine ve onun içinde barındırdığı İnsan Haklarına saygısızlığa cevaben 1929'da kurulmuştur. Grubun liderlerinin hepsi ABD'de eğitim görmüş profesörlerdi. İnsan Hakları hareketinin teorisyeni Lou Longji'nin ana düşüncesi, "devletin görevinin İnsan Haklarını korumak ve amacının insanı en çok mutluluğa erdirmek olduğu" şeklindeydi. İnsan Hakları hareketi Japonların Mançurya'yı işgal ettiği 18 Eylül 1931 tarihine kadar sadece 3 yıl sürmüştür.¹⁵³

1949 Kominist idaresinden sonra, İnsan Hakları terimi, Batı'dan gelen sivil veya "doğal" haklar gibi değil, marksist eşit dağıtım ve üretim araçlarının sosyalist mülkiyeti gibi algılanmıştır. Ekonomik ve sosyal hakların temel içeriği marksist teoride, kaynakların daha eşit dağılımı, vatandaşların sosyal güvenliği ve refahı, çalışma hakkının ve evrensel eğitim görme hakkının garanti edilmesi şeklinde biçimlenmiştir.

Sosyalist bir ülke olarak Çin şimdi, İnsan Haklarının sosyal ve ekonomik yönlerini vurgulayan ve halklarının emellerini ve beklentilerini,

¹⁵¹a.k., s. 31

¹⁵²a.k., s. 37

¹⁵³Ann Kent, a.k., s. 40-42

esas olarak kollektif ekonomik ve sosyal eylemle gerçekleştirilebilirliğini varsayan, diğer Üçüncü Dünya ve sosyalist ülkelerin görüşüyle aynı paralelde gibidir.¹⁵⁴

B- Çin Anayasalarında İnsan Hakları

Çin'de Komingtang hükümeti döneminde 25 Aralık 1947'de yürürlüğe giren anayasada, İnsan Hakları Bölüm II'de "Halkın Hakları ve Vazifeleri" (Madde 7-24) olarak verilmiştir.¹⁵⁵ Bu verilen hakların Birleşmiş Milletler Anlaşması'ndaki ilkelere yakınlığı anlaşılmaktadır.

Çin'de Kominist idare kurulduktan sonra, II. Dünya Savaşı sonrasında diğer çoğu devletlere paralel olarak ve Sovyet anayasasını örnek alarak Çin, 1954 ilk anayasasında Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nde tanımlanan çoğu İnsan Hakları ilkelerine yer vermiştir. 1949'dan beri Çin'in 4 değişik anayasasının ilginç niteliği, değişen özelliklerine rağmen, hepsinin sadece ekonomik, sosyal ve kültürel haklar değil ve fakat sivil ve siyasal hakları da garanti etmiş olmasıdır. Zamanla bazı haklar eklenmiş veya çıkarılmıştır. Fakat, hepside konuşma, haberleşme, basın, toplantı, dernek kurma ve gösteri hürriyetlerini ve kişi hürriyetini, dini inanç özgürlüğünü, devlet memurlarını şikayet etme hakkını ve milli azınlıkların otonomisi garantilerini kapsamıştır.¹⁵⁶

Ancak, anayasalar ikamet veya seyahat özgürlüğü, kendi işini seçme hakkı, zorla çalıştırmama özgürlüğü, işkenceye maruz kalmama özgürlüğü, kanıtlanmadıkça masumlüğün korunması (masumiyet karinesi) gibi sivil ve siyasi haklar gibi İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve uluslararası sözleşmelerde yer alan hakları içermemektedir.¹⁵⁷

Her halükarda, sivil ve siyasi hakların resmi garanti altına alınması birçok sınırlamalara maruzdur. Öncelikle diğer kominist ülkeler gibi Çin de ortak hukuk temeline göre değil, fakat medeni hukuk kavramlarına göre işleyen bir devlettir. Böylece anayasa mahkemelere değil, fakat izin

¹⁵⁴a.k., s. 43

¹⁵⁵Çin Cumhuriyeti'nin Anayasası, Ankara, 1948, s. 12-13

¹⁵⁶Ann Kent, a.g.e., s. 45-46

¹⁵⁷a.k., s. 46

verilebilir eylemin parametrelerini kuran yasamacıya yönelmiştir. Fakat, anayasa adli olarak eyleme konulabilir olmadığı için, devlet garanti edilen hakları uygulamaya koymaya zorunlu değildi.¹⁵⁸

İkinci olarak, devletin birey üzerindeki üstünlüğü hakkındaki sosyalist önem, sivil ve siyasi hakların hem garanti edilmesi, hem de gerçekleştirilmesi açısından belli sonuçlar doğurur. Bu etkiler üç temel alanda ortaya çıkmaktadır: Haklar bakımından bireyin devlete bağımlılığı; hukukun devletin bir aracı olarak görülmesi; ve İnsan Haklarının iç yargılama (muhakeme) meselesi ve potansiyelel olarak devlet egemenliğini tehdit eden bir sorun olarak görülmesi.

Haklar bakımından bireyin devlete bağımlılığı, Çin vatandaşlarının devlete karşı görevlerinin onun haklarından önce geldiği anlamına gelir. Çünkü devletin hakları bireyin haklarından üstündür. Bu durum 1982 Anayasasında "ÇHC vatandaşlarının hürriyet ve haklarını kullanmaları, devletin, toplumun ve kollektifin çıkarlarına veya diğer vatandaşların hukuki hürriyet ve haklarına tecavüz edemez"¹⁵⁹ şeklinde açıkça belirtilmiştir.

Hukuğun devletin bir aracı olarak görülmesi, sadece vatandaşların haklarını kullanmalarını temin etme yollarını vaadetmemek değil, fakat aynı zamanda bu haklar devlet yasalarınca iptal edilebilir (veya genişletilebilir) anlamına gelmektedir. Bunun ötesinde parti kararları devlet yasasının üzerinde olabilir. Bu esneklik sadece devlet iradesinin bir fonksiyonu değildi. Mao idaresinde de yasallık, imparatorluk Çin'inde olduğu gibi hem yasal kurallar hem de ideoloji, hakim devlet ve parti siyasetleri ve adli eylemden ziyade arabuluculuk ve uzlaşmaya başvurma yönünde süregelen cemaat eğilimi gibi yasa ötesi normlarla sağlanmıştır.¹⁶⁰

Devletin birey ve hakları üzerindeki üstünlüğünün üçüncü etkisi, İnsan Hakları sorunlarına ilişkin olarak, devlet egemenliği ilkesine Çin'in verdiği önemde ve sadece devletlerin uluslararası hukuk sujesi olabileceği,

¹⁵⁸ a.k., s. 46'dan A. Tay, "Communist Visions, Communist Realities and the Role of Law", *Bulletin of the Australian Society of Legal Philosophy*, 13(December 1989) No. 51, s. 240

¹⁵⁹ 1982 Anayasası, Madde 51

¹⁶⁰ Ann Kent, a.k., s. 47'den A. Tay, "China and Legal Pluralism", *Bulletin of the Australian Society of Legal Philosophy*, 8 (Dec. 1984), No. 31, s. 33

bireylerin ise sadece, iç hukuk sujeleri olabileceğinde ısrar etmesinde dile gelmiştir.

Böylece, Çin daha önce bir devletin vatandaşlarının bazı haklarını garanti etme yükümlülüğünü tanımakla birlikte, İnsan Hakları davasını, Çin vatandaşlarının hakları ile ilgili uluslararası taleplerin Çin devletinin egemenliğini veya güvenliğini tehdit edecek diye kabul etmeyebilir.

Mao döneminde ve Mao sonrası ilk dönemde, Çin'in üç anayasası geniş sosyalist haklar hiyerarşisini yansıtmış, bireysel sivil ve siyasi haklara öncelik veren hatta bunları içine alan ekonomik ve sosyal haklara önem vermiştir.

Eylül 1949'da yapılan Çin Halkının Siyasi Danışma Konferansı'nın Ortak Programı, ki 1954'e kadar, yeni Komünist hükümetin anayasası yerine geçer. Bu Koumintang hükümetinin tüm kanunlarını, kararnamelerini ve adli sistemlerini kaldırmıştır. Karşı Devrimciliğin Cezalandırılması Yasası ve Devlet Sırlarını Koruma Hakkındaki Geçici Yasa (1951) gibi, ilk yıllarda birçok yasa ve düzenlemenin kabul edilmesine rağmen, ancak 1954'de vatandaşın sivil, siyasi ve ekonomik haklarını koruyan ilk komünist anayasa ilan edilmiştir. Yine de, önceki kararlar ve yasalar zaten halkın sivil özgürlüklerini ağır bir şekilde sınırlıyordu.

Sivil ve siyasi haklar için bu sınırlayıcı çevre içinde 1954 Anayasası, ekonomik yeniden yapılanma görevini kolaylaştırma amacıyla yeni Çin devletinin siyasi ve yasal yapılarını düzenleme ve kurumsallaştırma girişimini temsil ediyordu.¹⁶¹ III. Bölümde (Madde 85-103) halkın haklarını, kanun önünde eşitlik, konuşma, basın ve yayın özgürlüğü, dernek kurma, toplanma, gösteri, yürüyüş ve din özgürlüğünü sıralamıştır. 1954 Anayasası, bu hakların sınırlandırılabilmesini içermemekle beraber, bu güç gerçekte 1954'den önce ve sonra çıkarılan kanunlarla uygulanmıştır. Sivil ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nde ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde yer alan haklar, 1954 ve sonraki anayasaların hükümlerinde yansımıştır. Irk, din, dil, mülkiyet, cinsiyet gibi konularda ayrımcılık

¹⁶¹J. A. Cohen, "China's Changing Constitution", *The China Quarterly*, December, 1978, s. 798-802

yapılmaması durumu, kanunla hakları alınmışlar hariç 18 yaş üzerindeki bütün vatandaşların seçme ve seçilme hakları her üç anayasada mevcuttur.

Kültür Devrimi'nin son döneminde Ocak 1975'de kabul edilen 1975 Anayasası, kitle politikasına ve Parti merkeziyetçiliğine verdiği önemle ve Maocu fikirlerle göze çarpıyordu. 1975 Anayasası, III. Bölümde "Yurttaşların Temel Hak ve Görevleri"¹⁶² başlığı altında İnsan Haklarından söz etmektedir.

1954 Anayasasındaki kanun önünde eşitlik deklarasyonunu kaldıran 1975 ve 1978 anayasaları "sınıf düşmanlarına, reforme edilmemiş toprak ağalarına, zengin köylülere ve reaksiyoner kapitalistlere siyasi hakları vermeme gerçeğine yakınlaşmıştır. Ayrıca 1954 Anayasası'ndaki ikamet özgürlüğü, taşınma özgürlüğü garantisini çıkarmışlardır ve dine inanma özgürlüğünü bulundurmakla beraber, "dine inanmama ve ateizm yapma özgürlüğünü"¹⁶³ ilave etmişlerdir. Ancak 1975 Anayasası, hem kendisinden önce ve hem de sonraki anayasalardan vatandaşların haklarını daha fazla kısıtlamaktadır. Mesela, kanun önünde eşitlik, açık yargılanma hakkı, savunma ve keyfi tutuklamaya karşı korunma hakkını içeren anayasal hükümleri çıkarmıştır.

1978 Anayasası¹⁶⁴ 1954 ve 1975 anayasaları arasında bir uyuşma olarak tanımlanmıştır. 1975 Anayasası Kültür Devrimi ortamını koruma girişimi idi. 1978 Anayasası da aynı şekilde, Mao sonrası dönemde, bu dönemden uzaklaşma girişiminin habercisidir. Parti üstünlüğünü vurgulayan 1975 Anayasası siyasi ve kültürel haklar bakımından 1978 Anayasası'ndan daha kısıtlayıcıydı. 1978 Anayasası 1975 Anayasası'nın birçok yönlerini içeriyordu. Ayrıca grev yapma ve "dört büyük özgürlüğü de" devam ettirmiştir. Kanun önünde eşitlik ve mahkemelerin bağımsızlığı yönündeki 1954 hükümlerini geri getirmemiştir. Sanığın savunma ve açık yargılanma hakkı gibi 1975 belgesinde olmayan bireysel hakları getirmiştir. Halkın bürokrasiyi denetleme hakkını ve vekillerin halk meclislerine "demokratik müşavereden sonra gizli oylamayla" seçilme ilkesini geri getirmiştir. Ayrıca

¹⁶²Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İst., 1976, s. 607-622

¹⁶³1975 Anayasası, Madde 28; 1978 Anayasası, Madde 46

¹⁶⁴Yaşar Gürbüz, *Anayasalar*, İst., 1981, s. 169-187, Bölüm III, "Vatandaşların Temel Hak ve Ödevleri"(Madde 44-59)

55. Madde de vatandaşın başvuru hakkını genişletmiştir. Ceza kurumları "halkın demokratik diktatörlüğü" araçları olarak tanımlanmıştır. 1975 ve 1978 anayasaları grev yapma hakkını vermiştir.

Yabancı ve yerli uzmanlar tarafından, Aralık 1978'deki Onbirinci Merkez Komitesi Üçüncü Plenumu Çin'deki ekonomik modernleşme döneminin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu dönem siyasi ve ekonomik uzlaşma dönemidir. Maocu anlayışın ekonomik siyasetten uzaklaştırılmasını kapsayan bir dönemdir.

4 Aralık 1982'de kabul edilen 1982 Anayasası, Bölüm II'de "Vatandaşların Temel Hak ve Görevleri" (Madde 33-56) başlığı altında İnsan Haklarından bahseder. Bu anayasanın liberal bir belge olduğu söylenemez. 1975 ve 1978 anayasalarında verilen grev hakkı 1982 Anayasası'nda çıkarılmıştır. Basın ve ikamet özgürlüğü yok. Daha önceki iki anayasada belirtilen haberleşme özgürlüğü ve haberleşme gizliliği "devlet güvenliği veya cezai suçların araştırılması gerektiği durumlara" konu edinmiştir¹⁶⁵.

¹⁶⁵Bkz. EK- III, 1982 ÇHC Anayasası

II. BÖLÜM

DOĞU TÜRKİSTAN'DA ÇEŞİTLİ İNSAN HAKLARI SORUNLARI

I- AZINLIK HAKLARI

Azınlık kavramı hukuki olarak, Çin Halk Cumhuriyeti 1982 Anayasası'nda "azınlık milliyetleri"¹ şeklinde belirtilmiştir. Doğu Türkistan Çin'e göre, azınlık milliyetlerin yaşadığı, bölgesel otonomi uygulanan ve Çin'in ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen bir bölgedir.² Bu anlamda, Doğu Türkistan'da bir azınlık hakları sorunundan bahsedebiliriz.

A- Azınlık Hakları

Günümüzde, özellikle 1990'lı yılların başından itibaren İnsan Hakları gündeminin en ağırlıklı meselesini milli azınlıklara mensup kişilerin korunması meselesi oluşturmaktadır.³

Azınlıkların korunması bir devletler hukuku sorunudur. Bununla birlikte, I. Dünya savaşıdan sonra yapılan antlaşmalarda, sınırların yeniden belirlenmesi sonucu ortaya çıkan azınlıklar konusunda "Milletler Cemiyeti"ne koruyucu görev verilmişti. Etnik, dinsel veya dilsel azınlıklara Milletler Cemiyeti Konseyinin Üçler Komitesine başvuru hakkı, buna karşılık ilgili devletlere de görüşlerini bildirme hakkı tanınmış, ek olarak, ortaya çıkacak hukuki sorunların aydınlatılması için Uluslararası Sürekli Adalet Divanının danışma görüşüne başvuru yetkisi tanınmıştı. Ancak azınlıkların yaptığı başvurunun Milletler Cemiyeti Konseyi üyelerinden biri tarafından benimsenmesi durumunda ele alınması mümkündü. Azınlıkların topluluk olarak tanınması da söz konusu değildi. Koruma azınlık üyelerinin hakları bakımından düşünülmüştü. Sonuç olarak bu sistem, azınlıkların korunmasında uluslararası güvence sistemi olarak anılmakla birlikte, bir İnsan Hakları koruma sistemi olarak nitelendirilmemiştir.⁴

¹Bkz. EK-III, ÇHC 1982 Anayasası

²Bkz. EK-III, 1982 Anayasası, Madde 4.

³Yasemin Özdek, "İnsan Haklarında Gelişmeler: AİHS'ne İlişkin 11 No'lu Protokol ve Ulusal Azınlıkların Korunması Üzerine Çerçeve Sözleşme", *İHY*, C. 16, 1994, s. 137

⁴Tekin Akıllıoğlu, *İnsan Hakları-I*, Ankara, 1995, s. 167

Ancak, Birleşmiş Milletler'in kuruluşuyla birlikte azınlıklara yaklaşımda belirli farklılıklar görülmeye başlanmıştır. Birinci olarak, sorunun yerel yada bölgesel değil, evrensel olduğu kabul edilmiştir. İkincisi ise, sorunun bir İnsan Hakları sorunu olduğu anlayışı benimsenmiştir.⁵ Bununla birlikte, BM Andlaşması'nda ve Evrensel Bildirge'de azınlıklara değinilmemiştir. Bununla birlikte, İnsan Hakları sözleşmelerinde azınlıkların korunması dikkate alınmıştır. "Milli, etnik, ırksal veya dinsel" bir grubun fiziksel varlığını ortadan kaldırmaya yönelik eylemleri önlemeye ve cezalandırmaya mahsus Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, dolaylı bir biçimde, bir grup olarak azınlıkların 'varolma hakkı'nı tanımaktadır.⁶ Yine, 'ırk, renk, milli veya etnik soy yahut köken' temelindeki ayrımcılık Irk Ayrımcılığının Bütün Biçimleriyle Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'yle yasaklanmıştır. Aynı şekilde, 1960 tarihli Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme de azınlıklara karşı ayırım gözetilmesini yasaklamaktadır.⁷

Azınlık haklarının tanınması ve güvence altına alınması, ilk kez Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesinde belirtilmiştir. Buna göre, "etnik, dilsel, ve dinsel azınlıkların bulundukları devletlerde, bu azınlıklara mensup kişiler, öteki azınlık mensuplarıyla birlikte kendi kültür yaşamlarına sahip olmak, kendi dinlerini öğretmek ve uygulamak, kendi dillerini kullanmak haklarından yoksun kılınamazlar"⁸. 27. Madde'de "azınlıklara mensup kişiler" in korunmasından bahsedilmektedir, yani topluluk yerine bireyler ele alınmaktadır. Bu anlayış ayrılıkçılığa, yani kopup ayrılma düşüncesine karşıdır. Birleşmiş Milletler azınlık haklarından söz ederken milli birliği bozmak gibi bir hedef gözetmemektedir.⁹ Bundan başka, 1989 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmesi Madde 30'da azınlık grubu

⁵Gökçen Alpkaya, "Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Azınlıklara İlişkin Bazı Gelişmeler", *İHY*, C. 14, 1992, s. 148

⁶Gökçen Alpkaya, *a.k.*, s. 149; Ayşe Füsun Arsava, "Azınlık Hakları ve Bu Çerçeve de Ortaya Çıkan Düzenlemeler", *AÜSBFD-Gündüz Ökçün'e Armağan*, C. 47, Ocak-Haziran 1992, S. 1-2, s. 55

⁷G. Alpkaya, *a.k.*, s. 150; Bu anlamda bir başka belge de UNESCO tarafından kabul edilen ve 22 Mayıs 1922'de yürürlüğe giren "Öğretim İçindeki Ayrımcı Tedbirler Antlaşması"dır. Bu antlaşma ile azınlıkların öğretim hakkı güvence altına alınmıştır. Atilla Nalbant, *Üniter Devlet-Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, İst., 1997, s. 330

⁸M. Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları*, s. 69

⁹Türkaya Ataöv, "Azınlıklar Üstüne Bazı Düşünceler", *AÜSBFD*, C. 42, Ocak-Aralık 1987, No: 1-4, s. 54

mensubu olan çocukların yukarıdaki 27. Madde'de belirtilen haklara aynen sahip olduğunu¹⁰ söylemektedir.

Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi azınlık tanımı¹¹ yapmamıştır. Sebebi, azınlıkların tarihi olgu niteliklerinin kabul edilmesidir. Buna göre, azınlık ayrıca bir tanıma gerek duyulmaksızın varlığı görülebilen tarihi bir olgudur. Kısaca 27. maddedeki yaklaşıma göre, azınlık, bir tanım yapılmasına ve devletin tanımına gerek kalmadan var olan bir kavramdır.¹² Azınlık haklarına ilişkin Birleşmiş Milletler'deki en son ürün İnsan Hakları Komisyonu tarafından 18 Aralık 1992 tarihinde, 47/135 sayılı kararla kabul edilen "Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildiri"¹³ olmuştur. Bildirinin en önemli yönü, başlıbaşına azınlık haklarına hasredilen ilk uluslararası İnsan Hakları belgesi oluşudur.¹⁴ Bu bildirinin maddeleriyle 1984 Özerklik yasasının karşılaştırmasını daha sonra yapacağız.

Birleşmiş Milletler'in Dünya İnsan Hakları Konferansı sonucunda ilan edilen Viyana Bildirisi ve Eylem Programı (25 Haziran 1993) da, devletlerin ve uluslararası topluluğun, azınlıklara mensup kişilerin haklarını koruma gereğini belirtirken, azınlık haklarının standartı olarak Birleşmiş Milletler'in Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildiri'sini ölçü almakta ve bu Bildiri'de kurulduğu biçimiyle milli azınlıklara mensup kişilerin haklarının etkin

¹⁰G. Alpkaya, *a.g.m.*, s. 151; "Dil, din ve etnik azınlıklara veya kökeni yerli olan kişilere sahip devletlerde yerel veya bir azınlığa mensup çocukların hakları , yani toplum içinde onların kendi kültürlerinden yararlanma, kendi dinlerini icra etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları inkar edilemez." Bkz. UN, *Human Rights, The Rights of the Child*, Fact Sheet No. 10

¹¹BM Azınlıkların Korunması ve Ayrımcılığın Önlenmesi Alt-Komisyonu Özel Raportörü Francesco Caportorti tanımına göre, "azınlık, sayısal olarak bir devletin nüfusunun geri kalanına göre az olan, egemen-olmayan konumda bulunan, (o devletin vatandaşları olan) üyeleri etnik, dinsel veya dilsel açıdan nüfusun geri kalanından ayrılan özellikler taşıyan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini veya dillerini korumak amacıyla üstü örtülü bir dayanışma duygusu gösteren bir gruptur". bkz. bu ve diğer tanımlar için, G. Alpkaya, *a.g.m.*, s. 153-157; ayrıca yapılan azınlık tanımlamaları üzerinde de genel bir anlaşma yoktur. Türkaya Ataöv, *a.g.m.*, s. 54

¹²T. Akilhoğlu, *a.g.e.*, s. 168

¹³Bildirinin tam metni için bkz. G. Alpkaya, *a.g.m.*, s. 172-176; Çin, azınlıklarla ilgili bu bildirinin tasarımı ve formüle edilmesi için yapılan grup çalışmalarına aktif olarak katılmıştır. Ann Kent, *Between Freedom and Subsistence-China and Human Rights*, s. 103'den Information Office of the State Council of the People's Republic, *Human Rights in China*, November 1991, s. 58-59

¹⁴E. Yasemin Özdek, "1990'larda İnsan Hakları:Sorunlar ve Yönelimler", *İHY*, C. 15, 1993, s. 36

biçimde gerçekleştirilmesi ve korunması için İnsan Hakları Komisyonu'nu usuller ve araçlar geliştirmeye çağırmaktadır.¹⁵

Azınlıklar ve azınlık haklarının uluslararası alanda birçok tartışmalara¹⁶ yol açtığı kuşkusuzdur. Bu tartışmaları ele almanın, başlı başına ayrı bir araştırma konusu oluşturup oluşturmayacağı şeklinde bazı soru işaretlerinin kafamızda ortaya çıktığını belirtelim. Öte yandan azınlık hakları ile ilgili diğer AGİK gibi bölgesel belgelerde mevcuttur.¹⁷ Ancak, biz konumuzu genel olarak Birleşmiş Milletler belgeleri ile sınırlandırdığımız için bölgesel belgeleri burada ele almayacağız. Şimdi, azınlık hakları kavramıyla ilişkili diğer kavramlara da bir göz atalım.

1) Halk Hakları

Üçüncü kuşak dayanışma hakları arasında yer alan , bir halkın bir başka halk üzerinde baskısı olmaksızın bütün halkların eşitlik hakkı, halkların tanınması ve self-determinasyon hakkı, halkların varlıklarını ve doğal kaynaklarını özgürce kullanma hakkı, insanlığın ortak varlığından eşit olarak yararlanma hakkını içeren bütün halkların ekonomik, sosyal ve kültürel gelişme hakkı, halkların milli ve uluslararası barış ve güvenlik hakkı ve halkların gelişmelerine uygun yeterli bir çevre hakkı gibi kavramlar halk hakları arasında yer almaktadır.¹⁸

Halk hakları kavramı pekçok belgede kullanılmaktadır. Mesela, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın¹⁹ Başlangıcında "Biz Birleşmiş Milletler Halkları" ifadesi geçmektedir. Buna göre, Başlangıç uluslar veya devletler adına değil halklar adına seslenmektedir. Ayrıca Antlaşma'nın 1/2 Maddesinde "halkların halklarda eşitliği ilkesine" ve "kendi durumlarını belirleme hakkına" saygıdan sözedilmektedir. Aynı haklar, Antlaşma'nın 55.

¹⁵Yasemin Özdek, *a.k.*, s. 37

¹⁶Bu bölümde adları zikredilen makalelerde tartışmalarla ilgili birçok bilgi mevcuttur.

¹⁷Avrupa'daki azınlıklarla ilgili belge ve gelişmeler için bkz. Yasemin Özdek, "İnsan Haklarında Gelişmeler: AİHS'ne İlişkin 11 No'lu Protokol ve Ulusal Azınlıkların Korunması Üzerine Çerçeve Sözleşme", *İHY*, C. 16, 1994, s. 137-154; Yasemin Özdek, "1990'larda İnsan Hakları: Sorunlar ve Yönelimler", s. 32-41 ve Melda Sur, "Paris Şartı'nda İnsan Hakları", *AÜSBFD-Prof. Bedri Gürsoy'a Armağan*, C. 47, Haziran-Aralık 1992, S. 3-4, s. 299-305

¹⁸E. Yasemin Özdek, *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, s. 40

¹⁹Antlaşma'nın tam metni için bkz. Muzaffer Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları*, s. 6-30

maddesinde uluslararası ekonomik ve sosyal işbirliği bağlamında da yinelenmektedir.

Bundan başka, Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde ortak olan 1. maddenin 1. ve 2. fıkraları; 1. fıkra "halkların kendi yazgılarını belirleme hakkı"ndan, 2. fıkra "halkların kendi doğal zenginlik ve kaynaklarını özgürce kullanmasından" söz etmektedir. Öte yandan, Soykırımın Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşme soykırımı yasaklamakla dolaylı olarak "halkların" ve "toplulukların" yaşama hakkını güvenceye almaktadır.²⁰ Kısacası, halkların var olma hakkından söz etmektedir.

2- Yerli Halkların Korunması

Bu kavram halk haklarını çağrıştırmakla birlikte ayrıdır. "Yerli halk" terimi, toplumsal, ekonomik ve siyasal özellikleri bulundukları yerdeki halktan "açıkça farklı" insan topluluklarını kapsamaktadır. Yerli halk, o yerde ilk bulunan kimseler anlamına gelmekteyse de asıl olarak çağdaş uygarlık biçimini benimsemeyen, kendi özgün uygarlıkları içinde varlıklarını sürdüren topluluktur. Bu tür yerli halklara Amerika, Avustralya ve Sibirya'da rastlanmaktadır. Şunu söylemeliyiz ki, bu tür yerli halklar kendilerini genelde azınlık kavramı çerçevesi içinde değerlendirmek istememektedirler.²¹

1993'de Genel Kurul tarafından kabul edilen Yerli Halk Hakları Bildirgesi'nde özetle, kendi kaderini belirleme hakkı, kitle ırk kırımına karşı korunma hakkı, kendi topraklarına ve doğal kaynaklarına sahip olma hakkı, ülke devleti yönetimine kendisini ilgilendiren kararlar bakımından katılma hakkı, devletlerle anlaşmazlıklarının doğru çözülmesi hakkı, yerel yada bölgesel özerklik hakkı belirtilmiştir.²²

²⁰T. Akıllıoğlu, *a.g.e.*, s. 164

²¹Türkkaya Ataöv, "Azınlıklar Üstüne Bazı Düşünceler", s. 53; Yeri gelmişken hemen belirtelim, Doğu Türkistanlılar kendilerini azınlık olarak tanımlamaktan kaçınmaktadırlar ve yaşadıkları ülkeyi Çin'in kuvvet yoluyla işgal ettiğini belirtmektedirler. Bu satırların yazarı da aynı görüşü benimsemektedir.

²²T. Akıllıoğlu, *a.g.e.*, s. 166.

14-25 Temmuz 1993 tarihleri arasında Viyana'da toplanan Dünya İnsan Hakları Konferansı, "Viyana Bildirgesi ve Eylem Planı"nı benimsemiştir. Konferans, yerli halkların, toplumun gelişmesine ve çoğulculuğuna özgün katkılarını tanımış ve uluslararası topluluğun, onların ekonomik, sosyal ve kültürel refahlarını ve gelişmenin tüm ürünlerinden yararlanmalarını sağlama yolundaki kararlılığını yeniden vurgulamıştır. Alınan kararlara göre, devletler, yerli halkların toplumsal yaşamın tüm alanlarına tam ve özgür katılımını sağlamalı, onların kimlik, kültür ve toplumsal örgütlenmelerinin farklılığını ve değerini tanımalıdırlar. Ayrıca, Konferans, Ocak 1994'ten itibaren gelecekteki on yılın uluslararası yerli halklar onyılları ilan edilmesini önermiştir.²³

3- Gelişme Hakkı

Gelişme hakkı, hem ekonomik, hem de siyasal bir haktır. Bu hak, örgütlenme ve ifade siyasal haklarını ve uygun hayat standartları ile dağıtıcı adalet ekonomik haklarını içerir. Hem milli gelişmenin izlenmesinde ve kaynakların kontrolünde devletlerin haklarını, hem de bireylerin, kültürel etnik grupların ve azınlıkların haklarını vurgular. Yine bu hak, hem ekonomik imkanları iyileştirmeye, hem de sosyal, siyasal ve kültürel gelişmeye yönelik çok amaçlı bir niteliğe sahiptir.²⁴

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 4 Aralık 1986 tarihinde "Gelişme Hakkı" konusunda Bildirge kabul edilmiştir. Buna göre gelişme hakkı, halklar düzeyinde toplu olduğu kadar bireysel nitelik de taşır. "Gelişme hakkı, insanın vazgeçilemez bir hakkıdır". Bu hak, bireylerin yaşadıkları toplumun ekonomik ve sosyal gelişme sürecine katılmaya, katkıda bulunmaya hakkı olduğu biçiminde ifade edilmiştir.²⁵

Diğer yandan, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi bağlayıcı nitelikte bir anlaşma olmasına karşın, ekonomik haklara ilişkin hükümleri kendiliğinden veya doğrudan uygulanır nitelikte değildir.

²³Şebnem Oğuz, "İnsan Haklarında Gelişmeler: Uluslararası Toplantılar", *İHY*, C. 15, 1993, s. 199-200

²⁴E. Yasemin Özdek, *a.g.e.*, s. 48-49

²⁵Turgut Tarhanlı, "Gelişme Hakkı: Bir Sunuş Denemesi", *MHB*, S. 8, 1988, s. 251'den T. Akıllıoğlu, *a.g.e.*, s. 156

Gelişme hakları olarak nitelendirilebilecek olan bu kurallar (Başlangıç, Madde 1 ve Madde 2), bireylere veya topluluklara tanınan haklar biçiminde değil, fakat taraf devletlere uyruklarını yararlandırma için gerekli önlemleri alma, uluslararası ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için yapılmış tavsiyeler niteliğindedir²⁶. Sözleşmenin 1. maddesinin 2. fıkrasında, devletlerin sahip oldukları zenginlikler ve doğal kaynaklar üzerindeki münhasır yetkileri tanınmış olmakla birlikte, bunun uluslararası ekonomik işbirliğinden doğan ödevlere zarar vermemesi şartı da getirilmiştir. Aynı maddede bu konudaki sınırlama sınırına da işaret edilerek, "Hiçbir halde, bir halk varlığını sürdürmek için muhtaç olduğu öz kaynaklardan yoksun bırakılamaz" denilmiştir.

Temmuz 1993 Viyana İnsan Hakları Konferansı'nda, Gelişme Hakkına İlişkin Bildirge'ye uygun olarak, gelişme hakkının temel bir insan hakkı olduğu yeniden belirtilmiştir. Ayrıca, demokratikleşme ve ekonomik reform süreçleri içinde olan ve çoğu Afrika'da bulunan enaz gelişmiş ülkelerin, başarılı olabilmeleri için uluslararası toplulukça desteklenmeleri gerektiği yeniden vurgulanmıştır. Yine Konferans'ta, gelişme tüm İnsan Haklarından yararlanmayı kolaylaştırdığı gibi; gelişmenin yokluğu da uluslararası düzeyde tanınmış İnsan Haklarının azaltılma gerekçesi olamaz denilmiştir.²⁷

4- Self-Determinasyon Hakkı

Azınlık hakları kavramı içinde önemli bir yere sahip olan self-determinasyon hakkı, günümüzde Devletler Hukuku çerçevesinde halklara tanındığı kadar ulusal gruplara da tanınan bir hukuki hak olarak²⁸ karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar uluslararası hukukta, azınlıkların self-determinasyon hakkına sahip olmadıkları şeklinde yaygın bir kanı varsa da, şimdi yeni uluslararası sistemde bu kanı giderek kaybolmaktadır. Buna göre, eğer hukuk devletine dayalı bir yeni dünya düzeni kurulacaksa, hukukun ve onun uygulamasının da son siyasi gelişmeleri yansıtması gerekir ve böylece

²⁶T. Akıllıoğlu, *a.g.e.*, s. 156

²⁷Şebnem Oğuz, *a.g.m.*, s. 195-196

²⁸Ayşe Füsün Arsava, "Ulusal Grup Hakları ve Bu Konuda Meydana Gelen Gelişmeler", *AÜSBFD-Prof. Bedri Gürsoy'a Armağan*, C. 47, Haziran-Aralık 1992, S. 3-4, s. 15

kollektif bir self-determinasyon hakkının düşünülmesi gerekir.²⁹ Bundan da öte, bazı İnsan Hakları savunucuları self-determinasyon hakkının diğer hakları kapsadığını³⁰ vurgularlar.

Tarihsel süreç içerisinde self-determinasyon kavramına bakarsak, "milliyetler prensibi"³¹ adı altında 1789 Fransız İhtilali'nden etkilenerek ortaya çıktığını görürüz. Uluslararası öğretide taraftar bulan bu prensibe göre, her milli topluluğun bağımsız bir devlet kurma hakkı bulunmaktadır.³² Self-determinasyon ilkesi Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan barış andlaşmalarında "temel ilke" yapılmak istenmiş³³, özellikle Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'un yayınladığı "Ondört Nokta"dan sonuncusu olarak³⁴ ortaya çıkmıştı. Wilson'un tüm ülkelere uygulamak için ortaya attığı bu ilke, ancak savaştan yenilgi ile çıkan devletlere kısmen uygulanabilmiştir.

İkinci Dünya Savaşından sonra, Batılılar tarafından henüz siyasi bakımdan gelişmemiş kabul edilen milletlerin ısrarlı bağımsızlık talepleri ile milliyetçilik hareketlerinin yeniden canlanması sonucunda self-determinasyon ilkesi yeniden ön plana çıkmıştır. Özellikle bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş milletlerin, bundan henüz mahrum halkları biran evvel bağımsızlığa ulaştırmak için Birleşmiş Milletlerde giriştikleri mücadele self-determinasyon ilkesini modern siyasi lügatte en çok başvurulan kelimesi yapmıştır.³⁵

Self-determinasyon ilkesini açıklamak için, bu ilke ile birlikte kullanılan iki tanımlamadan söz etmek gerekir. Bunlar milliyetçilik ve plebisittir (referandum). Self-determinasyon ilkesinin kaynağını teşkil eden

²⁹E. Yasemin Özdek, "1990'larda İnsan Hakları:Sorunlar ve Yönelimler", s. 32

³⁰Yerel Sosyal Hukuk Ofisi Müdürü Michael Dodson 24 Kasım 1995'te BM İnsan Hakları Komisyonu Çalışma Grubu'nun birinci oturumunda sunduğu bildiride "self-determinasyon, içinde bütün diğer hakların yüzdüğü bir nehirdir" demiştir. Craig Scott, "Indigenous Self-Determination and Decolonization of the International Imagination: A Plea", *Human Rights Quarterly*, 18 (1996), s. 814.

³¹Milliyetler prensibinin tarihsel ortaya çıkışı hakkında bkz. Seha L. Meray, "Devletlerarası Hukukta Milliyetler Prensibi", *SBFD*, C. II, 1947, s. 1-2, s. 295-310

³²Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri-II Kitap*, (4. bs.), Ankara, 1996, s. 7

³³Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, (3. bs.), C. 1, Ankara, 1968, s. 139

³⁴Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika*, (2. bs), Ankara, 1979, s. 319

³⁵A. Suat Bilge, "Milletlerin Mukadderatlarını Kendilerinin Tayin Etmeleri Prensibi", *SBFD*, C. 14, S. 1, 1959, s. 133

milliyetçilik veya milliyetler prensibi ile aynı millete mensup halk topluluklarının birleşme ve bağımsız bir devlet kurma hakları ifade edilir. Milletlerin milli ve uluslararası alanda kendi seçtikleri idare ve egemenliğe tabi olma hakkını anlatır. Plebisit³⁶ ise, bu hakkın gerçekleştirilmesinde veya halk topluluklarının hangi idare ve egemenliğe tabi olmak istediklerini tayinde kullanılan bir yöntemdir. Bu açıklamalara göre, milliyetler prensibi bir gaye, self-determinasyon ilkesi bu gayeye varıştaki hürriyeti ve plebisit aynı gayenin gerçekleştirilmesinde kullanılan araçlardan birisidir.³⁷ Günümüzde, bu hakkın yerine getirilmesinin ulaştığı sonuç "ayrılma" değil, fakat "katılım"dır. Katılım terimi ifade özgürlüğü, siyasi parti kurma özgürlüğü ve seçme ve seçilme hakkını ifade eder. Siyasi katılımın da temeli herkese eşit oy hakkı olarak düşünülürse, self-determinasyon hakkı ve katılım sözcükleriyle anlatılmak istenen, gerçekte demokrasi olmaktadır.³⁸ Bu anlamda self-determinasyon ilkesinin Çin tarafından yorumunu aşağıda ayrı bir altbaşlık olarak ele alacağız.

Self-determinasyon ilkesi ile ilgili gelişmelere devam edelim. İkinci Dünya Savaşı sırasında, self-determinasyon ilkesi 14 Ağustos 1941 tarihli Atlantik Beyannamesi'nin 3. maddesinde "tüm milletlerin, yönetimi altında yaşamak istedikleri hükümet biçimini seçme hakkına saygı göstermek", "cebirle, egemenlik ve kendi kendini yönetme haklarından yoksun kılınan uluslara bu haklarını geri vermek" gibi belirsiz anlatımlarla dile getirilmiştir.³⁹ Savaş sonunda San Francisco'da toplanan Birleşmiş Milletler Konferansında, self-determinasyon ilkesi, yeni kurulan örgütün Anayasasının 1. (Amaçlar ve İlkeler Bölümü) ve 55. (Uluslararası Ekonomik ve Sosyal İşbirliği Bölümü) maddelerine konulmuştu ve böylece uygulanan uluslararası hukukta yerini almıştır.⁴⁰

³⁶Plebisit için bkz. Seha L. Meray, *a.g.e.*, s. 514- 519

³⁷A. Suat Bilge, *a.g.m.*, s. 133-134

³⁸Turgut Tarhanlı, "Kendi Kaderini Tayin Hakkı ya da Ötekinin İradesi", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (Derleyen. Faruk Sönmezoğlu), İst., 1994, s. 509

³⁹Yücel Sayman, "Halkların Kendi Kaderini Tayin Hakkı-Camp David Anlaşması-Filistin Halkı", *Hıfzı Timur'un Anısına Armağan*, İst., 1979, s. 749

⁴⁰Bu maddelerden daha önceki "Halk Hakları" kısmında bahsetmiştik. Bundan başka Andlaşma'nın "Uluslararası Vesayet Rejimi-Bölüm XII"deki 76. maddesinde de "vesayet altında yaşayan halkların kendi kendilerini yönetme ve bağımsızlığa doğru gelişmelerini güdülemek" şeklinde self-determinasyon ilkesi yer aldığını belirtelim.

Daha önce "Halk Hakları" kısmında, Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde ortak olan 1. maddenin 1. fıkrasında self-determinasyon hakkından bahsetmiştik. Burada, bütün halkların self-determinasyon hakkına sahip olduğu ve bununla "kendi ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini serbestçe devam ettirebilecekleri ve kendi siyasi durumlarını serbestçe tayin edebilecekleri" bildiriliyordu. Bu maddelerde belirtilen self-determinasyon ilkesi, Üçüncü Dünya ülkeleri tarafından ilk önce kolonyalizmden kurtuluş olarak anlaşılmıştır. Daha sonra ise, ırkçı baskıdan kurtuluş kaynağı olarak görülmüştür. Son olarak, bu hak gelişme hakkı ile birlikte kabul edilen kolektif bir hak olarak, ekonomik ve sosyal hakların önceliğine önem veren çağdaş değerlendirmeye temel teşkil etmiştir.⁴¹

Self-determinasyon ilkesinin uluslararası hukuktaki anlamının ve kapsamının belirlenmesi büyük ölçüde 1960'dan bu yana kabul edilen kimi BM kararları ile olmuştur. Bu kararların ilki BM Genel Kurulunca kabul edilen 14.12.1960 tarihli ve 1514 (XV) sayılı "Sömürge Yönetimi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri"⁴² olmuştur. Bunu anılan ilkeye yer veren BM Genel Kurulu'nun değişik kararları izlemiştir. Mesela, 13.12.1966 tarihli ve 2189 (XXI) sayılı Sömürgeciliğin Son Bulmasına İlişkin Karar ve en önemlisi 14.12.1962 tarihli ve 1803 (XVII) sayılı "Doğal Kaynaklar Üzerine Sürekli Egemenlik Bildirisi"⁴³ dir. Yine, 12 Aralık 1974'de Genel Kurul'ca kabul edilen 3281 (XXIX) kararı olan "Devletlerin Ekonomik Hakları ve Görevlerine Dair Şart"⁴⁴ ta da ilke belirtilmektedir.

⁴¹ Ann Kent, *a.g.e.*, s. 21

⁴² Madde'de "Tüm halklar, kendi yazgılarını belirleme hakkına sahiptir; bu haktan ötürü kendi siyasal statülerini özgürce belirler ve ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmelerini özgürce gözetir." denmektedir. bkz. Muzaffer Sencer, *Belgelerle..*, s. 83-84; ayrıca Paragraf 1'de kendi kaderini tayin hakkı BM Andlaşması'ndan doğan bir yükümlülük olarak kabul edilmekteydi.

⁴³ Genel Kurul Kararı(Bildiri) için bkz. M. Sencer, *a.k.*, s. 87-89; Bu bildiri ile, kendi yönetim biçimini seçme hakkının giderek ekonomik bir içerik kazandığı ve devletlerin doğal kaynakları üzerindeki sürekli egemenliği ilkesinin self-determinasyon hakkının bir parçası olduğu vurgulanmıştır. Bkz. Hüseyin Pazarcı, *a.g.e.*, s. 8

⁴⁴ "Bölüm I- Milletlerarası Ekonomik İlişkilerin Esasları" kısmında devletlerin tabi olacağı ilkeler arasında "halkların eşik hakları ve self-determinasyonu" şartı da vardır. Tam metin için bkz. Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler*, s. 70-79

24 Ekim 1970 tarihli ve 2625 (XXV) sayılı "BM Andlaşması Uyarınca Devletler Arasında Dostane İlişkiler ve İşbirliğiyle İlgili Uluslararası Hukuk İlkelerine Dair Bildiri"⁴⁵ self-determinasyon ilkesini teyid eden ve açıklayan çok önemli⁴⁶ bir BM Genel Kurul kararıdır. Buna göre:

"Halkların eşit hakları ve self-determinasyonu ilkesi

"BM Andlaşması'na konulmuş olan halkların eşit hakları ve self-determinasyon ilkesi sayesinde, tüm halklar, dış müdahale olmaksızın, özgürce siyasi statülerini tayin ve iktisadi, sosyal ve kültürel gelişmelerini takip hakkına sahiptir ve her Devlet Andlaşma (BM) hükümlerine uygun olarak bu hakka saygı göstermek yükümlülüğündedir.

"Her devlet ortaklaşa veya bireysel şekilde, Andlaşma (BM) hükümlerine uygun olarak, halkların eşit hakları ve self-determinasyon ilkesinin gerçekleştirilmesini desteklemek, ve

"(a) Devletler arasındaki dostça ilişkiler ve işbirliğini geliştirmek; ve

"(b) İlgili halkların özgürce ifade edilmiş iradelerine gereken saygıyı göstererek, sömürgeciliği hızla sona erdirmek için,

"bu ilkenin yerine getirilmesi hususunda, Andlaşma (BM) tarafından Birleşmiş Milletlere tevdi edilmiş sorumlulukların ifasında Örgüt'e yardımda bulunmakla yükümlüdür;

"ve halkların yabancı baskısı, tahakkümü ve sömürüsüne tabi kılınması, temel İnsan Haklarının reddi olduğu kadar, bu ilkenin ihlalini oluşturur ve Andlaşma'ya (BM) da aykırıdır.

"Her devletin, birlikte ve bağımsız davranmak suretiyle İnsan Hakları temel özgürlüklere, Andlaşma (BM) uyarınca, evrensel saygıyı ve riyeti geliştirmek ödevi vardır.

(...)

"Yukarıdaki paragrafların hiçbirisi, yukarıda tarif edildiği üzere halkların eşit hakları ve self-determinasyon ilkesine uygun davranan ve böylece, ırk, inanç veya renk ayrımı yapmaksızın, ülkede yaşayan tüm halkı temsil eden bir yönetime sahip olan egemen ve bağımsız

⁴⁵Bildiri'nin tam metni için bkz. Aslan Gündüz, *a.g.e.*, s. 50-56

⁴⁶Hüseyin Pazarcı, *a.g.e.*, s. 8

Devletlerin, ülke bütünlüğünü veya siyasi bağımsızlığını, kısmen veya tamamen, zarara uğratacak ya da parçalayacak bir harekete müsaade eder veya destekler bir tarzda anlaşılmayacaktır.

"Her devlet, bir başka Devlet veya ülkenin ulusal birliğini ya da ülke bütünlüğünü kısmen veya tamamen bozmayı amaçlayan herhangi bir hareketten kaçınacaktır.

"Her devlet, yukarıda zikredilen halkları, self-determinasyon ve özgürlük ve bağımsızlık haklarına dair bu ilkenin yerine getirilmesinden mahrum kılacak herhangi bir zorlayıcı hareketten kaçınmakla yükümlüdür. Bu halkların, self-determinasyon haklarının icrası yolunda, bu gibi zorlayıcı bir harekete karşı olan hareketlerinde ve direnişlerinde, Andlaşma'nın (BM) amaç ve ilkelerine uygun olarak destek aramak ve almak hakları vardır"⁴⁷.

Son olarak, BM sürecinde daha önce bahsettiğimiz Temmuz 1993 Viyana İnsan Hakları Konferansı'nda, tüm halkların self-determinasyon hakkı olduğu belirtilmiştir. Bu hakka dayanarak, siyasal konumlarını; ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini özgürce belirleyebilirler. Dünya Konferansı, sömürgeci ya da başka türden yabancı egemenliği veya işgali altında yaşayan halkların durumunu gözönünde bulundurarak, halkların self-determinasyon hakkını, Birleşmiş Milletler Antlaşması'na uygun olarak gerçekleştirmelerine yönelik her türlü meşru eylemde bulunma haklarını tanıır. Ancak, yine sözü edilen Antlaşma'ya ve daha önce bahsettiğimiz Dostane İlişkiler Bildiri'sine uygun olarak, bu, eşit haklar ve halkların self-determinasyon hakkına saygılı davranan ve toprakları üzerindeki tüm halkı ayırım gözetmeksizin temsil eden bir hükümeti olan bağımsız ve egemen devletlerin, toprak bütünlüğü ya da siyasal birliğini bozmaya yönelik eylemlerin haklı bulunduğu anlamına gelmemelidir.⁴⁸

Self-determinasyonla ilgili uluslararası belgelerdeki gelişmeleri bu şekilde verdikten sonra, 1990'lı yılların başında ortaya çıkan yeni olaylarda bu ilkenin kullanıldığı görülmektedir. Sözü ettiğimiz olaylar 1991 yılında

⁴⁷Turgut Tarhanlı, "Kendi Kaderini Tayin Hakkı ya da Ötekinin İradesi", s. 498 ve s. 507. Yazar, son parafrafdaki hükmün kendi ülkesinde değişikliklere yol açacağı nedeniyle devletler için endişe verici olduğunu belirtmektedir. Yine, yukarıdaki sözkonusu bildiri ile beraber Helsinki Nihai Senedi'ndeki (VIII. ilke)'de belirtilen "Halkların Eşit Hakları ve Kendi Kaderini Tayin" kararı da yorumlanmaktadır.

⁴⁸Şebnem Oğuz, *a.g.m.*, s. 196

Sovyetler Birliği'nin ve 1992 yılında da Yugoslavya'nın dağılmasıdır. Bu iki devletten ayrılarak bağımsızlığını kazanan yeni devletler self-determinasyon ilkesine dayandıklarını belirtmişlerdir. Ancak bu yeni devletlerin önemli bir özelliği, daha önce federal bir devletin federe kanatlarını oluşturup, önceki devletlerin anayasalarında self-determinasyon hakkına sahip olduklarının öngörülmesi olmasıdır.⁴⁹ Nitekim, Sovyetlerin yıkılmasından sonra kurulan Rusya Federasyonu'nun 12 Aralık 1993 tarihli Anayasası, Rusya'yı oluşturan milletlerin "kendi kaderlerini tayin hakkı"ndan söz etmektedir.⁵⁰

Yeri gelmişken burada, üniter bir devlet olan ÇHC'ndeki azınlık milletlere tanınan bölgesel otonomi hakkının "ayrılma hakkı"nı yani self-determinasyon hakkını tanımadığını belirtelim. Bununla birlikte, Doğu Türkistan'da meydana gelen ayaklanmalarda yerli halkın self-determinasyon hakkı isteklerini dile getirdikleri görülmektedir. Mesela, 15 Mayıs ile 12 Haziran 1991 tarihleri arasında Çöğçek, Altay ve Tarbagatay vilayetlerinde patlak veren bir ayaklanmada, 3.000 kişilik Doğu Türkistanlı gösterici, Çöğçek şehrinde, Çin Komünist Partisi binası önünde toplanarak, Çinlilerden Doğu Türkistan halkına kendi kaderini kendi tayin etme hakkının tanınmasını istemişlerdir.⁵¹

Azınlık haklarıyla ilgili yukarıda anlatabildiğimiz kadarıyla ortaya çıkan sonuçları, Ayşe Fusun Arsava'nın tespitleri doğrultusunda kısaca aktaralım:

"1. Genel Devletler Hukuku ilkelerine göre azınlıklar varlıklarını ve kültürel kimliklerini koruma hakkına sahiptir. Bir etnik grubun her mensubu ayrımcılığa uğramama ve adil bir şekilde temsil edilme konusunda bireysel bir hakka sahiptir.

2. Devletlerin azınlıkların ayrımcılığına ve zorunlu asimilasyonuna karşı önlemler alması gerekmektedir. Bu tür koruyucu önlemler kural olarak etnik grupların eğitim alanında kimi özel haklara sahip olmasını, kültürel müesseselerini kurma ve ana dillerini özel ve resmi işlerde kullanma hakkını

⁴⁹Hüseyin Pazarcı, *a.g.e.*, s. 9; Federal devletlerde yapılan anayasalarda bağlı cumhuriyetlerin ayrılma hakları için bkz. Oktay Uygun, *Federal Devlet*, İst., 1996, s. 246 vd.

⁵⁰Rusya Anayasası, Başlangıç kısmı ve madde 5/3'den zikreden Oktay Uygun, *a.g.e.*, s. 249

⁵¹Erkin Alptekin, "Son Siyasi Gelişmeler Işığında Doğu Türkistan", s. 721

kapsar. Azınlıklar kendi kültürel çıkarlarını korumak yahut etkin bir şekilde siyasi temsillerini sağlamak amacıyla organize olma hakkına sahiptir.

3. Azınlık himayesinin özel siyasi haklar yahut bölgesel yahut fonksiyonel muhtariyet (otonomi-özerklik) verilmesini gerektirip gerektirmediği devletlerin yetki alanına girmektedir.

4. Özel kültürel kimliği ve kendi toplumsal şuuru olan milli grupların ayrı bir alanda yaşaması durumunda, bölgesel işler için bölgesel muhtariyet verildiği görülmektedir. Ancak devletlerin uygulamasında azınlıklara, şayet onların ağırlıklı bir şekilde meskun oldukları bir bölge mevcut değilse, fonksiyonel muhtariyet verildiği de görülmektedir.

5. Etnik gruplara muhtariyet şeklinde yahut özel siyasi temsil şeklinde himaye sağlanması, grubun özel kültürel çıkarlarının ve kimliğinin koruması için gerçek bir gereksinim olduğu takdirde haklı görülebilir. Milli grupların ayrı olarak siyasi temsiline ilişkin her iddia meşru olarak kabul edilemez.

6. Devletler Hukuku, siyasi temsilin eşit siyasi haklar prensibine istinaden gerçekleşmesi ve önemli kararların, idari yetkilerin münhasıran muayyen etnik gruplar tarafından alınması ve kullanılması söz konusu olmaması durumunda, azınlıkların müstakil siyasi temsil taleplerinin dikkate alınmasını öngörmemektedir."⁵²

5- Çin'in Self-determinasyon Hakkı Yorumu

Halkların hakkını korumak için ortaya atılmış olan self-determinasyon hakkı, Çin gibi önemli azınlık nüfusa sahip olan devletlerce kasten yanlış yorumlanmaktadır veya altı kazanılmaktadır. "Devletlerin bölünme korkusu ve hükümetlerin ihtilal korkusu self-determinasyon hakkını, halihazırda mevcut bu devletler (ve koloniler) için egemenlik hakkından biraz daha fazla sınırlandırmayla birleştirmiştir. Batı emperyalizmine karşı mücadelenin bir parçası olarak doğan self-

⁵²Ayşe Füsün Arsava, *a.g.m.*, s. 61-62

determinasyon hakkı gözönüne alındığında bu şaşırtıcı değildir, fakat... İnsan Haklarını devletin haklarıyla bağlandırma oldukça tehlikelidir."⁵³

Çin gibi sosyalist ve Üçüncü Dünya ülkeleri self-determinasyon ilkesini içişlerine karışma gibi görerek egemenlik haklarına karşı bir tehdit olarak algılamaktadırlar. Nitekim, bu ülkeler bu ilkeye müracaat ederken BM Antlaşması'nın 2. maddesinin 7. fıkrasında belirtilen "bu antlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletlere, ilkece bir devletin iç yargı yetkisi içinde bulunan konulara karışma yetkisi vermez..." hükmüne atıfta bulunurlar. Bununla birlikte Çin, kendi ülkesindeki İnsan Hakları durumunu uluslararası topluluğun denetleme (to monitor) hakkına karşı self-determinasyon hakkı ilkesini öne sürmektedir. Diğer yandan, bu ilkenin esasında Tibetli ve müslüman azınlıklar gibi halkların haklarını koruma amacıyla olması Çin için çelişki gibi gözükmemektedir.⁵⁴

Mart 1996'da, Cenevre'de BM İnsan Hakları Komisyonu yıllık toplantısında ÇHC delegesi Pang Sen'in self-determinasyon konusunda yaptığı konuşma, Çin hükümetinin yukarıdaki görüşlerini aksettirir mahiyettedir. Onun konuşması Çin resmi haber ajansı *Xinhua*'da verilmiştir. Bu habere göre Pang Sen, "BM Antlaşması ve birçok uluslararası İnsan Hakları enstrümanının, self-determinasyon hakkının, bir ülke ve halkının bağımsızlık ve kurtuluşunu kazanma, kendi siyasi sistemine özgürce karar verme ve kendi ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmesini özgürce sürdürme hakkını oluşturduğunu açıkça öngördüğünü" söylemiştir.⁵⁵

Self-determinasyon hakkı, sadece düzenli, serbest seçimler olarak yanlış şekilde sunulmaktadır. BM, diğer ülkelerin seçimlerine karışması için model ve standartlar hazırlamaya, mekanizmalar oluşturmaya ve yardım vermeye çağrılmaktadır. Pang, "amaç, BM'ye bir model olarak belli türde bir siyasi tarz sokmak, böylece diğer ülkeleri bunu anlamsızca taklit etmeye zorlamaktır" demiştir. Pang, 1993'te kabul edilen Viyana İnsan Hakları Deklarasyonu'nun self-determinasyon hakkının gerçekleşmesinin, bir

⁵³J. Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, (Ithaca, Cornell University Press, 1989), s. 148'den Ann Kent, *a.g.e.*, s. 21

⁵⁴Ann Kent, *a.g.e.*, s. 22

⁵⁵*Xinhua*, 21 Mart 1996.

ülkenin toprak bütünlüğünü veya siyasi birliğini parçalayacak veya bozacak hiçbir harekete yetki veren veya teşvik edici anlamda yorumlanamayacağını açıkladığını kaydetmiştir. Ancak bazı ülkelerin her vesileyle kendi siyasi ve sosyal sistem ve ideolojilerini, kendi değerlerini diğerlerine empoze etmeye çalıştıklarını belirtmiştir.⁵⁶

Pang, "bugün dünyadaki ülkelerin mutlak çoğunluğu çok etnikli olduğu için, bu ilkeye bağlı olmak ve korumak, tüm ülkelerin çıkarıdır" demiştir. Ancak, self-determinasyonun, etnik çatışmayı alevlendirmek, yaratmak ve yoğunlaştırmak ve hatta egemen devletlerin parçalanmasını savunmak, toprak bütünlüklerini tehlikeye düşürmek için gizli amaçlarla istismar edildiğini belirtmiştir. Self-determinasyon hakkının sadece sömürge idaresinin yıkılması ve siyasi bağımsızlığın elde edilmesi anlamına gelmediğini belirten Pang, konuşmasına "bu zor, sürekli ve uzun bir süreçtir. Self-determinasyon bir haktır; şatafatlı bir slogan değil, hala bir dereceye kadar bazı ülkeler iç ve dış politikalarında bir araç olarak kullanmaktadırlar." diye devam etmiştir.⁵⁷

Çin'in bu görüşü diğer devletler tarafından da desteklenmiştir. Nitekim, Rusya, Hindistan ve Kübalı temsilciler yaptıkları konuşmalarda, bütün ülkelerin diğer ülkeleri parçalamayı teşvik ve tahrik, ülkelerin içişlerine karışmak yerine, diğer halkların self-determinasyon hakkına saygı gösterme yönündeki BM Antlaşması ilkeleri altında hareket etmeleri gerektiğini vurgulamışlardır.⁵⁸

B- Çin'de Milliyetler Problemi ve Azınlık Hakları: Self-Determinasyon'dan Bölgesel Otonomi'ye

Mao'nun yıllar önce azınlıklar hakkında söylediği bir söz, Çin'deki milliyetler problemi hakkında bize, konuya girerken, doğru tahlil yapma imkanı verir gibidir: "Çin'in kaynakları ve nüfusu kalabalık bir ülke

⁵⁶ Aynı yerde.

⁵⁷ Aynı yerde.

⁵⁸ Aynı yerde.

olduğunu söylüyoruz. Gerçekte nüfusu kalabalık olan Han(Çinli) milliyeti, toprağı geniş ve kaynakları zengin olan ise azınlık milletlerdir."⁵⁹

Gerçekten, milli azınlıkların sayısı nüfusun % 8.04'ünü oluşturur ve 1990 sayımına göre 91.2 milyon kişidir.⁶⁰ Fakat azınlık otonom bölgeler, Çin'in topraklarının üçte ikisini kapsar ve bunlar doğal kaynakların bol olduğu topraklardır. Çin Halk Cumhuriyeti BM temsilcisinin BM İnsan Hakları Komisyonu'nun Ellinci Oturumu'nda belirttiğı gibi, şu anda sayıları 5 otonom bölge, 30 otonom il ve 124 otonom ilçe olan milli azınlıkların bulunduğu topraklar bütün Çin topraklarının % 64'ünü kapsamaktadır.⁶¹ Zengin petrol, doğal gaz, uranyum kaynaklarına, Çin'in orman kaynaklarının % 44'üne, otlakların % 75'ine ve hidroelektrik potansiyelin % 65'ine sahiptir.⁶²

Mao için "milli azınlıklar sorunu herşeyin üstünde bir sosyal sınıflar sorunudur". Kominist toplumun oluşmasıyla yok olmaya mahkumdur. O zamana kadar ÇKP liderliğı altında tüm azınlıkları bir araya getiren bir birleşik cephe siyaseti olmalıdır.⁶³

Ne Mao ne de diğer Çinli liderler milliyetler problemi hakkında herhangi bir tez oluşturmədılar. Çin devriminin "demokratik-burjuva" safhasında(1919-1949) milliyetler sorununun çözülmesi ikinci derecede önemli olarak algılanmıştır. Bu safhada bütün Çin'in feodalizm ve emperyalizmden kurtulması birinci derecede önemliydi. Çinli koministler "çok milletli devlet yapısına sahip olan Sovyet deneyimini" örnek aldılar. Sonraları Rusya'da uygulanan Marksizm-Leninizmi Çin karakterine uygun olarak tatbik ettiler.⁶⁴

⁵⁹*Selected Works of Mao Tse-tung*, Vol. V, Beijing, Foreign Language Press, 1977, s. 295-96; Nicolas Becquelin, "Trouble on the Marches", *China Perspectives*, No. 10, March-April 1997, s. 19'dan.

⁶⁰1994 rakamlarına göre bu sayı 96.8 milyona ulaşmıştır. N. Becquelin, *a.g.m.*, s. 28

⁶¹UN Doc., *Economic and Social Council*, E/ CN. 4/ 1994/ SR. 19, 1 June 1995, s. 18

⁶²İ. Bölüm'de Doğu Türkistan'la ilgili ekonomik verileri geniş olarak sunmuştuk.

⁶³Azınlıklarla ilgili ÇKP politikası için, bkz. June Dreyer, *China's Forty Million, Minority Nationalities and National İntegration in the PRC*, Cambridge(Mass.), Harvard University Press, 1976 ve Walker Connor, *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*, Princeton, Princeton University Press, 1984. s. 67-100; zikreden Nicolas Becquelin, *a.g.m.*, s. 19

⁶⁴Lydia Holubnychy, "Chinese Treatment of the Nationality Problem in Sinkiang", *The East Turkic Review*, 1960, No: 4, s. 94'den *Jen Min Jih Pao*, Peking, June 27, 1958

Gerçekten, Çin'in milli azınlıklar politikası Stalin tarafından konulan Sovyet modeli örnek alınarak oluşturulmuştur. Yani şekilde milli içerikte sosyalist model.⁶⁵ Çinli komünistlerin bu Sovyet modeliyle tanışması, 30 kadar ÇKP delegesinin Ekim ve Kasım 1921'de Moskova'da toplanan Doğu Milletleri Çalışma Konferansı'na katılmasıyla olmuştur. Bu konferanta milli azınlık bölgeler için kullanılan Sovyet doktrini "federalizm"i tanıdılar ve bu doktrinin ÇKP üzerindeki etkisi büyük oldu.⁶⁶

Nitekim, Temmuz 1922'de, Çinli komünistler Çin Komünist Partisi'nin İkinci Kongre Manifestosu'nda, birleşik Çin devleti sınırları içinde kalmak şartıyla milli azınlıklara kendi özerk bölgelerini kurma hakkını tanıdılar.⁶⁷

1931 yılında, I. Bütün Çin Köylü ve İşçilerinin Görevleri Kongresi'nde kabul edilen "Çin İşçi-Köylü Demokratik Cumhuriyeti"nin geçici anayasasında Çin'deki "milliyetlerin eşitliği" ilkesi açıklandı: "Doğu Türkistan, Tibet ve Moğolistan gibi bölgelerdeki milletler kendi geleceklerini kendi tayin etme hakkına sahiptirler. Yani isterlerse Çin

⁶⁵Bu modeli ortaya koyan Stalin, 1917'de Milliyetler Şubesi Halk Komiseri idi ve Sovyet azınlık politikasının yapılması ile ilgili tek sorumlu başkandı. Bu görevdeyken Stalin bir deneme yazdı. Burada, milliyetlerin Sovyet federasyonundan ayrılması anlamına gelen "devredilmez bir hak" olan self-determinasyon hakkına sahip olduğunu bildirdi. 1923 Sovyet anayasası bütün Sovyet Cumhuriyetlerine bu hakkı tanıyordu. Rus olmayan halklar Sovyetler Birliği'nin bütün nüfusunun % 50'sini kapsıyordu ve aynı zamanda birçok Cumhuriyette Rus olmayanlar çoğunlukta ve teorik olarak bağımsız milletler olarak değerlendiriliyordu. 1936 Anayasası da ayrılma hakkını tanıyordu. Teoride Sovyetler Birliği "federal" bir sistemdir. Gerçekte azınlık bölgeleri sisteme şeklen bütünleştirilmiştir ve Ağabey Rusların idaresi altındadır. Çinli komünistler bu modelden esinlenerek Çin'in milli azınlık politikasını geliştirdiler. Geoffrey F. Hudson, "The National Minorities of China", *St. Antony's Papers*, No. 7 (1960), s. 54-55'den zikreden William Heaton, "Chinese Communist Administration and Local Nationalism in Inner Mongolia", *The Mongolia Society Bulletin*, Vol. X, No. 1, Spring 1971, s. 40-41

⁶⁶W. Heaton, *a.g.m.*, s. 15

⁶⁷Aynı yerde; Manifesto "gerçek demokratik bir cumhuriyetin başarısı için Moğolistan, Tibet ve Doğu Türkistan'ın özgürlüğü" ve Çin birleşik cumhuriyetinin kuruluşu için Moğolistan, Tibet ve Doğu Türkistan'ın özgür bir federasyon içinde Çin ile tam olarak birleşmesi" çağrısında bulundu. Federasyon diğer cumhuriyetlerin özgür iradesiyle şekillenecekti. W. Heaton, *a.g.m.*, s. 15'den Conrad Brandt, Benjamin Schwartz and John K. Fairbank, *A Documentary History of Chinese Communism*, London: George Allen & Unwin Ltd., 1952, s. 64; ve başka bir kaynakta, "söz konusu kongrede, Moğolistan, Tibet ve Doğu Türkistan'ın Çinlilerle ortaklaşa Çin Federal Cumhuriyeti kurabileceği kararlaştırılmıştı" diye geçmektedir. Erkin Ekrem, "Günümüzde Doğu Türkistan'ı İlgilendiren Meseleler", *Doğu Türkistan ve Çin'in Sömürge Siyaseti Paneli*, Ankara, 28 Şubat 1998, (Türk Ocakları Ankara Şubesi ve Doğu Türkistan Öğrenci Gençler Birliği'nin katkısıyla düzenlenmiştir). Erkin Ekrem Doğu Türkistan'dan yakın zamanda gelen öğrencilerden olup, halen Hacettepe Üniversitesi'nde görevli bulunmaktadır. Çinceyi mükemmel bir şekilde konuşmaktadır.

Sovyet Cumhuriyetinden ayrılıp bağımsız bir devlet kurabilirler veya Çin birliği içinde kalabilirler ya da Çin Sovyet Cumhuriyeti içinde özerk bir bölge kurabilirler."⁶⁸

Bütün bu verilen haklar, 1917 Leninizmi ile aynıydı.⁶⁹ Hatta Çinli komünistler teorik olarak daha fazla taviz verdiler. Ancak, verilen tavizler yavaş yavaş kağıt üzerinde kalmaya mahkûm oldular. Nitekim, 1936 ile 1938 yılları arasında Mao'nun Çin'de federalizm konusu hakkındaki görüşleri değişti ve milli azınlıklar için "bölgesel otonomi" politikasını açık açık söylemeye başladı. Gerçekten Mao, Mayıs 1938'de yaptığı bir konuşmada, "bütün milli azınlıkların Çinlilerle aynı eşit haklara sahip olduğunu; milli azınlıklarla Çinlilerin beraber yaşadığı alanlarda, yerel hükümetlerin çeşitli milletler arasındaki ilişkileri düzenlemek için ve kendi işlerini idare etmek için milli azınlık halklarından komiteler kurabileceğini; ve farklı milliyetlerin herbirinin il ve ilçe yönetimlerinde birçok makamlara sahip olduğunu ve onların kültürlerine, dinlerine ve adetlerine saygı gösterileceğini" bildirdi. Yine 1938 Kasımında, Merkez Komite Kongresi'nin Altıncı Genel Oturumu'nda Mao, azınlık gruplar ile Çin vatandaşları arasında eşitlik ilkesinin geçerli olacağını tekrarladı ve "azınlıkların kendi dillerinde eğitim yapabilme ve konuşma hakkına sahip olduğunu" vurguladı. Fakat, Mao azınlıkların tam bağımsızlığına ya da Çin'den ayrılması konusuna değinmedi.⁷⁰ 1945'deki Yedinci Kongre'de,

⁶⁸L. Holubnychy, *a.g.m.*, s. 94'den Lattimore, *Pivot of Asia*, Boston, 1950, s. 115; T. Rahimov, "Leninint Ulusal Sorun Doktrininin Büyük Güç Şövenizmi İle Değişmesi", *Leninizm ve Modern Çin*, (Çev. Selim Hancılar), SSCB Bilimler Akademisi-Uzak Doğu Enstitüsü, Ankara, 1976, s. 128; "1930'ların başında ÇKP Moğollara otonomi ve/veya federalizm sözü vermeye devam ediyordu. Kiangsi'deki Sovyet Cumhuriyeti anayasası Moğollara self-determinasyon hakkını garanti ediyordu ve onlara otonomi ve özgürlüklerini elde etmede yardımcı taahhüt ediyordu.", W. Heaton, *a.g.m.*, s. 16

⁶⁹Lenin, Rusya'nın milliyetler problemini şu şekilde değerlendirmektedir: 1) Rusya'da yabancı ırkların sınır bölgelerinde yaşamaları, 2) Bu yabancı ırkların üzerinde büyük bir baskı ve zulmün oluşu, 3) Sınır bölgelerinde yaşayan bu milli azınlıkların, sınırın ötesinde daha büyük milli bağımsızlıktan yararlanan yurttaşları vardır. 4) Yabancı ırkların yaşadığı sınır bölgelerinde kapitalizmin gelişmesi ve genel kültür düzeyi merkeze kıyasla daha yüksektir. 5) Komşu Asya devletlerindeki burjuva devrimler ve milli hareketler, Rusya içindeki akraba milli toplulukları etkilemektedir.(s. 68) Bu değerlendirme ışığında Lenin, Rus Sosyal-Demokrat İşçi Partisi'nin Aralık 1913'ünde kabul edilen, kendi hazırladığı Ulusal Programı'nda, 9. Madde'de "ulusların kendi kaderini tayin hakkını" anlatır. Burada Lenin, "tam hak eşitliği ilkesi ile, milli azınlıkların haklarının güvence altına alınabileceğini..(s. 42). ulusların kendi kaderlerini tayin etmesinin, o milletlerin yabancı milli bütünlerden siyasal bakımdan ayrılma ve bağımsız bir milli devlet oluşturmaları anlamına geldiğini"(s. 55) belirtir. Bk. V. İ. Lenin, (Çev. Muzaffer Ardos), *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, (6. bs.), Ankara, 1978.

⁷⁰L. Holubnychy, *a.g.m.*, s. 94'den *Jen Min Jih Pao*, Peking, September 9, 1953.

"Koalisyon Hükümeti Hakkında" adlı raporunda Mao, Komintang'ın baskıcı politikalarını şövenizm olarak tanımlarken, Sun Yat-Sen'in milliyetler problemi hakkındaki görüşlerini aynen benimsedi. Buna göre, Çin milleti bağımsızlığına kavuştuktan sonra azınlıklara eşitlik verilebileceği ve "bağımsız ve birleşik Çin Cumhuriyeti" içinde kalmak şartıyla "self-determinasyon" hakkı verileceği esastı.⁷¹ Sun Yat-Sen'in milliyetler sorunu hakkındaki bu görüşleri, onun ölümünden sonra Komintang'ın başına geçen Çan Kay-Şek tarafından şu şekilde değiştirilmiştir: "Çin'de yaşayan herkes Çinlidir. Etnik azınlıklar azınlık milliyeti değildir, bunlar tek bir kabilenin kollarıdır."⁷² Bu doğrultuda, "azınlıklara bağımsızlık ve self-determinasyon gibi yollarla anavatandan ayrılma hakkı tanınamayacağını" söyler.⁷³ Bu görüşü doğrultusunda Çan Kay-Şek azınlıkların asimilasyonu politikasına girişmiştir. Yeri gelmişken, Çan Kay-Şek'in yazdığı eserlerde "Doğu Türkistan'ın Çin'in ayrılmaz bir parçası olduğu" görüşünü sık sık vurguladığını⁷⁴ belirtelim.

1949'da Koministler zafere ulaştıktan sonra, Milliyetler Meselesi Komisyonu başkanı tarafından hazırlanan aşağıdaki bildiride, milliyetler hakkındaki Parti görüşü şöyle sınırlanmaktadır: "Bizim görevimiz, milli

⁷¹L. Holubnychy, *a.k.*, s. 94'den Mao Tse-tung, *Izbrannye sochineniya(Selected Works)*, Moskova, 1953, Vol. IV, s. 549-555 ; Sun Yat-Sen, Amerika ve İsviçre'de olduğu gibi, milli grupların devletin bir parçası olarak, birleşik Çin içinde bütünleşeceğini umuyordu. Linda Benson, *The İli Rebellion-The Moslem Challenge to Chinese Authority in Xinjiang 1944-1949*, Newyork, 1990, s. 11; Mao'nun bu raporundaki görüşlerini Erkin Ekrem federasyon meselesi olarak ele almaktadır: "Çin sınırları içinde yaşayan her millet kendi iradesiyle demokrasi ilkelerine uygun olarak Çin Demokratik Federal Cumhuriyetini oluşturabilirler, bu federal sistem üzerinde federal merkezi hükümet de kurabilirler...Her azınlık topluluğun milli self-determinasyon hakkı vardır, yani kendi iradesiyle kabul ettiği ilkeler altında Çinlilerle birlikte federal devleti kurma hakları vardır.", Erkin Ekrem, *a.k.*

⁷²Linda Benson, Ingvar Svanberg, *The Kazaks of China Essays on an Ethnic Minority*, Uppsala, 1988, s. 47.; Çan Kay-Şek'in bu görüşü Milliyetçi Çin döneminin en büyük tarihçilerinden biri olan Prof. Li Dung Fang'ın teorisine dayanır. Prof. Li Dung Fang'ın ortaya koyduğu "Büyük bir Çin Milleti" teorisine göre, Çin sınırları içindeki bütün milletler (Çinliler, Moğollar, Türkler, Tibetliler vs.) "Büyük bir Çin milletinden türemiştir". Dolayısıyla bu milletlerin tekrar "Büyük bir Çin milletinin uhdesinde birleştirilmesi" gerekmektedir. Prof. Fang Doğu Türkistan'ın yerli halkı olan Uygur Türk Müslümanlarının Hunlardan türediğini, Hunların ise "eski Çinlilerden" türediğini, bunun için de Uygur Türk Müslümanlarıyla aynı "ırka" mensup olduğunu ileri sürmüştür. Erkin Alptekin, "Çin'in Doğu Türkistan Siyaseti", *TK*, S. 244, Yıl. XXI, Ağustos 1983, s. 519.

⁷³Linda Benson, *The İli Rebellion*, s. 12

⁷⁴Chiang Chung-Cheng(Çan Kay-Şek), *Sovyet Rusya Çin'de*, (Çev. Muhaddere N. Özerdim), İst. Nebioğlu Matbaası, 1956?, s. 105; Chiang Chung-Cheng, *China's Destiny*, Taipei, 1953, s. 6'dan zikreden Mehmet Akif Okur, "Milliyetçi Çin Döneminde Çin'in Azınlıklar Politikası ve Doğu Türkistan", *Hüzün Coğrafyası Doğu Türkistan*, İst., 1997, (Haz. Boğaziçi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Kulübü, Türk Dünyası Komisyonu), s. 43

baskılardan kurtulup bağımsızlık kazanmak için çalışan milli azınlıklara yardım etmek değildir. Bizim görevimiz, azınlıkların milli eşitlik düşüncesini anlamalarına yardım etmek; onların Yeni Demokrasi düzeyine yükselmelerini sağlamak ve onların maddi ve kültürel hayat seviyesini iyileştirmektir."⁷⁵

Çin'in milliyetler sorunu hakkında Doğu Türkistanlı komünist liderlerin görüşleri ise şöyledir. Eski Kulca rejimi Başkan Yardımcısı ve Komünist idare altındaki Doğu Türkistan Eyalet Hükümeti'nin Başkan Yardımcısı Seyfuddin, "azınlıklar bağımsızlık mücadelesi yerine sosyal bağımsızlık mücadelesi yapmalıdır, yani azınlıklar Çinlilere karşı gelmeyi durdurup, onun yerine kendi içindeki feodal beylere karşı savaşmaları gerektiğini" savunur. Aynı şekilde Komünist idaresindeki Doğu Türkistan hükümetinin Başkanı Burhan'a göre, "Çin Halk Cumhuriyeti'nden bağımsızlık istemek gerici bir harekettir, çünkü bu çeşitli ırkların çıkarlarının özellikle de çoğunluktaki Çin ırkının çıkarlarının mahfına çalışmaktır."⁷⁶

Aralık 1951'de Milliyetler Meselesi Komisyonu'nun Genişletilmiş İkinci Oturumu'nda, milliyetler için bölgesel otonomiye anlatan bir program taslağı hazırlandı ve Merkezi Hükümet Konseyi tarafından 8 Ağustos 1952'de son şekli verildi. Bu programa göre, "bütün milli otonom bölgeler Çin Halk Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası" ve "onların yönetim organları Merkezi Halk Hükümeti'nin birleşik liderliği altında yerel devlet gücü organı" olarak belirlenmiştir. Bu programa göre özerk üniteler üç tipte sınıflandırıldı: 1) Tek bir milli azınlığın yaşadığı ünite; 2) çoğunluk olan azınlık milliyeti içinde yaşayan diğer yerel küçük azınlıklara verilen alt-özerk üniteler; ve 3) birden fazla azınlığın birlikte yaşadığı, fakat bu azınlıkların birbirlerine karşı çoğunluk sağlayamadığı karma özerk koalisyon hükümeti. Özerk bölgelerde yaşayan Çinlilere "bölgesel otonomi

⁷⁵L. Holubnychy, *a.g.m.*, s. 95'den "Policy Towards Nationalities of the PRC", *A Collection of Papers*, Peking, 1953, s. 25-49

⁷⁶L. Holubnychy, *a.g.m.*, s. 95, Burhan'ın bu açıklaması, daha sonra Doğu Türkistan ve diğer azınlık bölgelerinde çıkan ayaklanmalar hakkında Çin resmi yorumunun ilk örneği olacaktır. Zengin bir ailenin oğlu olan Burhan'ın bu çıkışları, onun Komünist yöneticiler tarafından çeşitli devlet görevlerine getirilmesine yol açtı. Çin Bilimler Akademisi'nin Milli Azınlık Dilleri Enstitüsü Başkanı, Çin İslam Birliği başkanı ve Afrika-Asya Dayanışması Çin Komitesi'nin Başkan Yardımcısı oldu.

sunmaya" gerek yoktu. Bu otonom ünitelerin idari statüleri üç tipteydi: Bölge (hsiang:rayon), il (chu:oblast) ve ilçe (hsien:nahiye). Otonom bölge hükümetleri ilke olarak azınlık milliyetlerden oluşmalıdır, fakat bu yönetimlerde Çinlilerde olmalıdır. Bundan başka Otonom bölgelerin milli kadrolarını yetiştirmek, ekonomilerini geliştirmek, milli kültür, eğitim, sanat, sağlık alanlarında serbest hareket etmek, yerel milis güçleri ve kamu güvenliği için düzenlemeler yapmak hakkı vardı. Fakat, Çinli olmayan bu azınlıklara "anavatan Çin'i sevmeleri ve desteklemeleri" zorla isteniyordu. Özerk bölge yöneticilerinin kendi bağımsız hukuk sistemlerini meydana getirme hakları da vardı, ancak Merkezi Hükümet tarafından onaylanmak şartıyla. Aynı derecede önemli bir nokta da, bu özerklik programının değiştirilmesi, yorumu sadece ve sadece Pekin'deki Merkezi Halk Hükümeti'nin yetkisinde olmasıydı.⁷⁷

Bu Çin tarzı otonomi sistemi değişik özelliklere sahipti: 1) Son derece merkezileştirilmiş ve sınırlıydı, ve 2) özerk üniteler milli grupların nüfus oranını göz önüne almamıştır, bu yüzden Çin'in değişik bölgelerinde aynı milli gruba mensup birçok özerk üniteler oluşturulabilirdi. Bu ikinci özelliğiyle, bu sistem Sovyetler'deki uygulanan özerklik sisteminden farklıdır. Ve bu fark bir gelişme gibi görünüyorsa da, Çin özerklik sistemi Sovyetler Birliği'ndeki "özerk iller" sisteminin aynısıydı. Çin sistemi Sovyet otonom cumhuriyetlerinin sahip olduğu haklar açısından çok geriydi.⁷⁸

Azınlıkların milliyetçilik duygularının artmasının nedenini Çin şövenizmi olarak gören Mao, Eylül 1956'daki ÇKP'nin Sekizinci Kongresi'nde bütün komünistlere "büyük Çin milleti şövenizmini bırakın" ve "milli azınlıkların yaşadığı alanlarda eşit bölgesel özerklik haklarını koruyun" çağrısında bulunmuştur.⁷⁹ Görüldüğü gibi böylelikle, Çin Halk

⁷⁷L. Holubnychy, *a.g.m.*, s. 98-99

⁷⁸9 Eylül 1953 tarihli Pekin'de çıkan *Jen Min Jih Pao* gazetesindeki bir makalede "yeni otonomi programının Çin'deki milliyetler probleminin çözümü için yeterli olduğu ve Marksizm-Leninizm düşüncesindeki milliyetler teorisini yansıttığı" belirtilerek göklere çıkarılmıştır. Aynı makalede, Çinlilerin "üstün millet" olduğu gerekçesi öne sürülerek, bütün mevkileri ele geçirmesi tavsiye edilmekte, yerel kadroların ise mevkilerinin olduğu fakat yetkilerinin olmadığı belirtilmiştir. Buradaki yazarın görüşleri bize, Çin şövenizminin ve ırk ayrımcılığının resmi yetkililerce de reddedilmediği izlenimini bırakıyor. L. Holubnychy, *a.g.m.*, s. 99.

⁷⁹L. Holubnychy, *a.g.m.*, s. 110'dan Kung Ch'an Tung, *The Eighth Chinese Communist Party Congress; Proceedings and Related Materials*, Peking, 1956, Part III, s. 43.

Cumhuriyeti'ndeki Çin şövenizmi ve ırk ayrımcılığı birinci ağızdan belgelenmiş olmaktadır.

Sonuç olarak, 1949'dan 1954'e kadar Milliyetler Politikası şöyle özetlenebilir: 1) Çinli vatandaşlara olduğu gibi azınlık milliyetlerin dini ve kültürel özgürlükler içeren hak ve vazifeleri; 2) otonom bölgelerin yönetim şekli; 3) Milli Kongre'de daha fazla temsil edilme hakkı; 4) Çinli olmayan grupları denetleyen ve merkezi otoriteye bağlı milli ve bölgesel organlar; 5) Çinli olmayan grupların siyasi ve teknik kardolarını yetiştirme gerekliliği.⁸⁰

Bu milliyetler politikası sonucunda merkezi hükümetin azınlıklar üstündeki kontrolü artmıştır.⁸¹ Sınırların ve bölgelerin askeri denetimi, dış ticaretin düzenlenmesi, Çinli olmayan bölgelerdeki başlıca yatırımların değer ve miktarlarının tayin edilmesi ve endüstriyel ve tarımsal fiatların saptanması hep merkezi devletin yetki alanları içine girmiştir.

C- Çin Anayasalarında Azınlık Hakları

Öncelikle, Koumingtang⁸² hükümeti zamanında kabul edilen 1947 Anayasasındaki azınlık haklarıyla ilgili hükümlere bir göz atmak gerekir. Bölüm I, "Genel hükümler" kısmında, "Çin Cumhuriyetine bağlı bütün ırk grupları eşit haklara sahiptir" şeklindedir.⁸³ Ayrıca Bölüm XI, "Mahalli Hükümet Sistemi" kısmında Madde 119'da "Moğol Birlikleri ve Sancaklarının mahalli muhtar-hükümet sistemi kanunla derpiş edilecektir" ve Madde 120'de "Tibet'in Muhtar-Hükümet sistemi garanti edilecektir"⁸⁴ diye azınlıklarla ilgili haklar bulunmaktadır. Bu Anayasa'da görüldüğü gibi, Tibet ve İç Moğolistan'la ilgili hükümler olmasına rağmen, Doğu Türkistan'a değinilmemiştir. Bu belkide, 1944 yılında kurulan bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin varlığından dolayıdır. Çünkü, bu yıllarda

⁸⁰Denise Helly, "The Identity and Nationality Problem in Chinese Central Asia", *CAS*, 1984, V. 3, No: 3, s. 100

⁸¹Hans Braker, "Çin-Sovyet İlişkilerinde Milliyet Hareketleri", *Stratejik Açıdan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, (Editör: S. Enders Wimbush), Ankara: Yeni Forum Yay., 1988, s. 206

⁸²Çin Cumhuriyeti dönemindeki Çin Millet Meclisi

⁸³1947 Çin Cumhuriyeti Anayasası, Madde 5

⁸⁴Çin Cumhuriyeti'nin Anayasası, Ankara, 1948, s. 29

Çin hükümetinin Doğu Türkistan'daki etkisi oldukça azalmıştı.⁸⁵ Ancak bununla birlikte, Doğu Türkistan'ın sürgündeki lideri merhum İsa Yusuf Alptekin'in anılarında yazdığına göre, Komintang'ın Şubat 1941 Parti Kurultayına Mesut Sabri Baykuzı ile katılan Alptekin, burada sundukları muhtıradaki "Doğu Türkistan'a muhtariyet verilsin" isteklerinin kabul edildiğini, fakat Çinlilerin karşı çıkmasıyla alınan kararın uygulanmadığını bildirmektedir.⁸⁶

Komünist Çin rejiminin ilk anayasası olan 1954 Anayasasında, azınlıkların siyasi hakları sadece üç maddede belirtilmiştir. "Milliyetlerin eşitliği, ayrımcılığın ve baskının yasaklanması ve kendi dil ve adetlerini kullanma" Madde 3'te, "Milli Halk Meclisinin onayıyla yerel düzenleme yetkisi, otonom maliye yetkisi, yerel kamu güvenlik gücü kullanımı, idarede kendi dilini kullanma ve devlet yardımı garantisi" Madde 70'te ve son olarak "kendi dilini mahkemede kullanma" Madde 77'de belirtilmiştir. "Milli Halk Meclisi'nde uygun temsil ve kendi milliyetinden yerel idari liderler seçebilme hakkı" "zımnî" olarak ifade edilmiştir.⁸⁷ 20 Eylül 1954 Anayasası'nın 3. maddesinde "bölgesel otonomi, milli azınlıkların yoğun gruplar halinde yaşadıkları bütün bölgelerde uygulanır" denilerek kurulan otonom bölgeler doğrudan merkezi hükümete bağlıdır. Nitekim eyaletlerin idari bölümlenmesi, otonom bölgeler ve özel belediyeler kurulması Milli Halk Meclisi'nin yetkisinde olup, otonom kuruluşların, bölge ve otonom bölgelerin ve belediyelerin idari bölümü ise Devlet İşleri Şûra'sının onayına tabidir.⁸⁸

1975 Anayasası azınlık hakları açısından en zayıf olanıdır. "Milliyetlerin eşitliği ve kendi yazı ve konuşma dillerini kullanma" Madde 4'te, "Milli Halk Meclisi'nin onayıyla yerel düzenleme yetkisi" İkinci

⁸⁵Hans Braker, "Çin - Sovyet İlişkilerinde Milliyet Hareketleri", *Stratejik Açısından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, (Editör: S. Enders Wimbush), Ankara-Yeni Forum Yay., 1988, s. 204

⁸⁶İsa Yusuf Alptekin'in *Mücadele Hatıraları: ESİR DOĞU TÜRKİSTAN İÇİN*, (Derleyen: M. Ali Taşçı), İst., 1985, s. 394-395

⁸⁷International League for Human Rights, *National Minorities in the RPC*, August 1990; Türkçesi-Ahmet Türköz, "Milletlerarası Hükümet-Dışı Kuruluşlar ve Doğu Türkistan", *TDAD*, No. 86, Ekim 1993, s. 39-59

⁸⁸Philippe Ardant (Çev. Visalettin Pekiner), "Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yönetim", *AİD*, C.2, S. 4, Aralık 1969, s. 138-139. Bu makalede Çin yönetimi ve sistemi 1954 Anayasasına göre yorumlanmaktadır.

Bölüm'ün IV. Kısımında "Milli Özerk Bölgelerin Kendi Kendini Yönetim Organları" başlığı altında Madde 24'te (tek madde) müphem olarak belirtilmiştir. Aynı maddede "devlet yardımı garantisi" tam olarak belirtilmiştir.⁸⁹

1978 Anayasası'nda ise, "milliyetlerin eşitliği, ayrımcılığın ve baskının yasaklanması ve kendi dil ve adetlerini kullanma hakkı" Madde 4'te, "Milli Halk Meclisi'nin onayıyla yerel düzenleme yetkisi ve idarede kendi dilini kullanma hakkı" Madde 39'da ve son olarak "devlet yardımı garantisi" Madde 40'ta belirtilmiştir.⁹⁰

Bugün için yürürlükte olan 1982 Anayasasını Ek- III'te metin olarak verdiğimiz için, sadece azınlıklarla ilgili maddeleri belirtmekle yetineceğiz. Madde 4'te "milliyetlerin eşitliği, ayrımcılığın ve baskının yasaklanması ve kendi dil ve adetlerini kullanma", Madde 59'da "Milli Halk Kongresi'nde uygun temsil hakkı", Madde 65'te "Milli Halk Kongresi Daimi Komitesi'nde uygun temsil hakkı", Madde 114'de "kendi milliyetinden yerel idari liderler", Madde 116'da "Milli Halk Kongresi'nin onayıyla yerel düzenleme yetkisi", Madde 117'de "otonom maliye yetkisi", Madde 118'de "bağımsız ekonomik kalkınma idaresi", Madde 119'da "bağımsız kültür idaresi", Madde 120'de "yerel kamu güvenlik gücü kullanımı", Madde 121'de "idarede kendi dilini kullanma", Madde 122'de "devlet yardımı garantisi" ve Madde 134'de "kendi dilini mahkemede kullanma" garantileri verilmiştir.⁹¹

D- Bölgesel Otonomi ve 1984 Milli Bölgesel Otonomi Kanunu

Tarihe baktığımızda, Çin tarafından Doğu Türkistan'a verilen otonomi (özerklik) ekseriye, Çin'in Doğu Türkistan'daki kontrolünün azaldığı dönemlerde görülmektedir. Bu ya Rus tehditinin arttığı durumlarda veya Çin'in kendi iç durumu karışık olduğu zamanlarda belirgindir. Nitekim,

⁸⁹Server Tanilli, *a.g.e.*, 1975 ÇHC Anayasası

⁹⁰Yaşar Gürbüz, *a.g.e.*, 1978 ÇHC Anayasası

⁹¹Çin anayasalarındaki azınlıklarla ilgili hakların çoğu, 1944 yılında Çin Cumhuriyeti'nin hazırladığı anayasa taslağı için İsa Yusuf Alptekin ve arkadaşlarının getirilmesini istedikleri değişiklikleri kapsamaktadır. Bunlar arasında "Doğu Türkistan'a muhtariyet verilsin" ve "Sinkiang ismi yerine Doğu Türkistan adı kullanılsın" gibi istekler de vardı. 1982 Anayasası ve 1984 Milli Bölgesel Otonomi Kanunu'nu karşılaştırınız. *İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları*, s. 431-432

böyle zamanlarda Çin, Doğu Türkistanlılara yönetim özerkliği tanımakta, onların etnik, kültürel ve dini kimliklerine saygı göstermektedir.⁹²

Yukarıdaki kısımlarda bölgesel otonomiye geçiş sürecini anlatmıştık. Şimdi sırasıyla 1984 Milli Bölgesel Otonomi Kanunu'nu ele alarak, diğer ülkelerdeki uygulamalardan da kısaca bahsedip, Doğu Türkistan'ın gerçekten otonomiye sahip olup olmadığını irdelemeye çalışacağız.

1- 1984 Milli Bölgesel Otonomi Kanunu

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Milli Bölgesel Otonomi Kanunu ÇHC 6. Dönem Milli Halk Meclisi'nin 2. Toplantısında, 31 Mayıs 1984 tarihinde kabul ve ilan edildi. Dönemin Cumhurbaşkanı Li Şiyen-yen'in 13 No'lu Buyruğuyla, 1 Ekim 1984 tarihinden itibaren yürürlüğe konmuştur.⁹³

Bölgesel otonomi 1952 yılında Merkezi Halk Hükümeti tarafından ilan edilen plan çerçevesinde uygulana gelen bir sistemdir.⁹⁴ Bölgesel otonominin kurulmasıyla, çok milletli üniter bir yapıya sahip olan ÇHC'nde hem azınlık milletlerin kendi işlerini kendilerinin halletmesi hukuku taahhütlendirildi, hem de milletlerin dostluğunu, devletin birlik ve bağımsızlığını, dış güçlerin saldırı ve kışkırtmalarına karşı durması taahhütlendirildi. Bu nedenle, bölgesel otonomi siyaseti ÇHC'nin önemli bir sistemi olarak, "Çin Halk Siyasi Danışma Konseyi'nin Genel Programı"nda ve "ÇHC'nin Anayasası"nda yer almıştır.⁹⁵

Milli Bölgesel Otonomi Kanunu'nun hazırlanışındaki temel düşünce ülkenin birlik ve beraberliğini sağlama kaygısıdır. Bu birliği sağlamanın yolu da, Otonomi Kanunu'nu uygularken 4 ana ilkeye içtenlikle bağlı olmaktır. Bu 4 ana ilke, sosyalizm, halkın demokratik diktatöryası, ÇKP'nin liderliği ve Marksizm-Leninizm-Mao Zedung ideolojisidir.⁹⁶

⁹²Hans Braker, *a.g.m.*, s. 178-179

⁹³*Cun-Hua Halk Cumhuriyetinin Milli Territoryalık Eptonomiye Kanunu*, Pekin, 1984, s. 1

⁹⁴Bkz. Dipnot 62

⁹⁵Apeiy Avang-cin-mey, "Cun-Hua Halk Cumhuriyetinin Milli Territoryalık Eptonomiye Kanunu (Layihe) Togrısında İzahat", *Cun-Hua Halk Cumhuriyetinin Milli Territoryalık Eptonomiye Kanunu*, s. 31

⁹⁶*a.k.*, s. 33

Doğu Türkistan'da çıkan bir gazetede yayınlanan "Milli Bölgesel Otonomi Kanunu'nu İçtenlikle Uygulayalım" adlı başmakalede 1984 Milli Bölgesel Otonomi Kanunu ile ilgili şunlar söylenmektedir: "Devletimiz çok milletli, üniter sosyalist bir devlettir. Milli bölgesel otonomi, üniter devlet içinde uygulanan otonomidir. Milli otonom bölgelerin çeşitli sosyalist kurumları devletin önderliği ve planlarına göre görevini yürütür. Devletlerin sosyal, tarihi ve doğal şartlarında birçok zıtlıklar olduğu için, sosyalist yapılanmada ortaya çıkmış problemlerde bu tür ortak özellikler görülebilir. Hem de birçok özellikler olabilir. Onun için Milli Bölgesel Otonomi Kanunu'nda; Otonomi organları kanun ve siyasetlerini kendi bölgesinin özel durumuna göre sürekli yürütmede tam yetkilidir. O bölgelerdeki milletlerin siyasi, iktisadi ve kültürel alanlardaki özelliklerine göre, otonomi sistemi ve başka programları düzenleyip uygulamaya yetkilidir. Yüksek dereceli devlet organlarının karar, tüzük, talimat ve yönergeleri milli otonom bölgelerin fiili durumuna uygun gelmediği takdirde, otonomi organları yüksek dereceli devlet organlarının onayını aldıktan sonra, bu konudaki kanunları icra etmede veya etmemede, şimdilik kaydıyla icradan sarfi nazar edebilir. Anayasa ve kanunlara aykırı olmamak kaydıyla, özel siyaset ve pratik tedbirleri kullanarak milli otonom bölgelerin ekonomik ve kültürel yapılanmasının gelişmesini süratlendirir, diye tespit edilmiştir...

"Milli Bölgesel Otonomi Kanunu'nda yine otonomi organları merkezi devlet planının önderliğinde, kendi bölgesinin özellik ve ihtiyaçlarına göre ekonomik yapılanma ve siyasetlerini belirler; Kanundaki belirlemelere ve bölgenin iktisadi gelişmesinin özelliklerine göre, sosyalizme bağlı olmak şartıyla, üretim ilişkilerini uygun şekilde dengeler ve ekonomik yönetim düzenini ıslah eder, diye tespit edilmiştir. Bu tespitler her millet halkının faaliyet ve teşebbüs duygusunu harekete geçirmede, milli otonom bölgeleri geliştirerek çağdaş yapılanmasında, devletimizi güçlü bir sosyalist devlet olarak kurmada çok faydalıdır...

"Milli otonom bölgelerin ekonomik ve kültürel alanlardaki gelişmesini hızlandırmada, bir taraftan milli otonom bölgelerin otonomi organlarının otonomi hakkını ustalıkla yürüterek, her millet halkının kendi gücüne dayanıp icraat, zorluklara karşı mücadele etme ruhunu harekete geçirerek, o bölgenin sosyalist yapılanma işlerini yükseltmede gayret

göstermesi uygun olur. Yine öte taraftan, yüksek dereceli devlet organlarının önderliğine ve yardımına dayanmak uygun olur. Milli otonom bölgelerin otonomi organları devletin bir nevi yerel hakimiyet organlarıdır. Onun çeşitli hizmetleri, özellikle iktisadi ve kültürel yapılanma işleri yüksek dereceli devlet organlarının direkt önderliği ve birbirine bağlı planları altında yürütülür. Onun için Milli Bölgesel Otonomi Kanunu'nda; "Yüksek dereceli devlet organları milli otonom bölgelerin otonomi organlarının otonomi hakkını uygulamasını taahhüt eder, ayrıca milli otonom bölgelerin özelliklerine ve ihtiyaçlarına göre, onların sosyalist yapılanma işlerinin gelişmesini hızlandırmaya yardım eder" diye açık olarak belirtilmiştir...

"Milli bölgesel otonomi ilan edildiği 30 yıldan bu yana olumlu ve olumsuz yöndeki tecrübelerle göre, Milli Bölgesel Otonomi Kanunu'nda yüksek dereceli devlet organlarının önderliği ve yardımına dair bir dizi açık belirlemeler ortaya konmuştur. Yüksek dereceli devlet organlarının milli otonom bölgelere dair karar, tüzük, talimat ve yönergeleri elden geldiğince otonom bölgelerin fiili durumuna uygun olması gerekir. Yüksek dereceli devlet organları maliye, maddi eşya ve teknik gibi konularda, milli otonom bölgelerin iktisadi ve kültürel yapılanma işlerini geliştirmeye hızla yardım etmesi gerekir. Milli otonom bölgelerde zenginlik kaynaklarını açmada ve kurmada, milli otonom bölgelerin ihtiyacına ve menfaatine önem vermesi, o bölgedeki azınlık milletlerin üretim ve refah seviyesine önem vermesi gerekir. İster milli otonom bölgeler, ister yüksek dereceli devlet organları, o bölgede yaşayan milletlerden her derecedeki memurları, teknik personeli çokça yetiştirmesi gerekir. Bu belirlemeler otonomi organlarının otonomi hakkını kullanmasını taahhüt altına almada, azınlık millet bölgelerinin iktisadi ve sosyal yöndeki geri kalmışlığının değiştirilmesinin hızlandırılmasında, milletlerin ortak gelişmesini perden-vey gerçekleştirilmesinde çok mühimdir."⁹⁷

1984 Otonomi Kanunu ile ilgili resmi değerlendirmeleri bu şekilde verdikten sonra, bu kanundaki ilke ve maddelerin, azınlık haklarına ilişkin Birleşmiş Milletler'deki en son ürün olan, İnsan Hakları Komisyonu tarafından 18 Aralık 1992 tarihinde, 47/135 sayılı kararla kabul edilen

⁹⁷"Milli Territorial Eptonomiye Kanununu Esteyadıl İcra Kılavı". "*Halk*" *Gazetesi*. 4 Haziran 1984'den zikreden *a.k.*, s. 56-62

göstermesi uygun olur. Yine öte taraftan, yüksek dereceli devlet organlarının önderliğine ve yardımına dayanmak uygun olur. Milli otonom bölgelerin otonomi organları devletin bir nevi yerel hakimiyet organlarıdır. Onun çeşitli hizmetleri, özellikle iktisadi ve kültürel yapılanma işleri yüksek dereceli devlet organlarının direkt önderliği ve birbirine bağlı planları altında yürütülür. Onun için Milli Bölgesel Otonomi Kanunu'nda; "Yüksek dereceli devlet organları milli otonom bölgelerin otonomi organlarının otonomi hakkını uygulamasını taahhüt eder, ayrıca milli otonom bölgelerin özelliklerine ve ihtiyaçlarına göre, onların sosyalist yapılanma işlerinin gelişmesini hızlandırmaya yardım eder" diye açık olarak belirtilmiştir...

"Milli bölgesel otonomi ilan edildiği 30 yıldan bu yana olumlu ve olumsuz yöndeki tecrübeler göre, Milli Bölgesel Otonomi Kanunu'nda yüksek dereceli devlet organlarının önderliği ve yardımına dair bir dizi açık belirlemeler ortaya konmuştur. Yüksek dereceli devlet organlarının milli otonom bölgelere dair karar, tüzük, talimat ve yönergeleri elden geldiğince otonom bölgelerin fiili durumuna uygun olması gerekir. Yüksek dereceli devlet organları maliye, maddi eşya ve teknik gibi konularda, milli otonom bölgelerin iktisadi ve kültürel yapılanma işlerini geliştirmeye hızla yardım etmesi gerekir. Milli otonom bölgelerde zenginlik kaynaklarını açmada ve kurmada, milli otonom bölgelerin ihtiyacına ve menfaatine önem vermesi, o bölgedeki azınlık milletlerin üretim ve refah seviyesine önem vermesi gerekir. İster milli otonom bölgeler, ister yüksek dereceli devlet organları, o bölgede yaşayan milletlerden her derecedeki memurları, teknik personeli çokça yetiştirmesi gerekir. Bu belirlemeler otonomi organlarının otonomi hakkını kullanmasını taahhüt altına almada, azınlık millet bölgelerinin iktisadi ve sosyal yöndeki geri kalmışlığının değiştirilmesinin hızlandırılmasında, milletlerin ortak gelişmesini perder-pey gerçekleştirilmesinde çok mühimdir."⁹⁷

1984 Otonomi Kanunu ile ilgili resmi değerlendirmeleri bu şekilde verdikten sonra, bu kanundaki ilke ve maddelerin, azınlık haklarına ilişkin Birleşmiş Milletler'deki en son ürün olan, İnsan Hakları Komisyonu tarafından 18 Aralık 1992 tarihinde, 47/135 sayılı kararla kabul edilen

⁹⁷"Milli Territorial Eptonomiye Kanununu Esteyadıl İcra Kılavı", "*Halk*" *Gazetesi*, 4 Haziran 1984'den zikreden a.k., s. 56-62

"Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildiri"deki ilke ve maddelerle aynı hakları verdiğini belirtelim. Nitekim, Bildiri'nin 1. Madde'sinde "1. Devletlerin ülkelerindeki azınlıkların varlığını ve ulusal ya da etnik, kültürel, dinsel ve dilsel kimliğini tanıır ve iletir..., 2. Bunu gerçekleştirmek için gerekli yasal düzenlemeyi yapar.."98 demektir. Bu maddeye göre ÇHC, zaten mevcut 1984 Otonomi Kanunu ile Bildiri'nin ilk maddesini yerine getirmiş olmaktadır.

2- Çin Halk Cumhuriyeti'nde Bölgesel Otonominin99 Özellikleri

Çok milletli üniter bir yapıya sahip olan ÇHC'nde uygulanan bölgesel otonominin diğer ülkelerdeki uygulamalarıyla karşılaştırmadan önce, üniter devletin kısa bir tanımını yapmak gerekir. Kavramın geniş tartışmalarına girmeden, üniter devletin dar anlamdaki tanımını verelim: "Üniter devlet, devletin varlık koşulları bakımından tek ülke, tek millet ve bunlara bağlı olarak tek bir siyasal ve hukuki örgütlenmenin bulunduğu devlet biçimidir."100 Çin yönetimlerinin, Çan-Kay-Şek'le başlayan Çin'de yaşayan azınlık milletlerin Çin ırkından geldiği101 görüşünü benimsemeleri, onların üniter devlet sistemine verdikleri önemi gösterdiği gibi, azınlıkların kültürel haklarına baskı yaptığını da gösterir gibidir.

Üniter devlet anlayışının anayasadaki görüntüleri şu şekildedir: Giriş bölümünde "ÇHC, tüm milliyetlerden oluşan halk tarafından ortaklaşa kurulan çok-milletli üniter bir devlettir" ibaresi yer almaktadır. Üniter devlet tanımlamasındaki tek millet ilkesinin 1982 Anayasasında yer almadığını görmekteyiz. Bununla birlikte, anayasanın 1. maddesinde "Sosyalist sistem ÇHC'nin temel sistemidir" ve 5. maddesinde "Devlet sosyalist hukuk sisteminin tektipliğini ve onurunu üstte tutar" denilerek, üniter devletin

98Bildiri ile 1984 Milli Bölgesel Otonomi Kanunu'nu karşılaştırınız. Gökçen Alpkaya, "Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Azınlıklara İlişkin Bazı Gelişmeler", s.172-176,

99Devletin merkezi yönetim dışındaki örgütlenmesi alanında tanımlar çeşitli ülkelerde değişik olarak kullanılmaktadır. Mesela; İtalya'da Yerel(territorial-bölgesel) özerklik(otonomi) ve idari yerinden yönetim, İspanya'da özerklik(otonomi), Fransa'da serbest idare, Yunanistan'da idari özerklik(otonomi), Portekiz'de siyasal ve idari özerklik(otonomi) ve yerinden yönetim, Türkiye'de yerinden yönetim ve Birleşik Krallık'ta özerk(otonom) yerel yönetim/self goverment local. Bu tanımların daha geniş açıklaması için bkz. Atilla Nalbant, *Üniter Devlet-Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, İst., 1997, s. 30 vd.

100Atilla Nalbant, *a.g.e.*, s. 64

101Bkz. Dipnot 72

"Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildiri"deki ilke ve maddelerle aynı hakları verdiğini belirtelim. Nitekim, Bildiri'nin 1. Madde'sinde "1. Devletlerin ülkelerindeki azınlıkların varlığını ve ulusal ya da etnik, kültürel, dinsel ve dilsel kimliğini tanıır ve iletir.., 2. Bunu gerçekleştirmek için gerekli yasal düzenlemeyi yapar.."98 demektedir. Bu maddeye göre ÇHC, zaten mevcut 1984 Otonomi Kanunu ile Bildiri'nin ilk maddesini yerine getirmiş olmaktadır.

2- Çin Halk Cumhuriyeti'nde Bölgesel Otonominin99 Özellikleri

Çok milletli üniter bir yapıya sahip olan ÇHC'nde uygulanan bölgesel otonominin diğer ülkelerdeki uygulamalarıyla karşılaştırmadan önce, üniter devletin kısa bir tanımını yapmak gerekir. Kavramın geniş tartışmalarına girmeden, üniter devletin dar anlamdaki tanımını verelim: "Üniter devlet, devletin varlık koşulları bakımından tek ülke, tek millet ve bunlara bağlı olarak tek bir siyasal ve hukuki örgütlenmenin bulunduğu devlet biçimidir."100 Çin yönetimlerinin, Çan-Kay-Şek'le başlayan Çin'de yaşayan azınlık milletlerin Çin ırkından geldiği101 görüşünü benimsemeleri, onların üniter devlet sistemine verdikleri önemi gösterdiği gibi, azınlıkların kültürel haklarına baskı yaptığını da gösterir gibidir.

Üniter devlet anlayışının anayasadaki görüntüleri şu şekildedir: Giriş bölümünde "ÇHC, tüm milliyetlerden oluşan halk tarafından ortaklaşa kurulan çok-milletli üniter bir devlettir" ibaresi yer almaktadır. Üniter devlet tanımlamasındaki tek millet ilkesinin 1982 Anayasasında yer almadığını görmekteyiz. Bununla birlikte, anayasanın 1. maddesinde "Sosyalist sistem ÇHC'nin temel sistemidir" ve 5. maddesinde "Devlet sosyalist hukuk sisteminin tektipliğini ve onurunu üstte tutar" denilerek, üniter devletin

98Bildiri ile 1984 Milli Bölgesel Otonomi Kanunu'nu karşılaştırınız. Gökçen Alpkaya, "Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Azınlıklara İlişkin Bazı Gelişmeler", s.172-176,

99Devletin merkezi yönetim dışındaki örgütlenmesi alanında tanımlar çeşitli ülkelerde değişik olarak kullanılmaktadır. Mesela; İtalya'da Yerel(territorial-bölgesel) özerklik(otonomi) ve idari yerinden yönetim, İspanya'da özerklik(otonomi), Fransa'da serbest idare, Yunanistan'da idari özerklik(otonomi), Portekiz'de siyasal ve idari özerklik(otonomi) ve yerinden yönetim, Türkiye'de yerinden yönetim ve Birleşik Krallık'ta özerk(otonom) yerel yönetim/self government local. Bu tanımların daha geniş açıklaması için bkz. Atilla Nalbant, *Üniter Devlet-Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, İst., 1997, s. 30 vd.

100Atilla Nalbant, *a.g.e.*, s. 64

101Bkz. Dipnot 72

gereği olan tek bir siyasal ve hukuki örgütlenme ilkesine işaret etmektedir. Yine, üniter devletin tek ülke ilkesi de, anayasanın 4. maddesinin 3. paragrafında "tüm milli otonom bölgeler ÇHC'nin ayrılmaz parçalarıdır" şeklinde belirtilmiştir.

4. madde de ayrıca, "ÇHC'ndeki tüm milliyetler eşittir. Devlet, azınlık milliyetlerin hukuki haklarını ve çıkarlarını korur ve Çin'in tüm milliyetleri arasında eşitlik, birlik ve karşılıklı yardım ilişkisini destekler ve geliştirir. Herhangi bir milliyete karşı ayrımcılık ve baskı yasaktır; milliyetlerin birliğini tehlikeye atan veya ayrılımlarını tahrik eden herhangi bir hareket yasaktır. Devlet azınlıkların yerleşik olduğu bölgelere yardım eder, onların ekonomik ve kültürel kalkınmalarını hızlandırır. Bölgesel otonomi, azınlık milliyetlerinin toplu olarak yaşadığı alanlarda uygulanır; bu bölgelerde otonomi organları otonomi hakkının uygulanması için kurulmuştur. Tüm milliyetlerin halkı kendi konuşma ve yazı dillerini kullanmak ve geliştirmek ve kendi adet ve geleneklerini korumak ve ıslah etmek hürriyetine sahiptir"¹⁰² denmektedir. Bu madde azınlıklarla ilgili şu temel verileri ortaya koymaktadır: Öncelikle milliyetlerin ayrılma hakkını yani self-determinasyon ilkesini dışlamaktadır. İkinci olarak, azınlık milletlerin otonomi hakkına sahip olduğunu bildirmektedir. Son olarak da, kültürel çoğulculuğun anayasa güvencesine alındığı görülmektedir.

ÇHC'ndeki otonom bölgelerin haklarının 1984 Milli Bölgesel Otonomi Kanunu ile belirlendiğini söylemiştik. Otonomi ile ilgili bu temel kanun Anayasaya göre düzenlenmiştir ve 1984 Kanunu'nun 1. maddesinde bu belirtilmiştir. Otonomi organlarının otonomi hakları içinde, otonomi kanun ve özel tüzükleri düzenleme hakkı da (yasama hakkı) vardır. Ancak yasama hakkı, Milli Halk Meclisi'nin Daimi Komitesi'nin onayından geçtikten sonra geçerlilik kazanır.¹⁰³

Azınlık milletlere verilen diğer otonomi haklarının neler olduğuna dair verileri EK-II'de sunduğumuz "ÇHC Milli Bölgesel Otonomi Kanunu"nda bulabilirsiniz. Verilen bu hakların hukuki çerçevesini en doğru ve geniş olarak hukukçuların yorumlayacağından kuşkumuz yoktur.

¹⁰²Bkz. EK-III, 1982 ÇHC Anayasası

¹⁰³Bkz. EK-II, 1984 Milli Bölgesel Otonomi Kanunu, Madde 19

3) Diğer Ülkelerde Uygulanan Bölgesel Otonomi¹⁰⁴ Örnekleri

Aşağıda örneklerini vereceğimiz kimi üniter devletlerde, etnik, dilsel, dinsel veya tarihsel özellikleri nedeniyle farklılaşan bölgelerin, değişik ölçülerde otonomiden yararlandıkları görülecektir. Bu tür bölgelerin otonom statüleri İtalya, İspanya ve Portekiz'de anayasal güvenceye kavuşturulmuştur, aynı ÇHC'ndeki azınlık bölgelerinde olduğu gibi. Birleşik Krallık'ta ise, Kuzey İrlanda, İskoçya ve Galler'in otonomileri anayasa ile değil; yasalar ve güçlü siyasal gelenekler ile korunmaktadır.¹⁰⁵ Şimdi bu ülkelerdeki azınlıkların otonomi haklarına bir bakalım.

a) İtalya Örneği

İtalya'da otonom bölge yönetimlerine tanınan haklar anayasal güvence altındadır. 27 Aralık 1947 tarihli İtalyan Cumhuriyeti Anayasası'nda otonom bölgelerin adları, mali otonomileri, yasama ve yürütme organları belirtilmiştir.¹⁰⁶ Anayasanın 117. maddesine göre, otonom bölge yönetimleri, devlet kanunları ile tespit edilen temel ilkeler çerçevesinde, milli yararlar diğer bölgelerin yararlarını ihlal etmemek şartı ile, yasama mahiyetinde kurallar koyabilirler.

¹⁰⁴Bölgesel otonomi kavramı ile ilgili birçok genel hukuki isimlendirmeler mevcuttur. Bunlardan biri ; "siyasal bölge"dir. "Siyasal bölgeler için otonom-özerk bölge tanımı da kullanılabilir. Özerklik ya da muhtariyet olarak Türkçeleşen *otonomi* kavramı kendi statüsünü belirleme anlamına gelmekle birlikte; burada önemli nokta siyasal bölgelerin bağımsız bir hükümet ya da devlet olmadıkları; ancak kendi hukuki varlıklarının temeli olan hukuki belgelerin hazırlanmasına katılabilmeleri ve bu statülerle en geniş anlamda kendi kendini yönetme yetkisini kazanmalarıdır." Atilla Nalbant, *a.g.e.*, s. 232; diğeri "bölge devleti"tir. Oktay Uygun, *Federal Devlet*, İst., 1996, s. 166; ve bir diğeri de "yerinden yönetim"dir. Ruşen Keleş, *Fransa'da ve İspanya'da Yerinden Yönetim*, Ankara, 1994. Biz incelememizde "otonomi" veya "bölgesel otonomi" kavramını seçtik. Bunun sebebi hem aktardığımız Uygurca metinde bu şekilde geçmesi, hem de yerel yönetim kavramının otonom bölgenin yanısıra belediye ve il gibi diğer yönetim birimleri için kullanılması ve ayrıca özerklik kelimesinin Türkçede "özerk üniversite" gibi çok geniş anlamları kapsamından dolayıdır. Bununla birlikte otonomi kavramı Arapça "muhtariyet", bugünkü Türkçede "özerklik" olarak kullanılmaktadır. Kavramın geniş tanımı şu şekildedir: "Bir merkez organ tarafından yönetilen geniş bir örgütlenme içinde bir topluluğun veya bir yersel birimin kendini serbestçe idare etmesi ve/veya kendi yasalarıyla hükümet etmesi durumudur." *Larousse*, "Autonomie" maddesi, s. 139'dan zikreden Atilla Nalbant, *a.k.*, s. 43

¹⁰⁵Oktay Uygun, *a.g.e.*, s. 166

¹⁰⁶Bkz. Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, "İtalyan Cumhuriyeti Anayasası", (Bölüm V, 114-133. maddeler), s. 503-508

Bundan başka, Anayasanın 6. maddesinde "Cumhuriyet, dil açısından mevcut azınlıkları uygun tedbirlerle korur" ifadesinin yer alması kültürel çoğulculuğun anayasa güvencesine alındığının bir göstergesidir. Kültürel kimliğin belirlenmesinde önemli bir faktör olan dilsel farklılığın korunması, kabul edilen kanun ve statülerde de belirtilmiştir.¹⁰⁷ Nitekim, İtalya'da hem tarihsel, hem de kültürel olarak belirli bir ağırlığa sahip olan Sicilya, Sardenya, Trentino-Haut Adige, Frioul-Venetie Julienne ve Vallee d'Aoste gibi özel bölgelerin kurulması uygulamada anayasanın kabulünden önce gerçekleşmiş ve bu bölgelerin kurucu belgesi statülerdir. Statüleri ise özeldir ve İtalyan Anayasası'nın 138. maddesinde öngörülen anayasal yasalarla kabul edilir.¹⁰⁸

Esasında 1947 Anayasasının ortaya çıkmasındaki temel faktörler Sicilya'daki ayrılıkçı hareketi önleme uğraşı, özerklikçi hareket ve demokratik katılım perspektifidir. Böylelikle anayasada cumhuriyetin tekliği ve bölünmezliği ilkesinin yansıması, hem en geniş idari yerinden yönetim ilkesi, hem de yerel özerkliklere uygun kurumlaşma ilkesi yer almıştır. Demek oluyor ki, İtalyan bölgeselleşmesinin kaynağında kültürel veya etnik farklılıkları idari yapıya yansıtmak amacından çok yerinden yönetimi ve yerel özerklikleri güçlendirme isteği yatmaktadır.¹⁰⁹

b) İspanya Örneği

İspanya'da da otonom bölgeler anayasa güvencesi altına alınmıştır. Şimdi otonomi ile ilgili anayasal verilere bir bakalım. Öncelikle, 1978'de halkoylamasıyla kabul edilen İspanya Anayasası'nın 2. maddesinde şöyle demektedir: "Anayasa, İspanyol milletinin parçalanmaz birliği, bütün İspanyolların bölünmez ve ortak yurdu ilkesine dayanır ve onun parçası olan milliyetlerin ve bölgelerin otonomisini ve kendi aralarında dayanışmasını tanır ve güvenceler". Bu madde üç ögeyi barındırmaktadır: İlk olarak milletin tekliği ile bölünmez ve ortak yurt ilkesi. Bu ilke İspanyol

¹⁰⁷Atilla Nalbant, *a.g.e.*, s. 260

¹⁰⁸Atilla Nalbant, "Bölgesel Devlet Yeni Bir Devlet Biçimi mi?(II) Uygulama: İtalya ve İspanya Örnekleri", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 29, S. 3, Eylül 1996, s. 22

¹⁰⁹İtalya'daki bölgesel otonomi'nin anayasal daha geniş açıklaması için bkz. Atilla Nalbant, *Üniter Devlet*, s. 258-269

halklarının self-determinasyon hakkını dışlamakta ve İspanyol devletinde egemenliğin kaynağı olarak İspanyol milletini göstermektedir. İkinci öge milliyetlerin (halklar) ve bölgelerin otonomi hakkına sahip olmalarıdır. Burada söz konusu olan milliyet, ayrılıkçı akımların "millet"i ile merkezîyetçi akımların "millî birlik"/"tek millet" temaları arasında uzlaşmanın ortaya çıkardığı bir kavramdır. Nitekim kurucu mecliste, milliyet kavramı kendini millet olarak niteleyen topluluklar için; bölge kavramı kendini millet olarak nitelemeyen topluluklar için önerilmiştir. Esas olarak burada geçen milliyetler ifadesi, tarihsel milliyet olarak adlandırılan Katalonya, Bask ve Galice'e ilişkindir. Böylecene tarihsel milliyetlerin statüsü özel bir düzenleme ile güvence altına alınıyordu. Üçüncü öge dayanışmadır. Bu ilke, zengin topluluklarla yoksullar arasında dayanışmanın gerekliliğini belirtmektedir.¹¹⁰

Yine, Anayasanın 137. maddesine göre, "Ülke toprakları, belediyelere, illere ve otonom topluluklara bölünmüştür". Bütün birimler, kendi işlerinin yönetiminde özerklik ilkesinden yararlanırlar. İspanya'da otonomi, farklı yönetim basamakları arasında, görevlerin ve yetkilerin basit bir paylaşımı çerçevesinde algılanmamaktadır. Devlet, üniter bir yapıya sahip olmakla birlikte, yer yönünden çoğulculuk ilkesine uygun olarak örgütlenmiştir.¹¹¹

Belediyeler, iller ve otonom topluluklar (autonomous communities) aynı anayasa kuralına dayanılarak kurulmuşlardır. Her biri, yerinden yönetim ilkesine uygun bir biçimde, yerel toplulukların çıkarlarını gözetmek, kendi işlerini yönetmek erkine sahiptirler. Parlementonun, yerel birimlerin bu yetkilerine karışması söz konusu değildir. Bununla birlikte, bölgelerin, yani otonom toplulukların durumu belediyelerle illerden biraz farklıdır. Bölgelerin otonomileri özel otonomi sözleşmeleri ile düzenlenmiş durumdadır. Bölgeler tam bir siyasal otonomiden yararlanmaktadırlar. Aldıkları kararlar, koydukları kurallar yasa gücündedir. Yasama yetkileri vardır.¹¹² Milli parlamentonun otonomi haklarını kısıtlayan işlemlerine karşı Anayasa Mahkemesi'ne başvurabilirler.¹¹³

¹¹⁰Atilla Nalbant, *a.g.e.*, s. 272

¹¹¹Ruşen Keleş, *Fransa'da ve İspanya'da Yerinden Yönetim*, s. 61

¹¹²Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 62

¹¹³Oktay Uygun, *a.g.e.*, s. 171

Yukarıdaki anayasal güvencelerin yanısıra, İspanya'da bölgesel otonomi 2 Nisan 1985 tarihli kanunla kuvvetlenmiştir. Bu kanunda yer alan temel ilkeler şu şekilde özetlenebilir:

1. Yerel yönetim birimlerinin (belediye, il ve otonom topluluklar) neler olduğu anayasada sayılmış ve anayasal güvence altına alınmıştır. Belediye sınırları içinde, semt ve mahalle gibi daha küçük birimlerin oluşturulmasında yetki sahibi olan birimler belediyeler otonom topluluklardır. Yerel yönetim birliklerinin kurulması konusundaki kural da budur.

2. Kanun, yerel yönetimlere, yerel toplulukları yönetmek, kendilerini ilgilendiren işleri görmek üzere serbestçe örgütlenmek, vergi koymak, kamulaştırma yapmak gibi yetkiler tanımıştır.

3. Kanunda ayrıca, şu genel kurala da yer verilmiş: Devlet ve otonom toplulukların parlamentoları; belediyelerin, illerin, adaların ve öteki yerel kuruluşların kendilerini doğrudan ilgilendiren bütün işlere karışmak haklarını güvence altına almakla yükümlüdürler.¹¹⁴

İspanya'da otonom topluluklara tanınan siyasal otonomi yasama ve yürütme alanından başka, sınırlı olarak idare alanında da otonomi içerir. Otonom toplulukların yukarıdaki siyasal otonomi alanları içinde yargı alanı bulunmamaktadır.¹¹⁵

c) Portekiz Örneği

Portekiz'deki bölgesel otonomi hakkı yalnızca adalar toprakları için geçerlidir. Nitekim 1976 Portekiz Anayasası'nın 6. maddesine baktığımız da bunu görebiliriz: "1. Devlet üniterdir ve örgütlenmesinde yerel yönetimlerin otonomisi ve kamu idarelerinin demokratik yerinden yönetimi ilkelerine

¹¹⁴Ruşen Keleş, *a.g.e.*, s. 63; Yerel yönetimlerin alacakları kararlar ve yapacakları anlaşmalar üst düzeydeki yönetim basamaklarının denetimine bağlı değildir. Bunlar, ancak yargı denetimine konu yapılabilir.

¹¹⁵Siyasal otonomi haklarının anayasadaki verileri için bkz. Atilla Nalbant, *a.g.e.*, s. 279-280

saygı gösterir. 2. Asor ve Madere takım adaları siyasal ve idari statülerle ve kendi hükümet organlarıyla donatılmış otonom bölgelerdir."¹¹⁶

Bölgesel ve yerel kurumların rejimi, 30 Eylül 1982 anayasa düzenlemesiyle değişikliğe uğradı ve bu değişiklikler bölgeler üzerindeki merkezi denetimi azalttı ve bölgelerin yetkilerini arttırdı. Otonom bölgelerin temellerini ortaya koyan yeni değişiklik anayasanın 227. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir: "1. Asor ve Madere takımadalarının kendi siyasal-idari rejimi bu bölgelerin coğrafi, ekonomik, sosyal ve kültürel karakteristiği ve adalar topluluklarının tarihsel otonomi özelemleri üzerine kuruludur. 2. Bölgelerin otonomisi yurttaşların demokratik katılımını, ekonomik ve sosyal gelişmeyi, bölgesel çıkarların, milli birliği ve bütün Portekizliler arasında dayanışma bağlarını güçlendirerek savunulmasını ve ilerletilmesini hedefler. 3. Bölgesel siyasal, idari otonomi devletin egemenliğine zarar veremez. Anayasa çerçevesinde uygulanır."¹¹⁷

Portekiz Anayasası'nın 229. maddesi otonom bölgelerin yetkilerini belirlemiştir. Bunlar arasında otonomi organlarının yasama yetkisi, yürütme yetkisi, otonom bölgeleri ilgilendiren konularda yasa önerisinde bulunma yetkisi, bölgesel ekonomik planı, bölgesel bütçeyi, bölgenin hesaplarını kabul etme yetkisi ve ekonomik ve mali alanda vergi, para gibi konularda söz söyleme yetkisi sayılabilir.¹¹⁸

d) Fransa Örneği

Fransa'daki bölgelerde, yukarıda örnekleri verilen ülkelerdeki bölgelerin sahip olduğu yasama yetkisi bulunmamaktadır. Ayrıca etnik, kültürel, dilsel veya dinsel öğelerle beslenen bir otonomileşme sürecinin ürünü de değildirler. Bölgeler, daha çok uygun bir ölçekte ekonomik gelişmenin eşgüdümünü sağlamak amacıyla kurulmuşlardır.¹¹⁹

¹¹⁶Portekiz Anayasası yukarıda zikredilen diğer anayasalardan farklı olarak üniter devlete işaret etmektedir. Atilla Nalbant, *a.g.e.*, s. 293

¹¹⁷*a.k.*, s. 294

¹¹⁸Otonom bölgelerin yetkileri hakkındaki tafsillatlı anayasal veriler ve yorumları için bkz. Atilla Nalbant, *a.g.e.*, s. 296-298

¹¹⁹Ivo D. Duchacek, *The Territorial Dimension of Politics: Within, Among and Across Nations*, Westview Press: Boulder, 1986. s. 77 vd.'den zikreden Oktay Uygun, *Federal Devlet*, s. 171

4 Ekim 1958 tarihli Fransa Anayasası'nın yerinden yönetimle ilgili en önemli maddeleri 34. ve 72. maddelerdir. 34. maddede, kanunları parlamentonun çıkaracağı, parlamento ve yerel meclis üyelerinin seçim yöntemlerinin kanunla belirleneceği gösterildikten sonra; yerel yönetimlerin özgürce yönetilmelerine, yetkilerine ve kaynaklarına ilişkin temel kuralların kanun konusu olmaları gerektiği vurgulanmıştır. 72. madde ise aynen şöyledir: "Yerel yönetimler; komünler, iller ve denizaşırı yerleşim yerleridir. Bunlardan başka herhangi bir kollektif bölgenin(yerel yönetimin) kurulabilmesi ancak kanun ile olur. Bunlar kanunun belirleyeceği şartlar altında, kendi kendilerini, seçimle oluşturulan meclisler eliyle ve serbestçe yönetirler. İllerde ve denizaşırı yerleşim birimlerinde, milli çıkarları, idari denetimi ve kanunlara uygunluğu sağlamakla görevli bir hükümet yetkilisi bulunur."¹²⁰

Fransa'daki bölgelerin birer yerel yönetim birimi olmaları 2 Mart 1982 tarihli "Belediyelerin, illerin ve bölgelerin hak ve özgürlüklerine ilişkin" kanunun kabul edilmesiyle gerçekleşmiştir. ¹²¹ Bu kanun "bölgeler, bölge meclisleri kararlarıyla yönetilir" kuralını koyduktan sonra; bölge meclisinin, bölgenin ekonomik gelişmesi, sosyal, kültürel ve bilimsel alanlarda geliştirilmesi, arazi düzenlenmesi ve kimliğinin korunması gibi konularda da yetkili olduğunu göstermiştir. Güvenlik işleri, dış ilişkiler ve savunma bölge meclislerinin yetki alanı içine girmiyordu.¹²²

Fransız bölgesi, otonom bir yerel yönetim olarak oluşturulmuş bulunmakta ise de, otonominin bir sınırı bulunduğu kanunda gösterilmiştir. Buna göre, "Bölge ölçüsünde örgütlenme, Cumhuriyet'in birliğine ve ülkenin toprak bütünlüğüne zarar veremez". Öte yandan, bölgelerin, illerin ve komünlerin yetkileri, mali imkanları ve örgütlenmeleri açısından parlamentoya bağlı durumda olmaları, yerel yönetim birimlerinin merkezi iktidar karşısında gerçek anlamda bir otonomiden yoksun olduklarını gösterir. Bununla birlikte, bölge, il ve belediye yönetimleri arasındaki

¹²⁰Ruşen Keleş, "Fransa'da Yerinden Yönetim", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. 3. S. 1, Ocak 1994, s. 3-4

¹²¹Atilla Nalbant, *a.g.e.*, s. 242

¹²²Ruşen Keleş, *Fransa'da ve İspanya'da Yerinden Yönetim*, s. 41

4- Doğu Türkistan'da Bölgesel Otonomi Uygulanıyor mu?

Azınlıkların korunması için uygulanabilecek demokratik yollar arasında bölgesel otonominin bulunduğunu¹²⁷ hatırlatarak, sorumuzu cevaplandırmaya başlayalım.

İlk olarak sayısal bazı verilere göz atmadan önce, şunu önemle belirtelim ki, Çin'de bütün kuruluşlara ve bütün mekanizmaya hayat veren, amaçları belirten ve gerçekleşmesini denetleyen Çin Komünist Partisi'dir. Yönetimin ÇKP'ne tabi oluşu kesindir ve Komünist Parti statüsü de bunu gizlemeden açıkça belirtir.¹²⁸ Nitekim ÇKP Statüsü 34. maddesi "Merkez Komitesi devlet merkezi organlarının çalışmasını.... orada bulunan Parti üyelerinin hakim grupları aracılığıyla yönetir" demektedir. Ayrıca otonom bölgelerdeki Parti komiteleri, bu bölgelerdeki idari organların faaliyetleri üzerinde sistematik raporlar hazırlamak ve bunları Parti merkez komitesine yollamakla yükümlüdürler (madde 40 ve 45).¹²⁹

Günümüzde, özellikle son 15 yılda Çin ekonomisi dikkate değer gelişmeler göstermiştir. Yıllık yaklaşık % 10 büyüme hızıyla Çin, dünyanın en büyük ekonomilerinden biri haline gelmiştir. Uluslararası ticari ve yatırım çekim alanı olmuştur. Ekonomideki bu değişimler birçok Çinlinin ekonomik ve sosyal özgürlük düzeyini yükseltmiştir. Bütün bu ekonomik değişikliklere rağmen, Çin yönetiminin resmi siyasi yapısı hiç değişmedi. Yani yukarıda söylediğimiz durum devam etmektedir. Nitekim, Af Örgütü mevcut durumu şu sözlerle teyit etmektedir: "Devlet idari organlarının ve bürokrasinin bütün koltukları Çin Komünist Partisi üyesi veya liderlerinin elindedir ve bütün önemli kararlar Parti tarafından alınır. Milli Halk

üzerinde çalışmaktadırlar. 1966'dan bu yana kurulu olan Seçilmiş Komite'ler de İskoçya ve Galler memleketlerini ilgilendiren konularda çalışmalar yapmaktadırlar. Yürütme organı olan Kabine'de İskoç Ofisi, Galliler Ofisi ve Kuzey İrlandalılar Ofisi bölümleri bulunmaktadır. Atilla Nalbant, *a.g.e.*, s. 303

¹²⁷E. Yasemin Özdek, "1990'larda İnsan Hakları: Sorunlar ve Yönelimler", s. 34'de 1990 Paris Şartı sonucu 19 Temmuz 1991'de Cenevre'de yapılan Milli Azınlıklar Üzerine Uzmanlar Toplantısı'nda hazırlanan rapordan(Bölüm IV, paragraf 10-11)

¹²⁸Sovyetler Birliği'nde de Komünist Partisi'nin üstünlüğü tartışılmazdır. Nitekim, Sovyetlerdeki İnsan Hakları ihlallerinin sebepleri arasında "Partinin üstünlüğü ilkesi"nin yer aldığına dair bkz. Yılmaz Altuğ, *Biraz Hürriyet*, s. 142-143

¹²⁹Komünist Partisinin Çin yönetimindeki önemi ve rolü için bkz. Philippe Ardant (Çev. Visalettin Pekiner), "Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yönetim", s. 157 vd.

Kongresi ülkenin yasama organıdır, ancak gücü çok zayıftır. Yargı ÇKP'nin etkisi altındadır."¹³⁰

Şimdi Doğu Türkistan'daki idari alanda gözükten sayısal verilere göz atalım. Bölgesel Parti Komitesi'nin Daimi Komitesi ÇKP'nin Doğu Türkistan'daki yönetim organıdır. Üç Uygur, bir Kazak, bir Moğol ve 10 Çinli olmak üzere 15 üyeden oluşur. Bölgesel Kominist Parti Merkez Komitesi'nin 56 üyesi vardır. Bunlardan onüçü Uygur, dördü Kazak, ikisi Kırgız, ikisi Moğol, ikisi Hui (müslüman Çinli) ve kalan 33'ü Çinlidir. Bölgesel Halk Hükümeti'nin üçü Uygur, biri Kazak ve beşi Çinli olmak üzere 9 üyesi vardır. Günümüzde ise, Parti'de, yönetim ve ekonomik organlarda sadece Çinliler bulunmaktadır. Parti'de, yönetim ve ekonomik organlarda yerel halk çoğunluğunun yokolmasıyla Doğu Türkistan'daki otonomi kaybolmuş durumdadır.¹³¹

İstatistiksel sebeplerle, Çinliler Doğu Türkistan'daki yerel milliyetlere bazı önemli mevkiler vermiştir ancak onların yetkileri yoktur. Mesela, bir Uygur başkan, müdür veya yönetici kendi halkı lehinde bir karar alırsa ve bu karar Çinlilerin menfaatlerine uygun değilse, o yönetici "terfi" ile görevinden uzaklaştırılmakta ve Pekin'e gönderilmektedir. Eğer bir yerel milliyetle bir Çinli arasında anlaşmazlık çıktığı taktirde, genellikle yerel milliyete mensup kişiler cezalandırılmaktadır.¹³²

Halen yürürlükte olan 1982 Anayasası'nın 114. maddesinde "otonom bir bölgenin veya mevkinin idari başkanı, otonominin uygulandığı milliyetlerden birinin vatandaşı olmalıdır"¹³³ hükmü ve 1984 Milli Bölgesel Otonomi Kanunu'nun 16. ve 17. maddesinde "otonom bölgelerin başkanları ve halk meclisleri daimi komitelerinin başkan ve yardımcıları bölgesel otonomiyi gerçekleştiren milletin uyruklarından olması gerekir"¹³⁴ hükümleri gereğince, Çin'deki otonom bölge, il ve nahiyelelerin hükümet başkanları, halk meclisleri daimi komitesinin başkanları ve yardımcıları vs.

¹³⁰AI, *No One is Safe*, s. 5

¹³¹Eastern Turkestan Information, "Chinese Policy, Human Rights Abuses and the Consequences", geocities.com/CapitolHill/1730/eti1.html#5, s. 5

¹³²Aynı yerde.

¹³³Bkz. EK. III, 1982 Anayasası.

¹³⁴Bkz. EK. II, 1984 Milli Bölgesel Otonomi Kanunu

gibi önemli mevkiler o bölgelerin, illerin ve nahiyelerin yerli halkından atanmaya başlanmıştır.

Doğu Türkistan'da önemli mevkilere milli unsurların getirilmesine rağmen, dizginlerin hala Çinlilerin elinde olduğu görülmektedir. Bu, Çinlilerin ezelden beri takip edip geldikleri "makam versek de selahiyet vermeyelim" ilkesinin devamıdır. Bu durumu oraya giden yabancı gazeteciler gözlemlemektedirler. Mesela, Almanya'da çıkan *Der Spiegel* dergisinin yazarı Tiziano Terzani şöyle kaydetmektedir: "Gerçi Doğu Türkistan'daki önemli makamların ekserisini Uygurlar işgal ediyorsa da, bir dairenin müdürüyle konuşurken, hakiki patronların Çinliler olduğu birkaç dakika içinde anlaşılmaktadır. Uygur müdür, bir yabancıyla konuşurken, acaba doğru mu yapıyorum diye daima yanında bulunan Çinli yardımcısının gözlerinin içine bakmaktadır."¹³⁵ Bu olguya ABD Dışişleri Bakanlığı 1991 İnsan Hakları raporu da değinmektedir. Raporda, "Çin'deki etnik azınlıkların gerçek siyasi ve karar verici iktidarın birkaç mevki hariç tamamen dışında tutulduğu, bazı azınlıkların azınlık otonom bölgelerindeki tepe mevkilerde bulunan Çinli görevlilere karşı iyi duygular beslemediği, Tibet, Doğu Türkistan ve diğer bölgelerdeki etnik azınlıkların Çin otoritesine karşı gösteriler yaptığı ve uygulamada etnik orijine dayalı ayrımcılığın devam ettiği" bildirilmektedir.¹³⁶

Aslında, otonom bölgelerdeki bu "yetkisiz yönetim hakkını" rakamlarla en iyi ortaya koyan bilgiler, Uluslararası İnsan Hakları Ligi tarafından hazırlanan ve BM "Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Komitesi"nin 9 Ağustos 1990 tarihindeki toplantısında görüşülen "Çin'deki Milli Azınlıklar" başlıklı raporunda bulunmaktadır. Raporda, azınlıkların mevki bölüşümü hakkında tafsilatlı bilgiler verilmektedir. Mesela, Doğu Türkistan'da mevki bölüşümüne bakacak olursak, parti sekreteri Çinli, 6 parti sekreter yardımcısının 3'ü etnik azınlık ve 3'ü Çinli, hükümet başkanı etnik azınlık, 5 hükümet başkan yardımcısının 3'ü Çinli ve 2'si etnik azınlık, halk kongresi başkanı etnik azınlık, 12 halk kongresi başkan yardımcısı 5'i Çinli ve 7'si etnik azınlık, askeri bölge kumandanı Çinli ve siyasi komiserin

¹³⁵Erkin Alptekin, "Yeni Çin Anayasası ve Çin'deki Azınlık Milletler", *TK*, S. 253, Yıl XXII, Mayıs 1984, s. 284

¹³⁶*US Department of State*, "China", s. 828'den Ann Kent, *a.g.e.*, s. 227

Çinli¹³⁷ olduğu görülecektir. Rapor, Doğu Türkistan'daki ve diğer otonom bölgelerdeki yerel hükümet başkanlarının (devlet organları ve Halk Kongresi başkanları) her halükarda yerel milliyetlere ait olduğunu, mevcut parti sekreterlerinden hiçbirinin - bölgelerde gerçek siyasi karar-vericiliği uygulayanlar - yerel milliyetlerden olmadığını belirterek (Çin'deki yönetimin Komünist Parti'ye tabi olduğunu yukarıda anlatmıştık), askeri kumandanlar ve siyasi komiserlerin de keza yerel milliyetlerden olmadığını vurgulamaktadır. Rapora göre, milli azınlıkların otonomiye sahip oldukları iddiaları aslında boştur. Gerçekte, yerel milliyetlerin büyük şikayetlerinden biri, ne kendi bölgelerinin ekonomik kalkınmasına ne de diğer belli başlı meselelere dair kararlarda ya çok az ya da hiç söz sahibi olmamalarıdır. Bu siyasetin merkezden oluşturulduğunu kabul etmektedirler.¹³⁸

Yukarıda yazılanlardan anlaşıldığı üzere, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan ve Tibet gibi azınlık milletlerin yaşadığı bölgelere verdiği bölgesel otonomi sadece "kağıt üzerinde" kalmaktadır. Çünkü, 1984 Milli Bölgesel Otonomi Kanunu incelendiğinde görülecektir ki¹³⁹, azınlıklara tanınan haklar oldukça geniştir ve buna rağmen Tibet'in ruhani lideri Dalai Lama, ülkesi için hala "aklı başında bir otonomi" istemektedir.¹⁴⁰ Bununla birlikte, Doğu Türkistan ve Tibet gibi derin bir tarihe sahip olan ve hele hele bağımsız devlet olmanın tadını almış olan milletlerin otonomiyle yetinmeyecekleri gözden uzak tutulmamalıdır. Nitekim, yukarıda dünyadaki diğer devletlerden örneklerini gösterdiğimiz ülkelerde verilen otonomi haklarının niteliği ve uygulanabilirliği veya uygulandığı gözönüne alındığında, neden buralarda çeşitli şiddet olaylarının hala devam etmekte olduğu sorusu akıllara gelmektedir. Bunun cevabını İspanya'da uygulanan otonomi sistemine karşı çıkan Basklı bir hukuk profesörü şöyle vermektedir: "İspanya'da uygulanan ve dünyada *Bask Modeli* olarak bilinen model, Bask milletini imha etme modelidir. Otonomi, Bask halkını bağımsızlık idealinden vazgeçirmek için ortaya atılmış bir kandırmacadan başka birşey

¹³⁷Diğer azınlık bölgelerindeki mevki bölüşümü için bkz. Ahmet Türköz, "Milletlerarası Hükümet-Dışı Kuruluşlar ve Doğu Türkistan", s. 53

¹³⁸a.k., s. 45

¹³⁹EK-II'de verdiğimiz Kanunun tam metnini Türkiye'deki Hukuk Fakültelerinde görev yapan bilim adamlarının detaylı bir şekilde inceleyip, bizden daha iyi yorumlayacaklarını umuyoruz.

¹⁴⁰Coçkun Aral, "Tibet Belgeseli", *Haberci-ATV*, 29 Nisan 1998 Çarşamba.

değildir."¹⁴¹ Ancak, bu profesörün Bask bölgesinin İspanya'dan ayrılmasını savunan ETA'nın teorisini olduğunu belirtelim.

Sonuç olarak, ister gelişmiş bir ülke olsun, isterse az gelişmiş bir ülke olsun etnik azınlıklara belli ölçülerde haklar tanınmaktadır. Yukarıda anlatıldığı gibi, demokratik rejime sahip olan Avrupa devletlerinde azınlıklara verilen haklar oldukça ileri düzeydedir. Ne var ki, hiçbir devlet veya rejim demokrasi de olsa etnik azınlıklara kesin bir bağımsızlık tanıyamaz. Böyle bir durum var olan hukuk düzeninin doğasına aykırıdır. Azınlıklar da böyle bir hak isteyemezler. Yapacakları bağımsızlık savaşı vermektir. Bağımsızlık hak olarak tanınmaz, savaş verilerek kazanılır.¹⁴² Ancak, Çin gibi dünyaya kapalı bir rejimde, hele hele herhangi bir gösteri veya başkaldırıda hemen dış dünyaya kapıları kapanan ve göstericilerin üzerine ateş açılarak öldürülen Doğu Türkistan gibi bir bölgede, bağımsızlık savaşına girişmek oldukça pahalıya patlayabilir. Böyle bir durumda Çin'in etnik soykırımı gidebileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Nitekim, 1989 Tiananmen Meydanı'ndaki Demokrasi Hareketine katılan gençleri Çin Hükümetinin dünyanın gözü önünde tanklar altında ezdiği hala akıllardan çıkmamıştır.

II- ÇEVRE HAKKI

1972 Stockholm Dünya Çevre Konferansı Bildirgesi'nde dendiği gibi, "çevre, her iki yönüyle de, yani hem doğal çevre, hem de insan yapısı çevre olarak, insanoğlunun esenliği ve temel İnsan Haklarından yararlanması için ve hatta hayatın kendisi için gerekli"¹⁴³ bir olgudur. Çevre sorunları denince de, çevrenin insan eliyle kirletilmesi, bazı canlı türlerinin yok edilmesi ve doğal kaynakların tükenmesi gibi ekosistemlerdeki bütün bozulmalar¹⁴⁴ akla gelmektedir. Bu cümleden olarak, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Lop-Nor bölgesinde yaptığı nükleer denemeler ve Doğu Türkistan'ı ekonomik olarak kayıtsızca sömürmesi sonucu ortaya çıkan çeşitli çevre sorunları, çevre hakkı konusunu ele almamıza yol açmıştır.

¹⁴¹Zikreden, Can Dündar, *Hayata ve Siyasete Dair*, (6. Bs.), Ankara: İmge Y.evi, 1997, s. 201

¹⁴²Anıl Çeçen, *İnsan Hakları*, s. 84

¹⁴³Oktay Ekinci, *İnsan Hakları ve Çevre*, İst., 1992, s. 7

¹⁴⁴İbrahim Uslu, *Çevre Sorunları*, İst. 1995, s. 19

A- Çevre Hakkı

Son zamanlardaki en olumlu gelişmelerden biri, doğanın önemliliği hakkında dünyada giderek artan duyarlılıktır. Özellikle nükleer denemeler sonucunda ortaya çıkan kirlenme, toksik ve radyoaktif artıkların doğaya ve insana verdiği zararlar, İnsan Hakları açısından uluslararası arenada artan bir dikkatle ele alınmaktadır.¹⁴⁵ İnsanlar gezegenimize bakmanın kendi evimize bakmak gibi olduğunu düşünmeye başladılar. Düşünülürse, doğaya önem vermenin dini, ahlaki ve manevi bir mesele olmadığı anlaşılır. Bu bizim insan olmamızın doğal bir sonucudur. Sadece bugünkü nesilleri değil, gelecek nesilleri de düşünmek zorundayız. Ve onlara yaşayabilecekleri temiz bir dünya bırakmalıyız. Bu nedenle, diğer İnsan Hakları gibi temiz bir çevre hakkı da bir İnsan Hakkı¹⁴⁶ olarak kabul edilmelidir.

Çevre insan hayatının bütün yönlerini kapsayan ve diğer hakların gerçekleşmesinde önemli rol oynayan bir olgudur. Unutulmamalıdır ki, insan sağlıklı ve dengeli bir çevreden yararlanabildiği ölçüde varlığını ve gelişmesini sürdürür. Nitekim, çevre hakkı ilk önceleri sağlık hakkının bir uzantısı gibi ortaya çıkmıştır. Gerçekten, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 12. maddesi çevre sağlığının geliştirilmesini öngörüyordu. Yine, BM organlarından biri olan Dünya Sağlık Teşkilatı'nın 1946'da yürürlüğe giren Anayasası, sağlıklı olmanın ırkları, dinleri, siyasal düşünceleri, ekonomik ve sosyal şartları ne olursa olsun, tüm insanların temel haklarından biri olduğunu ilan ediyordu.¹⁴⁷

Dünyada hava ve su kirliliğinin artması, BM'in 1972 yılında Stockholm'de bir çevre konferansı yapmasına sebep olmuştur. Böylelikle, ilk defa çevre hakkı bu konferansta kabul edilen ilkeler arasında yer almıştır. Burada, "insanın, şerefli ve huzurlu bir hayata izin verecek kalitede bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve elverişli hayat şartları içinde yaşaması temel hakkıdır" (madde 1)¹⁴⁸ denilmiştir ve ayrıca çevre sorunlarının evrenselliği

¹⁴⁵"Nuclear Testing-Environment-Human Rights", <http://www.cis.unimuenchen.de/projects/Netzwerke/nucl.html>

¹⁴⁶Dalay Lama, *On the Environment*, Dharamsala, 1995, s. 22-23

¹⁴⁷Can Hamamcı, "Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler", *İHY*, C. 5-6, 1983-1984, s. 174

¹⁴⁸Zerrin Toprak-Karaman, "Çevre Kirliliğinin Giderilmesinde Uzlaşmacı Politika", *AİD*, C. 25, S. 4, Aralık 1992, s. 119

vurgulanarak, "tek bir dünyamız var" sloganı kullanılmıştır.¹⁴⁹ 1970'li yılların başında, çevre sorunlarının küresel düzeyde ele alınmasıyla birlikte bölgesel düzeyde de çalışmaların başladığını¹⁵⁰ gözlemlemekteyiz.

Çevre sorunu, 1983'te BM Genel Kurulu çerçevesinde oluşturulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca ele alınmış ve 1987'de "Ortak Geleceğimiz" raporu yayınlanmıştır.¹⁵¹ Daha sonra, Karşılaştırmalı Çevre Hukuku Uluslararası Merkezi'nin girişimiyle Çevre Hukuku Uluslararası Konseyi Uzmanları 13-16 Kasım 1990 tarihlerinde Fransa'nın Limoges şehrinde "Çevre Hukuku Dernekleri Dünya Toplantısı"nı yaptılar. Bu toplantı 1992 yılında Brezilya'da düzenlenecek "Çevre ve Gelişme Birleşmiş Milletler Konferansı" için hazırlık niteliğindeydi. Bu bilimsel toplantı sonunda, çevre ve hukuku üzerine önemli bir dönüm noktasını oluşturan "Limoges Bildirgesi" (16.11.1990) yayımlandı.¹⁵² Bildirge'nin 4. maddesi, "çevre insan hakkı, ulusal ve uluslararası düzeyde açık bir şekilde tanınmalıdır" demektir.¹⁵³

"Limoges Bildirisi" çerçevesinde nihayet, BM Çevre ve Gelişme Konferansı 3-5 Haziran 1992'de Rio de Janeiro'da gerçekleştirildi. 117 devlet ve/ya hükümet başkanının, 187 milli delegasyonun ve 30.000'den fazla ilgilinin katıldığı bu çevre zirvesinde, ikisi sözleşme, ikisi bildirge ve biri de program olmak üzere 5 önemli belge¹⁵⁴ imza edilmiş ve onaya açılmıştır.

Çevre hakkı, barış ve gelişme haklarıyla beraber dayanışma hakları içinde yer alıp¹⁵⁵, yaşama hakkı ile çok yakından ilgili¹⁵⁶ bir insan hakkıdır.

¹⁴⁹Burhan Kuzu, "Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkının Gelişim Süreci", *MHAD*, Prof. Dr. İsmet Sungurbey'e Armağan, No: 20, 1996, s. 146

¹⁵⁰Avrupa'daki gelişmeler için bkz. Ayşe Nur Tütüncü, "Avrupa Topluluğu'nda Çevre Hareketi", *Mahmut R. Belik'e Armağan*, İÜHF. İst., 1993, s. 427 vd.

¹⁵¹Burhan Kuzu, *a.g.m.*, s. 146

¹⁵²İbrahim Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, İst., 1992, s. 131

¹⁵³*a.k.*, s. 133

¹⁵⁴Bunlardan 2 sözleşme "Hayvan ve Bitki Türlerinin Korunması" ve "Atmosfer ve İklimin Isınması" ile ilgilidir. Bildirgeler ise, "Rio Bildirgesi" ve "Orman Bildirgesi"dir. Sonuncusu "Ajanda 21" adlı 21. yüzyıl için eylem programı niteliğindedir. Dünya Çevre Zirvesi'nin yorumu için bkz. İbrahim Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, (3. bs.), İstanbul: İmge Kitapevi, 1996, s. 150 vd.

¹⁵⁵İbrahim Ö. Kaboğlu, "'Dayanışma Hakları'nın Hukuksal Değeri (Soyut Talepler mi, İnsan Hakları mı?)", *İHY*, C. 13, 1991, s. 37

¹⁵⁶E. Yasemin Özdek, *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, s. 94 vd.

Nitekim, Dayanışma Haklarına İlişkin Uluslararası Pakt'ın Önsöz'ünde "barış, gelişme, çevre ve insanlığın ortak malvarlığı, bundan böyle bütün insanlarca, bütün halklarca ve bütün uluslarca tanınmış evrensel değerleri oluştururlar ve bu haklar, İnsan Hakları olarak tanınma, korunma ve uygulanmaya konma değerine sahiptirler"¹⁵⁷ denmektedir. Şimdi, çevre hakkıyla bu hakların arasındaki münasebeti kısa olarak ele alalım.

1- Barış Hakkı ve Çevre Hakkı

Barış hakkı, başta BM Antlaşması (madde 1 ve 2'de) olmak üzere, birçok uluslararası ve bölgesel İnsan Hakları belgelerinde¹⁵⁸ belirtilmiş insanlığın geleceği için önemli olan bir haktır. Uzun insanlık tarihine bakıldığında, tamamen bir savaşlar tarihi olarak görüldüğü ve bu sebeple barış hakkının gerçekleşmesi zor bir hedef veya entellektüellerin sevdiği deyimle "ütopya" olarak değerlendirilmesi ihtimal dahilindedir. Ancak, İnsan Hakları içinde böyle bir hakkın dile getirilmesi bile, başlangıç olarak iyidir ve gelecek için iyimserliğimizi arttırabilir.

Gerçekten barış, İnsan Haklarını kullanabilmenin önşartıdır ve en temel insan hakkıdır.¹⁵⁹ Nitekim, savaşın çevreye zarar verdiği, gelişme hakkını engellediği, yaşama hakkını tehlikeye düşürdüğü, hatta ortadan kaldırdığı gözönüne alınırsa, bu hükmün doğru olduğu anlaşılır. İçinde güvenlik hakkı, savaşa karşı çıkma hakkı ve silahsızlanma hakkını barındıran¹⁶⁰ barış hakkı, bütün insanlar açısından olduğu gibi, barışçıl amaçlarla gösteri ve yürüyüş yapan ve bunun sonucunda Çinli güvenlik kuvvetlerince öldürülen¹⁶¹ Doğu Türkistan halkı için de geçerlidir. Yine, silahsızlanma hakkı çerçevesinde değerlendirilen atom bombası gibi yığinsal yıkım silahlarının yasaklanması da, Doğu Türkistan'ın Lop-Nor bölgesinde yapılan nükleer denemeleri ilgilendirmektedir.

¹⁵⁷D. Rousseau'dan aktaran İbrahim Ö. Kaboğlu, "Çevre Hakkı Üzerine (Bir Danıştay Kararının Düşündürdükleri)", *İHY*, C. 10-11, 1988-1989, s. 114

¹⁵⁸Barış hakkının hangi belgelerde belirtildiği hakkında bkz. İbrahim Ö. Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 12 vd.

¹⁵⁹Muzaffer Sencer, "İnsan Hakları ve Savaş", *İHY*, C. 12, 1990, s. 14

¹⁶⁰İ. Ö. Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 13

¹⁶¹Mesela, Şubat 1997'de İli'de meydana gelen olaylarda, resmi 9, resmi olmayan kaynaklara göre 70 kişinin öldüğüne ve binlercesinin tutuklandığına dair bilgiler için bkz. *AI*. "PRC, Xinjiang: Trials After Recent ethnic Unrest", 21 March 1997 (ASA. 17/018/97)

2- Gelişme Hakkı ve Çevre Hakkı

Daha önceki kısımda, azınlık haklarıyla ilgili olarak ele aldığımız gelişme hakkı, çevre hakkı ile de ilişkilidir. Bu ilişkiyi en iyi anlatan söz, Indra Gandhi'nin "yoksulluğu en kötü çevre kirlenmesi olarak" tanımlayan¹⁶² sözü olmuştur. Bu cümleden olarak, azgelişmiş ülkeler biran önce gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşmak için, çevreyi gözardı eden kalkınma programlarını uygulamaya koymuşlardır. Böylece, insanlığın ortak malvarlığı olan çevre, zaten sanayileşmiş ülkelerde kirlendiği gibi azgelişmiş ülkelerde de kirlenmektedir. Bunun yanı sıra, azgelişmiş ülkelerin çokuluslu şirketlerce *çevre sömürüsü*¹⁶³ne maruz kalmalarını da¹⁶⁴ gözardı etmemek gerekir. Nitekim bu anlamda, Çin'in sömürge siyaseti sonucunda, örneklerini aşağıda vereceğimiz, Doğu Türkistan'da ortaya çıkan çevre kirliliği de çevre sömürüsüne iyi bir örnektir.

Aslında, gelişmiş ülkelerin Üçüncü Dünya'yı sömürmeleri sonucunda ortaya çıkan gelişme hakkı, bir sonraki bölümde vereceğimiz gibi Çin tarafından savunulan bir hak olarak gözükmemektedir. Ne gariptir ki, gelişme hakkını kullanarak Üçüncü Dünya'nın sözcüsü ve savunucusu rollerine soyunan Çin, diğer yandan Doğu Türkistan'ı sömürmekten geri durmamaktadır. Bu nedenle, sosyalist ülkelerin İnsan Hakları alanında öncelikle ekonomik, sosyal ve kültürel hakları gerçekleştirmeye çalıştıkları¹⁶⁵ gözlemine, en azından sosyalist Çin için katılmak mümkün değildir.

3- Yaşama Hakkı ve Çevre Hakkı

Yaşama hakkının ne olduğunu ve hangi belgelerde geçtiğini daha önceki bölümde anlatmış ve Doğu Türkistan'daki nükleer denemeler sonucunda, oradaki insanların yaşama hakkının ihlal edildiğinden bahsetmiştik. Gerçekten, aşağıda örneklerini vereceğimiz gibi, kitle imha silahları olan atom ve hidrojen bombalarının deneme maksadıyla da olsa

¹⁶²Zerrin Toprak, "Çevre Hakkı ve Yerel Yönetimler", *İHY*, C. 10-11, 1988-1989, s. 91

¹⁶³Vurgu bize aittir.

¹⁶⁴E. Yasemin Özdek, *a.g.e.*, s. 47

¹⁶⁵İbrahim Ö. Kaboğlu, "Çevre Hakkı Üzerine", s. 114

kullanılması, hem çevrenin tahrip edilmesine ve hayvanların yok olmasına, hem de insanların ölmesine yolaçmaktadır.

Yaşama hakkının temeli sağlıklı ve dengeli bir çevredir. Hayatın sürdürülebilmesine uygun şartlara sahip bulunmayan çevre, yaşama hakkının tanınmasını anlamsız kılar.¹⁶⁶ Onun için, yaşama hakkının en temel, vazgeçilemez ve devredilemez bir hak olduğunu ve diğer İnsan Haklarının ancak yaşama hakkıyla var olduğunu unutmamak gerekir.

B- Çevresel İrkçılık

Bu kavramın ortaya çıkışı, Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde, yani 1990'lı yılların başında olmuştur. Nitekim ilk kez, Orta Asya cumhuriyetlerindeki çevresel sorunları anlatmak için "eko-kıyım"¹⁶⁷ olarak kullanılmıştır. Orta Asya çevrecileri ve milliyetçilerine göre, "eko-kıyım" Sovyetlerin bu cumhuriyetleri sömürmesi amacını güden, merkezi olarak planlanan bir politikanın ürünüydü.

Diğer yandan, eko-kıyım tabirini "çevresel soykırım" olarak da değerlendirebiliriz. Çünkü, 9 Aralık 1948 tarihinde imza ve onaya açılan Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 2. maddesinde "soykırım (Jenosit), milli, etnik, ırksal yada dinsel bir grubun, tümüyle yada bir bölümüyle yok edilmek amacıyla;

- (a) Üyelerinin öldürülmesi,
- (b) Üyelerinin bedensel yada zihinsel olarak ciddi zarara uğratılması;
- (c) Grubun tümüyle yada bir bölümüyle bedensel yıkıma uğratılması amacıyla tasarlanmış hayat şartlarına bilerek sokulması;
- (d) Grup içinde doğumları önlemeyi amaçlayan önlemlerin alınması;
- (e) Çocukların zorla bir başka gruba aktarılması;

fiillerinden herhangi biri anlamına gelir."¹⁶⁸ denmekte ve bu maddedeki tanımlamalara göre, Uluslararası Adalet Divanı "nükleer silahların

¹⁶⁶E. Yasemin Özdek, *a.g.e.*, s. 94 vd.

¹⁶⁷İngilizce "Ecocide". Murray Feschbach, *Ecocide in the USSR*, (New York: Harper Collins, 1992)'den zikreden Keith Martin (Çev. Murat Aygen), "Orta Asya'nın Unutulmuş Trajedisi", *Yeni Forum*, C. 15, S. 304, Eylül 1994, s. 23

¹⁶⁸Muzaffer Sencer, *Belgelerle...*, s. 141

kullanılmasını soykırım olarak"¹⁶⁹ kabul etmektedir. Yine, Uluslararası Adalet Divanı, nükleer silahları kullananların bu silahların kullanımının iyi bilinen etkilerini gözardı ederek, önemli sayıda nükleer silahların kullanılmasını belli milli, etnik, ırksal veya dini grupları yoketme niyetlerini gösterdiğini belirtmektedir.¹⁷⁰ Burada nükleer silahların kullanımı sözünden biz, şimdiye kadar bir nükleer savaş çıkmadığı için, yapılmış nükleer denemeler anlamını çıkarmaktayız.

Böylelikle, nükleer silahların kullanımıyla yani nükleer denemelerin yapılmasıyla, belli bir grup hedef alındığı için, bu bir "çevresel soykırım" olarak tanımlanmaktadır. Soykırımın içinde daima ırkçılık anlayışının yattığını¹⁷¹ gözönüne aldığımızda, "çevresel ırkçılık" tabirine ulaşmış oluruz. Çünkü, Kurumlaşmış Irk Ayrımcılığı Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Uluslararası Sözleşmesi'ne göre, Apartheid suçları arasında "bir ırksal grubu yada grupları, tümüyle yada bir bölümüyle bedensel yıkımlara yol açacak yaşam şartlarında bulunmaya zorlamak"¹⁷² bulunur. Başka milliyetlerin yaşadığı Doğu Türkistan'da nükleer denemeler sonucu ortaya çıkan radyoaktif maddelerin etkilerine açık olarak yaşamak ve sonuçta kanser vakalarının çoğalması ve sakat ve ölü doğan çocuk sayısının artması Apartheid Sözleşmesi'ndeki tanımlamaya işaret etmektedir.

Diğer yandan, Çin'in Doğu Türkistan'da nükleer denemeler yaparak, Çinli olmayan grupları yok etmesi durumu, taraf olduğu "BM Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi"ne aykırı hareket ettiği anlamına gelmemekte midir sorusunu da ortaya çıkarmaktadır.

Bununla birlikte, "çevresel ırkçılık" tabirinin ilk kez Amerika'da bir çevre davasında kullanıldığını görmekteyiz. Amerika'nın Kuzeybatı Luiziana eyaletinde, bir uranyum zenginleştirme tesisi yapmaya çalışan bir Enerji Konsorsiyumu "çevresel ırkçılıkla" suçlanmıştır. Yerel bir halkın

¹⁶⁹Openion of the International Court of Justice, "On the Legality of Nuclear Weapons", *Nuclear Abolition Network-International Physicials for the Prevention of Nuclear War (IPPNW)*

¹⁷⁰Aynı yerde.

¹⁷¹Mesela, İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında, Nazilerin Yahudileri soykırıma tabi tutmasının altında ırkçılık vardı. Nitekim, bu insanlıkdışı uygulamanın bir daha tekrarlanmaması için "BM Soykırım Sözleşmesi" yürürlüğe konmuştur.

¹⁷²M. Sencer, *Belgelerle...* s. 110.

yaşadığı bölgede cereyan eden olay, 1991 yılından beri mahkemede tartışıl原因lmış ve nihayet Nisan 1998 tarihinde projenin iptal edilmesiyle son bulmuştur.¹⁷³

Nükleer denemelerin bir soykırım aracı olarak yorumlanması¹⁷⁴ Kazakistan'ın Semey vilayetinde yapılan nükleer denemelerde de görmekteyiz. Yöneticiler, atom denemeleri sonucunda ortaya çıkan çevresel sorunlar nedeniyle, sakat çocuk doğumlarının artması¹⁷⁵ ve bu doğumların önlenmesi için, Kazak kadınlarının sınırlı sayıda çocuk sahibi olmaları tavsiyesinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Kazak yazarlar, bu tavsiyenin çocuk sayısını azaltmak bahanesiyle Kazak nüfusunu sınırlamayı amaçladığını¹⁷⁶ belirtmişlerdir.

C- Doğu Türkistan'daki Çevre Sorunları

Doğu Türkistan'daki çevre sorunlarını üç altbaşlık halinde ele alabiliriz. Birincisi, Çinli göçmenlerin Doğu Türkistan'a aşırı göçettirilmesi sonucunda meydana gelen çevre sorunları, ikincisi Çin'in sömürge siyaseti sonucunda ortaya çıkan çevre kirlenmeleri ve diğeri de Lop-Nor bölgesinde yapılan nükleer denemeler sonucu ortaya çıkan çevre sorunlarıdır.

1- Çinli Göçmen Artışı Sonucu Ortaya Çıkan Çevre Sorunları

Çevre kirliliğini çoğaltan sebeplerin başında üretim ve aşırı nüfus artışı¹⁷⁷ gelmektedir. Nitekim, Doğu Türkistan'daki çevre kirlenmesinin asıl

¹⁷³AP Ajansı'ndan bize nakleden Melda Keskin(Greenpeace Akdeniz Ofisi, Enerji Kampanyası Sorumlusu-236 42 38)

¹⁷⁴Ahmet Türköz, "Nevada-Semey Anti-Nükleer Hareketinin Amblemi Hakkında", *Türkistan*, S. 12, 1990, s. 49; Ömer Öztürkmen, "Asıl Soykırım Budur", *Türkiye Gazetesi*, 8 Mayıs 1990 Salı.

¹⁷⁵Semey'de yapılan nükleer denemelerin tıbbi sonuçları hakkında, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde yapılan toplantıda bilgi vermek üzere İstanbul'a gelen, Kazakistan Onkoloji ve Radyoloji Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Saim Balmukan'ın araştırmalarına göre, "Semey ve çevresinde yaşayan Kazak Türklerinin psikolojik rahatsızlıklara duçar olduğu, intihar olaylarının arttığı, kanser vakalarının çoğaldığı ve ölü ve sakat bebek doğumlarının fazlaştığı" ortaya çıkmıştır. Saim Balmukan'ın araştırma sonuçları için bkz. Ahmet Türköz, "Türkistanlı Bir Tıp Doktorunun Ağzından Kazakistan'daki Ekolojik Faaliyetlere Bir Bakış", *DTS*, No: 26, 1990, s. 23 vd.

¹⁷⁶Ötebay Kanahin, "Balanı Şektev me, Kazaktı Şektev me?", *Kazak Adebieti*, No: 4, Ocak 1990, s. 8

¹⁷⁷Zerrin Toprak, "Çevre Hakkı ve Yerel Yönetimler", s. 93

sebebi, buraya her yıl yüzbinlerce Çinli göçmenin gelmesidir. Aslında, Çinli göçmenlerin Doğu Türkistan'a iskan ettirilmesinin, sömürge siyasetiyle de ilgisi ortadadır. Çünkü, Çin'in Doğu Türkistan'ı sömürgeleştirme politikasında Doğu Türkistan'ı Çinileştirme amacı önemli bir yer tutar.

a) Çinli Göçmen Politikası

Tarih boyunca Çin'in Doğu Türkistan'ı istila etme çabalarını Giriş bölümünde bahsetmiştik. Nitekim, XVIII. yüzyıla kadar Doğu Türkistan'a gelen Çinlilerin sadece askerler olduğunu görmekteyiz. Gerçekten, Çinli askerlerin ve ailelerinin el değmemiş bu topraklarda yerleşmesi için, Çin yönetimi onlara toprak, tohum, inek, at gibi her türlü imkanı sunmuştur. Aynı şekilde Mançu istilasından sonra, Sibolar, Solonlar, Daurılar ve Mançular da askerler ve aileleri olarak iskan ettirildiler. Bu iskan ettirilenler yerel müslüman halktan daha öncelikliydi. Vergiden muaftılar. Bu ayrımcılık müslüman halkın fakirleşmesine ve topraksızlaşmasına yol açtı.¹⁷⁸

Ruslar için Sibiryaya suçluların cezasını çekeceği bir sürgün yeri idi, aynı şekilde Çinliler için de Doğu Türkistan öyleydi. Nitekim 1757'de, Adalet Bakanlığı Doğu Türkistan'ı suçluların gönderildiği sürgün yeri olarak ilan etti. Aynı zamanda suçluların ailelerini yanlarına almalarına izin verildi. Ancak, ne gariptir ki, yönetim bunlara toprak, inek, koyun ve ev yapmaları için bir miktar para vermiştir.¹⁷⁹ Daha sonra, 1870'lerde Yakup Bey liderliğindeki Qing hanedanlığı yönetimine karşı girişilen başkaldırıyı çok kanlı bastıran Zou Zongtang, Doğu Türkistan'da önemli bir Han (Çinli) kolonisinin oluşmasında ön ayak oldu.¹⁸⁰

Doğu Türkistan'daki Çinli varlığının artış sürecinde diğer bir yükseliş dönemi, Komintang hükümetinin İli, Altay ve Tarbagatay yöresinde patlak veren ayaklanmayı bastırmak üzere 1946'da bölgedeki asker sayısını 20.000'den 100.000'e çıkarmasıyla yaşandı. Sonradan Kominist Parti

¹⁷⁸L. Holubnychy, "Chinese Treatment of the Nationality Problem in Sinkiang", s. 84-85

¹⁷⁹L. Holubnychy, *a.g.m.*, s. 85

¹⁸⁰W.J. Draw, "Sinkiang: The Land and the People", *Central Asian Review*, 16/3, 1968, s. 210-211'den zikreden Dağ Gökşar, "Doğu Türkistan'da Han(Çin) Varlığı", *TK*, S. 326. Yıl: XXVIII. Haziran 1990, s. 341

kuvvetlerine katılan bu askerler, Doğu Türkistan'da kalarak tarım ve sanayi işçisi oldular. ÇKP, 1949'da Komintang hükümetinden yalnız bölgenin yönetimini devralmadı, Komintang'ın kurucusu, Dr. Sun Yat-sen tarafından tasarlanmış olan, Doğu Türkistan'ın tabii kaynaklarının Çin ekonomik kalkınması için işletilmesi ve merkezi eyaletlerdeki yoğun nüfus baskısını azaltmak üzere iskan programını da benimseyip uygulamaya koydu.¹⁸¹ Görüldüğü gibi, bizim I. Bölüm'de sorduğumuz, Çin'in son yıllardaki ekonomik kalkınmasında Doğu Türkistan'ın tabii kaynaklarının rolü var mı sorusu tekrar akıllara gelmekte. Arkasından da, Doğu Türkistan'da uygulanan Çin sömürge siyasetinde Çinli göçmen iskan ettirmenin önemi akla gelmektedir.

Kominist Çin'in Doğu Türkistan'ı 25 Eylül 1949 tarihinde işgal etmesiyle beraber, değişik dönemlerde artış hızı değişen Çinli göçmen akımının başladığını görmekteyiz. Bölgede var olan Çinlilerin Han Çinlisi akınıyla pekiştirilmesi siyaseti demek olan "kum ekleme"¹⁸² politikasına göre, önce "Halk Özgürlük Ordusu" geldi. Gelen bekar askerlerin çokluğu nedeniyle, erkek sayısındaki fazlalığı dengelemek için gönüllü bayan göçmen getirildi. Arkasından merkezi hükümetçe, bu uzak bölgeyi kontrol altına almak için politik eğitimci, mühendisler, doktorlar, öğrenciler ve vasıflı işçiler gönderilmeye başlandı.¹⁸³

Doğu Türkistan'a olan göçten söz edilirken "Yapı ve Üretim Kooperatifleri"nin önemini unutmamalıyız. Çünkü, bunlar göçle birlikte gelişmiş ve göçmen artışını sağlamıştır. Yapı ve Üretim Kooperatifleri ilk olarak 5 Kasım 1954'de resmi olarak kuruldu. Günümüzde bunların % 90'dan fazlasını Çinliler oluşturmaktadır. Bu devlet çiftliklerine göçü hükümet teşvik etti. Zaten, Çin'in kalabalık kırsal bölgelerinde yaşayanlar için, Doğu Türkistan'ın bu devlet teşvikli geniş çiftlikleri bulunmaz bir nimetti. Bununla birlikte, artışı bir diğer önemli unsur da, çok sayıda tutuklu ve siyasi suçlunun bölgeye gönderilip, "işgücü reformu" ve "işgücü eğitimi" ne tabi tutulmasıdır.¹⁸⁴

¹⁸¹Aynı yerde.

¹⁸²N. Becquelin, "Trouble on the Marches", s. 20

¹⁸³Yuan Qing-Li, (Çev. Dilşat Uyguroğlu), "Doğu Türkistan'ın 1949-1984 Arasındaki Nüfus Değişimi", *DTS*, S. 2(30), Yıl: 8, C. 4. s. 9

¹⁸⁴Yuan Qing-Li, *a.g.m.*, s. 16-18

Göçmenlerin mesleki durumları genel olarak şöyledir. İlk sırada eğitimci ve çeşitli devlet memurlarının yer aldığını görmekteyiz. İkinci grup olarak ordu birlikleri göze çarpmaktadır. Üçüncü grupsa, kırsal ve kentsel bölgelerden gönüllü olarak gelenlerdir. Dördüncü grupta, kendi fabrikalarıyla birlikte bölgeye gelen vasıflı işçiler vardır. Beşinci grupta, öğrenciler, mühendisler, doktorlar ve mezunlar vardır. Son grubu kendi kendine göç eden kişiler oluşturmaktadır ve bunların çoğunluğu köylü veya diğer gruplara ait kişilerdir.¹⁸⁵ Öte yandan, bu saydığımız gönüllü grupların aileleriyle birlikte Doğu Türkistan'a çok sayıda göçetmelerinde en etkili sebep, devletin sağladığı yerleşme ve hayat kolaylıkları imkanları idi.

Sonuç olarak, hükümetin yürüttüğü bu iskan siyaseti neticesinde, 1953'te Doğu Türkistan'ın toplam nüfusunun ancak % 6.14'ünü oluşturan Çinli nüfusu, 1967'de 22.39'una, 1982'de de % 40.72'sine ulaşmıştır. Yani Çinli nüfus, 1954 yılında 479.000 iken, 1964'de 2.445.400'e artmış ve 1984'de de 5.346.300 olmuştur.¹⁸⁶

b) Çinli Göçü ve Çevre Hakkı

Çinli göçmenlerin sayısının Doğu Türkistan'da artması ve onlara en verimli toprakların tahsis edilmesi, Doğu Türkistan halkının gittikçe fakirleşmesine yol açmıştır. Böylelikle Hintli devlet adamı Indra Gandhi'nin söylediği "en kötü çevre kirlenmesi"¹⁸⁷ meydana gelmektedir. Gandhi'nin bu sözü bizlere şu meşhur paradoksu hatırlatmaktadır. Yani, sömürgeci devletlerin sömürdüğü milletleri geri bırakması olgusuna karşılık, onlara iyi ekonomik imkanlar götürüyoruz iddiası. Gerçekten, Doğu Türkistanlılar "geri bırakılma"¹⁸⁸ olgusundan söz ederken, Çinli yetkililer ise, "geri kalmışlıktan kurtarma"¹⁸⁹ misyonundan bahsetmektedirler.

¹⁸⁵Yuan Qing-Li, *a.g.m.*, s. 19

¹⁸⁶Dağ Gökşar, *a.g.m.*, s. 344; Yuan Qing-Li, *a.g.m.*, s. 14

¹⁸⁷Bkz. Dipnot 162.

¹⁸⁸Yüksek okullarda Doğu Türkistanlı gençlerin okuma imkanlarının az olması. Çinlilere daha iyi şartlarda eğitim imkanı sağlanması ve sonuçta açılan yeni fabrikalara Doğu Türkistanlıların değil de Çin'in içinden getirilen kalifiye Çinli işçilerin alınması hakkında bkz. Ahmet Türköz, "Doğu Türkistan ve Gençliği'nin Sorunları", *DT*, S. 175, s. 10

¹⁸⁹Bkz. I. BÖLÜM, Dipnot 123 vd.; Mesela, Deng'in son yıllarda yaptığı reformlar, azınlıklara ekonomik kalkınmaları için bir anahtar olarak sunulmuştur. Ancak, Pekin'in bu azınlık

Bununla birlikte, geri kalmış milletlere medeniyet götürüyoruz iddiasının, bunu ileri sürenler için bir bahane, bir meşruiyet teşkil ettiği gözden uzak tutulmamalıdır. Bu anlamda, sömürgecilik anlayışının doğadaki "büyük balık küçük balığı yutar" kuralına dayandığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Öyleyse, "güçlü devlet güçsüz devleti sömürür" ilkesi uluslararası ilişkilerde yazılı olmayan bir ilkedir. Bu ilke içinde İnsan Hakları olgusu ne kadar gerçekleşir bilinmez ama, bugün gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki en önemli tartışma konusunu¹⁹⁰ oluşturduğu şüphesizdir. Diğer yandan, gelişmiş ülkelerin kendilerine sömürme hakları tanıdığını söyleyebiliriz. Güçlüyse, böyle bir hakları olduğunu söylemelerse de, bu fiiliyatta vardır. Sömürme hakkının yanına çevresel ırkçılık anlayışını da eklerseniz, Doğu Türkistan'daki çevre sorunlarının temeline inmiş olursunuz.

2- Sömürge Siyaseti Sonucunda Ortaya Çıkan Çevre Sorunları

Çinli göçmenlerin Doğu Türkistan'a akın etmelerini, çevre sorunlarının esas sebebi olarak mütalaa ettikten sonra, bu göçün sebebi olan sömürgeleştirmenin ne gibi çevre kirlenmelerine yol açtığına bakabiliriz.

Öncelikle, Sovyetler Birliği zamanında uygulanan sömürgecilik anlayışının Orta Asya'daki zararlı etkilerinden biri olan, Aral Gölü'nün kuruması sorununa değinmek gerekir. Gerçekten, toprağın verimini arttırmak ve böylelikle pamuk üretimini çoğaltmak için aşırı dozda kullanılan ilaç ve kimyasal madde artıklarının nehirlerle ve oradan Aral'a akmasıyla, çevrede yaşayanların hastalık ve ölüm oranları artmıştır.¹⁹¹ Öte yandan, kanallar yapıp Aral'a akan suların önlenmesi sonucunda bu gölün kuruduğunu, bunun sonucunda Aral çevresinde kuraklığın başladığını, balıkların öldüğünü ve neticede binlerce insanın işsiz kaldığını¹⁹² görmekteyiz.

bölgelerin ekonomik kalkınmasını artırıyor olma iddiası, sadece doğal kaynakların kullanımında (sömürülmesinde) yoğun bir artıştan başka anlama gelmiyordu. N. Becquelin, *a.g.m.*, s. 21

¹⁹⁰İbrahim Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 139

¹⁹¹Aral Gölü faciası için bkz. Keith Martin, *a.g.m.*, s. 22 vd.

¹⁹²Salih Aynural, "Türkistan'da Aral Gerçeği", *Türkistan*, S. 15, Yıl: 4, 1991, s. 27 vd.

Doğu Türkistan'daki sömürge politikaları sonucunda da, aynı Aral gölünün kuruması gibi olaylar yaşanmaktadır. Mesela, Lop-Nor Gölü, onun yerini alan Detama Gölü ve kuzeydeki Manas Gölü kuruma tehlikesi içindedir. Yine, Tarım Nehri havzasında tuzlanma tehlikesi artmaktadır ve bunun bir sebebi de, isabetsiz ve uygun olmayan ekim-dikim metodlarının kullanılmasıdır.¹⁹³

Doğu Türkistan'daki çevre sorunlarından biri de, bölgenin ormansızlaşmasıdır. Devlet çiftlikleri tarafından zirai kullanım için arazi açılması, su toplama haznelerinin açılması, sulamadan dolayı akışın azalması ve bölgeye Çinli göçüyle nüfusun artması sonucunda yakacak odun talebinin çoğalması gibi sebepler sonucunda ormansızlaşma tehlikesi ortaya çıkmıştır. Tabii olarak, bu ormansızlaşma sonucunda da bölgede araziler kumla kaplanarak, ülke çölleşmektedir.¹⁹⁴

Çin'in Doğu Türkistan'ı sömürmesi sonucunda ortaya çıkan çevre sorunlarına en iyi örnek, Marelbe mıntıkasında yetişen Çüçükbuya¹⁹⁵ bitkisinin yok edilmesinde görülmektedir. Bu bitki, tütünün kokulandırılmasında ve tatlı imalinde kullanılan önemli, ticari değeri yüksek ve sadece Türkistan şartlarında yetişen bir bitkidir. Bölgenin çölleşmesini engellediği gibi, kışın hayvan yemi olarak da kullanılır. Dolayısıyla yerel halkın günlük hayatında önemli bir yeri vardır. Ancak, çüçükbuya bitkisinin kökü önemli ve kazançlı bir ihracaat kalemi olmasından dolayı, özellikle komün üyeleri ve devlet çiftlikleri tarafından bu bitki sınırsızca kesilerek yok edilmiştir. Bunun sonucunda, hayvancılık gerilemiş ve bölge çölleşme tehlikesi altına girmiştir.¹⁹⁶

Görüldüğü gibi, ekonomik kalkınmanın veya daha açık bir deyişle sömürgeciliğin çevresel kirlenme üzerinde etkileri oldukça fazladır. Ancak, bu tür çevre kirlenmesinin sebepleri üzerinde durmak gerekir. Son örnekte

¹⁹³Mesela, Kaşgar'ın güney doğusundaki Yupurga mıntıkasında yapılan aşırı ekim ve planlanan hedeften daha fazla ürün elde edilmesi sonucunda, 1970'den beri, bu mıntika tahıl ihraç eden bölgeden, tahıl ithal eden bölgeye dönüşmüştür. Sabri Sümer, "Doğu Türkistan'da Üretimi Artırmak Uğruna Çevreye ve Tabii Kaynaklara Yapılan Tahripler", *TDAD*, S. 64, Şubat 1990, s. 79-80

¹⁹⁴Sabri Sümer, *a.g.m.*, s. 81-83

¹⁹⁵Glycyrrhiza Inflata Beta-Uygur Türkçesiyle çüçükbuya

¹⁹⁶Sabri Sümer, *a.k.*, s. 83-85

olduğu gibi, yerel halkın hayvancılıkta yararlandığı bir bitki, para kazanma hırsı uğruna Çinli göçmenlerce tahrip ediliyor. Burada göze çarpan sadece para hırsı olmakta. Herhangi bir ırk ayrımcılığı söz konusu değil. Yine de, kendi toprakları olmadığı için, çevresel olumsuz etkilerini düşünmedikleri ortada. Acaba, kendi doğdukları topraklarda böyle bir çevre tahribatını yaparlar mıydı?

3- Nükleer Denemeler Sonucu Ortaya Çıkan Çevre Sorunları

İrk ayrımcılığının yapıldığı izlenimini veren ve çevresel soykırım iddialarına açık olan uygulama nükleer denemelerde ortaya çıkmaktadır. Mesela, 1995 tarihinde BM-Silahsızlanma toplantısı'nın "Lahey Adalet Divanı'nda Nükleer Silahlar" konulu özel oturumunda, Avustralya Dışişleri Bakanlığı Temsilcisi Gareth Evans, "İnsan Hakları açısından nükleer silahların bir ülke tarafından belirli bir gruba karşı kullanılması soykırım suçunu oluşturur"¹⁹⁷ demiştir. Yine, Uluslararası Adalet Divanı'nın, Soykırım Sözleşmesi'nin 2. maddesine göre, nükleer silahların kullanılmasını soykırım olarak kabul ettiğinden¹⁹⁸ daha önce bahsetmiştik.

Aynı şekilde bir değerlendirme, Greenpeace ve Türk Nükleer Karşıtı Platform eylemcileri tarafından 19 Ağustos 1995 tarihinde, ÇHC İstanbul Başkonsolosluğu önünde yaptıkları gösteride okunan basın bildirisinde de şöyle dile getirilmiştir: "IPPNW'nin (Nükleer Savaşı Önlemek İçin Uluslararası Hekimler) bildirdiğine göre, Plutonium-239'un milyonda bir gramı, nefes yoluyla alınırsa kansere yol açabiliyor. Lop-Nor deneme sahasında birikmiş olan plutonyum-239 miktarı ise 48 kilogram olarak hesaplanıyor. Ayrıca 2 milyon küri sezyum-137 ve 1.3 milyon küri stronsiyum-90 Lop-Nor'dan atmosfere bırakılmıştır. Bu Doğu Türkistan'da yaşayan yerli halkların *kuşaklarboyu taammüden nükleer ölüme mahkum edilmesi*¹⁹⁹ demektir".²⁰⁰

¹⁹⁷Evans, daha sonra "En başta gelen insan hakkı olan yaşama hakkının ihlali sayılan" nükleer savaşı kınayan, nükleer silahlarla uluslararası İnsan Hakları arasında bağlantı kuran BM Genel Kurulu'nun 1993 kararını hatırlatmıştır. *IPS*, 30 October 1995.

¹⁹⁸Bkz. Dipnot 169.

¹⁹⁹Vurgu bize aittir.

²⁰⁰IPPNW 1995 Bültenleri'nden zikreden *Nükleer Karşıtı Platform-İstanbul Adına Basın Açıklaması*, 19.8.1995, Mecidiyeköy-İstanbul.

Bununla birlikte, Çin'in Doğu Türkistan'da nükleer denemeler yoluyla uyguladığı çevresel soykırımın aynısını Kazakistan'daki Semey bölgesinde de Sovyetlerin yaptığını daha önce belirtmiştik.²⁰¹ Şimdi Doğu Türkistan'la ilgili sayısal göstergelerin üzerinde duralım.

a) Çin'in Nükleer Gücü

Çin 1964'den beri 48 nükleer test gerçekleştirdi. Dünyanın dördüncü büyük nükleer silah deposuna sahiptir (İngiltere'nin daha azdır). En azından 5 değişik tipte ortalama 450 nükleer silaha sahiptir. 300 stratejik silah arasında bölünmüştür (yerden, havadan ve denizden fırlatılan füzeler). 150 tane taktik silah vardır. Çin'in sahip olduğu bombaların toplam gücü Hiroşima'ya atılan atom bombasından 16.000 misli güçte veya diğer bir deyişle 250 megaton civarındadır. Çin'in son nükleer testi 29 Temmuz 1996 tarihinde Lop-Nor nükleer test alanında gerçekleştirilmiştir. Çin nükleer silahların sınırlandırılması konusunda uluslararası topluluğa karşı son derece cüretkar davranmıştır. Nitekim, 15 Mayıs 1995 tarihinde yaptığı nükleer denemeyi Nükleer Silahların Sınırlandırılması Anlaşması'nın (Nuclear Non-Proliferation Treaty) Yeniden Gözden Geçirilmesi ve Genişletilmesi Konferansı'nın bitiminden 3 gün sonra gerçekleştirmiştir. Çin laboratuvar testlerini gerçekleştirecek kompüter teknolojisinin olmadığını iddia etmiştir. Yerüstünde denemeleri yapmak zorunda olduğunu belirtmiştir.²⁰²

Testlerin gerçekleştirildiği Lop-Nor alanı Urumçi'nin 265 kilometre güneydoğusundadır (Pekin'in batısında, Katmandu'nun kuzeyinde kalır). Doğu Türkistan Uygur halkının vatanıdır. Ve Çin hiçbir zaman bu yapılan nükleer denemeler sonucunda ortaya çıkan sağlık ve çevresel zararlar hakkında bağımsız ve yabancı uzman heyetlerinin gelip bir inceleme yapmalarına izin vermemişlerdir. 1964'teki ilk nükleer testten beri, Çin ortalama her 284 günde bir nükleer patlatma gerçekleştirmiştir. Halihazırdaki Çin'in test programı iki yeni füze sistemleri için savaş başlığı geliştirmek olduğu düşünülüyor. İlki 1990'ların sonlarında ve diğeri de 2010 yılları civarında gerçekleştirileceği planlanıyor. İkincisi birden fazla başlık

²⁰¹Bkz. Dipnot 174 ve 175.

²⁰²<http://www.greenpeace.org/~comms/rw/cbrief.html>

taşıyabilir. Çin nükleer denizaltılardan atılan stratejik füzelere ek olarak yeni denizden fırlatılan balistik füzeleri (JL-2) geliştirmektedir. 1995 Mayıs'ında Çin 2000 kilometre menzilli yeni bir balistik füze test etti. Çin nükleer silahlarının ana laboratuvarı Mianyang (Sichuan)'daki Dokuzuncu Akademisi veya Çin Fizik Mühendisliği Akademisi'dir. Nükleer silah amaçlı plütonyum üretimi Jiuquan (Gansu) ve Guangyuan (Sichuan)'daki iki atom reaktöründe yapılır. Rivayete göre bu iki reaktör 1991 yılında kapatılmıştır. Her nasılsa yeni plütonyum üretimi 1990'ların ortasında açılması programlanmıştır.²⁰³

b) Lop-Nor ve Radyoaktivite

Nükleer Savaşların Önlenmesi için Uluslararası Fizikçiler tarafından çıkarılan bir kitap, Lop Nor üzerinde serbest kalan radyoaktivite miktarını açıklar.

Serbest kalan plütonyum-239 toplam miktarı 3.300 küri²⁰⁴ veya ağırlık olarak ortalama 48 kilogramdır. Bir gram plütonyum-239'un milyonda biri teneffüs edilirse kansere sebep olur. Hali hazırda Lop-Nor'da kalan plütonyum-239 oranı 1800 küri veya 25 kilogram olarak tahmin edilmektedir. Bunun yanında 2 milyon küri sezyum-137 ve 1.3 milyon küri stronsiyum-90 atmosfere yayılmıştır. Radyoaktif maddelerin yarısının kaybolması için gerekli süre sırasıyla sezyum için 30 yıl ve stronsiyum için 29 yıldır. Sezyum-137 kas dokusunda toplanır fakat vücuda iki yıl içinde yayılır. Stronsiyum-90 kemiklere nüfuz eder ve bu sebeple daha uzun bir süre içinde vücuda radyasyon yayar. Yukarıdaki rakamlar daha kısa hayatı olan radyoaktif maddeleri kapsamaz. Mesela iyot-131 gibi ki, bunun yarısının kaybolması süresi 8 gündür.²⁰⁵

c) Çin'in Nükleer Testleri: 1964-1996

Çin'in nükleer deneme sahası olan Doğu Türkistan'ın batı eyaletindeki Lop Nor'da, 16 Ekim 1964 tarihindeki ilk denemeden beri, Çin

²⁰³ Aynı yerde.

²⁰⁴ Radyoaktivite birimi

²⁰⁵ <http://www.greenpeace.org/~comms/rw/cbrief.html>

48 (??) nükleer bomba patlatmıştır. Bunlardan 23'ü atmosferde (1980'de son buldu), 25'i yeraltında (1969'dan beri) ve 3'ü nükleer patlama olduğu süpheli doğrulanmamış depremsel olaylar olarak kaydedilmiştir. Çin'in yaptığı nükleer denemelerin listesi aşağıdadır:

16.10.1964	atmosferik	20 kiloton
14.05.1965	atmosferik	40 kt
09.05.1966	atmosferik	200 kt
27.10.1966	atmosferik	20 kt
28.11.1966	atmosferik	100?-500 kt
17.06.1967	atmosferik	3.000 kt(ilk hidrojen bomba
24.12.1967	atmosferik	15-20 kt
27.12.1968	atmosferik	3.000 kt
23.09.1969	yeraltı	25 kt
29.09.1969	atmosferik	3.000 kt
14.10.1970	atmosferik	20 kt
18.11.1971	atmosferik	15 kt
07.01.1972	atmosferik	8-20 kt
18.03.1972	atmosferik	150-200 kt
27.06.1973	atmosferik	2.000-3.000 kt
17.06.1974	atmosferik	200-1.000 kt
27.10.1975	yeraltı	10 kt
23.01.1976	atmosferik	10 kt
26.09.1976	atmosferik	200 kt
17.10.1976	yeraltı	10-20 kt
17.11.1976	atmosferik	4.000 kt
17.09.1977	atmosferik	20 kt
15.03.1978	atmosferik	6-20 kt
14.10.1978	yeraltı	20 kt
14.12.1978	atmosferik	6-20 kt
13.09.1979	atmosferik	bilinmiyor
16.10.1980	atmosferik	bilinmiyor
05.10.1982	yeraltı	bilinmiyor
04.05.1983	yeraltı	bilinmiyor
06.10.1983	yeraltı	20-100 kt
03.10.1984	yeraltı	15-70 kt

19.12.1984	yeraltı	5-50 kt
05.06.1987	yeraltı	150 kt
29.09.1988	yeraltı	1-20 kt
1990	yeraltı ²⁰⁶	

90'lı yıllar itibarıyla Çin'in Lop Nor'da yaptığı nükleer denemeler şu şekilde sıralanmaktadır: 26 Mayıs ve 16 Ağustos 1990 tarihlerinde iki kere, 1992 yılında 21 Mayıs ve 25 Eylül tarihlerinde iki kere, 5 Ekim 1993'te bir kere, 10 Haziran ve 7 Ekim 1994 tarihlerinde iki defa, 15 Mayıs ve 17 Ağustos 1995 tarihlerinde iki defa ve 8 Haziran²⁰⁷ ve 29 Temmuz 1996 tarihlerinde iki defa nükleer bomba patlatılmıştır.²⁰⁸

d) Doğu Türkistan'da Nükleer Denemelerin Etkileri

Herhangi bir nükleer gücün nükleer denemelerinin etkisi ve tarihinin bütün dünyayı etkileyeceği apaçıktır. Herkes nükleer deneme yapan devletlerin ve onların nükleer programlarına karşı çok duyarlıdır. Bu ülkeler Amerika, Fransa veya İngiltere olsa da farketmez. Fakat Çin hükümetinin Doğu Türkistan'da yapmış olduğu nükleer denemelerin tarihi ihmal edilmiştir. Çinlilerin nükleer denemelerini yaptığı bu bölge dünyanın uzak bir köşesindeydi. Ve bu denemelerin kötü etkileri yalnızca Çin asıllı olmayan etnik Türk halkları üzerinde olmuştur. Bununla birlikte Doğu Türkistan'a coğrafi olarak yakın olan ülkelere de tepkilerin geldiği bilinmektedir. Mesela, Kazakistan hükümeti ülkenin 1000 kilometre doğusundaki Lop-Nor'da yapılan denemeler sonucu ortaya çıkan kirlilikten

²⁰⁶ Aynı yerde.

²⁰⁷ Çin'in yerel saatle 12.56'da gerçekleştirdiği bu deneme, Doğu Türkistan Göçmenler Derneği'nin aynı gün, yani 8 Haziran 1996 Cumartesi günü *Habitat II STK Forumu 96* esnasında düzenlediği "Doğu Türkistan'da Nükleer Denemeler ve İnsan Hakları" paneline denk gelmiştir. Bunun üzerine Doğu Türkistan Göçmenler Derneği bir bildiri yayınlamıştır. Bildiri'de "düzenlenen panelin konusunun Doğu Türkistan'daki nükleer denemeler olduğu vurgulanarak, aynı gün Çin'in bir nükleer deneme gerçekleştirmesinin konunun haklılığını bir kez daha ortaya çıkardığı" söylenerek, Habitat II'ye katılan bütün sivil toplum kuruluşları Çin'i protesto etmeye davet edilmiştir. Nitekim, bu yapılan çağrı, diğer yerli ve yabancı STK'larca desteklenerek, 12 Haziran 1996 Çarşamba günü büyük bir protesto gösteri yapılmıştır ve basın bildirisi okunmuştur.

²⁰⁸ "China's Nuclear Tests at Lop Nor", http://geo.arizona.edu/researchers/tinker/research/Nuclear/lopnor/Lop_Nor_test_sit, Ayrıca Çin'in ve diğer ülkelerin yaptığı nükleer testler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. "The AGSO Database of Nuclear Explosions", <http://www.agso.gov.au/bin/htsgr?>

duyduğu endişeleri dile getirmiştir.²⁰⁹ Daha uzaktaki Hindistan hükümeti de, Doğu Türkistan'da yapılan nükleer denemeler sonucu ortaya çıkan kanser radyoaktif kirlenmenin, Ganj Nehrini etkilemesinden çekinmektedir.²¹⁰

aa. Yaşama Hakkına Yönelik Etkiler

Bugüne kadar kanser hastalığına çare bulunamamıştır. Bu yüzden, nükleer denemelerle yayılan radyasyon sonucu ortaya çıkan kanser hastalığını yaşama hakkıyla yakından ilgili olarak kabul edebiliriz. Daha doğrusu, nükleer denemelerin yapılmasıyla kansere sebebiyet verilmekte yani yaşama hakkı ihlal edilmektedir.

Her ne kadar Çin, nükleer denemeler sonucu ortaya çıkan Doğu Türkistan'daki zararlı sonuçların ne boyutlarda olduğunu uluslararası kuruluşların incelemesine izin vermese de, deneme bölgesinden kaçan rejim karşıtlarından biraz bilgi bulmak mümkün. Öte yandan dünyanın neresinde olursa olsun, nükleer denemelerin yaptığı zararların değişmediği, insanların kanser hastalığına tutulduğu unutulmamalıdır. Bu, araştırmalarla ispatlanmış kimsenin itiraz etmeyeceği bilimsel bir gerçektir. Nitekim, Kazakistan'ın eski başkenti Almatı'da faaliyet gösteren Nevada-Semey-Lop Nor Teşkilatı'nın verdiği bilgiye göre, denemeler sonucu etrafa yayılan radyoaktif maddeler Doğu Türkistan'da 210.000 insanın ölümüne yol açmıştır ve Doğu Türkistan'daki insanların % 10'u karaciğer, akciğer, deri gibi kanser hastalıklarına yakalanmasına sebep olmuştur.²¹¹

Gerçekten, nükleer denemeler başlamazdan evvel, Doğu Türkistan'da kanser sebebiyle ölüm oranı oldukça düşüktü. Önceki on yıla göre 1975-1985 yılları arasında lösemi hastalığı oranı 7 kat arttı. Yemek borusu kanserinden ölüm oranı Çin'in diğer bölgelerinden 7-8 kat daha fazladır. Kadınların % 70'i rahim kanseridir.²¹² Bundan başka çeşitli kaynakların bildirdiği ölüm olayları da vardır. Mesela, *Dünya Sağlık Örgütü*'nün 1988'de açıkladığı bir raporunda Hoten, Yarkent ve Kaşgar şehirlerinde

²⁰⁹*Interfax*, 17 June 1994'den zikreden Keith Martin, *a.g.m.*, s. 31

²¹⁰"Nuclear Testing-Environment-Human Rights", *aynı Web*

²¹¹Ferhad Muhammedi, "Son Siyasi Gelişmeler Işığında Doğu Türkistan", *Yeni Forum*, C. 15, S. 304, Eylül 1994, s. 58

²¹²"The Consequences of Nuclear Tests in Eastern Turkestan". <http://www.geocities.com/capitolHill/1730/cnt.html>

3961 kişi bilinmeyen bir hastalık nedeniyle ölmüştür. Yine, Hong Kong'da çıkan *Migbao Daily* gazetesi 1988'de yayınladığı bir raporda, nükleer deneme sahası içinde ve etrafında 20.000 biçimsel olarak bozuk doğmuş çocuk olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, *Reuters*'in 1988'de bildirdiğine göre, çocuk ölümleri binde 200'dür. Bundan başka, Montreal'de yayınlanan *The Gazette*'de 1994'de yazdığına göre ise, 1970 yılına kadar Doğu Türkistan'da insan ömrü 65 yıl idi. Fakat bugün bu rakam 40-45 yıla kadar düşmüştür.²¹³

Doğal olarak, tabiata yayılan radyoaktif maddelerin yukarıda söylediğimiz gibi, kaybolması uzun yıllar almaktadır.²¹⁴ Onun için sadece günümüzde yaşayan insanların yaşama hakkı değil, gelecek nesillerin de yaşama hakkı ihlal ve yok edilmektedir.

bb. Çevre Hakkına Yönelik Etkiler

Çevre sorunları denince, çevre kirliliği, canlı türlerinin yok edilmesi ve doğal kaynakların tükenmesi akla gelir. Nükleer denemeler sonucu ortaya çıkan radyoaktif maddeler bütün bu çevre sorunlarına neden olmaktadır. Topraklar verimsizleşmektedir, göller, ırmaklar kurumaktadır ve canlı türleri yok olmaktadır.²¹⁵ Sonuç olarak, tam bir çevre felaketi meydana gelmektedir.

Greenpeace ve diğer uluslararası çevreci kuruluşların yanı sıra uluslararası topluluğun da artan istek ve baskıları sonunda, 144 ülkenin katılımıyla 24 Eylül 1996 tarihinde Kapsamlı Deneme Yasağı Antlaşması (CTBT)²¹⁶ imzalanmıştır. Böylelikle, Çin Halk Cumhuriyeti de bu tarihten gönmüze nükleer denemelere son vermiştir. Bundan sonra umulur ki, Çin hükümeti Dünya Sağlık Örgütü gibi uzman kuruluşların Doğu Türkistan'a girip, çevre kirliliğinin boyutlarını ve insanlar üzerindeki zararlarını araştırmaya izin versin.

²¹³Erkin Alptekin, (Çev. İbrahim Kalkan), "Doğu Türkistan'da İlan Edilmemiş Nükleer Savaş", *DT*, S. 175, Ocak 1998, s. 6

²¹⁴Bkz. Dipnot 205.

²¹⁵Nükleer Karşıtı Platform'un 19.08.1995 tarihli Basın Açıklaması.

²¹⁶A Comprehensive Test Ban Treaty

Görüldüğü gibi, Çin nükleer denemeleri Doğu Türkistan'da yapmakla buradaki yerel halkın yaşama hakkını ihlal etmektedir. Bunun yanı sıra, Çin Doğu Türkistan yerel halkı üzerinde bir deneme daha yapmaktadır. Çin kaynaklarından elde edilen bilgiye göre, ülke çapında imal edilen ilaçlar ilk önce Doğu Türkistan'a getirilerek denenmektedir. Aradan 3-4 yıl geçince, bu ilaçların fayda ve zararları Doğu Türkistan halkı üzerindeki etkileri tespit edildikten sonraki sonuca göre değerlendirilmekte ve Çin'in diğer bölgelerine dağıtılmaktadır.²¹⁷ Anlaşıyor ki, Çinli yetkililer her halükarda Doğu Türkistan'ı ellerinde tutmak için, yerel halkın sayısını azaltacak politikalardan vazgeçmeyecektir.

²¹⁷Xinjiang Daily, 08.21.1993'den zikreden Gulamettin Pahta, "Kızıl Çin Hakimiyeti Altında İnleyen Doğu Türkistan Türkleri ve Onların Karanlık İstikbali", *TK*, S. 369, Yıl. XXXII, Ocak 1994, s. 31

III. BÖLÜM

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER, ULUSLARARASI TOPLUM VE ÇİN

I- ÇİN VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER

26 Haziran 1945 tarihinde San Fransisco'da imzalanan Birleşmiş Milletler Anlaşmasını (Şartı) Çin, 28 Eylül 1945'de onaylamıştır.¹ Birleşmiş Milletlerin kurucu üyelerindendir.

1971 yılında BM'e katılan Çin, böylelikle, teoride BM Şartı'nda belirtilen temel İnsan Hakları ilkelerine taraf olmuştur. Çin aynı zamanda, sürekli yapılan İnsan Hakları ihlallerini bir iç yargılama sorunu olarak değil de, uluslararası bir sorun olduğunu kabul eden BM üyelerinin kabul ettiği bu genel ilkeyi de benimsemiştir. Buna rağmen Çin, temel BM İnsan Hakları sözleşmelerini imzalamamıştır.² Çin'in BM İnsan Hakları Komisyonu'na katılma kararı, onun İnsan Haklarının uluslararası standartlarını kabul etmeye hazır olduğunu önemli bir işaretiydi. Aynı şekilde Kadınların Statüsü Komisyonu'na ve Azınlıkların Korunması ve Kötü Davranılması Alt-Komisyonu'na katıldığını görmekteyiz.³

A- Çin ve BM İnsan Hakları Sözleşmeleri

BM Antlaşması insan hak ve özgürlüklerine sadece değinmekle yetinmiş, ancak hak ve özgürlükleri sayıp tanımlayarak bir belgeye bağlamamıştır. Bu amaçla İnsan Hakları Komisyonu kurulmuştur. Komisyon'un hazırladığı belge, 10 Aralık 1948'de Genel Kurul'ca "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" olarak kabul ve ilan edilmiştir.⁴ 30 maddeden oluşan Evrensel Bildirge, bütün insanların yararlanacakları kişisel ve siyasal hakları anlatmıştır. Bununla birlikte bu belge, devletler için bağlayıcılık ve

¹ 1945'de onaylayan devlet Çin Cumhuriyetidir. 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonrada, 25 Ekim 1971'e kadar Çin tarafından bu antlaşma yürürlükte tutulmuştur. Fakat, bu tarihte Çin Halk Cumhuriyeti BM'ye başvurarak, feshedilmiş Çin Cumhuriyeti hükümeti tarafından imzalanmış ya da onaylanmış olan çok taraflı uluslararası anlaşmaları yeniden gözden geçireceğini bildirmiştir. UN, *Multilateral Treaties Deposited with the Secretary-General (Status as at 31 December 1996)*, New York, 1997, s. 3-4

² Ann Kent, *Between Freedom and Subsistence*, s. 101

³ Ann Kent, *a.k.*, s. 103

⁴ M. Sencer, *Belgelerle İnsan Hakları*, s. 43

yaptırım gücünden yoksundu. İşte bu yüzden, Evrensel Bildirge'nin bağlayıcı bir hukuksal belgeye dönüştürülmesi amacıyla uluslararası sözleşmeler hazırlanmıştır.⁵

Bu hazırlanan İnsan Hakları ile ilgili uluslararası sözleşmelerin bazılarını Çin Halk Cumhuriyeti de taraf olmuştur. ÇHC'nin taraf olduğu BM İnsan Hakları sözleşmeleri şunlardır:

1) *Jenosid Suçunun Cezalandırılması ve Önlenmesine Dair Sözleşme*: 9 Aralık 1948 tarihinde BM Genel Kurulu'nun 260 (III) kararıyla kabul edilmiş ve XIII. maddesine göre 12 Ocak 1951 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. ÇHC 20 Temmuz 1949'da imzaladı, 18 Nisan 1983'te onayladı. 9. maddeye bağlı olmadığına dair çekincesi vardır.⁶

2) *BM Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi*: 7 Mart 1966 tarihinde imzaya açılmıştır. 21 Aralık 1965 tarihinde ise BM Genel Kurulu'nun 2106 (XX) kararı ile kabul edilmiştir. 19. maddesine göre 4 Ocak 1969 tarihinde yürürlüğe girmiştir. ÇHC 29 Aralık 1981'de katıldı (accession), 22. maddeye çekince koyarak.⁷

3) *Kurumlaşmış Irk Ayrımcılığı (Apartheid) Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Uluslararası Sözleşmesi*: 30 Kasım 1973 tarihinde BM Genel Kurulu'nca kabul edildi ve aynı gün imzaya açılmıştır. 15.

⁵M. Sencer, *Belgelerle...*, 44-45

⁶UN, *Multilateral Treaties...*, s. 85-87, "Çin söz konusu sözleşmeyi 19 Temmuz 1951'de Çin adına Tayvan tarafından onaylanmasını yasadışı ve geçersiz bulduğunu bildirmiştir."; 9. madde: "Bir devletin soykırım yada 3. maddede sayılan öteki fiillere karşı sorumluluğuna ilişkin olanlar dahil, bu sözleşmenin yorumlanması, uygulanması ve yerine getirilmesine ilişkin olarak Sözleşmeciler Tarafı arasındaki anlaşmazlıklar, anlaşmazlığın taraflarından herhangi birinin istemi üzerine Uluslararası Adalet Divanına sunulur." Türkçe metin için bkz. M. Sencer, *Belgelerle...*, s. 141-144

⁷UN, *Multilateral Treaties...*, s. 94 vd., "22. maddedeki şartların kendisini bağlamadığına dair çekince koydu ve Çin adını kullanan Tayvan yetkililerinin Sözleşmeyi imzalamasının illegal ve hiçbir değeri olmadığını deklare etti."; 22 madde: "İki yada daha çok Devlet arasında bu Sözleşmenin yorumlanması ve uygulanması bakımından doğan ve görüşmelerle yada bu Sözleşmede açıkça öngörülmüş işlemlerle çözüme bağlanamayan herhangi bir anlaşmazlık, taraflar bir başka çözüm yolunda uzlaşamazlarsa, bu anlaşmazlığın taraflarından herhangi birinin isteği üzerine, karar için Uluslararası Adalet Divanına sunulur." Türkçe metin için bkz. M. Sencer, *Belgelerle...*, s. 97-106

maddesinin 1. paragrafına göre 18 Temmuz 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. ÇHC 18 Nisan 1983'te katıldı.⁸

4) *Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi*: 18 Aralık 1979 tarihinde BM Genel Kurulu'nca kabul edilmiş ve 1 Mart 1980'de imzaya açılmıştır. 27. maddesinin 1. paragrafına göre 3 Eylül 1981 tarihinde yürürlüğe girmiştir. ÇHC 17 Temmuz 1980'de imzaladı, 4 Kasım 1980'de de onayladı. Ancak sözleşmenin 29. maddesinin 1. paragrafına bağlı olmadığını bildirmiştir.⁹

5) *İşkence ve Başka Zalimce, İnsanlıkdışı Veya Omurkırıcı Davranış Yada Cezaya Karşı Sözleşme*: 10 Aralık 1984 tarihinde BM Genel Kurulu'nca kabul edilmiş ve 25. maddesine göre bütün devletlere imzaya açılmıştır. 27. maddesinin 1. paragrafına göre 26 Haziran 1987 tarihinde yürürlüğe girmiştir. ÇHC 12 Aralık 1986'da imzaladı ve 4 Ekim 1988'de de onayladı. Ancak sözleşmedeki 20. maddede öngörülen komitenin yetkisini tanımadığını ve 30. maddenin 1. paragrafına bağlı olmadığını bildirmiştir.¹⁰

6) *Sportif Faaliyetlerde Kurumlaşmış Irk Ayrımcılığına Karşı Uluslararası Sözleşme*: 10 Aralık 1985 tarihinde BM Genel Kurulu'nca kabul edilmiştir. 18. maddesinin 1. paragrafına göre 3 Eylül 1988 tarihinde yürürlüğe girmiştir. ÇHC 21 Ekim 1987 imzaladı.¹¹

7) *Çocuk Hakları Sözleşmesi*: 20 Kasım 1989'da BM Genel Kurulu'nca kabul edilmiştir. 49. maddesinin 1. paragrafına göre 2 Eylül

⁸UN, *Multilateral Treaties...*, s. 165; Türkçe metin için bkz. M. Sencer, *Belgelerle...*, s. 109-114

⁹UN, *Multilateral Treaties...*, s. 168; 29 Madde: "1. Bu Sözleşmenin yorumlanması ve uygulanması konusunda iki yada daha çok Taraf Devlet arasında doğan ve görüşmelerle çözüme bağlanamayan herhangi bir anlaşmazlık, taraflardan birinin isteği üzerine, hakem yoluna sunulabilir. Hakem yoluna başvurma isteğinden başlayarak altı ay içinde taraflar, uygulanacak yöntem konusunda görüşbirliğine varamazlarsa, taraflardan herhangi biri, Statüsü uyarınca yapacağı bir başvuruyla anlaşmazlığı Uluslararası Adalet Divanına götürebilir." Türkçe metin için bkz. M. Sencer, *Belgelerle...*, s. 119-129

¹⁰UN, *Multilateral Treaties...*, s. 188; 20. Madde'deki Komitenin yetkileri arasında, taraf devletle ilgili güvenilir işkence iddialarının incelenmesi konusu vardır ve 30. Maddenin 1. paragrafı ise şöyledir: "İki yada daha çok Taraf Devlet arasında bu Sözleşmenin yorumlanması yada uygulaması konusunda görüşmeler yoluyla çözümlenemeyen bir anlaşmazlık, bunlardan birinin isteği üzerine, arabuluculuk yoluyla çözüme sunulur. Arabuluculuğun istendiği tarihten başlayarak altı ay içinde Taraflar, bu yöntemin işletilmesi konusunda görüşbirliğine varamazlarsa, Taraflardan herhangi biri anlaşmazlığı Statüsü uyarınca Uluslararası Adalet Divanına götürebilir." Türkçe metin için bkz. M. Sencer, *Belgelerle...*, s. 155-165

¹¹UN, *Multilateral Treaties...*, s. 201; İngilizce metin için bkz. Doc. A/RES/40/64 G.

1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir. ÇHC 29 Ağustos 1990'da imzalandı ve 2 Mart 1992'de de onayladı. Ancak sözleşmenin 6. maddesindeki hükümlerini, anayasasının aile planlamasını içeren 25. madde ve Küçük Çocuklar Kanununun 2. maddesindeki hükümler doğrultusunda yerine getireceğini belirtmiştir.¹²

8) *Sığınanların Statüsüne İlişkin Sözleşme*: 28 Temmuz 1951'de Cenova'da imzalanmıştır. BM Genel Kurulu 14 Aralık 1950'de kabul etmiştir. 43. maddesine göre 22 Nisan 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. ÇHC 24 Eylül 1982'de katıldı.¹³

9) *Sığınanların Statüsüne İlişkin Protokol*: 31 Ocak 1967'de New York'da yapılmıştır. 8. maddesine göre 4 Ekim 1967 tarihinde yürürlüğe girmiştir. ÇHC 24 Eylül 1982 tarihinde katıldı.¹⁴

10) *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi*: 16 Aralık 1966 tarihinde BM Genel Kurulu'nca kabul edilmiş ve üç gün sonra New York'da imzaya açılmıştır. 27. maddesine göre 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁵ ÇHC, Devlet Başkanı Jiang Zemin'in Ekim ayının sonlarında ABD'yi ziyareti sırasında bu Sözleşmeyi imzalamıştır. İmza tarihi 28 Ekim 1997'dir.¹⁶

B- Çin, İnsan Hakları ve Birleşmiş Milletler

Çin Hükümetinin BM ile İnsan Hakları sahasındaki ilişkileri, Çin'in İnsan Hakları durumunun uluslararası incelenmesini ve uluslararası İnsan Hakları hukukunun geçerliğini kabul etmeye razı olduğunu gösterir. Ancak, bu Çin'in mevcut siyasi düzenini tehdit etmezse veya ülkedeki sistemli İnsan Hakları ihlallerini açığa çıkarmazsa söz konusudur. Yine de, Çin Hükümeti İnsan Hakları durumunun uluslararası incelenmesini kabule doğru birkaç

¹²UN, *Multilateral Treaties...*, s. 203-206; 6. Madde: "1. Taraf Devletler her çocuğun doğal yaşama hakkına sahip olduğunu kabul eder, 2. Taraf devletler çocuğun hayatta kalmasını ve gelişmesini bütün imkanlarıyla azami derecede temin eder", İngilizce metin için bkz. UN, *Human Rights, The Rights of the Child*, Fact Sheet no: 10; ve ayrıca Anayasanın 25. maddesi için bkz. EK. III, 1982 ÇHC Anayasası

¹³UN, *Multilateral Treaties...*, s. 228; Türkçe metin için bkz. M. Sencer, *Belgelerle...*, s. 217-231

¹⁴UN, *Multilateral Treaties...*, s. 250; Türkçe metin için bkz. M. Sencer, *Belgelerle...*, s. 232-235

¹⁵UN, *Multilateral Treaties...*, s. 110; Türkçe metin için bkz. M. Sencer, *Belgelerle...*, s. 52-60

¹⁶*Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Ekim 1997.

küçük adım atmıştır. Kasım 1994'de, *BM Dini Hoşgörüsüzlük Özel Raportörü Abdelfattah Amor* Tibet dahil Çin'i ziyaret ederek, birkaç dini liderle görüştü.¹⁷ Bu ÇHC'ne yapılan ilk BM İnsan Hakları uzmanının resmi ziyaretidir. Her nasılsa bu ziyaret, İnsan Hakları politikasında temel bir değişiklik getirmedi. Çinli yetkililer, bu şahıs Çin'de iken insanlarla özgür olarak konuşmasını engellemek için ellerinden geleni yapmıştır. Raportörün görüşmeleri yetkililerce sıkı bir şekilde kontrol edilip, bazı görüşmelerine izin verilmemiştir. Tibet'de, Lhasa'da sıkı güvenlik önlemleri vardı. Ona bilgi vermek isteyen Tibetliler anında tutuklandığı için görüşmeler gerçekleşmemiştir.¹⁸ Son olarak geçtiğimiz yıl, Ekim 1997'de Çin Halk Cumhuriyeti, BM Keyfi Tutuklama Çalışma grubunun Çin'i ziyaret etmesine izin verdi. Ayrıca hükümet, çok sayıda yabancı konuşmacıyla İnsan Hakları alanında diyalogu geliştirdi.¹⁹

Ağustos ve Eylül 1995'de, Pekin'de toplanan Dördüncü Dünya Kadınlar Konferansı Çin'de bazı açıklık politikalarının işaretini veriyordu. Bu Çin'de yapılan ilk önemli BM toplantısıydı. Ancak, konferans öncesinde ve boyunca Çinli muhaliflerle düşünce mahkumlarının akrabalarının yabancılarla görüşmemesi ve basın bildirisi okumamaları için 24 saat gözetim altında tutulduğu veya gözetimine alındığı müşahade edildi. Hükümet-dışı kuruluşları (NGO)²⁰ Pekin'den uzakta özellikle belirlenmiş bölgeleri ziyaretleri yasaklandı. Bazı bağımsız Çinli NGO'ların bu toplantıya katılmaları engellendi ve toplantıya katılmalarına izin verilenlerin faaliyetleri çok yakından takip edildi.²¹

Şimdi aşağıda vereceğimiz kısımda, gerek İnsan Hakları Komisyonu'nda ve gerekse Alt-Komisyon'da 1989-1994 yılları arasında yapılan oturumlarda Çin'le ilgili gelişmeler bulunmaktadır. Bu kısımdaki

¹⁷Özel Raportör Abdelfattah Amor'un raporu için bkz. UN Doc. E/CN.4/1995/91 Add.1, 23 December 1994, "Report of the Special Rapporteur on Religious Intolerance", <http://www.unhcr.ch/HTML/MENU4/CHRREP/9195A1.HTM>

¹⁸Al, *No One is Safe*, s. 107

¹⁹US Department State, "China Country Report on Human Rights Practices for 1997", Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, January 30, 1998, http://www.state.gov/www/global/human_rights/1997_hrp_report/china.html, s. 2

²⁰NGO= Non-Governmental Organizations veya STK= Sivil Toplum Kuruluşları. Bu terimin açıklaması için bkz. Cem Eroğul, "Sivil Toplum Örgütlerinin Demokratikleşme Süreçlerine Katkıları", *İHMD*, C. III. S. 4, Kasım 1995, s. 3 vd.

²¹Al, *a.g.e.*, s. 108; Bu konferans hakkında daha fazla bilgi için bkz., Nazife Şişman, *Global Konferanslarda Kadın Politikaları*, İst. 1996

bilgilerin hepsini Çin İnsan Hakları uzmanı Ann Kent'in bir araştırmasından²² nakletmeyi uygun gördük.

C- Çin ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonları

Birleşmiş Milletler sisteminde İnsan Hakları alanında en önemli komisyon İnsan Hakları Komisyonu'dur (Bundan sonra Komisyon). Bu Komisyon BM Antlaşmasının İnsan Hakları ve temel hürriyetler konusunda Ekonomik ve Sosyal Meclise verilmiş olan "İnsan Haklarının gelişmesi için komisyonlar kurar" (madde 68) hükmüne dayanarak 21 Haziran 1946 tarihinde oluşturulmuştur.²³ İnsan Hakları Komisyonu ile birlikte bir diğer önemli organ ise, Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt-Komisyonu' (Bundan sonra Alt-Komisyon)dur.

Ülkesini hem İnsan Hakları Komisyonu ve hem de Alt-Komisyon'da temsil eden Çinli bir diplomat olan Pang Sen'in yazdığı bir kitaba göre Çin, Komisyonu İnsan Haklarından sorumlu ana organ olarak görmekte ve özellikle dünya çapında İnsan Hakları ihlallerinin kınanmasında ve Kalkınma Hakkının yerine getirilmesini teşvikte önemli bir görev yaptığına hükmetmektedir.²⁴

Pang'a göre, Komisyon özellikle Güney Afrika, Kamboçya, Afganistan'daki eski Sovyetler ve Panama'daki ABD hakkındaki kararlarını ilan etmede etkili görülmüştür. Alt-Komisyon, devletlerin siyasetlerini incelemesini gerektiren ve denetleyici bir mekanizma sağlayan özelliğe sahiptir. Diğer yandan, devletlerin bir diğerine saldırmasını mümkün kılar ve Batının değerlerini Üçüncü Dünya'ya empoze edici olarak görülmektedir. Genel olarak Pang'ın BM İnsan Hakları organlarını eleştirisi, BM'nin milletlerüstü kurum olmadığı ve müdahale hakkı olmadığı yönündedir. BM'nin sayısız raporları ve kararlarına rağmen İnsan Haklarını gözetimde etkili olmadığını iddia etmektedir. Soğuk Savaş sırasında İnsan Haklarının

²²Ann Kent, "China and the International Human Rights Regime: A Case Study of Multilateral Monitoring, 1989-1994", *Human Rights Quarterly*, Vol. 17, 1995, s. 1-47

²³Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, I. C. s. 253

²⁴Pang Sen, *Dangdai Renquan ABC (Contemporary Human Rights ABC)*, 1991, s. 148'den zikreden Ann Kent, *a.g.m.*, s. 8

politize edildiğini ve çifte standartların kabul edildiğini ileri sürmektedir. Son olarak, BM'nin egemen devletlere saldırmaya müsasade edilen NGO'ların faaliyetlerini sınırlamadaki başarısızlığını eleştirmektedir.²⁵

Alt-Komisyon, "BM'nin İnsan Hakları alanındaki en iyi kurumlarından biri" olarak tanımlanmıştır. Uzmanlar, Alt-Komisyon'u resmi hükümet organlarını ve siyasetini, NGO'ların müdahaleleri vasıtasıyla genel kamuoyuna bağlamada en etkin İnsan Hakları forumu olarak görmektedirler. Hükümet temsilcileri olmaktan ziyade şahsi kapasiteleriyle hizmet eden sözde bağımsız uzmanların seçiminde genelde siyasi mülahazaların etkili olmasına, hükümetlerin yaygın eleştirilerine ve Alt-Komisyon oturumlarına katılan NGO'larla hükümet gözlemcileri arasındaki artan gerginliklere rağmen bu kavrayış devam etmektedir.²⁶

1- 1989'dan Önce Çin, İnsan Hakları Komisyonu ve Alt-Komisyon

Çin'in BM İnsan Hakları kuruluşlarına ilgisi, BM'de bir bütün olarak tam bir rol oynamaya başladığı bir döneme rast geldi. BM'ye 1971'de girişini takiben, Çin genelde pasif, öğrenici, gözlemci bir rol benimsemekten hoşnut ve devletlerdeki İnsan Haklarına ilişkin karar tasarılarında çekimser kalmaya eğilimliydi. Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesini veya Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesini ne imzalamış ne de onaylamıştır. 1980'e kadar BM Genel Kurulu'nda Çin'in desteklediği İnsan Hakları konuları, kolektif self-determinasyon hakkı, sömürge ülkelere bağımsızlık verilmesi ve apartheid'a, ırk ayrımcılığına ve kadın ayrımcılığına muhalefet olmuştur.²⁷

1981 yılında, Çin İnsan Hakları Komisyonu'na üye seçildi ve 1982'de ilk defa 38. oturuma resmen katıldı. O zamandan beri sürekli üye olmuştur. 1984'de Gu Yijie İnsan Hakları Alt-Komisyonu üyesi seçilmiştir. Sovyet ve Doğu Avrupa ülkelerinin bunun içişlerine müdahale oluşturacağına dair

²⁵ Ann Kent, *a.g.m.*, s. 9

²⁶ Ann Kent, *a.g.m.*, s 5'ten Theo van Boven, "Identifying Policies and Activities Harmfull to Human Rights", *People Matter: Views an International Human Rights Policy*, 1982, s. 89; ve Alt-Komisyon'un fonksiyonları hakkında en iyi analiz için bkz. Asbjorn Eide, "The Sub-Commission an Prevention of Discrimination and Protection of Minorities", *United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal*, Philip Alston Ed., 1992.

²⁷ Ann Kent, *a.g.m.*, s. 7

protestolarına rağmen 1984'de Afganistan'daki İnsan Hakları durumunu incelemek üzere bir raportör tayin edilmesini de desteklemiştir. 1985'te El Salvador ve İran hakkındaki desteklememekle birlikte Şili'de benzer bir soruşturma için İnsan Hakları Komisyonu kararını desteklemiştir.²⁸ Çin, ayrıca Alt-Komisyon'un Yerli Halklar Çalışma Grubu'na da üye olmuştur.

Alt-Komisyon'un Ağustos 1989'daki 41. oturumundan bu yana, Çin'in Demokrasi Hareketini bastırmasının ardından Çin, Alt-Komisyon'un öncelikli dikkatini çeken bir hedef olmuştur. Ancak oturumlarında Çin'e karşı eylem ilk kez müzakere edilmemiştir. 1987'deki Alt-Komisyon oturumunda Uluslararası Af Örgütü'nün getirdiği Çin'de işkence sorunu Çinli gözlemci Wu Shan-xiu'nun sert mukabelesine yol açmıştır.²⁹ Ağustos 1988'deki 40. oturum sırasında Tibet'te İnsan Haklarına dair bir kanun taslağının ortak sunucularının, Çin'in yaptığı siyasi baskılar sonucunda söz konusu kararı geri çektikleri belirtilmektedir. Çinli temsilcilerin ayrıca, BM Genel Sekreteriyle yaptıkları bir toplantıda Tibet hakkında önerilen bir karar tasarısının Çin'in içişlerine müdahale oluşturduğuna dair şikayet ettikleri iddia edilmektedir.³⁰

Komisyon'un 1989 başlarındaki 45. oturumunun ardından Çinli Qian Jiadong'un Başkan Yardımcısı olarak seçilmesi BM Genel Kurulu Daimi üyeleri temsilcilerinin Komisyon'da veya ECOSOC'un (Ekonomik ve Sosyal Konsey) diğer işlevsel komisyonlarında yer almayacağına dair anlayışı kırmıştır. Hatta Çin'in 1990 Komisyonunda Başkan olma girişiminde bulunacağı dahi beklenmişti.³¹ Bu yeni şeref, ironik olarak Çin'in Tibet'te sıkıyönetim ilanından yalnızca bir ay önce vaki olmuştu. 1989 Komisyonu oturumu, Tibet konusunda Çinli diplomatların uzun müdahaleleriyle ve Çin'deki Afrikalı öğrencilerin karşılaştıkları ırkçı tutum ve muameleler

²⁸Roberta Cohen, "People's Republic of China: The Human Rights Exception". *Human Rights Quarterly*, 9 (1987), s. 451'den zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 8

²⁹Alt-Komisyon'un 39. oturumu özet raporları için bkz. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1987/SR.17 (1987)'den zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 9

³⁰Katherine Brennan, Reed Brody & David Weissbrodt, "The 40th Session of the UN Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities", *Human Rights Quarterly*, 11, (1989), s. 295-302'den zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 9

³¹Reed Brody & David Weissbrodt, "Major Developments at the 1989 Session of the UN Commission on Human Rights", *Human Rights Quarterly*, 11 (1989), s. 586-587'den zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 10

hakkında utanç verici ifşaatlarla dolu fırtınalı bir oturum oldu.³² Birçok NGO Tibet konusunda müdahale etti.

2- Alt-Komisyon'un 41. Oturumu - Ağustos 1989

Alt-Komisyon'un Ağustos 1989'daki 41. oturumu, bir Güvenlik Konseyi daimi üyesinin eşi görülmemiş bir şekilde kınanması bir yana birçok nedenlerden ötürü çok taraflı İnsan Hakları gözetimi tarihinde önemli bir fırsat olmuştur. Çin'deki elan vukubulan olaylar öyle bir uluslararası kaygı yarattı ki, genelde bir İnsan Hakları sorunu çıkarmayan Orta Amerika ve Karaib ülkeleri bile bu hakları tartışmak üzere diğerleriyle BM Genel Kurulu'nda biraraya gelmişler ve BM Genel Sekreteri Çin Büyükelçisine kaygılarını dile getirmiştir. Bu nedenle ve uluslararası televizyonla yayınlanan soykırımın (massacre) dünya çapında süregelen kınanmasının bir sonucu olarak Çin konusu Alt-Komisyon oturumuna hakim olmuştur. Çin sadece dünya toplumunun onur kırıcı kınanmasıyla kalmamış, aktif bir İnsan Hakları rejimiyle başetmedeki diplomatik hünerlerini de, yeterince bilenmemiş de olsa, test etmiş oldular.³³

15 Ağustos'daki tartışmanın başlarında, Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu sözcüsü ve Tiananmen gösterilerine katılmalarından dolayı Çin Kamu Güvenlik Bürosunca aranan 21 Çinli öğrenciden biri olan Li Lu, dramatik bir müdahalede bulundu. Meydan'daki şiddet altında öldürmelerin canlı bir tanımlamasını yaptı ve en azından 120 bin kişinin sadece barışçı bir gösteriye katılmaktan dolayı kamuoyuna açıklanmadan tutuklandığını ve idam edildiğini iddia etti.³⁴ Konuşurken Çinli gözlemci Zhang salonu terketti. Daha sonra cevap hakkını kullanırken, Çin polisince en çok aranan kişiler listesinde bulunan bir "suçlu"nun Alt-Komisyon'da konuşmasına müsasade edilmesinden teessüf ettiğini bildirdi. Bir akademisyen gözlemciye göre, Li Lu'yu "söylentiler yayan" bir "yalancı" ve "öndegelen karşı devrim organizatörlerinden biri" olarak tanımladığı da bildirilmiştir.

³²İnsan Hakları Komisyonu 45. Oturumu ve 18. Toplantısı özet raporları için bkz. UN Doc. E/CN.4/1989/SR. 18 (1989)'dan zikreden Ann Kent, aynı yerde.

³³Ann Kent, *a.g.m.*, s. 10-11

³⁴İnsan Hakları Komisyonu'nun 15. Toplantısı ve Alt-Komisyon'un 41. Oturumu özet raporları için bkz. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1989/SR. 15 (1989), No. 12-13'den zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 11

Çinli uzman ve gözlemcilerin, karar tasarısını desteklememeleri için uzmanları ikna amacıyla yaptıkları dört belli başlı müdahale sırasında kullandıkları öncelikli savunma, içişlerine müdahale etmeme ve devlet egemenliği ilkelerine dayalıydı. Bu sert tutum, Batılı uzmanların sert mukabelesine ve Üçüncü Dünya meslekdaşlarının sitem etmelerine yol açtı. Gözlemci Yu Zhizhong, tüm ülkenin bir kriz durumunda olması ve rahatsızlıkların "Çin halkının büyük çoğunluğunun İnsan Haklarını ve temel hürriyetlerini korumak" maksadıyla kesinlikle sona erdirilmesi gerektiği için hükümetin 3-4 Haziran'da harekete geçtiğini iddia etti. "Tek bir kişinin dahi ordu tarafından öldürülmediğini veya üzerine askeri araçlarla gidilmediğini" iddia etti ve "meydanda bir kan gölü oluştu denmesinin tam bir uydurma olduğunu" ileri sürdü. Son olarak, devlet düzenini sürdürmek için isyan ve ayaklanmaları bastırmanın sadece ilgili devletin içişlerini ilgilendirdiğini ve hiçbir yabancı ülke veya uluslararası örgütün hiçbir bahaneyle müdahale hakkı olmadığına ısrar etti.³⁵

Yu'nun açıklamasına, gelişmekte olan ülkelerin sözcüsü Cezayirli Bn. Ksentini şu cevabı verdi:

"İçişlerine karışmama ilkesine dayanarak hiçbir devlet artık özel bir korunma alanı olduğunu iddia edemez ve bu kavram İnsan Hakları alanında giderek uluslararası ilgiye yol açmaktadır. Bu yüzden iç hukuk ve iç çarelerin tüketildiği bazı durumlara müdahale hakkı arasında bir denge bulunmalıdır.... Uzun zamandır bireysel ve siyasi haklara vurgu yapan liberal bir İnsan Hakları yaklaşımı takip edilmektedir."³⁶

Bu açıklamaya rağmen Çinli uzman Tian Jin, 22 Ağustos'da yine egemenlik ve içişlerine karışmama ilkelerine başvurdu:

"Her bir ülkenin benimsediği sosyal ve siyasi sistemler, ilgili ülkenin münhasır egemen yargılama alanı içine giren iç meselelerdir. Bu yüzden uzmanlar, nezaketen bile olsa, herhangi bir ülkenin liderlerine karşı

³⁵İnsan Hakları Komisyonu'nun 19. Toplantısı ve Alt-Komisyon'un 41. Oturumu özet raporları için bkz. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1989/Sr. 19 (1989), No. 5-7'den zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 12

³⁶Aynı yerde.

düşüncesizce yorumlar veya fevri suçlamalarda bulunmaktan kaçınmalıdır."³⁷

Tian son olarak, herhangi bir devletin esasen iç hukuk mevzuatı içine giren konularda müdahaleyi yasaklayan BM Şartı'nın 7. paragrafı, 2. maddesinin hükümlerinin uzman gruplarına uygulanmayacağına dair bir BM kararı olmadığına işaret etti. Fransa'dan Louis Joinet 7. paragrafın 2. maddesine karşı, İnsan Haklarına ve temel hürriyetlere evrensel saygı gösterilmesi ve tatbik edilmesi istenen BM Şartı'nın aynı şekilde geçerli 55(c) maddesiyle karşı tutumunu ortaya koydu. 56. madde ile üyeler "BM ile işbirliği halinde ortak veya ayrı harekete geçmeyi taahhüt" etmişlerdir. Ki Çin , İnsan Hakları Komisyonu'nda diğer ülkelerdeki İnsan Hakları durumunun iç niteliğinin sorgulanmasına dair kararların lehinde oy verirken bu maddeyi kullanmıştı. Bn. Joinet şu sonuca vardı:

"Eğer Alt Komisyon İnsan Hakları alanında içişlerine müdahale etmeme ilkesinin uygulanmasını savunan görüşleri ve belli ülkeler hakkındaki kararların kabulüne karşı gelen ve, 6. fıkrayı çıkarmak veya 9. fıkrayı kısaltmak taraftarı olan görüşleri kabul ederse, çalışmaları tamamen çöküntüye uğrayacaktır."³⁸

Bir hafta sonra, "Çin'deki Durum" hakkında karar tasarısına karşı son bir başvuruda bulunan Tian, içişlerine müdahale etmeme ilkesi hakkında belirgin bir şekilde daha ılımlı bir tutum takındı. "Tiananmen olaylarına katılan kişilere nasıl davranılacağı, hoşgörü ve haklarına saygı anlayışı içinde, Çin'in egemenlik hakkı olduğunu" bildirmiştir. Ancak Alt-Komisyon üyelerini de, karar tasarısına ilişkin olarak, Batı dünyasının bu tür kararları gelecekte diğerlerine karşı da kullanma ihtimaline binaen "ihtiyatlı olma" yolunda uyarmıştır. Ancak, Büyükelçi Fan Guoxiang'ın son sözleri şu olmuştur:

"Karar tasarısı, gerçekte Çin'in içişlerine bir müdahale ve Çin'e bir baskı yapma girişimi oluşturmıştır. Tasarı ayrıca, BM Şartı'nın amaç ve

³⁷İnsan Hakları Komisyonu'nun 23. Toplantısı ve Alt-Komisyon'un 41. Oturumu özet raporları için bkz. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1989/Sr. 23 (1989), No. 16--17'den zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 13

³⁸Aynı yerde.

ilkelerine uygun değildir ve uluslararası ilişkileri düzenleyen kurallara aykırıdır."³⁹

Ardından gelen gizli oylamada, karar tasarısı düzeltilerek, 9'a 15 oyla 1989/5 kararı olarak 31 Ağustos'da kabul edildi. (E/CN.4/Sub.2/1989/L.31) Yumuşak bir belgeydi, ancak önemli değinmeler vardı:

"Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt-Komisyonu,

Çin'de yakınlarda vukubulan olaylardan ve bunların İnsan Hakları alanındaki sonuçlarından kaygı duyarak,

1. Genel Sekreterden Çin hükümetinden ve diğer güvenilir kaynaklardan sağlanan bilgileri İnsan Hakları Komisyonu'na iletmesini rica eder;

2. Özellikle, yukarıda bahsi geçen olaylar sonucunda hürriyetlerinden yoksun kalan şahıslar lehinde müsamaha gösterilmesi çağrısında bulunur."

Çin temsilcisi derhal cevap hakkını kullandı: "Çin hükümeti bu kararı kesinlikle reddeder. Geçersizdir ve Çin üzerinde hiçbir bağlayıcı gücü yoktur."⁴⁰

41. oturum aynı zamanda Çinlilerin Konferans salonu dışında uyguladıkları baskı ölçüsü açısından da eşi görülmemiştir. 6. fıkra hakkında tartışmalar devam ederken gayriresmi sayımlar, Çin'i eleştiren bir kararın bir kaç oy farkıyla olacağını göstermeye başlamıştı. 4-5 Latin Amerikalı, karar lehinde yeterli sayıdaki Afrika ve Asyalı üyelerle beraber 6 batılı üyeyi desteklemeye istekliydi. Ancak uzmanlar ve hükümetler üzerindeki büyük Çin baskısından dolayı sonuç belirsiz kalmıştı. Pekin'deki Çin hükümetinin aynı zamanda uzmanların bağlı olduğu ülke büyükelçilerine baskı yaparak

³⁹İnsan Hakları Komisyonu'nun 37. Toplantısı'nın Birinci Bölümü ve Alt-Komisyon'un 41. Oturumu özet raporları için bkz. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1989/SR. 37 (1989), No. 4-6'dan zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 14

⁴⁰Robin M. Maher & David Weissbrodt, "The 41st Session of the UN Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities", *Human Rights Quarterly*, 12 (1990), s. 295-296'dan zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 14

oylarının ikili ekonomik ilişkileri etkileyeceği uyarısında bulunduğu da iddia edilmektedir.⁴¹

Süregelen görüşmeler NGO'ların hayati rollerini de öne çıkarmıştır. Nihai sonuç, bunlar arasındaki eşi görülmemiş işbirliği olmuştur. Oturumda en önemli rolü oynayan devrede, belli başlı NGO'ların, Çin sorununun Alt-Komisyonun ötesinde bir karar şeklinde işlem göreceğine dair çok az umutları vardı. Ancak Honk Kong Üniversitesi'nde Mayıs sonunda kurulan Çin'de İnsan Hakları Özel Çalışma Grubu Çin hükümetinin resmen kınanması için lobi yapmak üzere 30 Haziran'da bir heyet göndermeye karar verdi. Bu heyet içinde Çin dışında olan ve Tiananmen olaylarına katılmış en az bir öğrenci de olacaktı. New York'ta kurulu Uluslararası İnsan Hakları Ligi, Cenevre'de kurulu Uluslararası Hukukçular Komisyonu, Paris'te kurulu Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu ve Bangkok'ta kurulu Asya Kalkınma Kültürel Forumu'ndan destek buldular. Yine Cenevre'de, tüm dünya üzerindeki NGO'lardan kuvvetli bir destek beklenmekteydi.⁴²

6. fıkra hakkında tartışmalar sırasında uzmanlar ve NGO'lar Çin'in durumu üzerine odaklanmışlardı. NGO müdahaleleri, 3-4 Haziran olayları ve sonraki etkileri, öğrencilerin durumları, sendikalar, hukuki sistem ve basın konularını kapsıyordu. 17 Ağustos'da NGO'ların birlik gösterisi olarak Uluslararası Hukukçular Komisyonu Genel Sekreteri Niall Mc Dermot, diğer 11 NGO ve kendi örgütü adına bir açıklama yaparak "Pekin'de 2 milyondan fazla insan toplanmış olmasına rağmen bir düzensizlik ve isyan olmadığını ve hiçbir zaman organize toplum hayatının tehdit edilmediğini, kabul edilmiş uygulamalar ve prosedürlere uygun olarak harekete geçmenin ve İnsan Hakları norm ve standartlarının bu tür büyük ihlallerinin bir daha ne Çin ne de başka bir yerde olmamasını sağlamanın Alt-Komisyon ve İnsan Hakları Komisyonu'nun sorumluluğu olduğuna NGO'ların inandığını"⁴³ söylemiştir.

41. oturumdaki en önemli gelişme, Alt-Komisyon'un İnsan Hakları gözetimini kolaylaştırmada daimi bir etkisi olacak ve kanun tasarısıyla ilgili

⁴¹Maher & Weissbrodt, *a.k.*, s. 300, 305.

⁴²Nihal Jayawickrama, "Human Rights Exception No Longer", *The Broken Mirror*, (George Hicks Ed., 1990), s. 357-358'den zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 15

⁴³UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1989/SR. 17 (1989)'dan zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 16

üyelere Çin'in uyguladığı çok büyük diplomatik baskıdan sıyrılmayı sağlayacak olan şu öneri oldu. Fransa'dan Joinet, 6. fıkra gündemi altında genel oturumda yapılacak tüm spesifik-ülke kararları değerlendirmesi için gizli oylama önerdi. Çin'in şiddetli itirazlarına rağmen öneri 6'ya karşı 14 oyla (ve 3 çekimser, 3 namevcut) kabul edildi.⁴⁴

Alt Komisyon'un 41. oturumu, uluslararası İnsan Hakları rejiminin büyük güçleri gözetim (to monitor) kapasitesinde bir gelişmeyi temsil etmiştir. İnsan Hakları normlarının gözetim tarzları hakkında Batılı güçler ve Üçüncü Dünya uzmanlarının çoğunluğu arasında belirgin bir ittifakı göstermiştir. NGO'lar arasında birleşik bir cephenin etkinliğinin kanıtını oluşturmuştur. Ayrıca, güçlü bir hedef ülkenin yaptığı ağır diplomatik baskılardan sıyrılmada prosedür mekanizmalarının işin içine girmesini mümkün kılarak İnsan Hakları rejiminin sürpriz esnekliğini göstermiştir. Son olarak bu prosedür düzenlemelerini gerçekleştirmede insan unsurunun hayati önemini göstermiştir.⁴⁵

Çin açısından ise, kararın başarısı, ağır bir darbe olmuş, işçilerine karışmama ve devlet egemenliğine dayalı saldırgan taktiklerinin ve savunmasının reddedilmesini temsil etmiştir. Hedef devlet rolünde Çin'in olumsuz, savunma durumunda bir tutum alması gerekirdi. Fakat bu tür sert taktiklerin izlenmesi, sadece İnsan Hakları rejimi normlarının değil, aynı zamanda rejimin kendisinin de sorgulanmasına yol açmıştır. Olaylar bu prensiplerin tartışılmasının çok ötesine gitmişti. Uzmanların görüşlerine Çin'in cevabı ne olursa olsun, gözlemciler Çin'in gelecekte Komisyon'da Alt-Komisyon'un rolünün kısıtlanması yönünde bir harekete öncülük ederek mukabele edebileceğine dair korkularını dile getirmişlerdir. Bu korkular, Çin'in Cakarta'daki Bağlantısız Devletler Konferansı'nda, Alt-Komisyon'a karşı tedbirler alınması ihtimaliyle uğraştığına dair bir gazete haberinde yer almıştır.⁴⁶

⁴⁴İnsan Hakları Komisyonu'nun 36. Toplantısı ve Alt-Komisyon'un 41. Oturumu özet raporları için bkz. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1989/SR. 36 (1989), 'dan zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 17

⁴⁵Ann Kent, *a.k.*, s. 17

⁴⁶*Journal De Geneve*, 5 September, 1989'dan zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 18

3- Ocak 1990'dan Ocak 1993'e İnsan Hakları Komisyonu ve Alt-Komisyon Oturumları: Çin'in Gelişen İnsan Hakları Diplomasisi

Çinli delegeler BM Genel Kurulunun 1989 Sonbahar oturumuna savunmacı bir havayla gittiler. Alt-Komisyon'un Çin hakkındaki kararını öfkeyle protesto ettiler ve bu protestoya gündemin 12 no'lu fıkrasına dayanarak Genel Kurul'un resmi belgesi olarak dağıttılar.

"BM İnsan Hakları Komisyonu'na bağlı Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt-Komisyonu Cenevre'de yaptığı 41. oturumda bir kaç Batılı üyenin yönlendirmesi teşvikiyle 31 Ağustos tarihinde Çin'le ilgili bir karar kabul etmiştir. Karar, yüz kızartıcı bir şekilde Çin'in içişlerine karışarak Çin'e baskı yapmaya kalkışmıştır. Çin hükümeti BM Şartı'nın ilke ve amaçlarına ters düşen ve uluslararası ilişkilere hakim olan normları ihlal eden bu sözde karara tamamen karşı olup, kararı gayrimeşru ve geçersiz addetmektedir."⁴⁷

Batılılar ortak bir karar tasarısı sundular. Kararın metni Avustralya, Kanada ve İsveç tarafından ortaklaşa yazılmıştı. Tasarının nihai şekli yumuşakça kaleme alınmıştı. Tasarıda Alt-Komisyon'un çağrısı onaylanıyor, Çin'in Ocak 1990'da sıkı yönetimi kaldırması ve 573 kişiyi serbest bırakmasından duyulan memnuniyet belirtiliyor, İnsan Haklarının tamamen dikkate alınması talep ediliyor ve Genel Sekreter'den Çin hükümeti ve diğer güvenilir kaynakların vereceği daha başka bilgileri Komisyon'un 47. oturumuna iletmesi rica ediliyordu.⁴⁸ Çin'in cevabı, Batı girişimini "bir hükümetin bir avuç kişinin hukuk ve düzeni ihlal etmesini durdurma eylemini 'İnsan Hakları eylemiyle' denk tutma" olarak kınamak oldu. Tasarının yumuşak kaleme alınışı, "tasarıya karşı oyların sayısını azaltmak için bazı heyetlerin sempatisini kazanma taktiği" olarak görüldü. Özellikle Afrikalı dostlara çağrıda bulunuldu ve Çin'in genelde BM İnsan Hakları rejimine uygun hareketlerine değinildi.

"Çin hükümeti BM Şartı ilke ve amaçlarına daima uymuş, İnsan Hakları ve temel hürriyetlerine saygı ve korunmasına kendini yükümlü

⁴⁷UN Doc. A/44/504, No. 2 (6 September 1989)'dan zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 18

⁴⁸UN Doc. E/CN.4/1990/L.47, No. 12'den Ann Kent, *a.k.*, s. 20

tutmuş ve İnsan Hakları alanındaki çalışmalarında BM'e aktif olarak katılmış ve desteklemiştir. Çin, "4 Haziran olayı" dahil olaylara dayalı cevap ve bilgileri ilgili BM kuruluşlarına ve İnsan Hakları Komisyonu'nun işkence, din, yetersiz veya keyfi yargılama ve zorla veya istekdişi kaybolma Özel Raportörü'ne sürekli olarak göndermiştir. Ayrıca Çin'in taraf olduğu uluslararası kuruluşlar tarafından kurulan gözetleme organlarına da düzenli olarak dönemsel raporlar sunmuştur. Hal böyle iken, herhangi ilave prosedürlerle Çin'den bilgi istemek tamamen gereksizdir."⁴⁹

Tasarı hakkında oylama beklenenden bir gün önce yapıldı ve Batı lobisi zayıf kaldı. Çin bir "hayır" önergesi talep etti ve Pakistan prosedüre ait bir işleme koymama (no-action) oylaması önerdi. Bu öneri 15'e karşı 17 oyla⁵⁰ ve 11 çekimser oy gibi çok az bir farkla kabul edildi. Ayrıca Küba'nın, İnsan Haklarında içişlerine karışmama ilkesinin uygulanmasını isteyen ve arkasında Çin'in bulunduğu inanılan tasarısı 2.5 sayfalık düzeltmelerle geri çevrildi.

Bu yenilgi ve Çin'e karşı eyleme geçmeme kararının oylanmasındaki başarının çok az bir farkla elde edilmesi Çin'in kendini savunmada tercih ettiği içişlerine karışmama ilkesinin geçerliğinin sonuna yaklaştığını temsil etmiştir. Gerçi bu ilkeye Tibet'le ilgili olarak arada bir hala başvurulmaktadır. Bundan böyle Çin, uluslararası İnsan Hakları forumlarında İnsan Haklarını uluslararası gündemin meşru bir parçası olarak kabul edecekti. Ancak böyle bir kabul, yeni bir pasif uyum tarzına dalalet etmemiş daha çok yeni savunma mekanizmalarının benimsenmesine yol açmıştır.

Ertesi Ağustos'da Alt-Komisyon'un 42. oturumunda Tibet hakkında alınması beklenen karar gerçekleşmedi. Oturum üyelerinin, Çin'in Irak hakkında bir karara karşı çıkmamasına mukabil Tibet hakkında bir kararın sunulmaması üzerinde anlaştıkları, Alt-Komisyon'dan yüksek düzeyli bir

⁴⁹Position of the Chinese Delegation on the Draft Resolution "Situation in China", 1 (Geneva, February, 1990)'dan zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 20

⁵⁰Öneriyi destekleyen ülkeler Sovyetler Birliği, Ukrayna, Pakistan, Küba, Somali, Çin, Irak, Kıbrıs(Rum Kesimi), Yugoslavya, Sri Lanka, Hindistan, Bangladeş ve 5 Afrika ülkesi, Ann Kent, *a.k.*, s. 20

kaynak tarafından teyid edilmiştir.⁵¹ Böylece "cepte olan" bir karar geri çekilmiştir.

Sonraki Komisyon oturumunda (Şubat-Mart 1991) 12. fıkra altında İnsan Hakları ihlalleri üzerinde genel görüşme sırasında Çin'den bahsedildi fakat bir karar tasarısı sunulmadı. Bununla beraber Çinli temsilciler birçok müdahalelerde bulundular. Alt-Komisyon'un çalışmalarından ve politize olmasından şikayet ettiler.

Alt-Komisyon'un Ağustos 1991'deki 43. oturumunda Çin'deki İnsan Haklarının durumu, ikinci bir karar tasarısı konusu oldu. Bu noktaya gelinceye kadar NGO'lar Çin sorununun her ikinci yılda Tibet sorunuyla yer değiştirmesi konusunda gayriresmi bir anlaşmaya varmışlardı. Tibet'teki İnsan Haklarına ilişkin nihai karar, oturumun en dikkate değer oylaması sayılmıştır. Bazılarınca da tek bir olaydan ziyade Tibet'teki uzun zamandır süregelen Çin siyasetine ilişkin olduğu için 1989 kararından daha önemli addedilmiştir. Kararda "Tibet halkının özgün kültürel, dini ve milli kimliğini tehdit eden temel insan hak ve hürriyetlerinin ihlaline dair süregelen haberlerden" kaygı duyulduğu belirtilmiş ve Çin hükümetinden "Tibet halkının temel hak ve hürriyetlerine tam saygı göstermesi" istenmiştir.⁵²

Oylamadan önce Çinli temsilci yaptığı müdahalede, Tibet'in 700 yıldan uzun bir süredir Çin'in ayrılmaz bir parçası olduğunu ve Tibetlilerin hayat şartları, kültür ve dininin daha önce hiç olmadığı kadar gelişmekte olduğunu iddia etmiştir. Başka yerlerde olduğu gibi Tibette de İnsan Hakları durumunun iyileşebileceğini kabul etmiştir. "Ancak sömürgeciliğe özlem duyanlar ve Çin'i parçalamak isteyenlerin, Tibet'in Çin'in ayrılmaz bir parçası olduğunu inkar ettiklerini.... gerçekleri tahrif edenlerin, Tibet'in bağımsızlığı için yaygara koparanların, sözde İnsan Hakları ihlallerinden bahsedenlerin sadece tek bir amacı olduğunu, bunun da Çin'de karışıklıkları

⁵¹Reed Brody, Maureen Convery and David Weissbrodt, "The 42nd Session of the UN Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities", *Human Rights Quarterly*, 13 (1991), s. 260-274'den zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 21

⁵²Karen Reiersen & David Weissbrodt, "The Forty-Third Session of the UN Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities: The Sub-Commission under Scrutiny", *Human Rights Quarterly*, 14 (1992), s. 232-246'dan zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 23

kışkırtmak ve ülkeyi bölmek olduğunu" söylemiştir.⁵³ Hollandalı van Boven cevaben, karar tasarısını Tibet'teki rahatsız edici İnsan Hakları suistimalleri haberlerine dayanarak hazırladıklarını söylemiştir. "Karar tasarısının yegane amacının İnsan Haklarını ve Tibet halkının kültürel kimliğini savunmak olduğunu ve özellikle çok ölçülü ifadelerle kaleme alındığını" vurgulamıştır.⁵⁴

Karar tasarısı E/ CN.4/Sub.2/1991/L.19 gizli oylamada yediye karşı dokuz ve dört çekimser oyla kabul edildi. Çin büyükelçisi kararı reddetti:

"Böyle bir karar, Alt Komisyon'un İnsan Haklarını teşvik etmek ve korumak olan görevine ters düşmektedir. BM Şartı'nda öngörülen ilke ve amaçlara da ters düşmektedir. Heyetimiz bu kararı kesinlikle reddeder, geçersiz ve Çin üzerinde hiçbir şekilde bağlayıcı gücü yok sayar. Tibet'i Çin'den koparmaya yönelik herhangi bir girişim başarısızlığa mahkumdur."⁵⁵

Takipeden 1992 İnsan Hakları Komisyonu oturumunda Çin ve Tibet hakkında bir karar tasarısı sunma girişimleri, gene Pakistan'ın verdiği işleme koymama önergesinin kabulüyle akim kaldı. Bunda özellikle Batı grubu ülkeleri arasındaki bölünmenin ve Güney ülkelerinin Komisyon'daki sayısının artmasının payı oldu.⁵⁶

Alt-Komisyon'un 1992 oturumunda Tibetli NGO'lar koalisyonu birçok sözlü açıklamalar hazırlamış ve uzmanlara tüm olayları kapsayan bir dosya sunmuştu. Ancak Çin hakkında bir tasarı sunulmasına yönelik girişimleri başarılı olmadı.⁵⁷

1993 Komisyon oturumunda Avrupa Birliği'nin 12 ülkesi, Çin'deki İnsan Haklarına dair bir karar alınması için girişimde bulundular. Ancak, yeni bir muhalifle karşılaştılar. 1991 sonundan itibaren Çin ekonomisi,

⁵³27. Toplantının özet raporları için bkz. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1991/SR27/Add. 1, No. 6-7'den zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 24

⁵⁴Aynı yerde.

⁵⁵Aynı yerde.

⁵⁶Ann Kent, *a.k.*, s. 24-25

⁵⁷Adrien-Claude Zoller, "Analytical Report of the 44th Session of the Sub-Commission", *Human Rights Monitor*, 21 (September 1992), s. 17-18'den Ann Kent, *a.k.*, s. 26

süratle gelişmeye, kısmen Tiananmen'le çoktarafli ve ikitarafli yaptırımlarla beraber ortaya çıkan ekonomik kötüleşme yokolmaya başlamıştır. Bu gelişme, İnsan Hakları konusunda daha iddialı bir Çin stratejisiyle aynı zamanda vaki olmuştur. Bu strateji, Ekim 1991'de Çin Devlet Konseyi'nin İnsan Hakları Beyaz Raporunu yayınlamasıyla başlamıştır. Bu rapor, Çinli uzmanlarca, 1992 Komisyon toplantısında ABD Dışışleri Bakanlığının İnsan Haklarına dair "mavi kitabı"na Çin'in cevabı olarak nitelendirilmiştir. Rapor, kalkınma hakkı ve kültürel rölativizm⁵⁸ talepleriyle beraber yeni bir hakka, geçinme hakkına Çin'in İnsan Hakları siyasetinde öncelik verileceğini ortaya atmaktadır.⁵⁹

12. fıkra çerçevesinde Çin'le ilgili Batı resmi ve NGO görüşmelerinin odağı, keyfi gözaltına alma ve sert cezaevi şartları, ölüm cezası ile ifade, din, toplantı ve dernek kurma gibi temel hürriyetlerin suistimali üzerinde toplanmıştır. Ancak, Çinli delegeler bir savunma durumu almaktan ziyade, Çin'in İnsan Hakları yorumlarının özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ve kalkınma hakkına öncelik vererek yeniden işlerliğe konulmasını vurgulamışlardır. Bir Çinli delege "İnsan Hakları standartlarını tahrif etme uygulaması, denetleme mekanizmalarını suistimal ederek siyasi baskı yapma, tefrik yapma ve çifte standart uygulama.... egemenliğe tecavüz ve birçok gelişmekte olan ülkenin şerefine saldırma" sözleriyle saldırıda bulunmuştur. Bununla beraber, kalkınma hakkını "demokrasi ve İnsan Hakları açısından önemli bir temel" olarak desteklemiştir.⁶⁰ Yeni Büyükelçi Jin Yongjian, ayrıca, "1979'daki dışa açılmadan bu yana tüm Çin halkı, tüm milletleriyle, medeni veya siyasi haklar olsun veya ekonomik kültürel ve sosyal haklar olsun hiçbir zaman bugün olduğu kadar kapsamlı bir şekilde İnsan Haklarından yararlanmamıştır" demiştir. Büyükelçi devam ederek "medeni ve siyasi haklar ile ekonomik, sosyal ve kültürel hakların aynı derecede öneme layık olduğunu" kabul etmiş, fakat, "bağımsızlık, geçinme

⁵⁸Çin Büyükelçisi Fan Guoxiang, daha önce 28. Toplantıda kültürel rölativizmi "İnsan Haklarını korumayı amaçlayan tedbirlere her bir ülke tarafından o ülkenin tarih, gelenek ve ekonomik kalkınma düzeyi ışığında karar verilmesi gerektiği anlamında" formüle etmişti. Bkz. UN Doc. E/CN.4/1992/SR.28, No. 18'den Ann Kent, *a.k.*, s. 25

⁵⁹Ann Kent, *a.k.*, s. 27

⁶⁰40. Toplantının özet raporu için bkz. UN Doc. E/CN.4/1993/SR 40, No. 13-14'den Ann Kent, *a.k.*, s. 28

ve kalkınma hakkının ezici çoğunluktaki az gelişmiş ülkeler için çok daha önemli olduğunu" belirtmiştir.⁶¹

Ancak, görüşmeler sonucunda, işleme koymama önergesinin az bir farkla kabulüyle karar tasarısı işleme konmamıştır.⁶²

4- Alt-Komisyon'un 45. Oturumu, Ağustos 1993:Viyanadan Sonra

Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt-Komisyonu'nun Haziran'daki BM Viyana İnsan Hakları Konferansı'ndan sonraki 45. oturumu, uzun süreli NGO katılımcılarının zihninde en politize oturumlardan biri olarak tanımlanmıştır. İlkeler, şahsiyetler ve siyasetler arasında gerginliğe yol açan bu gelişmeye iki ana neden, sebep gösterilmiştir: Yeni uluslararası düzenin belirsizliği ve Sovyetler Birliğinin çözülmesiyle sadece Çin'in ABD'nin giderek artan hegemonyasına karşı bir siper olarak durabileceği yönünde gelişmekte olan ülkelerin düşüncesi. Ayrıca, Çin'in diplomatlarına, 2000 Olimpiyat Oyunlarının yerinin seçimi hakkında Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin kararı almasından önce, Çin'deki İnsan Haklarını eleştiren herhangi bir kararın kabulüne izin vermemeleri yönünde uyguladığı ağır baskı da rol almıştır. Bunun neticesinde Çinli diplomatlar, 45. oturumda, Sri Lanka gibi diğer devletler lehinde dahi lobi yapmışlar, Tibet hakkındaki tasarının ortak sunucularından Batılı uzmanlara tehdite varacak düzeyde ağır lobi çalışmaları yapmışlardır. Hatta, uzmanlar üzerinde lobi ve komite salonu içindeki faaliyetlerinde Alt-Komisyon uzmanlarının bağımsızlığını açıkça tehdit eder izlenimini vermişlerdir.⁶³

Çinli uzmanlardan Çin'in eski Bern Büyükelçisi Tian Jin, Viyana'daki 1993 BM Dünya İnsan Hakları Konferansı'nın başarılarına dair ilginç bir müdahalede bulunmuştur. Nihai sonucu "kimseyi memnun etmeyen" bir uzlaşma olarak görmüş ve hakkındaki görüş farklılıklarının

⁶¹45. Toplantının özet raporu için bkz. UN Doc. E/CN.4/1993/SR 45, No. 19-20'den Ann Kent, *a.k.*, s. 28

⁶²Görüşmede önerge lehine oy kullanan ülkeler Angola, Bangladeş, Burundi, Çin, Küba, Kıbrıs Rum Kesimi, Gabon, Yeni Gine, Hindistan, Endonezya, İran, Kenya, Libya, Malezya, Moritanya, Nijerya, Pakistan, Sri Lanka, Sudan, Suriye, Tunus ve Zambia'dır. Ann Kent, *a.k.*, s. 28-29

⁶³ Ann Kent, *a.k.*, s. 29-30

süregeleceğini öne sürmüştür. Sonuç Bildirgesi'nde gördüğü olumlu unsurlar ise şunları içermektedir:

1- Irkçılık, ırkayrımcılığı, yabancı düşmanlığı, saldırganlık ve yeni milliyetçiliğin tüm formlarına karşı çıkma.

2- Kalkınma hakkının vazgeçilmez bir hak olarak teyidi.

3- İnsan Haklarının evrenselliği (bununla beraber, aynı zamanda, Ürdünlü Alt-Komisyon başkanının 2 Ağustos'da yaptığını iddia ettiği, İnsan Haklarının evrenselliği ile yerel tarihi şartlar arasında ince denge kurma gereğine dair açıklamasını desteklediğini belirtmiştir.)

4- Kadın, çocuk, yerli halklar, mülteci, göçmen ve işçilerin ihtiyaçlarının iyileştirilmesi.

Viyana Konferansı'nı "geçmiş ve gelecek arasında bir bağlantı hattı" olarak, Viyana Bildirgesi'ni "bu insanların korunması hakkında yeni bir merhaleyi" temsil eden bir belge olarak tanımlamıştır.⁶⁴

12 Ağustos'da Çin hükümet gözlemciler heyetinin başkanı Tibet konusunda şunları söylemiştir:

"Siyasi, medeni ve ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan tam yararlanma uluslararası toplumun ortak hedefidir. Kendimizi hiçbir zaman mükemmel saymadık. Çin hükümeti ve Tibet halkı dahil bütün halk, şimdi kendisini reform ve açılma davasına ve ekonomisini geliştirmeye adamaktadır. Aynı zamanda, halkımızın tüm İnsan Haklarından yararlanmasını geliştirmek için siyasi reform ve Çin'in somut şartları ışığında demokrasi ve kanun düzeninin kurulması çabalarına geçilmiştir. Bu çabalar samimi ve verimlidir."

Ancak konuşmasının sonunda daha aşına retoriğe dönmüş ve şu uyarıda bulunmuştur:

"Tibet'teki sözde İnsan Hakları sorununu takip edenlerin amacı, Çin'in ulusal kimliğini ve toprak bütünlüğünü tehlikeye atmak suretiyle Tibet'i Çin'den ayırma amacını gerçekleştirmek için uluslararası toplumu

⁶⁴ Ann Kent, *a.k.*, s. 31

aldatmak ve Çin hükümetine iftira atmaktır. Bu girişimleri boşa gidecektir."⁶⁵

Çin'in resmi diplomatik müdahalelerinin (söz alma) azlığı ve Çinli uzmanın güçsüz olmasına rağmen Çin'in Alt-Komisyon'daki gücü gerek zımnen gerekse alenen belliydi. Çinli diplomatların toplantı lobisindeki fiziki varlıkları ve uyguladıkları kurnaz lobi ve ikna taktikleri, dile gelmemiş bir habuç ve sopa taktiğinden Çin'in gelişmekte olan bir ülkenin karakteristikleriyle karışık bir süper güç statüsü öncülünün bazen yoğunlukla vurgulanmasına kadar değişti.

Tibet hakkında karar tasarısına dair yapılan tartışmalarda İngiliz uzman Bn. Palley, sözlerinin kayda geçirilmesini isteyerek ilginç açıklamalarda bulundu ve şimdiki Çin büyükelçisinin, Tibet hakkındaki tasarımı işleme koyarsa Tibet'le tüm diyalogu kesmekle ve Çin'in Alt-Komisyon ile diyalogunun da kesileceğiyle tehdit ettiğini söylemiştir. İngiliz uzman ayrıca, uzmanların bağımsız olması gerçeğine rağmen, Çin'in tutumunun, karar tasarısı üzerinde gizli oylama yapılması halinde Çin'in sonuçtan her bir uzmanın hükümetini sorumlu tutacağı şeklinde olduğunu kaydetmiştir.⁶⁶

Uzun tartışmalardan sonra karar tasarısı hakkında işleme koymama önergesi (6'ya karşı 17 oyla ve 2 çekimser oyla) kabul edildi. Bu, özellikle NGO'ları olumsuz yönde etkiledi. (NGO'lar bu Alt-Komisyon oturumunda da çeşitli faaliyetlerde bulunmuştu. Habitat, Dünya Üniversite Servisi ve Uluslararası Af Örgütü yaptığı açıklamalarda Çin'in İnsan Hakları ve özellikle Tibet siyasetlerini özetle eleştirmişler, Uluslararası İnsan Hakları Ligleri Federasyonu, Dünya Barışı İçin Uluslararası Eğitimciler Derneği, Uluslararası Halkların Hakları ve Özgürlüğü Ligi, İşkenceye Karşı Dünya Örgütü ve Uluslararası Hristiyanlık Barışı gibi örgütler kapsamlı eleştirilerde bulunmuşlardır. Ayrıca, Ağustos ayı içinde BM toplantı salonlarında, Çin'deki İnsan Haklarının bugünkü hakkında iki brifing verilmiş ve konu hakkında hazırlanan broşürler dağıtılmıştır. "Laogai=Çin Gulag'ı İçinde" isimli televizyon belgeselinin gösterildiği seminerler

⁶⁵ Ann Kent, *a.k.*, s. 32

⁶⁶ Ann Kent, *a.k.*, s. 35

Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu, Uluslararası Eğitim Kalkınması ve Uluslararası Uzlaşma Klubünce desteklenmiştir. Bunun yanı sıra NGO'lar 13 Ağustos'da ortak bir basın açıklaması yaparak "Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin, Pekin'i 2000 yılı olimpiyatlarının yapılmasıyla ödüllendirmesi ihtimalinden duydukları derin kaygıyı" bildirmişlerdir. Bu açıklamayı imzalayanlar: Asya Kalkınma Kültürel Forumu, Dünya Barışı İçin Uluslararası Eğitimciler Derneği, Tibet İçin Uluslararası Kampanya, Çin'deki İnsan Hakları İçin Uluslararası Koalisyon, Uluslararası Eğitim Kalkınması, Uluslararası Uzlaşma Klubü, Japonya Tarafından Cinsel Esarete Mecbur Tutulan Kore Kadınlar Konseyi, Uluslararası Hapishane Gözlemcileri, Tamil Dernekleri İsviçre Federasyonu ve İşkenceye Karşı Dünya Örgütü).⁶⁷

Oturumun sonucunu özetleyen deneyimli bir NGO sözcüsü, Tibet hakkında olumsuz oyların eşi görülmemiş şekilde çokluğunu şu faktörlere bağlamıştır. Öncelikle, BM İnsan Hakları sisteminin Viyana İnsan Hakları Konferansı'ndan sonra bir bütün olarak içine düştüğü yorgunluk. Ayrıca, Çin hükümetinin Viyana sürecini tutumunu pekiştirmek için kullandığına inanmaktadır. Çinli temsilcilerin evrenselliği kültürel ve tarihi rölativizmle denkleştirme ana hedeflerini başaramamalarına rağmen rölativizmi hala gündemde tutmayı sürdürmektedirler. Viyana'da Çinliler ABD'nin stratejik kontrol istediğini ve bu münasebetle Güneyi etrafında topladığını iddia etmişti. Güneyden sadece Latin grubu bağlılıkla hareket etti. 45. oturum sırasında ya Çin'le birlikte oy kullandılar ya da çekimser kaldılar. Güçlü Güney desteğinden dolayı, Çin hakkında bir oylama dahi başarılı olamazdı. Tibet hakkında bir oylama, self-determinasyon konusunun bölünme yaratan etkilerinden duyulan evrensel kaygılardan dolayı çok daha problemli hale gelmişti.⁶⁸

Öte yandan gözlemciler, Batılı devletler ve gözlemcilerini bölünmüş görmüşlerdir. Emperyalizmin tarihi yağmacılığı hakkında suçluluk duyma gibi kompleks nedenler, piyasa reformlarına verilen Batı desteği, belki Çin'deki istikrarsızlığın bir Çin mülteci akınına yol açabileceği korkusu ve Çin'i izole etme korkusu hepsi bir arada birleşik bir Batı cephesi oluşmasını

⁶⁷ Ann Kent, *a.k.*, s. 32, dipnot 136

⁶⁸26 Ağustos 1993'te Cenova'da bir BM İnsan Hakları uzmanıyla yapılan görüşme'den zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 38

önlemiştir. Batılı devletler ayrıca, Çin'in İnsan Hakları üzerinde izole bir tutum almaları halinde böyle davranmayan devletlere karşı ekonomik açıdan kaybedeceklerinden korkuyorlardı. Lobi faaliyetlerinde Çinliler, bu korkuların herbirini ve hepsini kullandılar.⁶⁹

Çin'in Alt-Komisyon'un 41. oturumuna katılımını 45. oturumla karşılaştırıldığında, Çin diplomasisinin büyük ölçüde daha akıllıca ve daha az ideolojik hale geldiği açıktır. Uluslararası tenkitlerden kaçınılması yönünde diplomatlarına her iki durumda da kuvvetli baskılar yapılmıştır. Bununla birlikte, 1989'da o kadar çok kullanılan içişlerine karışmama ve egemenlik ilkeleri, 1993'te sadece soluk bir yankı haline gelmişti. Çinli diplomatlar artık cevap hakkına başvurmazlar ve Çin'e karşı eleştiriler yapıldığında talimatlara uymuşlar, rahatsızlıklarını ancak özel görüşmelerde ortaya koymuşlardır. Ayrıca tartışmaları önlemek için müdahalede bulunmaktan kaçınmışlar, Kübalı uzmanın prosedüre ait akıllı manevralarına dayanmayı tercih etmişlerdir. Bu prosedür ayarlamalarının ötesinde Çin, 1993'de içişlerine müdahale etmeme kanıtını temel savunma noktası olmaktan çıkarmış ve Uluslararası Haklar Bildirgesi ve Viyana Bildirgesi'ndeki İnsan Hakları normlarına razı olma tedbirini göstermiştir.⁷⁰

Ancak, Çin uluslararası İnsan Hakları sistemine tavizler verdiyse de sistem giderek Çin'e bağlı bir hale geliyordu. Sönmekte olan Tiananmen hatıraları ve jeopolitik değişiklikler Çin'in diplomasi avantajına çalışmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle, Çin'in Üçüncü Dünya hedeflerini destekleyen yegane büyük, sosyalist ve Üçüncü Dünya gücü statüsü, İnsan Hakları forumlarında kendisine, aşırı yaygaraya başvurmaksızın çıkarlarını izlemeye artan bir güven vermiştir. İnsan Hakları konularında, 1989 Alt-Komisyon oturumunda açıkça görüldüğü üzere, Üçüncü Dünya oybirliğinin eksikliği, artık bir sorun olmaktan çıkmıştı. Buna ilaveten, 1992 ve 1993'te Çin'in ekonomik gelişmesindeki büyük atılım, hem Kuzey hem Güney'in artan saygısını getirmiştir. Bununla beraber, Batılı olmayan devletler arasında mümkün olan en geniş taraftar kitlesini oluşturma çabasında, Batı'yla ilgili olarak bir kurban zihniyetini benimsemeyi sürdürmüştür.⁷¹

⁶⁹Ann Kent, *a.k.*, s. 39

⁷⁰Ann Kent, *a.k.*, s. 40

⁷¹Ann Kent, *a.k.*, s. 40

Aynı zamanda, Çin 1989'dan bu yana İnsan Hakları sistemine, bazı Batılı uzmanlarca da desteklenen çizgilerde bazı yapıcı katkılarda bulunmuştur. İnsan Haklarının ekonomik, sosyal ve kalkınma haklarını desteklemek suretiyle farklı bir şekilde işletilmesini bir ölçüde teşvik etmiştir. Ancak bu konuda, gelir dağılımı hakkı gibi devletin ekonomik haklarına karşı bireysel ekonomik hakları destekleyecek önemli kararları dışarıda tutmuştur. Alt-Komisyon'un faaliyet ve kurumlarına ilişkin temel normlarında ise aksine meydan okuyucu bir tutum almıştır. NGO'lar ve Alt-Komisyon arasındaki ilişkileri bozacak önerileri desteklemiş, uzmanların bağımsızlığı ilkesini tehlikeye atan hareketlerde bulunmuştur. Amaçlarını gerçekleştirmede tehdit hatta gözdağı vermeye dahi başvurmıştır. Alt-Komisyon'un 45. oturumu sona ererken, Çin'in İnsan Haklarını denetlemede bu gelişmelerden kaygı duyan İnsan Hakları taraftarları Çin'deki İnsan Hakları durumu konusunda baskı yapmak için hem EKÜ⁷² hem de BM İnsan Hakları sisteminin diğer kısımlarına dikkatlerini çevirdiler.⁷³

Hemen 6 ay sonra, Mart 1994'de çok taraflı mekanizmalar ile EKÜ mekanizmaları aynı anda işletilmeye kondu. İnsan Hakları Komisyonu'nun Şubat-Mart'taki 50. oturumunda "Çin'de İnsan Hakları Durumu" karar tasarısı, Çin ve Tibet'teki İnsan Hakları ihlalleri hakkında süregelen raporlar üzerindeki kaygıları belirtti ve Çin hükümetine tüm İnsan Haklarının uygulanmasını sağlamak için daha fazla tedbirler alması çağrısında bulunmuş, hükümeti tüm özel raportörler ve çalışma gruplarıyla işbirliği yapmayı sürdürmeye davet etmiş ve Genel Sekreterden kararı Çin hükümetinin dikkatine getirmesini ve Çin'deki İnsan Haklarının durumu hakkında Komisyonun 51. oturumuna bir rapor hazırlamasını rica etmiştir.⁷⁴ Ancak bu karar yumuşak bir metindi, bazı siyasi mahkumların serbest bırakılmasından ve Çin hukuki sisteminde reform başlangıçları dahil "son olumlu gelişmeler"den bahsedilmekteydi. Ancak, daha önceki komisyon oturumunda olduğu gibi Çinliler 9 Mart'ta işleme koymama önergesi verdiler ve önerge 16'la karşı 20 oy ve 17 çekimser oyla kabul edildi. 1992-1994 arası yapılan üç oturumdaki "işleme koymama" önergelerinin lehte ve

⁷²ABD'nin Çin'e yaptığı Ençok Kayrılan Ülke uygulaması.

⁷³Ann Kent, *a.k.*, s. 41

⁷⁴UN Doc. E/CN.4/1994/L.83'ten zikreden Ann Kent, *a.k.*, s. 41

aleyhte oylar arasında farkların giderek azalmasına rağmen sürekli kabul edilmesi şu nedenlere bağlanmaktadır: Cenevre'de Çinli diplomatlar çok çalıştılar ve lobi yapmada destekçilerini kendi adlarına konuşmaları için organize etmede çok etkin oldular. Öte yandan, ABD ve Avrupalı grup komisyon'daki havayı yanlış değerlendirdiler, oylamadan 2 gün önce işleme koymama kararının Çin'e karşı muhtemelen 4 oy fazla ile yenilgiye uğratılacağından emindiler.

Bazı NGO gözlemcileri ve gazeteciler ABD Dışişleri Bakanlığının Çin'deki İnsan Hakları durumunu eleştirmede yeterince kararlı olamadığını iddia etmişlerdir. ABD içindeki bazı eleştirmenler de ABD Dışişlerinin Çin'deki İnsan Haklarını ikili düzeyde denetleme yanlısı olduğunu iddia etmişlerdir. İnsan Hakları ile EKÜ arasında bağlantı kurma yanlısı ve karşıtları arasındaki tartışma konu hakkında ABD içinde bir fikir birliği olmadığını göstermiştir. Özellikle iş çevreleri bu bağlantıya karşıdır. Çin liderliği bu birliğin yokluğunu, Çin'in ABD ekonomisi için hayati önem taşıdığının vurgulanması olarak algılamıştır. Ayrıca, piyasa reformlarının başlatılması Çin'i ekonomik ve stratejik açılarından giderek daha güçlü hale getirirken iç istikrar üzerindeki baskısını azaltmıştır. Reformların gerektirdiği ekonomik ve sosyal hakların kaybı ve beraberindeki rüşvet ve enflasyon sorunları gerek şehirlerde, gerek kırsal kesimde eşi görülmemiş derecede bir sosyal rahatsızlığa yol açmıştır.⁷⁵

Çin'in İnsan Hakları alanındaki baskıları reddetmeye hazır olması bugünkü liderlik için bir meşruiyet aracı haline gelmiştir. Hükümetin uyguladığı "siyasi rehin kılıfı"⁷⁶ politikasının tutarsızlığı ve taktiklerdeki keyfi değişiklikler, süregelen iç iktidar mücadelesi ve sosyal istikrarsızlık kaygıları çerçevesinde Çin'in İnsan Haklarına dair cevaplarının şartlara bağlı (rastlantısal) niteliğini teyit etmektedir. Bunun yanı sıra, Avustralya Dışişleri ve Ticaret Bakanı Senatör Gareth Evans ve Fransız Başbakanı Edouard Balladur'un ziyaretlerinde özellikle Wei Jingsheng ve Xu Wenli'nin tekrar tutuklanmasıyla ilgili Çin'in katı tutumu iç istikrar zorunluluklarının, orta çaplı güçlerin ikili denetimlerine Çin'in cevabını ne ölçüde engellediğini de

⁷⁵ Ann Kent, *a.k.*, s. 42

⁷⁶ Çin'deki demokrasi hareketi taraftarlarının ve Çinli demokratların tutuklanması ve İnsan Hakları alanında uluslararası baskıyı azaltmak için veya ziyarete gelen bir devlet başkanına jest olsun diye yeniden salıverilmesi politikası.

göstermiştir. Bu it beni-çek kendini taktikleri, 26 Mayıs'ta Başkan Clinton'un İnsan Hakları ve EKÜ bağlantısına son verilmesini resmen açıklamasıyla sona ermiştir. Çin-ABD ilişkilerinde ABD İnsan Hakları hedeflerinin farklı bir yönde izleneceği yeni bir dönem başlamıştır.⁷⁷

II- ÇİN VE ULUSLARARASI TOPLUM

A- İnsan Hakları Alanında Çin'in Durumu

Çin 1993 BM Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda yayınlanan Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı'nı kabul eden ülkeler arasına katıldı. Deklarasyon, "BM Antlaşması'nda kabul edilen temel hak ve özgürlüklerin evrensel doğasının tartışılmaz olduğunu" onayladı. Bununla birlikte Çin, kendi halkı için daha önemli olduğunu iddia ettiği kolektif ekonomik ve kültürel hakları kişisel sivil ve politik haklardan daha üstün tutmaktadır. Ancak, uluslararası İnsan Hakları hukuku ne sadece sivil ve politik haklardan, ne de sadece kişisel haklardan ibarettir. Onun kapsamında sosyal, kültürel ve kolektif haklarla birlikte kişilerin başkalarına ve topluma karşı sorumlulukları ve görevleri de vardır.⁷⁸

Uluslararası İnsan Hakları hukuku sadece tek bir kültürün geleneklerinden oluşmamıştır. 50 yıllık bir geçmişiyle uluslararası forumlarda, bugünkü 185 devletin tecrübe ve tanımlarıyla evrensel bir mahiyet kazanmıştır.

Kasım 1991'de, Çin'in İnsan Hakları konusundaki verdiği rapor⁷⁹, onun İnsan Hakları karşısındaki tutumunu açıklar. Raporda özetle şu iddia edilmektedir: Çin'in yiyecek ve giyecek problemi çözülmesine ve hayat standartının yükselmesine rağmen, Çin hala gelişmekte olan bir ülkedir. Nüfusunun çokluğu ve kaynaklarının sınırlı olması sebebiyle, herhangi bir "sosyal karışıklık" halkın en önemli hakkı olan "geçinme hakkı"nı tehdit eder. Rapor, milli bağımsızlığı ve devlet egemenliğini Çin halkının varlığının ve gelişmesinin temeli kabul eder. Aynı şekilde, "milli istikrarı

⁷⁷Ann Kent, *a.k.*, s. 43-44

⁷⁸Aİ, *China No One is Safe*, s. 101

⁷⁹*Human Rights in China* adlı broşür(white paper), Aİ, *China No One is Safe*, s. 102'den

devam ettirme"nin Çin hükümetinin uzun vadeli ve en önemli görevi olduğu açıklanmaktadır.

Broşürdeki iddialar konunun saptırılmasıdır. Aç insanları doyurma ihtiyacı işkence yapmayı haklı çıkartamaz. Broşürde, konuşma özgürlüğü olmadan "geçinme hakkı"nın sağlandığı dünyada herhangi bir örnek verilmemektedir. Hiçbir hükümetin hangi temel İnsan Haklarının geçerli olup olmadığı konusunda seçme hakkı yoktur. Çin'in kendisinin de tanıdığı gibi, bütün İnsan Hakları evrensel ve bölünemez niteliktedir. İnsan Hakları arasında bir hiyerarşi yoktur. Kısacası, "istikrarı koruma" ihtiyacı en temel İnsan Haklarının ihlalini haklı çıkaramaz.

Uluslararası toplum, devletlerin milli güvenliklerini tehdit edici gerçek ve ani durumların ortaya çıktığı zamanlarda, devletin bazı önlemler almasını yatsımaz. Bu hallerde bile, işkence edilmeme hakkını devletler görmemezlikten gelemez. Fakat Çin'de, "milli istikrarın korunması" kavramı egemen devlet düzenine tehdit gibi görünen hemen hemen her faaliyeti içine alacak şekilde yorumlanmıştır. Bu demektir ki, Çin'de insanlar hukuk kuralları içinde ve barışçı yollarla bilgi değişimi veya düşünce açıklaması yüzünden keyfi olarak hapsedilmiş, işkence edilmiş ve öldürülmüşlerdir.⁸⁰

Herkesin işkence edilmeme, öldürülmeme ve keyfi gözüaltına alınmama hakkı vardır. Bunlar soyut değil somut ilkelerdir. Bu haklar kültürel veya siyasi ortama göre farklılık göstermez. Mesela, Amerika'da siyah veya beyaz olmak, Kuzey İrlanda'da protestan veya katolik olmak, Ruanda'da Hutu veya Tutsi olmak önemli değildir. Herkesin her yerde devletin baskısından korunma hakları vardır. Uluslararası toplum İnsan Haklarının evrensel ve devredilemez olduğunu kabul eder. Şartlar ne olursa olsun bu insanların bu hakları vardır.⁸¹

Çin Kominist Partisi 1949'dan bu yana dünya nüfusunun beşte biri üzerinde otoriter bir rejim uygulamaktadır. Son 20 yılda hükümetin daha az baskıcı olduğu dönemler olmuştur, fakat Pekin ve başka yerlerde öğrencilerin yönlendirdiği, Haziran 1989 tarihindeki demokrasi hareketi

⁸⁰*China No One is Safe*, s. 103

⁸¹*China No One is Safe*, s. 104

olaylarıyla birlikte liderlik, güvenlik güçleri ve Halk Kurtuluş Ordusu'nun da desteğiyle sert siyasetlere geri dönmüştür. Ancak 1991'de demokrasi hareketinin bastırılmasından sonra, olaylara karışanlardan yaklaşık 900'ü serbest bırakılmış, hükümet bunların İnsan Hakları suçlarını ılımlaştırmaya yönelik birkaç jestte bulunmuştur. Bunun sebebi, belki, komünizmin Avrupa'da zımnen ölmesinden itibaren liderliğin eleştiri tehlikesine açık olması ve ekonomik reform programını sürdürme ihtiyacı olabilir.⁸²

Görüldüğü üzere ve daha önce belirtildiği gibi, ÇHC'de İnsan Haklarını etkileyen faktörlerin başında ve bize göre en olumsuzunu tek partili komünist bir devlet yapısının mevcut olmasıdır. Otoriter rejimini sürdürmek için, her otoriter devletin yaptığı gibi askeri güce önem verecektir. Nitekim, Çin'de kişi başına düşen gayrisafi milli hasıla 330 ABD dolarıdır ve devletin gayrisafi milli hasıladan sağlık sektörüne harcadığı miktar % 1.4 ve eğitim sektörüne % 2.7 iken, askeri harcamalara ayırdığı miktar ise % 6.0'dır.⁸³

B- Uluslararası Toplumun İnsan Hakları Alanında Baskısı

Çin'e karşı güçlü bir uluslararası moral baskı, özellikle Tiananmen Demokrasi Hareketi'nden sonra görülmektedir. Çin'in bu Demokrasi hareketini bastırmasına cevaben öncelikle kullanılan mekanizmalar, Dünya Bankası ve Avrupa Topluluğu'nun uyguladığı yaptırımlar şeklindeki çok taraflı mekanizmalardır. Bundan başka Çin'in hareketlerinin, Genel Sekreterden, antlaşma organlarına ve Özel Keyfi İnfaz Raportörlerine kadar tüm BM İnsan Hakları sisteminde ters etkileri oldu. ILO da Demokrasi Hareketine katılan işçileri koruma girişimlerine aktif olarak katıldı. Fakat en göze çarpıcı genel cevap, Ağustos 1989'da Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt-Komisyonu'ndan Çin'deki İnsan Haklarına ilişkin bir kararın çıkmasıyla geldi. Daimi bir Güvenlik Konseyi üyesini, toprakları içerisinde geniş çaplı bir İnsan Hakları ihlaliyle tenkit eden bu BM İnsan Hakları organı, uluslararası alanda bir "ilk"i⁸⁴ başardı. Bu

⁸²Charles Humana, *World Human Rights Guide*, (Third Edition), New York: Oxford University Press, 1992, s. 72

⁸³Aynı yerde.

⁸⁴"Güvenlik Konseyi Daimi üyelerinin İnsan Hakları İhlalleri tenkit edilmişti, ancak ya spesifik olmuş ya da geniş kapsamlı olmamış veya suçlu devletin toprakları dışında gerçekleşmişti.", Ann Kent, "China and the International Human Rights Regime: A Case Study of Multilateral Monitoring, 1989-1994", s. 4

hareketi, soğuk savaşın azalmasını ve İnsan Haklarının devletler arası ilişkilerde haklı yerini alacağı yeni bir dönemin başlangıcını sembolize etmiştir.⁸⁵

1- Hükümetdışı Kuruluşların (NGO) Raporları

Birleşmiş Milletler forumlarında NGO'lardan da Çin'e karşı, Demokrasi Hareketinden dolayı baskılar gelmiştir. Mesela, Şubat-Mart 1990'da yapılan Kırkaltıncı oturumda BM Genel Sekreteri tarafından BM İnsan Hakları Komisyonuna bir rapor iletili. Bu rapor Uluslararası Af Örgütü, Uluslararası İnsan Hakları Ligi gibi NGO'lar tarafından BM Ekonomik ve Sosyal Konsey'e sunmak üzere hazırlanmıştı.⁸⁶

Bu çalışmanın çeşitli bölümlerinde Af Örgütü'nün ve Uluslararası İnsan Hakları Ligi'nin hazırladıkları raporlardan alıntılar yapmıştık. Bununla birlikte, İnsan Hakları alanında önemli bir NGO olan Human Rights Watch'ın (İnsan Hakları İzleme Komitesi) 1997 Dünya Raporu'nun Çin'le ilgili kısımlardan bilgiler vereceğiz.

1997 Raporu'na göre, Çin'deki İnsan Hakları gelişmeleri şu şekildedir: "Çin hükümeti, ifade özgürlüğü üzerindeki kontrolleri sıkılaştırarak ve siyasi ve dini muhaliflere zulmederek, sosyo-ekonomik değişimin siyasi sistemi çözmesini önleyecek çabalarını hızlandırmıştır. İş adamları da keyfi gözaltına alınma ve adil olmayan yargılamalarla karşılaşmıştır. Hükümet Tibet, İç Moğolistan ve Doğu Türkistan üzerindeki baskıyı yoğunlaştırmıştır. Olumlu bir gelişme olarak, Milli Halk Kongresi'nce Mart'ta kabul edilen yasal reformlar, cezai sanıklar için geçerli yargılama işleminde bazı mütevazı gelişmeleri haber verir gibi olmuştur. Ancak yinede, Çin hükümeti hapiste veya sürgünde olmayan birkaç demokrasi taraftarını tutuklama ve cezalandırma hareketine başlamıştır.

⁸⁵ Aynı yerde.

⁸⁶ Economic and Social Council, UN, "Question of the Violation of Human Rights and Fundamental Freedoms in Any Part of the World, with Particular Reference to Colonial and Other Dependent Countries and Territories: Situation in China, Note by the Secretary-General", Forty-sixth session, Commission on Human Rights, Agenda Item 12 (30 January 1990), E/CN.4/1990/52'den Ann Kent, *Between Freedom and Subsistence*, s. 214 vd.'da aynı zamanda diğer uluslararası baskılar hakkında da bilgi verilmektedir.

Resmi Tüm Çin İşçi Sendikaları Federasyonu'nun dışındaki işçi hakları hareketleri, hükümet baskısına maruz kalmıştır. 1996'da yayınlanan bir genelgede, devlet teşebbüslerine sızan illegal sendikalar ve "hükümet aleyhtarı", "anti-sosyalist" eğilimlere karşı kadrolar uyarılmıştır. Polis istatistikleri 1995'de ülke çapında 12 binden fazla grev, yürüyüş vb. eylemlerin olduğunu göstermiştir. Ocak 1996'da bazı şehirlerde yarım günlük taksi grevi düzenlemek suçundan insanlar 2 yıl yeniden eğitim çalışma cezasına çarptırılmıştır.⁸⁷

Çin hükümetinin kendi rejimleri için tehlikeli gördükleri bir olgu da iletişimdir. Çinli yetkililer özellikle ülkede bilginin dolaşımını engellemek için her çabayı harcamaktadırlar. Nitekim raporda bu olgu şöyle anlatılmaktadır: "Hükümet ifade özgürlüğünü ve enfemasyona girişi, özellikle İnternete halkın girişini kesintiye uğratan yeni düzenlemeler yapmak ve Çin'deki yabancı ekonomik haber servislerini kontrol etmek suretiyle kısıtlamalara gitmektedir. Çinli liderler, iç basının sadece "iyi haberler" vermesi, yaygın sosyal rahatsızlıkların ayrıntılarını vermekten kaçınması ve hükümet ve Komünist Partinin tutumunu yansıtmayı gerektiğini vurgulamaktadır.

Ocak ayında Devlet Konseyi tarafından çıkarılan bir dizi kuralla, İnternete bağlı mevcut bilgisayar ağlarının yetkili makamlarla "sınırlandırılması" ve "yeniden kaydedilmesi" ve belli hükümet dairelerinin sağladığı uluslararası bağlantı servislerinin kullanılması zorunluluğunu getirmiştir. Tüm abonelerin, İnterneti "devlete zararlı" amaçlarla kullanmayacaklarını yazılı olarak garanti etmeleri emredilmiştir. Eylül ayında hükümet, abonelerin Washington Post, Economist, Wall Street Journal, CNN ve Time dergisi dahil World Wide Web'deki yüz kadar İngilizce ve Çince sitelerini, Amerika'nın Sesi Radyosu'nun Çince servisi, Hong Kong Demokratik Partisi, Sürgündeki Tibet Hükümetinin sayfasını ve denizaşırı muhalefet sitelerine girişini bloke eden gelişmiş bir teknolojiyi uygulamaya koymuştur.⁸⁸

Raporda ayrıca hükümetin tutuklama kampanyasından da söz edilmektedir: "Hızlı Vur (*Strike Hard*)" kampanyası olarak bilinen

⁸⁷Human Rights Watch, "China and Tibet", 1997 *World Report*, s. 149-150

⁸⁸Human Rights Watch, "China and Tibet", 1997 *World Report*, s. 150

kitlesel, ülke çapında suçlara ceza hareketi, ilk başlatıldığı 1983'den bu yana en kapsamlı olarak Nisan 1996'da başlatılmıştır. Kampanyanın ilk altı ayında yüzbinlerce şüpheli suçlu tutuklanmış, onbinlercesi cezalandırılmış ve en azından 1500'ü idam edilmiştir. Eylül ayında, Shenzeng'de suçlanan bir şahsın, halk önünde idamları yasaklayan kanuna rağmen yüzlerce seyircinin önünde idam edildiği bildirilmiştir. 'Hızlı tutuklama ve hızlı cezalandırma' (kamu güvenliği görevlilerince arzu edilen sayıda tutuklama için keyfi yargılama prosedürleri ve hükümetin koyduğu hedefler) üzerinde ısrarla duran suç aleyhtarı kampanya yüksek oranda zorla alınan itiraflar, sahte suçlamalar ve hatalı idamlara yolaçmıştır. 1983'ten itibaren ilk defa olarak hükümet kampanya içine siyasi, dini ve etnik 'bölücüler ve ayrılıkçılar' da dahil edilmiştir. Tibet'te 'Hızlı Vur' kampanyası ile birlikte daha fazla şüpheli bağımsızlık taraftarı tutuklanmıştır. Bunlar aşırı sıcaklık, su ve yiyecek vermeme, elektrik uygulamaları ve zorla iğne yapma gibi hiçbir iz bırakmayan işkence türlerine maruz bırakılmışlardır.

Çin hükümeti İç Moğolistan ve Doğu Türkistan'da da denetimi sıkılaştırmıştır. Aralık 1995'te Güney Moğolistan Demokratik İttifakı isimli bir grup kuran en azından 10 aydın tutuklanmış ve polis, ittifakı destekleyen barışçı protesto gösterilerini dağıtmıştır. Doğu Türkistan'da, ülke çapındaki suç karşıtı kampanya, bölücü oldukları iddia edilen Uygurların ordu ve polis tarafından tamamen toplatılması şeklinde genişletilmiştir. Bunların bazıları idam edilmiştir. Yeraltı dini grupların kapatılması hedeflenmiş ve basım birimlerinin, 'Parti veya hükümet siyasetlerini ihlal eden' içeriğe sahip eserleri basmaları yasaklanmıştır. Yabancı gazetecilerin Doğu Türkistan'a girişi yasaklanmıştır."⁸⁹

2- ABD Dışişleri Bakanlığı Raporları

BM'de sunulan Çin'le ilgili NGO'larca hazırlanmış raporların yanı sıra, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından her yıl yayınlanan ve Senato'ya sunulan dünyadaki diğer devletlerin İnsan Hakları durumunu açıklayan raporları da dikkate değerdir. Bu ABD Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı araştırma raporlarında, Çin'deki İnsan Hakları durumu da ele alınmaktadır. Aşağıda örneklerini vereceğimiz yıllar 1995 ve son yayınlanan 1997 Çin'le ilgili ülke raporları olacaktır. 1995 yılını vermemizin nedeni, aşağıda

⁸⁹Human Rights Watch, "China and Tibet", 1997 *World Report*, s. 151-152

bahsedeceğimiz Çin'in BM'de dağıttığı resmi basın bildirisinde bu rapordan söz edilmesi olmuştur.

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 1995 İnsan Hakları Raporunun Çin bölümünde⁹⁰ İnsan Haklarına riayet, çeşitli özgürlüklerin durumu, azınlıkların hakları ve Tibet'le ilgili kısımlar yer almaktadır. Bizim rapordan özetle aldığımız kısımlar aşağıdaki gibidir:

Din hürriyeti: Anayasa, dini inançlara hoşgörüyü öngörmekle beraber, hükümet düzenlemeleri dini ibadeti hükümet kontrolündeki dini kuruluşlarla ve kayıtlı ibadet yerleriyle sınırlamaktadır. Devlet Konseyi'nin Dini İşler Bürosu ve Birleşik Cephe Çalışma Dairesi, din ve yabancıların dini faaliyetlerdeki rolü üzerinde hükümet düzenlemelerinin uygulanmasını "yönlendirme ve denetleme" imkanını sağlar. Komünist Parti yetkilileri, parti üyeliği ile dini inancın birbirine aykırı düşeceğini söylemektedirler. Hükümetteki ve devlet işletmelerindeki hemen tüm yüksek mevkiler için parti üyesi olmak gerektiği için bu durum, dini inanç sahiplerine ciddi bir engelleme oluşturmaktadır. 1995'de hükümetçe yapılan bir araştırmaya göre, Komünist Parti üyelerinin % 20'si dini faaliyetlerde bulunmaktadır. Ocak ayında Çin Komünist Partisi, eyaletler düzeyindeki parti örgütlerine bir genelge yayınlarak açık veya gizli dini örgütlere dahil parti üyelerinin ihraç edilmesini emretmiştir.⁹¹

1966-76 Kültür Devrimi sırasında zorlu tüm dini mezheplerin bastırılması ve dini okulların kapatılmasından sonra, hükümet 1970 sonlarında tahrif edilmiş veya müsadere edilmiş kilise, tapınak, cami ve manastırları restore etmeye veya geri vermeye başlamış ve dini okulların tekrar açılmasına müsaade etmiştir. Hükümetin verdiği bilgilere göre, bugün Çin'de 68 bin dini yer ve 48 dini kolej vardır. Hükümet, ayrıca el konulan kilise mallarını iade etme siyasetini de benimsemiştir. Bu politikanın uygulanması, bölgeden bölgeye değişmektedir. Resmi dini kuruluşlar 12'den fazla Katolik ve Protestan okulunu, imam ve İslam din adamlarını eğiten 9 enstitüyü ve Budist keşişler için başka enstitüleri idare etmektedir. Bu

⁹⁰US Department of State, "China", *Country Reports on Human Rights Practices for 1995*, Report Submitted to the Committee on International Relations, US House of Representatives and the Committee on Foreign Relations, US Senate, Washington, April 1996, s. 574- 594

⁹¹US Department of State, *a.k.*, s. 583

enstitülere katılan öğrenciler "siyasi açıdan güvenilir olduklarını" göstermelidirler ve tüm mezunlar, din adamlığı için dini ve siyasi bilgileri bakımından bir sınavdan geçmek zorundadırlar. Hükümet 1995'te bazı Katolik okulların, Müslüman din adamlarının ve Budist rahiplerin ilave din araştırmaları için yurtdışına gitmelerine izin vermiştir.⁹²

Yetkililer, yabancı kontrolü gerektirmediği sürece resmen tasdik edilmiş dini kuruluşların uluslararası temasta bulunmalarına izin verir. Ocak 1994'te Çin, yabancıların dini ibadetlerini ve dini faaliyet yerleri hakkında bir yönetmelik ilan etti. Yönetmelik, yabancıların din değiştirtme çabalarını yasaklayan fakat yabancıların yabancılara vaaz vermelerine, kendileri için dini materyal getirmelerine ve kayıtlı dini kuruluşların daveti üzerine kilise, cami ve tapınaklarda Çince vaaz vermelerine müsaade eden kural dahil birçok mevcut kuralı değiştirmiştir. Uygulamada yetkililer, yabancıların ihtiyatlı din çevirtme(misyonerlik) ve dini metinlerin dağıtmasına göz yummaktadır.⁹³

Budistler, Çin'deki in büyük inanç grubunu teşkil ederler. Hükümet, çoğu dominant Han etnik grubundan olan 100 milyon Çinli budist olduğunu tahmin etmektedir. Çin'de 9.500 tapınak ve manastır, 170.000 keşiş ve rahip olduğunu söylemektedir. Pekin'de Mayıs ayında hükümetin tasdik ettiği Çinli budist liderlerle Güney Kore ve Japon budist liderler arasında işbirliğini öngören bir konferans yapılmıştır.

Hükümet rakamlarına göre Çin'de 17 milyon Müslüman vardır. Kalabalık müslüman nüfusun bulunduğu bazı bölgelerde, görevliler cami yapımını ve 18 yaşın altındaki gençlerin dini eğitim almasını kısıtlamayı sürdürmektedirler. Doğu Türkistan'da 1990'daki ayaklanmadan⁹⁴ sonra yetkililer dini faaliyetleri ve eğitimi daha da sınırlayan bir yönetmelik çıkarmıştır. Kalabalık müslüman nüfusun bulunduğu diğer bir bölgede, Ningxia Hui Otonom bölgesindeki yetkililer, Temmuz 1994'te yönetmelik yayınlarak dini organların, eğitim, evlenme ve aile planlaması dahil idari işlere karışmasını yasaklamıştır. Çin, müslüman vatandaşların Mekke'ye hacca gitmesine izin verir ve hacca gidenlerin sayısı son yıllarda önemli

⁹²US Department of State, *a.k.*, s. 584

⁹³Aynı yerde.

⁹⁴Baren ayaklanması

ölçüde artmıştır. 1994'de yaklaşık 6.000 kişi masraflarını kendileri karşılayarak hacca gitmiştir.⁹⁵

Hristiyanların sayısı hızla artmaya devam etmektedir. Ancak ya Katolik Vatansever Derneği ya da Protestan Üç Vatansever Hareketine bağlı kiliseler açıkça faaliyette bulunabilir. Hükümet bu iki örgütü, yerel hristiyan grupların yabancı hakimiyet altına alınmalarını yoketmek için 1950'lerde kurmuştur.

İnsan Hakları İhlali İddialarının Uluslararası ve Hükümetdışı Kuruluşlarca Araştırılmasına İlişkin Resmi Tutum: Çin'deki İnsan Hakları şartlarını açıkça gözleyecek veya hakkında yorum yapacak bağımsız Çin kuruluşu yoktur. Hükümet böyle grupların varlığına gözyummayacağını belli etmiştir. Yang Zhou ve diğer muhaliflerce kurulan Çin İnsan Hakları Derneği'ni kaydetmeyi(tescil etmeyi) Şanghay'daki görevliler reddetmiştir. Yang, Eylül'de Çin'den ayrılmıştır. Diğer kurucular gözaltına alınmıştır, fakat gözaltına alınmalarının yalnızca bu gruba dahil olmalarından dolayı olup olmadığı belli değildir. Bir Tiananmen dönemi eylemcisi olan Wang Dan, 1994'te Çin'in İnsan Hakları durumunu araştırmaya niyetli olduğunu bildirmiş ve hemen ardından kısa aralıklarla tekrar tekrar gözaltına alınmıştır. 1995'te Mayıs ayında demokrasi taraftarı dilekçeler basmayla ilişkin olarak gözaltına alınmıştır. Yıl sonu itibariyle hala gözaltındaydı.⁹⁶

1991'den itibaren hükümet, İnsan Hakları kavramının sınırlı olarak akademik araştırılması ve tartışılmasını teşvik etti. Çin Sosyal Bilimler Akademisi dahil, Şanghay ve Pekin'deki araştırma enstitüleri İnsan Hakları hakkında sempozyumlar düzenlemiş, İnsan Hakları araştırma merkezleri kurmuş ve İnsan Hakları uygulamalarını incelemek üzere diğer ülkeleri ziyaret etmişlerdir. 1993'te hükümet, "hükümetdışı kuruluş"(NGO) olarak Çin İnsan Hakları Araştırmaları Derneği'ni kurmuştur. Bu derneğin çabaları, daha çok Çin'in yurtdışındaki imajını düzeltmek ve Çin'in İnsan Hakları durumuna ilişkin eleştirileri cevaplamak üzerinde yoğunlaşmıştır. Mart ayında Dernek müdürü, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 1994, Çin'deki İnsan Hakları uygulamaları raporunu eleştirmiş ve Çin'deki uygulamaları

⁹⁵US Department of State, *a.k.*, s. 584

⁹⁶US Department of State, *a.k.*, s. 587

savunmuştur. Aralık ayında Devlet Konseyi Enformasyon Bürosu "Çin'de İnsan Haklarındaki Gelişmeler" başlığı altında bir beyaz rapor yayınlamış, bu belgede İnsan Hakları konularında Çin'in görüşleri tekrar açıklanmış ve Çin'in İnsan Hakları durumu benzer terimlerle savunulmuştur.

Hükümet Eylül ayında, BM 4. Dünya Kadın Konferansı'nda kabul edilen eylem platformunu benimsemiş, ancak platforma ve İnsan Hakları standartlarına bağlılığını(taahhüdü), Konferansa ve NGO Forumu katılımcılarına karşı muamelesiyle şüpheyne düşürmüştür. Platform, İnsan Haklarının evrenselliğini tanımıştır. Evrensel İnsan Hakları ihlallerini böyle açık bir şekilde kabul etmelerine rağmen, Çinli yetkililer sadece teoride İnsan Haklarının evrenselliğini kabul etmektedirler. Onun yerine bir ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal sisteminin ve kendine özgü tarihi, dini ve kültürel geçmişinin o ülkenin İnsan Hakları kavramını belirleyeceğini ileri sürmektedir.⁹⁷

Hükümet Çin'deki İnsan Hakları durumunun diğer ülkeler veya uluslararası kuruluşlar tarafından eleştirilmesini kabul etmede isteksizdir ve uluslararası İnsan Haklarını gözetleme gruplarının raporlarını sık sık eleştirmektedir. İnsan Hakları dosyasının görüşülmesi girişimlerini defetmek için hükümet, BM İnsan Hakları Komisyonu'nun 1995 toplantısında Çin'deki İnsan Hakları durumu hakkında bir karar alınmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Hükümet karar hakkında işlem yapılmaması önergesi vermiş, bu önerge Komisyon tarafından reddedilmiştir. Ancak kararın kendisi tek bir oy farkla kabul edilmemiştir. Bununla birlikte, görevliler artık İnsan Haklarına dair tüm tartışmaları Çin'in içişlerine müdahale olarak görüp reddetmemektedirler. Çinli yetkililer, diğer ülkelerden gelen ziyaretçi heyetlerle görüşmelerde ve Çinli liderlerin yurtdışına ziyaretleri sırasında da İnsan Hakları sorunları üzerinde yabancı hükümetlerle sınırlı bir diyalogu sürdürmektedir. Ancak, 1995'deki BM İnsan Hakları Komisyonu oturumunda Çin hakkındaki kararın bazı hükümetlerce desteklenmesine Çin'in gücenmesi, 1995'in kalan zamanında ikili İnsan Hakları diyaloglarının askıya alınmasına yol açmıştır. Yılın ilk yarısında Hükümet, siyasi veya dini inançlarından ötürü hapsedildiklerine inanılan bazı kişilerin

⁹⁷US Department of State, *a.k.*, s. 587

durumuna ilişkin bilgi isteyen özel bir şahsa sınırlı bilgi vermiştir. Yılın ikinci yarısında hükümet benzeri ricaları cevaplamamıştır.⁹⁸

Milli, Irki, Etnik Azınlıklara Karşı Ayrımcılık: İsimlendirilmiş 55 etnik azınlık, Çin'in toplam nüfusunun yaklaşık % 8'ini oluşturur. Çoğu azınlık grubu, geleneksel olarak yerleşik oldukları, çoğu dağlık veya üçra alanlarda mukimdirler. Çin'in azınlıklar siyaseti; evlenme siyaseti, aile planlaması, üniversiteye kabul ve istihdamda tercihli muameleyi gerektirir. Hükümetin azınlık bölgeleri için düşük faizli borç para yardımı ve özel kalkınma fonları sağlama programları vardır. Bu hükümetin kalkınma siyasetleri son yıllarda azınlık hayat standartlarını geliştirmeye yardımcı olmakla beraber birçok azınlık bölgesindeki gelirler, milli ortalamanın oldukça altında kalmaktadır. Kalkınma programları ayrıca, Tibetliler ve Doğu Türkistan'ın batısındaki Uygur çoğunluğu dahil azınlık gruplarının geleneksel hayat tarzlarını bozmuştur.⁹⁹

Eğitim alanında hükümet, azınlıkların önem verdiği konulara cevap veren siyasetler benimsemeye çalışmaktadır. Önemli oranda azınlık nüfusunun bulunduğu birçok bölgede ya standart Çince ya da azınlık dilini kullanan iki ayaklı okul sistemleri vardır. Öğrenciler hangisine katılacaklarını seçebilirler. Azınlık kültürlerini korumayı ve sürdürmeyi öngören bu siyasetin bilinen bir yan etkisi, parçalara bölünmüş bir toplumu pekiştirmesi olmuştur. Bu ayrı eğitim sistemi altında azınlık okullarından mezun olanlar, iyi Çince bilmeyi gerektiren resmi ve özel işlere girme rekabetinde dezavantajlı olmaktadır. Bu mezunlar üniversite ve yüksek okullara girmeden önce Çin dili eğitimi almak zorundadırlar.

Komünist Partisinin hükümet ve Partide azınlık temsilini artırma yönünde ilan edilmiş bir siyaseti vardır. Birçok azınlık mensubu yerel liderlik makamında bulunur, birkaç kişi de milli düzeyde mevki sahibidir. Ancak birçok bölgede etnik azınlıklar, gerçek siyasi ve karar verici güce sahip çoğu mevkinin dışında bırakılmışlardır. Bazı azınlıklar azınlık otonom bölgelerinde önemli mevkileri tutan Han görevlilerine kırgındırlar. Tibet, Doğu Türkistan ve başka yerlerdeki etnik azınlıklar zaman zaman Çinli Han

⁹⁸US Department of State, *a.k.*, s. 588

⁹⁹US Department of State, *a.k.*, s. 590

otoritesine karşı gösteriler yapmışlardır. Merkezi otoriteler, azınlık bölgelerinde Komünist Parti yönetimine karşı muhalefete göz yummayacağını açıkça belirtmiş ve kargaşalara kuvvet kullanarak cevap vermiş ve güvenlik tedbirlerini yoğunlaştırmıştır.¹⁰⁰

ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan Çin hakkındaki raporun sonunda Tibet ile ilgili ayrı bir bölümde bulunmaktadır. Burada verilen bilgilere göre, 1995 yılı boyunca Çin hükümeti yetkilileri, işkence olayları, keyfi tutuklama, yargılama olmaksızın gözaltına alma, Tibetli milliyetçilerin siyasi görüşlerini barışçı bir şekilde açıklamalarından dolayı uzun süreli gözaltında tutulmaları ve özellikle etnik Tibetlilerin konuşma ve basın özgürlüğüne yoğun kontroller dahil Tibet'te yaygın İnsan Hakları ihlalleri yapmayı sürdürmüştür. Yine raporda, Tibet'teki yoğun Çinli göçmen artışından Tibetlilerin duydukları endişelere yer verilerek, Tibet'e yapılacak ekonomik kalkınma yatırımlarının bölgeye daha fazla sayıda Tibetli olmayan teknik personelin yani Çinli göçmenlerin geleceği vurgulanmaktadır.¹⁰¹

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan son yani 1997 dünya ülkeler raporuna şimdi bir göz atalım:

"Çin Hükümeti Ekim 1997'de BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesini imzalamış ve BM Keyfi Tutuklama Çalışma grubunun Çin'i ziyaretine müsaade etmiştir.

Doğu Türkistan bölgesinde bölücü hareketlerle ilgili çok sayıda yargısız infazların olduğuna dair duyumlar vardır. Şubat'ta Ramazan Bayramı sırasında İli'de polis bir kadınlar kalabalığına saldırmıştır. Bu eyleme karşı yapılan protestolarda polis en az 10 kişi, belki de 70 Uygur göstericiyi öldürmüştür. 24 Nisan'da İli'de polis, Şubat ayındaki hareketlere katılmaktan sanık kişileri taşıyan bir otobüsü saran kalabalığa ateş açmış ve iki protestocuyu öldürmüştür. Doğu Türkistan bölücü grupları da adam öldürmüştür. 25 Şubat'ta Urumçi'deki otobüslerde 3 bomba patlamış, dokuz kişiyi öldürmüştür. 7 Mart'ta Pekin'in en işlek alışveriş bölgelerinden birindeki bir otobüste patlayan bomba sonucu birkaç kişi ölmüş, bu

¹⁰⁰US Department of State, *a.k.*, s. 591

¹⁰¹US Department of State, *a.k.*, s. 594 vd.

patlamada Uygur bölücülere bağlandırılmıştır. Eylül'de Doğu Türkistan'da 9 memurun hükümet aleyhtarı saldırılarda öldürüldüğüne dair duyumlar da vardır.

Hükümet yetkilileri, Çin'de siyasi tutuklu olduğunu inkar etmektedirler. Tutukluların siyasi veya dini görüşlerinden dolayı değil, Ceza Kanunu'nu ihlal ettiklerinden dolayı tutulduklarını iddia etmektedirler. Ancak, insanları siyasi ve dini nedenlerle sınırlamaya devam etmektedirler. Binlerce siyasi mahkumun hapis veya tutuklu olduğu tahmin edilmektedir. Adalet Bakanı Yardımcısı Zhang Xiufu 30 Mayıs'taki bir basın konferansında "karşıdevrimci suçlardan" Çin'de 2.026 mahkumun hapsedildiğini söylemiştir. Bu karşıdevrimci suçlama, siyasi muhaliflere karşı geçmişte sık sık kullanılmıştı. Daha binlercesi cezai suçlarla suçlanmış, tutuklanmış fakat hakkında karar verilmemiş veya adil olmayan mahkeme usulüyle çalışma kamplarında 1 ila 3 yıl yeniden eğitim cezasına çarptırılmışlardır.

Ekim'de yürürlüğe giren yeni Ceza Yasası "karşıdevrimci suçlar" yerine, "milli güvenliği tehdit etmeyi amaçlayan hain eylemleri" meneden hükümleri getirmiştir. Milli güvenliği tehdit eden suçlar, belirsiz(gevşek) tarif edilmiştir ve bazı gözlemciler bu suçların, karşıdevrimci yasalar hükmüne giren aynı "suçları" cezalandırmak için kullanılacağını düşünmektedirler.

Resmi rakamlara göre Çin'de 18 milyon müslüman, 30 bin ibadet yeri ve 40 binden fazla imam vardır. Rahatsızlıkların olduğu bazı bölgelerde, görevliler cami inşaatını ve 18 yaşından küçüklerin dini eğitim almasını kısıtlamayı sürdürmektedir. Doğu Türkistan'daki bir dizi terörist olaydan sonra, polis müslüman din faaliyetlerine ve ibadet yerlerine sıkı tedbirler getirmiştir. Çok sayıda yargısız infazlar olduğu bildirilmiştir. Ocak ayında *Xinjiang Daily*'de çıkan bir makalede, bir bölge yetkilisinin "dinin sosyalizme uygun hale getirilmesi ve memurların bölücülük ve illegal dini faaliyetleri hedef alması gerektiği" sözlerine yer verilmiştir. Yerel yetkililer, dini faaliyetleri ve öğretimi daha da kısıtlayan genelgeler çıkarmışlardır. Çin, müslüman vatandaşların hac için Mekke'ye gitmelerine izin vermektedir. Hükümet istatistiklerine göre, son yıllarda 40 binden fazla Müslüman hacca gitmiştir. Ancak Müslüman uzmanlar bu sayının çok daha fazla olduğunu söylemektedirler.

Resmi ve gayriresmi kiliselerin sayısı, özellikle kırsal alanlarda hızla artmaktadır. Bu, hükümet ve Komünist Parti yetkililerince kaygıya neden olmuştur. Çünkü, dini toplanmaları otoritelerine bir tehdit, kamu düzeni için bir tehdit ve Sosyalist düşünceye karşı bir alternatif olarak görmektedirler. Bazı bölgelerde yetkililerin, milli politika çizgisinde, tasdik edilmemiş Katolik ve Protestan kiliselerin faaliyetlerine sıkı tedbirler getirme yönünde çabalar harcadığına dair kanıtlar vardır.

Yetkisiz grupları kayıt altına alma çabaları, polis ve diyanet(din işleri) görevlilerince diğer kanun uygulayıcı eylemlerle beraber yerine getirilmektedir. Polis, birçok "yeraltı" camileri, tapınakları ve yüzlerce Protestan "ev kilise" gruplarını kapatmıştır. Polis özellikle, Şubat'ta Deng Xiaoping'in ölümünden sonra ve Temmuz'da Hong Kong'un Çin'e geçmesi gibi hassas dönemlerde aktif davranmaktadır. Kayıt altına alınmamış birçok dini grubun liderleri zulüm, soruşturma ve gözaltına alınmaktadır.

1995 resmi istatistiklerine göre, ülkenin etnik azınlıklarının toplam nüfusu 108.46 milyondur (toplam nüfusun % 8.98'i). Çoğu azınlık grupları, geleneksel olarak yerleşik bulundukları, dağlık veya uzak sahalarda oturmaktadırlar. Hükümetin azınlıklara dair siyaseti, aile planlaması, üniversiteye kabul ve istihdam konularında tercihli muamele yönündedir. Azınlık bölgeleri için düşük faizli borçlar, devlet yardımları ve özel kalkınma fonları sağlayan programlar vardır. Uygulamada ise azınlıklara karşı ayrımcılık vardır.

Resmi kalkınma politikaları, azınlıkların hayat standartlarını geliştirmeye yardımcı olmuştur. Resmi rakamlar, 1991-95 döneminde hükümetin azınlık bölgeleri için 12.6 milyar dolar altyapı yatırımı yaptığını göstermektedir."¹⁰²

¹⁰²US Department State, "China Country Report on Human Rights Practices for 1997", Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, January 30, 1998, http://www.state.gov/www/global/human_rights/1997_hrp_report/china.html, s. 1-35; ABD'nin bu son raporunda Doğu Türkistanla ilgili daha fazla bilgi olduğunu gözlemledik. Mesela, Doğu Türkistan'a yapılan Çinli göçmen sorunu ve Uygurların nüfus oranının azalması, atom denemeleri, Çinlilerin okul imkanlarının daha iyi olduğu ve kararverici noktalarda Çinlilerin görevli olduğu gibi her Doğu Türkistanlının dile getirdiği şikayetler yer almaktadır. Anlaşıyor ki, yukarıda verilen Şubat 1997 olayları dünyada ve ABD'de oldukça etkili olmuştur veya Doğu Türkistanlılar ABD hükümet yetkililerine seslerini duyurabilmişlerdir.

3- Çin'in İnsan Hakları İhlalleri Notlandırması

Ülkelerin İnsan Hakları ihlallerini matematiksel olarak gösteren notlandırmalarda yapılmaktadır. Aşağıda sergilediğimiz notlandırma örneğinde, Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar ve Uluslararası Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmelerinde yer alan maddeler ölçüt olarak kullanılmıştır. Biz şimdi, Çin örneğini ele alarak, sorulan 40 soruya verilen cevapların ışığında yapılan değerlendirmeyi sunuyoruz:

1. Ülke içinde seyahat Özgürlüğü hayır¹⁰³
(Ülke içi göç izne bağlıdır. Bu, iş transferi ve yeni ikametgah yerlerini kapsar. Halkın daha çok iç göç yapması müsaadesine son zamanlarda sağlanan serbesti, Tiananmen Meydanı olaylarının ardından tersine dönmüştür.)
2. Ülke dışına seyahat özgürlüğü hayır
(Yurtdışında aile birleşmesine izin veren sıkı kontrollarda sınırlı yumuşama; fakat şüpheli muhalifler için geçerli değil. Şimdi Sovyet uzak doğusu ve Honk Kong'u ziyaret eden küçük turist grupları)
3. Özgürce birleşme, toplanma özgürlüğü HAYIR
(Yeni kanun, 1989 gösterileri bahanelerinin tekrarlanmasını önüyor. Yasak siyasi konuların yanı sıra, kamu meydanlarının işgali, kent hayatını rahatsız etme ya da kışkırtıcı pankart çıkarma yok.)
4. Fikirleri öğretme ve bilgi alma özgürlüğü HAYIR
(Tiananmen Meydanı olaylarından sonra eğitim müfredatı üzerinde tam kontrol, ideolojik öğretime daha çok ağırlık verme)
5. İnsan Hakları ihlallerini uyarma HAYIR
(Füzuli görüldüğü için karşı. Resmi siyaset temeli Marksist İnsan Hakları fikridir, yani kollektif haklar, bireysel hakların - yani kapitalist İnsan Hakları - üzerinde olması fikridir. Ancak, bu siyasetin tersine, ABD hükümetinin son İnsan Hakları girişimlerine daha esnek karşılık verilmiştir.)
6. Etnik dilde yayın ve eğitim özgürlüğü evet
(Birçok etnik azınlık bölgelerinde yerel otonomi)
7. Kölelik, kulluk, zorlama, çocukların çalıştırılmaması hayır

¹⁰³(ET: 4, evet: 3, hayır: 2, HAYIR: 1 Puan)- EVET ve evet olumlu, HAYIR ve hayır olumsuz cevaplardır. evet ile hayır istisnaların bulunduğu durumu ifade eder.

(Çalışma kampları ve "çalışma yoluyla yeniden eğitime" merkezleri. Hükümet yeni katılımcıların rakamı her yıl 200.000'i aşmaktadır, demektedir.)

8. Yasadışı ölüm ve "kaybolma" olmaması HAYIR

(Rutin ölüm ve kayıplar devam etmekte. Hükümetin rakam vermekteki isteksizliğine karşın, gizli rapor ve tahminler 1990 yılı için yaklaşık 50 kurban olduğunu ileri sürmektedir.)

9. İşkence veya devlet baskısından uzak yaşama HAYIR

(Tiananmen olaylarından sonra gözüaltına alınanların sorgulanması sırasında bu uygulama arttı. Dayak, elektrik şokları, zincirle bağlama ve tutukluları kimseyle görüştürülmeme.)

10. Zorunlu çalıştırma olmaması HAYIR

(1989 gösterilerine katılan protestocu ve öğrencilerin içeriye alınmasından sonra "yeniden eğitim kampları" genişletildi ve arttırıldı.)

11. Ölüm cezası olmaması HAYIR

(Kırktan fazla suça ölüm cezası var. Boynun arkasından vurma. 1989 gösterilerinden sonra binlerce idam.)

12. Mahkemenin vücut bütünlüğüne aykırı ceza vermemesi hayır

(Cezaevi mahkumlarına yönelik şiddet, "sorun çıkaranlar" için kabul gören bir cezalandırmadır.)

13. Suçlama yapılmadan belirsiz bir süre tutuklama yapılmaması HAYIR

(Daha önceki dönemlerdeki birçok muhalife büyük sayıda 1989'daki öğrenci nesli katılmıştır. Hükümet karşı devrimci diye adlandırdığı bu kişilerin sayısını vermemektedir.)

14. Devlet örgütlerine veya partilere zorunlu üyelik olmaması evet

(Zorunlu olmamakla beraber, 50 milyona yakın parti üyesi daha iyi sosyal beklenti ve meslek fırsatlarından yararlanır.)

15. Okullarda zorunlu devlet ideolojisi ve din dersleri verilmemesi HAYIR

(Marksizm-Leninizm zorunlu ders)

16. Sanat çalışmalarının devlet tarafından kontrol edilmemesi hayır

("Sanat halkın hizmetinde olmalı" doktrininde yumuşama belirtileri. Geniş kapsamlı bir tanımlamayı içeren "pornografik" çalışmalara karşı periyodik polis akınları)

17. Basına politik sansür uygulanmaması HAYIR
(Parti veya hükümetin cari siyasetlerine karşı olabilecek veya engelleyebilecek herşeye sansür. "Parti hücreleri" kuruluşu, gazetelerin içeriğini içeriden kontrol eder.)
18. Posta ve telefonla haberleşmeye sansür uygulanmaması HAYIR
(Tamamen denetim altında)
19. Barışçı politik mücadele özgürlüğü HAYIR
(Temel siyasi haklar liderlik tarafından konulur ve uygulanmalıdır.)
20. Gizli ve genel oyla çok partili seçim HAYIR
(Yaklaşık 3000 üyeden oluşan Milli Halk Kongresi, 5 yıl için seçilir ve yılda bir kez toplanır.)
21. Kadınlara politik ve yasal eşitlik hayır
(40 yıl boyunca sosyal ve ideolojik değişikliklere rağmen, geleneksel erkek üstünlüğü devam etmekte. 10 önemli makamdan biri kadınlara düşmektedir.)
22. Kadınlar için sosyal ve ekonomik eşitlik evet
(Ücret ve çalışma eşitsizlikleri. Parti görüşlerinden çok gelenekler etkisini sürdürüyor.)
23. Etnik azınlıklar için sosyal ve ekonomik eşitlik evet¹⁰⁴
(Bölgesel farklılıklar ve uzak etnik topluluklara karşı bazı ayrımcılıklar.)
24. Bağımsız gazeteler HAYIR
(Devlet veya Parti elinde ve kontrolünde. Ordunun yayınladığı gazetelerde var.)
25. Bağımsız kitap yayınlama HAYIR
(Kısa bir serbesti dönemi Haziran 1989 olaylarından sonra sona ermiştir. Tüm kitaplar, Parti aleyhtarı görüşler açısından incelenmekte. "Gözden düşmüş" kitapların kağıt hamuru haline getirilmesi ve yakılması.
26. Bağımsız radyo ve TV ağı HAYIR
(Devlet elinde ve Merkezi TV ve Radyo'nun denetiminde.)
27. Bütün mahkemelerin tam bağımsızlığı HAYIR
(Komünist Partisi ve liderliği tüm düzeydeki mahkemeleri etkileyebilir, hatta, mahkemeye çıkarılmadan önce suçlu oldukları farzedilenlerin cezalarının belirlenmesi derecesine kadar.)
28. Bağımsız işçi sendikaları HAYIR
(Uygulamada sendikalar, Partinin bir parçasıdır. Grev yok.)

¹⁰⁴İstasnalılar hakkında bkz. Birinci Bölüm'deki "Sömürülen Doğu Türkistan" kısmı.

29. Vatandaşlıktan çıkarılmama özgürlüğü EVET
(Haklara saygı gösterilmekte.)
30. Suçluluğu kanıtlanana dek kişiyi suçsuz kabul etme HAYIR
(Sistem, "fili yargılamadan önce cezalandırma"ya izin verir. "Suçluluğun kanıtlanmasına dek masumluk" tezi, "burjuva Batı saplantısı" olarak görülmektedir.)
31. Gerekliğinde ücretsiz avukat tayin edilmesi ve kişinin kendi avukatını seçme hakkı hayır
(Bir mahkeme görevlisi tayini. Savunma avukatlarının, müşterilerine akıl verme suçundan cezaevine atıldıkları birçok örnek var.)
32. Gizli yargılama olmaması HAYIR
(Karşı devrimci faaliyetlerle ilgili tüm yargılamalar gizli yapılabilir.)
33. Yargıç veya mahkeme kararı olmadan gözaltına almama hayır
(Başlangıç soruşturması için 24-48 saat, fakat birçok uzun gecikme örnekleri var ve tutukluların ailelerine haber verilmemekte.)
34. Yetki belgesi olmadan polisin evlerde arama yapmaması HAYIR
(Keyfi durum. Yasal koruyucu haklar, sürekli ihlal edilmekte.)
35. Kişisel eşyaya keyfi olarak el konulmaması evet
(Hükümetin daha refah bir topluma yönelik ideolojik vaatleri, daha geniş materyalizmi - böylece daha az keyfi el koymayı - teşvik etmektedir.)
36. Irklararası, dinlerarası veya vatandaşlararası evlilik hakkı evet
(Yabancılarla evliliğin resmen onaylanmaması (hoş karşılanmıyor). Bu tür evliliklerin önlenmesi için nadiren Çinli eşlerin tutuklanması örnekleri.)
37. Evlilik ve boşanma işlemleri sırasında cinslerarası eşitlik evet
(Evlilik için yasal yaş, erkekler: 22, kadınlar: 20. Yasadışı evlilikler ve geleneksel çeyiz sistemi tamamen yokedilememiştir.)
38. Dini ibadet özgürlüğü evet
(Yabancı dinlerin kaydı, kısıtlamaya tabi. Kendi dinine başkalarını çekme yasağı, ülkenin hiçbir siyasi sorununa karışmama ve yurtdışından etkilenmeme.)
39. Hamileliği önleyici yöntemleri kullanabilme EVET
(Etkin destek. Sıkı aile sınırlandırması siyaseti. Sınır aşıldığında devlet destekli kürtaj¹⁰⁵.)
40. Devletin tamamiyle özel yaşam alanına karışmaması HAYIR

¹⁰⁵Hemen ekleyelim ki, kürtaj annenin isteği dışında ve zorla da yapılmakta ve bu İnsan Hakları ihlalleri olarak kabul edilmektedir.

(Özel hayatı kontrol, evin içine kadar girer. Komşu izleme grupları, aile planlamasına sınırlandırmalar, uyulması gerekli yoğun sosyal baskılar vs.)¹⁰⁶

Yukarıda yapılan değerlendirme sonucunda Çin Halk Cumhuriyeti'nin aldığı İnsan Hakları notu 21 puandır. Humana'nın eserinde verdiği İnsan Hakları oranı ortalama puanının % 62 olduğu gözönüne alınırsa, Çin'in İnsan Hakları alanında daha çok yol katetmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

C- Çin'in İnsan Hakları Müdafası

Çin'e karşı oluşan uluslararası baskıya Çin hükümetinin cevabı aşağıda görüleceği üzere, daha çok Amerika örnek gösterilerek ve Amerika'daki İnsan Hakları ihlalleri ile mukayese edilerek verilmiştir.

Burada bahsedeceğimiz örnekte, ÇHC ABD'ni "İnsan Hakları alanında kendisini model ülke kabul ederek, sistem ve değerlerini diğer devletlere benimsetmeye çalışmakla" suçlamakta ve şiddet, artan suç oranı, evsizlerin durumu, ırkçılık, uyuşturucu ve AIDS'in ABD'nde ulaştığı boyutlara dikkat çekerek, ÇHC'nin bu alanlardaki "üstünlüğü"nü kendince kanıtlamaktadır.¹⁰⁷ Ren Yanshi'nin bu makalesinin daha sonra ÇHC'nin BM Daimi Temsilciliği tarafından kullanılarak bir basın bülteni haline getirildiğini görmekteyiz. Söz konusu makalede ve ondan uyarlanan basın bildirisinde, ABD'nin Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 1995 İnsan Hakları raporundan söz edilerek sitemde bulunmaktadır. Yürürlükteki Çin Anayasasından örnekler verilerek, "1993'te çalışmaya başlayan Sekizinci dönem Milli Halk Kongresi'nde (Meclisi) etnik azınlık temsilcilerinin oranının % 14.7 olduğu ve bunun azınlık milletlerin genel nüfusa oranıyla (% 8) kıyaslandığında çok daha yüksek olduğu vurgulanarak, etnik azınlıkların yaşadığı yerlerdeki idari mevkilerin azınlık milliyetlerine

¹⁰⁶Charles Humana, *World Human Rights Guide*, s. 72-75; Bu eserdeki Türkiye için yapılan değerlendirme için bkz. Hansın Doğan, "İnsan Hakları İhlallerinin Notlandırması", *İnsan Hakları Merkezi Dergisi*, Aralık 1994, C. II, S. 3, s. 9 vd.

¹⁰⁷Ren Yanshi, "A Comparison of Human Rights in China with Those in the United States", *Beijing Review*, April 1-7, 1996, s. 10 vd.

verildiği ve azınlıkların kendi dillerini kullanma ve geliştirme haklarının olduğu"¹⁰⁸ anlatılmaktadır.

ÇHC'nin İnsan Hakları müdafaasında verdiği önemli bir cevaba da, uluslararası topluluğa kendi ülkesindeki yasal gelişmeleri anlatan bir belgede rastlamaktayız.

Çin'in sözkonusu cevabı 15 Ağustos 1996 tarihli mektupta görülmektedir. Mektup, ÇHC'nin BM Cenevre Ofisi nezdindeki Daimi Temsilcisi Wu Jianmin tarafından BM İnsan Hakları Komisyonu, Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu'nun kırk sekizinci oturumu başkanına verilmiştir. "Çin'de İnsan Haklarındaki Gelişmeye Dair Kısa Bir Giriş" başlıklı mektup, Alt Komisyon belgelerinde yeralan bazı hükümet dışı kuruluşların bildirilerine cevaben kırk sekizinci oturumda resmi belge olarak dağıtılmıştır. Bu mektup Çin'in cevabi belgesidir.¹⁰⁹ Aşağıda mektubu, özet şeklinde sunuyoruz:

"Kasım 1991'de Çin hükümeti uluslararası topluluğa, Çin'in İnsan Hakları alanındaki tutum ve uygulamalarını açıklığa kavuşturan *Çin'de İnsan Hakları* başlığı altında bir beyaz rapor yayınlamıştır. Son dört yılda Çin'de İnsan Hakları davası yeni gelişmeler kaydetmiştir.

1991'den bu yana geçen 4 yıl, *Sekizinci Beşyillik Milli Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Planı*'nın genel uygulanmasında önemli bir tarihi döneme işaret etmiştir. Çin'deki ekonomik ve sosyal kalkınma büyük bir hızla artmıştır. 1980 GSMH'sını 2000'e kadar dört katına çıkarma planı, 1995'te planların ötesinde gerçekleştirilmiştir. Çin halkının hayatı büyük oranda gelişmiş ve rahat bir hayat yaşamak için çok çalışmaktadır. Bugün, etnik birlik, ülke içi uyum ve sürekli yükselen bir hayat standartıyla birlikte siyasi istikrar, ekonomik kalkınma ve sosyal gelişme Çin'in yeni sosyal düzeninin karakteristikleridir. Bütün bunlar böylece, İnsan Haklarındaki genel iyileşmeyi göstermektedir. Uygulama kanıtlamıştır ki, reform, kalkınma ve istikrar şartları altında halkın varolma, kalkınma hakkına ve İnsan Hakları durumunun her şekilde geliştirilmesine öncelik vermek, Çin'in şartlarına ve

¹⁰⁸Ren Yanshi, *a.g.m.*, s. 13; Ayrıca, PRC-Mission To the United Nations, "Human Rights in China and US Compared-Press Release", PR 006/96, Mart 1996, s. 1-19

¹⁰⁹UN Doc.E/CN.4/Sub.2/1996/39, 22 August 1996

tüm Çin halkının temel çıkarlarına uygundur. Bu dünya çapında kabul görmüştür.

Çin, halkın varolma ve gelişme hakkına büyük önem verirken, ayrıca vatandaşlarının kanuna göre çeşitli medeni ve siyasi haklardan yararlanmasının ve sosyalist demokrasi politikalarının uygulanması ve geliştirilmesinin sağlanmasına da önem vermiştir. Bu, Çin ekonomisinin bu kadar hızla gelişmesinin önemli bir nedenidir.

Çin'de tüm güç halka aittir. Bu, Çin devlet sisteminin çekirdeği ve temel ilkesidir ve de Çin'deki sosyalist demokrasinin özüdür. Milli Halk Kongresi (Meclisi) ve çeşitli düzeylerdeki halk kongreleri, halkın devlet gücünü kullandığı organlardır.

3 milyon 650 bin sayısındaki çeşitli düzeylerdeki halk kongreleri vekilleri demokratik olarak seçilmektedir. Çin Anayasası, 18 yaşına basan tüm ÇHC vatandaşlarının kanuna göre siyasi haklardan yoksun kişiler hariç, milliyet, ırk, cinsiyet, iş, aile geçmişi, dini inanç, eğitim, mülkiyet statüsü veya ikamet süresi ne olursa olsun, seçimlerde oy kullanmak ve aday olmak hakkına sahiptir. Çin'in imkanlarına paralel olarak, kaza ve kasaba halk kongreleri vekilleri doğrudan halk tarafından seçilmekte; eyalet, otonom bölge ve doğrudan merkezi hükümet yönetimi altındaki belediyeler, daha alt düzeydeki halk kongreleri tarafından seçilmektedir. 1993 yılı sonuna kadar, yeni dönem seçimleri hukuka uygun olarak 2897 kazada (mahallesi olmayan kentler ve doğrudan şehir idaresi altındaki mahalleler dahil) ve 48.172 nahiye, etnik-grup nahiyesi ve kazada yapılmıştır....

1 Ekim 1990'dan beri yürürlükte olan *İdari Muhakeme Usulleri Kanunu*, halkın vatandaşlık haklarını sağlayan önemli bir kanundur. Vatandaş, tüzel kişi ve diğer kuruluşların, yasal hak ve çıkarları idari organlar ve bunların personelinin spesifik idari eylemleri yüzünden ihlal edildiğinde, bu idari organ ve personeline karşı yasal dava açabilmesini öngörür. Halk *İdari Muhakeme Usulleri Kanunu*'nu 'görevlilere karşı şikayet etmelerini kolaylaştıracak bir yasa' olarak görmektedir.

İdari Muhakeme Usulleri Kanunu'nun uygulanmasını sağlamak için, Devlet Konseyi İdari Muhakeme Usulleri Kanununun Uygulanması Hakkında bir Genelge çıkarmış ve ilgili bakanlık ve kuruluşların, kanunun uygulanması için halk mahkemeleriyle aktif işbirliği yapmalarını istemiştir. Devlet Konseyi ayrıca, *Yeniden-değerlendirilmiş İdari Yönetmeliği* İdari Muhakeme Usulleri Kanunu'nun uygulanmasında tamamlayıcı yönetmelik olarak ilan etmiştir. Bu yasanın hükümleri gereğince, vatandaşların dava açmalarını destekleyen ve dilekçe vermelerini sağlayan sosyal kuruluşlar sistemi kurulmuştur. Bu sosyal kuruluşlar, kendilerine vekalet verildiğinde yasal temsilcilerdir ve vatandaşlar bunların yardımıyla dilekçe verme haklarını kullanabilirler.

Mayıs 1994'de *Devlet Tazminat Kanunu* sonuçlandırılmıştır. Bu yasa, vatandaşların yasal hak ve çıkarlarının, görev ve yetkilerini kullanırken, devlet organları ve personeli tarafından ihlal edilmesi halinde, zarar gören şahısların kanuna uygun olarak devletten tazminat alma hakkını şart koşar. Halihazırda orta ve üst düzeyde halk mahkemelerinde tazminat komiteleri kurulmuş ve tazminat davalarını kabule başlamıştır.

Çin'de dini inanç hürriyeti yasayla garanti altına alınmıştır. Değişik dinlerin normal faaliyetleri Anayasa ve yasayla öngörülen haklarına göre yerine getirebilir.

Son yıllarda Çin, *Polis Kanunu*, *Halk Savcıları Kanunu*, *Yargıç kanunu* ve *Cezaevi Kanunu* ile başka bir dizi kanunu ilan etmiş ve yürürlüğe koymuştur. Ayrıca, İnsan Haklarını savunmada adli çalışmayı daha da güçlendirmek için daha başka birçok önlemler alınmıştır. Polis Kanunu Şubat 1995'te, Halk Savcıları Kanunu ve Hakimler Kanunu Temmuz 1995'te yürürlüğe girmiştir....

Çin'in *Ceza Kanunu*, suç ve suç olmayan arasında açık sınırlar koymuştur. Sadece kanunu ihlal edenler, yasaya göre ele alınmaktadır. Devlet güvenliğini tehlikeye sokan ve ülkenin siyasi gücünü devirmeyi amaçlayan suçları, yani ülkenin siyasi gücünü devirme öznel amacı olan eylemler ve devlet güvenliğini tehlikeye sokmayı amaçlayan eylemleri kapsayan karşıdevrimcilik suçları da bu Ceza Kanunu içindedir. Farklı

siyasi görüşü olup ta devlet güvenliğini tehlikeye sokan eylemlere karışmayanlar, suç işlemiş olmazlar.

Aralık 1994'de Çin *Cezaevleri Kanunu*'nu ilan etmiş ve yürürlüğe koymuştur. Bu yasanın 78 maddesinden 20'si mahkumların haklarının korunmasıyla ilgilidir. Bu maddelere göre; mahkumlar kişiliklerine hakaret edilmesi, şahsi güvenlik ve yasal mallarına zarar verilmesi bağışıklığı haklarına sahiptir. Savunma, başvuru, şikayet, suçlama ve kanunla kısıtlanmamış veya ellerinden alınmamış diğer haklara sahiptir. Bedeni ceza (dayak) bağışıklığı hakkına, başvuru hakkına, iletişim hakkına, aile üyeleri ve akrabalarla görüşme hakkına, eğitim vs. hakkına sahiptir. Ceza süreleri bitip serbest bırakıldıktan sonra, diğer vatandaşlarla eşit haklardan yararlanırlar.

Tibet Otonom Bölgesi'ndeki İnsan Hakları durumu aşağıdaki gibidir,

1959 demokratik reformundan önce, Tibet, keşişler ve aristokratlar tarafından yönetilen bir serflik sistemi üzerinde kurulmuş bir teokrasiydi. Ortaçağ Avrupası serfliğinden bile daha zalim ve beterdi. Tibet halkının % 95'inin kalıtsal sahipliğini tutan feodal manastır düzeni, titizlikle kanunlaştırılmış yasalar tarafından korunmaktaydı. Eski Tibet'te asırlar boyu varolan 13 Emir ve 18 Emir, halkı üç kasta ve dokuz kategoriye bölerek herkesin eşitsizliğini sağlamıştı.

1950'deki barışçı kurtuluşla beraber, özellikle 1959 demokrasi reformundan itibaren Tibet, büyük bir dönüşüme uğramıştır. Anayasa ve ilgili yasalara uygun olarak tüm etnik milliyetler için eşitlik ilkesinden yana olan Çin hükümeti, azınlık haklarının meşru haklarını titizlikle korumaktadır. Çin'deki tüm diğer milliyetler gibi Tibetliler de, Anayasa ve kanunlarla garanti altına alınmış her demokratik haktan yararlanırlar. Farklı kanallar ve çeşitli yollarla devletin işleyişini gözetmek ve ekonomik, sosyal ve kültürel işleri idare etmek hakkına sahiptirler. Dini inanç, konuşma, basın, toplanma, dernek kurma, yürüyüş ve gösteri özgürlüklerinden yararlanırlar. Tibet halkı ayrıca, *Bölgesel Milli Otonom Kanunu*'nda tanımlanan özel hak ve özgürlüklerden de yararlanmaktadır. Bunlar, kendi kendine yönetimi uygulayacak organları kurma hakkını, Tibet dilini

kullanma ve geliştirme özgürlüğünü ve kendilerine özgü örf ve adetlerini koruma ve reforme etme özgürliğini içermektedir. Halihazırda Tibet'te hizmet gören 60 binlik kadronun % 70'ten fazlası yerli Tibetlidir. Farklı düzeylerdeki halk kongreleri başkanları, halk hükümeti başkanı, başhakim ve başsavcı hepsi Tibetlidir. Eskiden toplumun en altında olan Tibetli kadınlar da yönetici konumlara gelmeye başlamıştır. Kadın kadrolar, bugün toplam sayının % 30'unu aşmaktadır.

Merkezi Hükümet, Tibet'in gelişmesi için etkin destek vermiş ve özel siyasetler oluşturmuştur. Son 40 yılda devletin Tibet Otonom Bölgesi'ne sağladığı mali destek ve yatırımların 20 milyar yuan tutarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu 40 yılda, Tibet modern bir sanayi, ulaşım ve enerji kaynakları altyapısına kavuşmaya başlamıştır. Sanayi sektörü bugün tekstil, inşaat malzemesi, imalat malları, elektrik, işlenmiş maden cevheri ve gıda üretebilmektedir. Çin'in Tibet'te yaptığı faydalı işler arasında eğitim düzeyinin artırılması, halk kültürünün korunması ve geliştirilmesi, hayat standartının yükselmesi ve hayat süresinin uzatılması da vardır.....

Çin Hükümeti hiçbir zaman Tibet'te bir göç programı oluşturmamış ve uygulamamıştır. Hiçbir zaman Tibet'te yaşayan Han'ların sayısı yerli Tibet sayısını aşmamıştır. Bu, aşağıdaki rakamlardan kolaylıkla görülebilir. Tibet'in 1951'deki barışçı kurtuluşu zamanında yerel Tibet hükümeti nüfus hakkında isabetli bir istatistik vermemiştir. Çin'in 1953'te yaptığı ilk ülke çapındaki sayımda, Tibet bölge hükümeti o zaman nüfusun 1 milyon olduğunu bildirmişti. 1964'deki ikinci sayımda Tibet nüfusu 1.251.000 olarak bulunmuştur, bunun 1.209.000'i veya toplam nüfusun % 96.63'ü Tibetliydi. Üçüncü sayımda, 1982'de Tibet nüfusu 1.892.000'di, bunun 1.786.000 (% 94.4)'i Tibetliydi. 1990'daki dördüncü sayımda 2.196.000 toplam nüfustu ve bunun 2.096.000 (% 95.4)'i Tibetliydi. 1994 sonunda Tibet nüfusu 2.4 milyona ulaşmıştır. Bu toplamın % 96'sı, yani 2.236.000 kişi yerli Tibetlidir. 1990 sayımı tüm ülkede, otonom bölge ve Çin'in diğer yerlerinde mukim Tibet milliyetinden toplam 4.56 milyon kişi olduğunu - 6 milyon değil - göstermiştir.

Eşit kalkınma ve ortak refah için çalışan Merkezi hükümet, son yıllarda Tibet'i ciddi fakirlik ve kalkınmamışlık durumundan mümkün

olduğunca çabuk kurtarmak için özel çabalar sarfetmiştir. Bu amaçla mali destek, vergi muafiyeti, doğrudan yatırım ve diğer yardım türlerinin yanı sıra, Tibet'in inşasına teknik girdi olarak katkıda bulunmak üzere diğer eyalet ve bölgelerden malzeme kaynakları da getirtmiştir. Böylece rotasyon usulü ile, diğer bölgelerden uzman ve teknik personel, ekonomik ve teknik yatırımlarda yerli Tibetlilerle yanyana hizmet etmek üzere Tibet'e gitmişlerdir. Bunlar birkaç yıl sonra bölgelerine geri döndükleri için, bunlara tam manasıyla göçmen denilemez. Nüfus sayımına göre 1990'da Tibet'te çalışan 81 bin Han vatandaşı vardı. Toplam nüfusun % 3.7'sini geçmez. 1994'e kadar bunların sayısı 66.000'e düşmüş yani toplam nüfusun % 2.8'ine düşmüştür."¹¹⁰

Çin'in İnsan Hakları savunması belgelerde bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca belirtmeliyiz ki, ÇHC BM temsilcileri İnsan Hakları komisyonlarında devamlı olarak, "Çin, tüm ülkelerle barış içinde birarada yaşamaya isteklidir ve tüm İnsan Hakları ve temel hürriyetlerin gerçekleştirilmesi amaçlı ortak çabalarda uluslararası topluluğa katılmaya hazırdır" demektedirler.

¹¹⁰"A Brief Introduction of the Progress of Human Rights in China", UN Doc.E/ CN. 4/ Sub. 2/1996/ 39, 22 August 1996 (annex)

SONUÇ

Doğu Türkistan'ın 1949 tarihinde Komünist Çin tarafından işgal edilmesinden itibaren, bu bölgede İnsan Hakları sorununun ortaya çıktığı söylenebilir. Doğu Türkistan tarih boyunca Türklerin yurdu olmuştur. Bugün Türkiye'deki okullarda okutulan Tarih kitaplarında, hem burada kurulan Karahanlılar, Uygurlar ve Kaşgarya gibi devletlerin geçmişleri anlatılmakta, hem de Türk kültürünün Kutadgu Bilig ve Divanı Lügat-it Türk gibi önemli edebi eserlerini ortaya koyan Yusuf Has Hacıp'ler, Kaşgarlı Mahmut'lar ele alınmaktadır.

Bu anlayışın oluşmasında Önsöz'de ifade ettiğimiz gibi, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye dışındaki soydaşlarımızla kültürel ve bilimsel bağlarımızı ihmal etmemeliyiz şeklindeki söz ve düşünceleri etkili olmuştur.

Çin yetkilileri gerek Doğu Türkistan'ı 1949'da işgal etmeden ve gerek etikten sonra, düzenli olarak buradaki Türklerin sayısını azaltmaya çalışmışlardır. Bunu, dış dünyaya verdikleri nüfusla ilgili rakamları az gösterme çabalarından da anlayabiliyoruz.

Doğu Türkistan'daki İnsan Hakları ihlallerinin temel sebeplerinden biri ekonomiktir. Zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklara sahip olan Doğu Türkistan'ı Çin hükümeti elinden bırakmak istememektedir. Bunun için buraya her yıl sayısı onbinlere varan Çinli göçmen göndermektedir. Bu gelen göçmenlere yerel halka göre daha iyi imkanlar sunulmaktadır. Anayasa ve özel kanunlarda azınlıklara verilen haklar işletilmemektedir. Sonuçta, bu haksızlıklara barışçı gösterilerle tepkilerini ortaya koyan Doğu Türkistanlılar Çinli yetkililerce tutuklanmakta veya öldürülmektedir.

Çin'in Doğu Türkistan'da kontrolü sağlamak ve elinde tutmak için uyguladığı çeşitli siyasetler vardır. En önemlisi buradaki Türk halkının sayısını azaltmak siyasetidir. Bunun için uyguladığı Çinli göçmen politikasının yanısıra doğum kontrolü politikası da dikkate değerdir. Doğum kontrolü politikasının uygulanması esnasında ortaya çıkan İnsan Hakları ihlalleri korkunç boyutlardadır. Hatta, Birleşmiş Milletler belgeleri olan

Soykırım (Jenosit) ve Kurumlaşmış Irk Ayrımcılığı (Apartheid) Sözleşmelerine göre bu uygulama soykırım olarak tanımlanmıştır.

Aynı şekilde, Çin'in Doğu Türkistan'ın Lop-Nor bölgesinde yaptığı nükleer denemeler de çevresel bir soykırım aracı olarak kullanılmıştır. Nitekim, Uluslararası Adalet Divanı'nın Soykırım Sözleşmesine göre verdiği karar bu yönde olmuştur. Burada da amaç, Doğu Türkistan'daki Türk nüfusu azaltmaktır. Çin hükümeti nükleer denemeleri 1996 sonbaharında durdurmasına rağmen, hala denemelerin oradaki yerel halka ne gibi etkileri olduğunu incelemek isteyen yabancı uzmanlara kapısını açmamıştır.

Çinli yetkililer, azınlıkların milli benliklerini yoketmek için şiddetli bir inanç baskısı yapmaktadırlar. Özellikle, dinin milli kimliğin bir parçası olduğu Doğu Türkistanlılar için dini baskılar artırılmıştır. Bu konuda ne yazık ki, İslam ülkelerine yeterli bilgilendirme ve baskı oluşturulamamıştır. Kanımca, gereken tanıtım yapıldığı takdirde dini baskıların azaltılması için İslam ülkelerinin desteği sağlanabilir.

Çin'e karşı Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları alanında yapılan eleştiriler, genellikle Tibet örnek gösterilerek yapılmıştır. Her ne kadar Çin ilk başlarda BM'de İnsan Hakları sorununu bir iç mesele olarak görmüş ve bunu içişlerine müdahale olarak algılamışsa da bu tutumunu daha sonra değiştirmiştir. Bunun önemli sebepleri arasında, Çin'in kendisini Üçüncü Dünya ülkelerinin lideri olarak görmesi ve ekonomi alanında sağladığı gelişmeler vardır.

BM sisteminde NGO'ların rolü artmıştır. Onların hazırladıkları İnsan Hakları ihlalleri raporları, ilgili devletlerin uluslararası toplulukta küçük düşmesine ve iç hukukun düzeltilmesi ve İnsan Hakları durumunun iyileştirilmesi yönünde hükümetleri harekete geçirebilmektedir. İnsan Hakları alanında faaliyet gösteren NGO'larla yakın ilişkiler kurmak ve onlarla bilgi alışverişinde bulunmak şarttır. Çünkü böylelikle BM'de Doğu Türkistan davasını gündeme getirmek mümkün olabilir. Ancak bunun için, iyi bir yabancı dilin yanısıra Çin'in hukuki durumunu ve BM sistemini iyi etüt etmek durumundayız. Bu çalışmanın bu yönde çalışacaklara katkı yapacağını ummaktayız.

Doğu Türkistan sorununun BM'de gündeme getirilmesinin an meselesi olduğu şüphesizdir. Nitekim, 23 Ağustos 1996 tarihinde BM İnsan Hakları Komisyonu'nun Irkçılığı ortadan Kaldırma Komitesi Çin yönetiminin Doğu Türkistan Türklerine karşı yürütülen ırki aşağılama siyasetine son vermeye çağıran bir karar çıkartmıştır.¹ Şimdilik birkaç kişi tarafından şahsi gayretlerle uluslararası platforma taşınan Doğu Türkistan sorunu, diasporadaki Doğu Türkistanlıların kararlı bir şekilde nasıl Doğu Türkistan sorununu BM'de gündeme getirebiliriz sorusunu tartışmasını beklemektedir.

21. yüzyıla girerken, İnsan Haklarının devletler arasındaki ilişkilerde önemli bir konuma geldiği görülmektedir. ABD gibi Batılı demokratik ülkeler İnsan Haklarının dünya yüzünde gelişmesi için çalışmaktadırlar. Ülkelerin İnsan Hakları karnelerine göre kimi zaman ekonomik baskılar yapılması da sözkonusudur. Bunun en açık örneğini 1989 Tiananmen öğrenci olaylarında gözlemledik. Ancak, Çin gibi kalabalık bir ülkenin sağlayacağı ekonomik pazarı elden yitirme endişeleri ne yazık ki, İnsan Haklarını savunan devletlerin geri adım atmasına yol açmaktadır. Bunun en açık örneğini ABD vermektedir. Mesela, Ekim 1997'de Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in Amerika seyahatı esnasında, iki ülke arasında çeşitli ekonomik anlaşmalar yapıldı. ABD firmaları 50 milyar dolarlık Çin pazarına girmek için yönetimi zorlamaktadır. Ayrıca Zemin 3 milyar dolarlık 50 uçak alacağını bildirmiştir.²

En son 1998 Haziran sonunda, ABD Başkanı Bill Clinton'un Çin'e yaptığı ziyaret hafızalarda tazedir. Her ne kadar ABD Başkanı Bill Clinton Çin liderine Dalay Lama ile diyalog çağrısı yaptıysa da³, kabul edilmeyeceği önceden belli olduğu için, bu göstermelik bir hareket olmuştur. İki ülke karşılıklı olarak ekonomik anlaşmalar imzalamıştır. Görüldüğü gibi, bazen ülke çıkarları İnsan Hakları konusunu gözardı edebilmektedir. Ama yine de gerçeklerle birlikte yaşamak zorunda olduğumuzu unutmamalıyız ve hareketlerimizi buna göre yönlendirmeliyiz.

¹Erkin Alptekin, "Doğu Türkistan Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesi", *Yeni Türkiye (Türk Dünyası Özel Sayısı II)*, S. 16, Yıl. 3, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1390

²*Radikal*, 30 Ekim 1997 ve *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1997.

³*Radikal*, 28 Haziran 1998.

Öte yandan Çin'in ekonomik büyümesinin kendi içinde çeşitli problemlere yol açacağı muhakkaktır. Ekonomik büyümüşle beraber yeni sınıflar ortaya çıkacak ve bunlar yönetime katılmak isteyeceklerdir. Nitekim bu süreci hızlandıran bir faktör olarak Hong Kong'un Haziran 1997'de Çin'e katılmasını da ekleyebiliriz. Böylelikle politik yapının büyüyen ekonomiye dar gelmeye başlamasıyla Çin'in kendi içinde büyük çalkantıların olması beklenebilir.⁴ Çinli yöneticilerin bu konuda son derece düşünceli ve kaygılı olduğu varsayılabilir.

Nihayet, bu çalışmamızdan ortaya çıkan temel nokta, Çin'in sadece azınlık milliyetlere değil kendi insanlarına da İnsan Hakları konusunda baskıcı davrandığıdır. Bununla birlikte azınlıklara özgü çeşitli haklar tanınmıştır. Ancak, azınlık milliyetlere verilen anayasal ve diğer hukuki özel statüler ele alındığında görülecektir ki, bu haklar ayrılma isteklerini azaltmak veya yoketmek için verilmiştir. Aynı zamanda azınlıklara bahşedilen bu hakların Çin'in uluslararası alanda kendini İnsan Hakları konusunda savunma görevine hizmet ettiği de ortadadır. Sonuç olarak, Doğu Türkistan sorununun İnsan Hakları bağlamında ele alınması gereken bir sorun olduğu ortaya çıkmaktadır. Eğer azınlıklara verilen haklar kağıt üzerinde demokratikse, ki - 1984 Bölgesel Otonomi Kanunu incelendiğinde bu anlaşılacaktır - öyleyse yapılması gereken tek şey, ÇHC hükümetinden otonomi hakkının tam olarak yerine getirilmesini istemektir. Zaten azınlıkların sahip olduğu otonomi hakları içinde yerel ekonomik gelişmenin sağlanması için yeterli düzenlemeler yapılmış durumdadır. Ekonomik kalkınma sağlandığı taktirde (şimdiye kadar ki uygulamalara göre çok zor görünsede), azınlıkların bağımsızlık sürecinde kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Çünkü, sayın hocamız Prof. Dr. Ali İhsan Gencer'in yüksek lisans ve doktora derslerinden aldığımız tarihi derslere göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda bağımsızlığını kazanmak için ayaklanan milletlerin öncelikle ekonomik bakımdan belli bir seviyeye gelmiş olduklarıdır. Yani, ekonomik yeterliliğe erişmeden bağımsızlık mücadelesi kazanılamaz.

Hali hazırda Doğu Türkistan'da sivil toplum kuruluşlarının (STK) yeterli sayıda olmadığı ortadadır. Herhangi bir ülkede İnsan Haklarının ve

⁴Ahat Andican, *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, İstanbul: Emre Yay., 1996, s. 386

demokrasinin yerleşmesi için STK'nın rolü gözönüne alındığında, Doğu Türkistan'da çeşitli dernek ve vakıfların kurulması için girişimlerin yapılması kendiliğinden ortaya çıkar. Bu kurulacak STK'nın özellikle çevreyle ilgili konularda yoğunlaşması beklenebilir. Çünkü, Sovyetler Birliği dağılmadan önce, Türkistan cumhuriyetlerinde Nevada-Semey Anti-Nükleer Hareketi ve Aral Denizi'ni Kurtarma Komitesi gibi sivil toplum kuruluşları faaliyet yapabilmişlerdi. 1982 ÇHC Anayasası dernek kurma hakkını tanıdığı için de bu tür oluşumlara gidilebilir.

Böylelikle, Doğu Türkistan'daki yerel halk sivil ve demokratik haklarını gündeme getirebilir ve sonuçta istenmeyen şiddet hareketlerinin ortaya çıkması önlenir. Bu süreçle birlikte, diasporadaki Doğu Türkistanlıların uluslararası toplulukta ve BM'de Doğu Türkistan sorununu sürekli gündemde tutması da önem kazanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR

Akıllıoğlu, Tekin, *İnsan Hakları-I*, Ankara: İHM Yay., 1995.

Akın, İlhan F., *Siyasi Tarih 1870-1914*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1983.

————, *Temel Hak ve Özgürlükler*, (3. bs.), İstanbul: İÜHF Yay., 1971.

Alptekin, İsa Yusuf, *Doğu Türkistan Davası*, İstanbul: Marifet Yay., 1981.

————, (Derleyen: M. Ali Taşçı), *Esir Doğu Türkistan İçin-İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Doğu Türkistan Neşriyat Merkezi, 1985.

Altuğ, Yılmaz, *Biraz Hürriyet-Sovyet Rusya'da Aydınların İnsan Haklarının İhlaline Karşı Mücadelesi*, İstanbul: Boğaziçi Yay., 1974.

————, *Çin Sorunu (Tarihte ve Bugünkü Çin)*, (4. bs.), İstanbul: İÜ. İktisat Fak. Yay., 1995.

Amnesty International, *China, No One Is Safe*, London: AI Publications, 1996, AI Index: ASA 17/01/96.

————, *China - Repression in the 1990s - A Directory of Victims*, London, 1996, AI Index: ASA 17/48/96.

Andican, Ahat, *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, İstanbul: Emre Yay., 1996.

Aruoba, Zeynep, *Çeşitli İnsan İlişkileri Açısından Hak Kavramı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1980.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938)*, 2. Cilt, Ankara: TTK Yay., 1961.

Benson, Linda - Svanberg, Ingvar, *The Kazaks of China Essays on an Ethnic Minority*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 1988.

Benson, Linda, *The İli Rebellion-The Moslem Challenge to Chinese Authority in Xinjiang 1944-1949*, New York: An East Gate Book, 1990.

Bidevlet, Enver Yusuf, *China's Destruction of the Environment of the Indigenous People of East Türkistan and Proposals to Resolve the Noble Cause*, (Amerika'da hazırlanan yayınlanmamış bir çalışma).

Buğra, Mehmet Emin, *Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu*, İstanbul: Güven Basımevi, 1952.

—————, *Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası ve Çin Siyaseti*, İstanbul, 1954.

Cagnat, Rene - Jan, Michel, (Çev. Erden Akbulut-T. Ahmet Şensılay), *İmparatorluklar Beşiği-SSCB, Çin ve İslam'ın Arasında Orta Asya'nın Yazgısı*, İstanbul: Alan Yay., 1992.

Chiang Chung-Cheng, (Çev. Mahaddere N. Özerdim), *Sovyet Rusya Çin'de*, İstanbul: Nebioğlu Matbaası, 1956.

Cihan, Erol, *Türk İnkılâp Tarihi Notları I*, İstanbul, 1983.

Cun Hua Cumhuriyeti'nin Milli Tirütoryalık Eptonomiya Kanunu, (Uygur Türkçesi), Urumçi: Milletler Neşriyatı Yay., 1984.

Çeçen, Anıl, *İnsan Hakları*, (2. bs.), Ankara: Gündoğan Yay., 1995.

ÇHC Türkiye Büyükelçiliği, (Çev. Kürşat Bozkurt), *Sincian'ın Şimdiki Durumu*, Kaynak Yay. 1997.

Çin Cumhuriyeti'nin Anayasası, Ankara, 1948.

Dillon, Michael, *Xinjian: Ethnicity, Seperatism and Control in Chinese Central Asia*, Durham: East Asian Papers, 1995.

Dönmez, Yusuf, *Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, İstanbul: İÜ. Ed. Fak. Yay., 1973.

Dowamat, Tomur, *Xinjiang-My Beloved Home*, Beijing: China Today Press, 1993.

Dündar, Can, *Hayata ve Siyasete Dair*, (6. bs.), Ankara: İmge Yayınevi, 1997.

Eberhard, Wolfram, *Çin Tarihi*, (3. bs.), Ankara: TTK Yay., 1995.

Ekinci, Oktay, *İnsan Hakları ve Çevre*, İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1992.

El-Mevdudi, Ebulula, (Çev. Ramazan Yıldız), *İslam Nazarında Doğum Kontrolü*, (2. bs.), İstanbul, 1972.

Forbes, Andrew D. V., (Çev. Enver Can), *Doğu Türkistan'daki "Harp Beyleri"*, İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yay., 1991.

Gayretullah, Hızır Bek, *Altaylarda Kanlı Günler*, (2. bs.), İstanbul: Hamle Yay., 1995.

Genelkurmay Başkanlığı, *Atatürkçülük-Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri (Birinci Kitap)*, Ankara, 1983.

Gönlübol, Mehmet, *Uluslararası Politika, İlkeler - Kavramlar - Kurumlar*, (2. bs.), Ankara: S. Yay., 1979.

Gündüz, Aslan, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler*, (Gözden Geçirilmiş 2. bs.), İstanbul: Beta Yay., 1994.

Gürbüz, Yaşar, *Anayasalar*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1981.

Hayit, Baymirza, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri*, İstanbul: TÜDAV Yay., 1987.

—————, *Türkistan, Rusya İle Çin Arasında*, Ankara: Otağ Yay., 1975.

Humana, Charles, *World Human Rights Guide*, (Third Edition), New York: Oxford University Press, 1992.

İnan, Arı, *Düşünceleriyle Atatürk*, Ankara: TTK Yay., 1983.

İslam Konferansı Teşkilatı-İslam Fıkıh Akademisi, *Kararlar ve Tavsiyeler*, 1985-1989 Miladi.

Kaboğlu, İbrahim, *Çevre Hakkı*, İstanbul, 1992.

—————, *Çevre Hakkı*, (3. bs.), İstanbul: İmge Kitapevi, 1996.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, (2. bs.), İstanbul: Boğaziçi Yay., 1983.

Kapani, Münici, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Ankara: Bilgi Yay., 1987.

—————, *Kamu Hürriyetleri*, (6. bs.), Ankara: AÜHF Yay., 1981.

Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi-Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1967.

Keleş, Ruşen, *Fransa'da ve İspanya'da Yerinden Yönetim*, Ankara: Mahalli İdareler Eğitim Araştırma Geliştirme Merkezi, 1994.

Kent, Ann, *Between Freedom and Subsistence-China and Human Rights*, New York: Oxford University Press, 1993.

Kurban, İklil, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, Ankara: TTK Yay., 1995.

———, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti*, Ankara: TTK Yay. 1992.

Lama, Dalay, *On the Environment*, Dharamsala, 1995.

Leaud, Aime, (Çev. Aydın Çetiner), *Uluslararası Af Örgütü*, İstanbul: İletişim Yay., 1994.

Lenin, V. İ., (Çev. Muzaffer Ardos), *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, (6. bs.), Ankara: Sol Yay., 1978.

Maalouf, Amin, (Çev. Esin Talu-Çelikkan), *Beatrice'den Sonra Birinci Yüzyıl*, İstanbul: Telos Yay., 1998.

Meray, Seha L., *Devletler Hukukuna Giriş*, (3. bs.), C. 1, Ankara: AÜSBF Yay., 1968.

Mumcu, Ahmet, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, (2. bs.), Ankara: Savaş Yay., 1994.

Nalbant, Atilla, *Üniter Devlet-Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1997.

Özdek, E. Yasemin, *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, Ankara: TODAİE Yay., 1993.

Pazarcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri-II Kitap*, (4. bs.), Ankara, 1996.

Saray, Mehmet, *Atatürk ve Türk Dünyası-"Türkiye ve Türkiye Haricinde Yaşayan Türkler"*, İstanbul: Acar Yay., 1988.

———, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler, 1775-1875*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1984.

Savcı, Bahri, *Yaşam Hakkı ve Boyutları*, Ankara: AÜSBF Yay., 1980.

Sencer, Muzaffer, *Belgelerle İnsan Hakları*, İstanbul: Beta Yay., 1988.

SSCB Bilimler Akademisi, Uzak-Doğu Enstitüsü, (Çev. Selim Hancılar), *Leninizm ve Modern Çin*, Ankara: Temel Yay., 1976.

Şemseddin, İlyar, *Doğu Türkistan'da Demografik Yapı ve Tarım*, İzmir: İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi, 1997.

Şişman, Nazife, *Global Konferanslarda Kadın Politikaları*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

Tanilli, Server, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1976.

United Nations, *Human Rights, The Rights of the Child*, Fact Sheet No. 10.

UN, *Multilateral Treaties Deposited with the Secretary-General (Status as at 31 December 1996)*, New York, 1997.

US Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices for 1995*, Washington, 1996.

Uslu, İbrahim, *Çevre Sorunları*, İstanbul, 1995.

Uygun, Oktay, *Federal Devlet-Temel İlkeler, Kurumlar ve Uygulama*, İstanbul: Çınar Yay., 1996.

Wimbush, S. Enders, (Çev. Yuluğ Tekin Kurat), *Stratejik Açından Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, Ankara: Yeni Forum Yay., 1988.

Yalçınkaya, Alaeddin, *Sömürgecilik ve Panislamizm Işığında Türkistan (1856'dan Günümüze)*, İstanbul: Timaş Yay., 1997.

MAKALELER

"A Brief Introduction of the Progress of Human Rights in China", *UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1996/39*, 22 August 1996 (annex).

AI, "China - Death Penalty Log: July to December 1995", 5 June 1996, (ASA 17/64/96).

AI, "PRC - Religious Repression in China", July 1996, (ASA 17/69/96).

AI, "PRC - Secret Violence: Human Rights Violations in Xinjiang", November 1992, (ASA 17/50/92).

AI, "PRC - Xinjiang: Trials After Recent Ethnic Unrest". 21 March 1997, (ASA 17/018/97).

AI, "Women in China: Imprisoned and Abused for Dissent", June 1995, (ASA 17/29/95).

Akıllıoğlu, Tekin, "İşkencenin, İnsanlıkdışı, Aşağılayıcı Zalimce Davranışların ve Cezaların Önlenmesi", *İHY*, C. 10-11, 1988-1989, s. 17-64.

Albion, A. Smith, (Çev. Murat Aygen), "Uyguristan İçin Savaşlar", *Yeni Forum*, No. 335-336, Nisan-Mayıs 1997, s. 11-20.

Allen, Thomas B., "Xinjiang", *National Geographic*, Vol. 189, No. 3, March 1996, s. 2-43.

Alpkaya, Gökçen, "Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Azınlıklara İlişkin Bazı Gelişmeler", *İHY*, C. 14, 1992, s. 147-176.

Alptekin, Erkin, "Doğu Türkistan Bir Çin Toprağı mıdır?", *DTS*, No. 6, Ağustos 1985, s. 10-13.

———, "Doğu Türkistan'da Müslüman Türklere Yapılan Zulümler", *DTS*, No. 9, Nisan 1986, s. 15-19.

———, "Doğu Türkistan Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesi", *Yeni Türkiye (Türk Dünyası Özel Sayısı II)*, S. 16, Yıl. 3, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1385-1390.

———, "Çin'in Doğu Türkistan Siyaseti", *TK*, S. 244, Yıl. XXI, Ağustos 1983, s. 516-530.

———, "İli Ayaklanmasının Birinci Yıldönümü", *DT*, Yıl. 18, S. 176, Şubat-Mart 1998, s. 5-6.

———, "Son Siyasi Gelişmeler Işığında Doğu Türkistan", *TK*, S. 344, Yıl. XXIX, Aralık 1991, s. 714-722.

———, "Yeni Çin Anayasası ve Çin'deki Azınlık Milletler", *TK*, S. 253, Yıl. XXII, Mayıs 1984, s. 283-290.

———, (Çev. İbrahim Kalkan), "Doğu Türkistan'da İlan Edilmemiş Nükleer Savaş", *DT*, S. 175, Ocak 1998, s. 5-7.

Amnesty International, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türsitan'da İnsan Hakları İhlalleri", *DTS*, S. 36-37, Mart 1993, s. 69-82.

Andican, Ahat, "Türkistan Cumhuriyetleri, Rusya ve Çin Üçgeninde Doğu Türkistan", *Avrasya Dosyası (Çin Özel Sayısı)*, C. 2, S. 2, Yaz 1995, s. 81-94.

Ardant, Philippe, (Çev. Visalettin Pekiner), "Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yönetim", *AİD*, C. 2, S. 4, Aralık 1969, s. 130-168.

Arsava, Ayşe Füsün, "Azınlık Hakları ve Bu Çerçeve Ortaya Çıkan Düzenlemeler", *AÜSBFD - Prof. Dr. Gündüz Ökçün'e Armağan*, C. 47, Ocak-Haziran 1992, S. 1-2, s. 51-62.

—————, "Ulusal Grup Hakları ve Bu Konuda Meydana Gelen Gelişmeler", *AÜSBFD - Prof. Dr. Bedri Gürsoy'a Armağan*, C. 47, Haziran-Aralık 1992, S. 3-4, s. 13-20.

Ataöv, Türkkaya, "Azınlıklar Üstüne Bazı Düşünceler", *AÜSBFD*, C. 42, Ocak-Aralık 1987, No: 1-4, s. 49-66.

Aynural, Salih, "Türkistan'da Aral Gerçeği", *Türkistan*, S. 15, Yıl: 4, 1991, s. 27-29.

Barlas, Mehmet, "Gözlem", *Sabah*, 7 Temmuz 1997.

Becquelin, Nicolas, "Trouble on the Marches", *China Perspectives*, No. 10, March-April 1997, s. 19-28.

Bekin, M. Rıza, "Doğu Türkistan'ın Nüfus ve Çevre Problemleri", *Türk Dünyası I. İktisat Kongresi ve Türk Halkları IV. Asamblesi Kurultayı*, 26-29 Ağustos 1997, İzmir'de Sunulan Tebliğ.

Benson, Linda and Svanberg, Ingvar, "The Russians in Xinjiang: From Immigrants to National Minority", *CAS*, Vol. 8, No. 2, 1989, s. 97-129.

Bilge, A. Suat, "Milletlerin Mukadderatlarını Kendilerinin Tayin Etmeleri Prensibi", *SBFD*, C. 14, S. 1, 1959, s. 132-145.

Braker, Hans, "Çin-Sovyet İlişkilerinde Milliyet Hareketleri", *Stratejik Açidan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar*, (Editör: S. Ender Wimbush), Ankara: Yeni Forum Yay., 1988, s. 169-238.

Çalışlar, Oral, (Sıfır Noktası), "Amin Maaloufun Çağrısı", *Cumhuriyet*, 1 Mart 1998.

Christoffersen, Gaye, "Xinjiang and the Great Islamic Circle: The Impact of Transnational Forces on Chinese Regional Economic Planning", *The China Quarterly*, No. 133, March 1993, s. 130-151.

Dalkıran, Özlem, "Çin'de Nüfus Planlaması Özelinde Hak İhlalleri", *Doğu Türkistan'da Bebek Katliamı ve Kürtaj Paneli*, İstanbul-Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, 7 Mart 1998, Düzenleyen: Doğu Türkistan Göçmenler Derneği.

Doğan, Hansın, "İnsan Hakları İhlallerinin Notlandırması", *İHMD*, C. II, S. 3, Aralık 1994, s. 9-16.

Doğan, İzzettin, "İnsan Haklarının Milletlerarası Himayesi", *Hıfzı Timur Armağanı*, s. 259-282.

"Doğu Türkistan'da Doğum Kontrolüne Tepkiler", *DTS*, No. 19, C. 5, Ekim 1988, s. 55-56.

Egemberdi, Ahmet, "Doğu Türkistan Davası Hak-Adalet Davasıdır", *TDTD*, No. 83, Kasım 1993, s. 31-38.

Ekrem, Erkin, "Günümüzde Doğu Türkistan'ı İlgilendiren Meseleler", *Doğu Türkistan ve Çin'in Sömürge Siyaseti Paneli*, 28 Şubat 1998, Ankara, Düzenleyen: Türk Ocakları Ankara Şubesi. ve *DT*, S. 177, Nisan-Mayıs 1998, s. 27-30.

Engin, Muhabay, "Türkistan Meselesinde Tek Kavram", *DTS*, No. 17, Nisan 1988, s. 13-16.

Erkin, Askar, "Doğu Türkistan Petrolü Çin'e Akıyor", *DT*, S. 165, Ağustos 1994, s. 6-8. ve *TDTD*, No. 87, Mart 1994, s. 38-41.

Eroğul, Cem, "Sivil Toplum Örgütlerinin Demokratikleşme Süreçlerine Katkıları", *İHMD*, C. III, S. 4, Kasım 1995, s. 3-8.

Gladney, Dru C., "Internal Colonization and the Uighur", *"20. Yüzyılda Uygurlar" Paneli*, 6-7 Nisan 1997, İstanbul, Düzenleyen: Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü.

Gökşar, Dağ, "Doğu Türkistan'da Han (Çin) Varlığı", *TK*, S. 326, Yıl: XXVIII, Haziran 1990, s. 340-349.

Gültepe, Kazım, "Tutsak Doğu Türkistan ve Bitmeyen Çin Mezalimi - II", *TDTD*, No. 119, Kasım 1996, s. 50-57.

Haggi, S. A. H., (Çev. Ahmet Edip Uysal), "Üçüncü Dünya Milletleri Açısından Mustafa Kemal ve Kemalizm", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 2, s. 342-354.

Hamamcı, Can, "Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler", *İHY*, C. 5-6, 1983-1984, s. 171-180.

Harris, Lillian Craig, "Xinjiang, Central Asia and the Implications for China's Policy in the Islamic World", *The China Quarterly*, No. 133, March 1993, s. 111-129.

Hatemi, Hüseyin, "İnsan Hakları Açısından Kürtajın Hükmü", *Doğu Türkistan'da Bebek Katliamı ve Kürtaj Paneli*, İstanbul-Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, 7 Mart 1998, Düzenleyen: Doğu Türkistan Göçmenler Derneği.

Heaton, William, "Chinese Communist Administration and Local Nationalism in Inner Mongolia", *The Mongolia Society Bulletin*, Vol. X, No. 1, Spring 1971, s. 11-47.

Helly, Denise, "The Identity and Nationality Problem in Chinese Central Asia", *CAS*, 1984, Vol. 3, No. 3, s. 99-108.

Henze, Paul B., "The Great Game in Kashgaria: British and Russian Missions to Yakub Beg", *CAS*, C. 8, S. 2, 1989, s. 61-95.

———, "Kaşgariya'daki Büyük Oyun: Yakup Beg Nezdindeki İngiliz ve Rus Temsilcileri", *DTS*, C. 5, No. 19, Ekim 1988, s. 14-35.

Holubnychy, Lydia, "Chinese Treatment of the Nationality Problem in Sinkiang", *The East Türkic Review*, No. 4, 1960, s. 81-116.

"Human Rights in China and US Compared - Press Release", *PRC - Mission To the United Nations*, PR 006/96, Mart 1996, s. 1-19.

Human Rights Watch, "China", *1990-World Report*, s. 276-300.

Human Rights Watch, "China and Tibet", *1997 World Report*, USA, December 1996, s. 148-156.

İlhan, Suat, "Türk Devrimi ve Türk Dünyası", *Yeni Türkiye (Türk Dünyası Özel Sayısı I)*, Mayıs-Haziran 1997, Yıl. 3, S. 15, s. 51-59.

Kaboğlu, İbrahim Ö., ""Dayanışma Hakları"nın Hukuksal Değeri (Soyut Talepler mi, İnsan Hakları mı?)", *İHY*, C. 13, 1991, s. 37-48.

———, "Çevre Hakkı Üzerine (Bir Danıştay Kararının Düşündürdükleri)", *İHY*, C. 10-11, 1988-1989, s. 107-137.

Kafesoğlu, İbrahim, "Asya Türk Devletleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: TKAE Yay., 1976, s. 698-728.

Kanahin, Ötebay, "Balanı Şektev me, Kazaktı Şektev me?", *Kazak Adebıyeti*, No. 4, Ocak 1990, s. 8-9.

Kapani, Münci, "İnsan Haklarının Uluslararası Korunması: Yeni Gelişmeler ve Sorunlar", *İHY*, Yıl. 1, 1979, s. 64-79.

Keleş, Ruşen, "Fransa'da Yerinden Yönetim", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. 3, S. 1, Ocak 1994, s. 3-18.

Kent, Ann, "China and International Human Rights Regime: A Case Study of Multilateral Monitoring, 1989-1994", *Human Rights Quarterly*, Vol. 17, 1995, s. 1-47.

Kuzu, Burhan, "Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkının Gelişim Süreci", *MHAD - Prof. Dr. İsmet Sungurbey'e Armağan*, No. 20, 1996, s. 141-152.

———, "TC Anayasalarının İnsan Hakları Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *İHFM*, C. LIV (1994), s. 71-101.

Martin, Keith, (Çev. Murat Aygen), "Orta Asya'nın Unutulmuş Trajedisi", *Yeni Forum*, C. 15, S. 304, Eylül 1994, s. 22-34.

Meray, Seha L., "Devletlerarası Hukukta Milliyetler Prensibi", *SBFD*, C. II, 1947. S. 1-2, s. 295-310.

Merçil, Erdoğan, "Karahanlılar", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: TKAE Yay., 1976, s. 794-799.

Moquette, Marc, "Tibet, The Right to Self-determination and Territorial Integrity", *Netherlands Quarterly of Human Rights*, Vol. 8 (1990), No. 3. s. 264-278.

Muhammedi, Ferhad, "Son Siyasi Gelişmeler Işığında Doğu Türkistan", *Yeni Forum*, C. 15, S. 304, Eylül 1994, s. 57-59.

"Muhtıra - Doğu Türkistan'ın Temel Sorunları", *DTS*, Yıl. 13, s. 51-52, Ocak-Mart 1997, s. 25-35.

Musabay, İlhan - Turfani, Polat, "Doğu Türkistan", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: TKAE Yay., 1976, s. 1217-1250.

Nalbant, Atilla, "Bölgesel Devlet Yeni Bir Devlet Biçimi mi? (II) Uygulama: İtalya ve İspanya Örnekleri", *AİD*, C. 29, S. 3, Eylül 1996, s. 15-55.

Oğuz, Şebnem, "İnsan Haklarında Gelişmeler: Uluslararası Toplantılar", *İHY*, C. 15, 1993, s. 191-208.

Okur, Mehmet Akif, "Milliyetçi Çin Döneminde Çin'in Azınlıklar Politikası ve Doğu Türkistan", *Hüzün Coğrafyası Doğu Türkistan*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Kulübü, Türk Dünyası Komisyonu, 1997, s. 40-49.

Özdek, E. Yasemin, "1990'larda İnsan Hakları: Sorunlar ve Yönelimler", *İHY*, C. 15, 1993, s. 3-44.

———, "1990'larda İnsan Hakları: Sorunlar ve Yönelimler", *İHY*, C. 15, 1993, s. 32-41.

———, "İnsan Haklarında Gelişmeler: AİHS'ne İlişkin 11 No'lu Protokol ve Ulusal Azınlıkların Korunması Üzerine Çerçeve Sözleşme", *İHY*, C. 16, 1994, s. 137-154.

Öztürkmen, "Asıl Soykırım Budur", *Türkiye Gazetesi*, 8 Mayıs 1990 Salı.

Pahta, Gulamettin, "Kızıl Çin Hakimiyeti Altında İnleyen Doğu Türkistan Türkleri ve Onların Karanlık İstikbali", *TK*, S. 369, Yıl. XXXII, Ocak 1994, s. 27-32.

Qing-Li, Yuan, (Çev. Dilşat Uyguroğlu), "Doğu Türkistan'ın 1949-1984 Arasındaki Nüfus Değişimi", *DTS*, No. (2) 30, Yıl. 8, C. 4, s. 8-21.

Rahimov, T., (Çev. Selim Hancılar), "Leninist Ulusal Sorun Doktrininin Büyük Güç Şövenizmi İle Değiştirilmesi", *Leninizm ve Modern Çin*, Ankara, 1976, s. 121-144.

Rumpf, Helmuth, (Çev. Zeynep Davran), "İnsan Haklarının Uluslararası Korunması ve Müdahale Yasağı İlkesi", *Hıfzı Timur'un Anısına Armağan*, İstanbul: İÜHF - Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü Yay., 1997., s. 665-680.

Saray, Mehmet, "Rusya'nın Asya'da Yayılması", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 10-11, 1979-1980, s. 279-302.

Sayman, Yücel, "Halkların Kendi Kaderini Tayin Hakkı - Camp David Anlaşması - Filistin Halkı", *Hıfzı Timur'un Anısına Armağan*, İstanbul: İÜHF - Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü Yay., 1997, s. 747-763.

Scott, Craig, "Indigenous Self-Determination and Decolonization of the International Imagination: A Plea", *Human Rights Quarterly*, Vol. 18 (1996), s. 814-820.

Sencer, Muzaffer, "Birleşmiş Milletler Bağlamında İnsan Hakları", *İHY*, C. 13, 1991, s. 19-36.

———, "Hak ve Özgürlük Kavramı", *İHY*, C. 14, 1992, s. 3-12.

———, "İnsan Hakları ve Savaş", *İHY*, C. 12, 1990, s. 13-63.

Somersan, Semra, "İpin Gölgesinde Bekleyiş", *Radikal, İki Pazar Dergisi*, 14 Aralık 1997, S. 62, s. 6-7.

Sur, Melda, "Paris Şartı'nda İnsan Hakları", *AÜSBFD - Prof. Bedri Gürsoy'a Armağan*, C. 47, Haziran-Aralık 1992, S. 3-4, s. 299-305.

Sümer, Sabri, "Doğu Türkistan'da Üretimi Arttırmak Uğruna Çevreye ve Tabii Kaynaklara Yapılan Tahripler", *TDAD*, S. 64, Şubat 1990, s. 75-89.

Şimşir, Bilal N., "Atatürk ve Üçüncü Dünya Ülkeleri", *8. Türk Tarih Kongresi*, C. III, Ankara: TTK Yay., 1983, s. 1906-1911.

Talas, Cahit, "Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar", *İHY*, C. 12, 1990, s. 83-90.

Tarhanlı, Turgut, "İnsan Haklarının Uluslararası Koruma Mekanizmalarında Yapısal Değişim Eğilimleri", *Mahmut R. Belik'e Armağan*, İstanbul: İÜHF Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü Yay., 1992, s. 379-385.

———, "Kendi Kaderini Tayin Hakkı ya da Ötekinin İradesi", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (Derleyen: Faruk Sönmezoğlu), İstanbul: Der Yay., 1994, s. 491-511.

Taşagıl, Ahmet, "Kulca ve Çevresi", *TDTD*, No. 126, Haziran 1997, s. 55-58.

Temir, Ahmet, "Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: TKAE Yay., 1976, s. 912-919.

Toprak, Zerrin, "Çevre Hakkı ve Yerel Yönetimler", *İHY*, C. 10-11, 1988-1989, s. 91-106.

Toprak - Karaman, Zerrin, "Çevre Kirliliğinin Giderilmesinde Uzlaşmacı Politika", *AİD*, C. 25, S. 4, Aralık 1992, s. 117-132.

Türköz, Ahmet, "Doğu Türkistan'da Gençliğin Sorunları", *DT*, S. 175, Ocak 1998, s. 8-10.

———, "Milletlerarası Hükümet-Dışı Kuruluşlar ve Doğu Türkistan", *TDAD*, S. 86, Ekim 1993, s. 39-59.

———, "Nevada-Semey Anti-Nükleer Hareketinin Amblemi Hakkında", *Türkistan*, S. 12, 1990, s. 48-50.

———, "Türkistanlı Bir Tıp Doktorunun Ağzından Kazakistan'daki Ekolojik Faaliyetlere Bir Bakış", *DTS*, No. 26, 1990, s. 23-27.

Tütüncü, Ayşe Nur, "Avrupa Topluluğu'nda Çevre Hareketi", *Mahmut R. Belik'e Armağan*, İstanbul: İÜHF Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü Yay., 1992, s. 427-438.

Vassaf, Gündüz, "Eyvah, Gene Yanlış Bindik", *Radikal*, 14 Aralık 1997, S. 428, s. 23.

Yanshi, Ren, "A Comparison of Human Rights in China with Those in the United States", *Beijing Review*, 1-7 April 1996, s. 10-15.

İNTERNET KAYNAKLARI

Amor, Abdelfattah, "Report of the Special Rapporteur on Religious Intolerance", UN Doc. E/CN.4/1995/91 Add. 1 <<http://www.unhcr.ch/HTML/MENU4/CHRREP/9195A1HTM>>, 23 December 1994.

"China's Nuclear Tests at Lop Nor", <[http://www.geo.arizona.edu/researchers/tinker/researc/nuclear/lopnor/Lop Nor test sit](http://www.geo.arizona.edu/researchers/tinker/researc/nuclear/lopnor/Lop%20Nor%20test%20sit)>, Tarih yok.

"China's Nuclear Weapons and Testing Programme", <<http://www.greenpeace.org/~comms/rw/cbrief.html>>, Tarih yok.

Eastern Turkestan Information, "Chinese Policy, Human Rights Abuses and the Consequences", <<http://www.geocities.com/CapitolHill/1730/eti1.html#5>>, Tarih yok.

"Nuclear Testing-Environment-Human Rights", <<http://www.cis.unimuenchen.de/projects/Netzwerke/nucl.html>>, Tarih yok.

Opinion of the International Court of Justice, "On the Legality of Nuclear Weapons", *Nuclear Abolition Network - International Physicials for the Prevention of Nuclear War (IPPNW)*, Tarih yok.

"The AGSO Database of Nuclear Explosions", <<http://www.agso.gov.au/bin/htsgr?>>>, Tarih yok.

"The Consequences of Nuclear Tests in Eastern Turkestan", <<http://www.geocities.com/capitolHill/1730/cnt.html>>, Tarih yok.

US Department State, "China Country Report on Human Rights Practices for 1997", <http://www.state.gov/www/global/human_rights/1997_hrp_report/china.html>, 30 January 1998.

GÖRÜŞMELER

Abdülhekim İltebir, (Doğu Türkistan Vakfı Yöneticisi), Mart 1997.

Erkin Alptekin, (Temsil Edilmeyen Milletler Teşkilatı Eski Başkanı), Ağustos 1997.

Melda Keskin (Greenpeace Türkiye - Akdeniz Ofisi Sorumlusu), Mart 1998.

Özlem Dalkıran (Uluslararası Af Örgütü İstanbul Grup Sözcüsü), Ocak 1997.

EKLER

**ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NDEKİ MİLLİ OTONOM
BÖLGELER (ALANLAR)**

Ülkemizde şu an 5 Otonom Bölge (Rayon), 31 Otonom İl (Oblast), 80 Otonom İlçe (Nahiye) olmak üzere toplam 116 otonom bölge (alan) vardır. Bunlar aşağıdaki gibidir:

Otonom Bölgeler (Rayonlar)

İç Moğolistan Otonom Bölgesi(Kuruluş tarihi-1.5.1947)
Şincang Uygur Otonom Bölgesi(1.10.1955)
Guangşi Cuanğzu Otonom Bölgesi(15.3.1958)
Ningşya Hoyzu Otonom Bölgesi(25.10.1958)
Şizang (Tibet) Otonom Bölgesi(9.9.1965)

Otonom İller (Oblastlar)

Cilin Yenbiyen Çavşiyenzu Otonom İl(3.9.1952)
Gansu Gannen Zangzu Otonom İl(1.10.1953)
Gansu Linşya Hoyzu Otonom İl(19.11.1956)
Çingcay Yüşu Zangzu Otonom İl(25.12.1951)
Çingcay Haynen Zangzu Otonom İl(6.12.1953)
Çingcay Cuanğnen Zangzu Otonom İl(22.12.1953)
Çingcay Haynbıy Zangzu Otonom İl(31.12.1953)
Çingcay Golozangzu Otonom İl(1.1.1954)
Çingcay Haypi Moğol-Zangzu-Kazak Otonom İl(25.1.1954)
Şincang Baymgulin Moğol Otonom İl(23.6.1954)
Çincang Burtala Moğol Otonom İl(13.7.1954)
Şincang Kızilsu Kirgiz Otonom İl(14.7.1954)
Şincang Sanci Huyzu Otonom İl(15.7.1954)
Şincang İl Kazak Otonom İl(27.11.1954)
Hunan Garbıy Hunan Tucya-Miyavzu Otonom İl(20.9.1957)
Hubıy Garbıy Hubıy Tucya-Miyavzu Otonom İl(1.12.1983)
Guangdung Haynan Lizu-Miyavzu Otonom İl(1.7.1952)

Otonom Ilçeler (Nahiyeler)

Sigüen Genzi Zangzu Otonom İlî(24.11.1950)
 Sigüen Liyangşen Yizu Otonom İlî(1.10.1952)
 Sigüen Aba Zangzu Otonom İlî(1.1.1953)
 Guycu Şarki Cenubi Guycu Miyavzu-Dungzu Otonom İlî(23.7.1956)
 Guycu Cenubi Guycu Buyi-Miyavzu Otonom İlî(8.8.1956)
 Guycu Garbi Cenubi Guycu Buyi-Miyavzu Otonom İlî(1.5.1982)
 Yunnan Şişuangbena Deyzu Otonom İlî(24.1.1953)
 Yunnan Dihung Deyzu-Cingpu Otonom İlî(24.7.1953)
 Yunnan Nuyang Lisu Otonom İlî(23.8.1954)
 Yunnan Dali Beyzu Otonom İlî(22.11.1956)
 Yunnan Dişing Zangzu Otonom İlî(13.9.1957)
 Yunnan Vinsen Cuanğzu-Miyavzu Otonom İlî(1.4.1958)
 Yunnan Cuşiyung Yizu Otonom İlî(15.4.1958)

Hibyi Mingşun Otonom İlçesi(30.11.1955)
 Hibyi Dağang Huyzu Otonom İlçesi(7.12.1955)
 Liyavning Hargin Sol Kamat Moğol Otonom İlçesi(1.4.1958)
 Liyavning Fuşin Moğol Otonom İlçesi(7.4.1958)
 Cilin Aldi Gorlos Moğol Otonom İlçesi(1.9.1956)
 Cilin Çangbey Çavşiyenzu Otonom İlçesi(15.9.1958)
 Hiylungciyang Dorbut Moğol Otonom İlçesi(5.12.1956)
 İğ Moğol Ilungun Otonom İlçesi(1.10.1951)
 İğ Moğol İvinki Otonom İlçesi(1.8.1958)
 İğ Moğol Morindava Dağur Otonom İlçesi(15.8.1958)
 Gansu Tiyncu Zangzu Otonom İlçesi(6.5.1950)
 Gansu Subyi Moğol Otonom İlçesi(29.7.1950)
 Gansu Dunğşiyang Otonom İlçesi(25.9.1950)
 Gansu Çangciyaguen Huyzu Otonom İlçesi(6.7.1953)
 Gansu Sunen Yügu Otonom İlçesi(20.2.1954)
 Gansu Aksay Kazak Otonom İlçesi(27.4.1954)
 Gansu Cişişen Baven-Dunğşiyang-Salar Otonom İlçesi(30.9.1981)
 Çingcay Minyuen Huyzu Otonom İlçesi(19.12.1953)
 Çingcay Hucu Tuzu Otonom İlçesi(17.2.1954)
 Çingcay Hualung Huyzu Otonom İlçesi(1.3.1954)

- Çiŋcay Şunhua Salar Otonom İlgesi(1.3.1954)
 Çiŋcay Hinen Moğol Otonom İlgesi(16.10.1954)
 Şincang Yenci Huyzu Otonom İlgesi(15.3.1954)
 Şincang Çapçal Şibe Otonom İlgesi(25.3.1954)
 Şincang Mori Kazak Otonom İlgesi(17.7.1954)
 Şincang Kobuksar Moğol Otonom İlgesi(10.9.1954)
 Şincang Taşkırgan Tacik Otonom İlgesi(17.9.1954)
 Şincang Barköl Kazak Otonom İlgesi(30.9.1954)
 Human Tongdax Dıŋzu Otonom İlgesi(7.5.1954)
 Human Çiyanghua Yavzu Otonom İlgesi(25.11.1955)
 Human Çingbu Miyaavzu Otonom İlgesi(30.11.1956)
 Human Şinhuanğ Dıŋzu Otonom İlgesi(5.12.1956)
 Guangdang Liyennen Yavzu Otonom İlgesi(25.1.1953)
 Guangdang Liyensen Cuanğzu-Yavzu Otonom İlgesi(26.9.1962)
 Guangdang Ruyuen Yavzu Otonom İlgesi(1.10.1963)
 Guangşi Lungşing Milleler Otonom İlgesi(19.8.1951)
 Guangşi Cımsiyu Yavzu Otonom İlgesi(28.5.1952)
 Guangşi Rungşuy Miyaavzu Otonom İlgesi(26.11.1952)
 Guangşi Senciyang Dıŋzu Otonom İlgesi(3.12.1952)
 Guangşi Lunglin Milleler Otonom İlgesi(1.1.1953)
 Guangşi Duen Yavzu Otonom İlgesi(15.12.1955)
 Guangşi Bama Yavzu Otonom İlgesi(6.2.1956)
 Guangşi Fangging Milleler Otonom İlgesi(1.5.1958)
 Guangşi Fuguen Yavzu Otonom İlgesi(1.1.1984)
 Guangşi Loçing Mulav Otonom İlgesi(10.1.1984)
 Siçuen Muli Zangzu Otonom İlgesi(19.2.1953)
 Siçuen Mavvin Çiyangzu Otonom İlgesi(7.7.1958)
 Siçuen Şiyusen Tuçya-Miyaavzu Otonom İlgesi(7.11.1983)
 Siçuen Yuyang Tuçya-Miyaavzu Otonom İlgesi(11.11.1983)
 Siçuen Çiyenciyanğ Tuçya-Miyaavzu Otonom İlgesi(Devlet Konseyi tasdikledi, yeni kurulacak.)
 Siçuen Pingşuy Miyaavzu-Tuçya Otonom İlgesi(Devlet Konseyi tasdikledi, yeni kurulacak.)
 Siçuen Şicu Tuçya Otonom İlgesi(Devlet Konseyi tasdikledi, yeni kurulacak.)

Siqüen Mabyen Yizu Otonom İlgesi(Devlet Konseyi tasdikledi, yeni kurulacak.)

Siqüen İbyen Yizu Otonom İlgesi(Devlet Konseyi tasdikledi, yeni kurulacak.)

Guycu Viyning Yizu-Huyzu-Miyavzu Otonom İlgesi(11.11.1954)

Guycu Sungtav Miyavzu Otonom İlgesi(31.12.1956)

Guycu Sendu Şuyzu Otonom İlgesi(2.1.1957)

Guycu Cinning Buyi-Miyavzu Otonom İlgesi(11.9.1963)

Guycu Ziyün Miyavzu-Buyi Otonom İlgesi(11.2.1966)

Guycu Guenling Buyi-Miyavzu Otonom İlgesi(31.12.1981)

Guycu Yuping Dumgzu Otonom İlgesi(Devlet Konseyi tasdikledi, yeni kurulacak)

Yünnen İsen Yizu Otonom İlgesi(12.5.1951)

Yünnen Lensang Lahu Otonom İlgesi(7.4.1953)

Yünnen Ciyangging Hani-Yizu Otonom İlgesi(18.5.1954)

Yünnen Mingliyen Deyzu-Lahu-Vazu Otonom İlgesi(16.6.1954)

Yünnen Gingga Deyzu-Vazu Otonom İlgesi(16.10.1955)

Yünnen Ninglang Yizu Otonom İlgesi(20.9.1956)

Yünnen Gungsen Dulung-Nuzu Otonom İlgesi(1.10.1956)

Yünnen Viygen Yizu-Huyzu Otonom İlgesi(9.11.1956)

Yünnen Lumen Yizu Otonom İlgesi(31.12.1956)

Yünnen Licyang Naşi Otonom İlgesi(10.4.1961)

Yünnen Pindiyen Miyavzu Otonom İlgesi(1.7.1963)

Yünnen Hiku Yavzu Otonom İlgesi(11.7.1963)

Yünnen Sanyuen Vazu Otonom İlgesi(28.2.1964)

Yünnen Şiming Vazu Otonom İlgesi(5.3.1965)

Yünnen Nenciye Yizu Otonom İlgesi(27.11.1965)

Yünnen Mucyang Hani Otonom İlgesi(28.11.1979)

Yünnen Şundiye Huyzu-Yizu Otonom İlgesi(20.12.1979)

Yünnen Yuenciayang Hani-Yizu-Deyzu Otonom İlgesi(22.11.1980)

Yünnen Şimping Yizu-Deyzu Otonom İlgesi(25.11.1980)

Kaynak: *Cun Hua Halk Cumhuriyeti'nin Milli Tarihçilik Eptonomiyası*, Urumçi: Milletler Neşriyatı, 1984.

EK-II

ÇHC'NİN MİLLİ BÖLGESEL OTONOMİ KANUNU

(31 Mayıs 1984 tarihinde 6. dönem Milli Halk Meclisi'nin
2. oturumunda kabul edildi.)

Söz Başı

ÇHC memleketimizdeki bütün milletlerin halkı ile beraber kurduğu çok milletli üniter bir devlettir. Milli bölgesel otonomi, Çin Komünist Partisinin memleketimizdeki milletler meselesini Marksizm-Leninizm esaslarına göre halledecek temel siyaseti olup, devletin mühim bir siyasi sistemidir.

Milli bölgesel otonomi devletin genel rehberliğinde, azınlık milletlerin bir arada toplanıp yaşadığı yerlerde bölgesel(territoryal) otonomiye uygulamak, otonomi organlarını tesis etmek ve otonomi haklarını kullanabilmek demektir. Milli bölgesel otonomiye uygulamak demek, devletin azınlık milletlerin kendi iç işlerini idare etme hakkına saygı göstermesi ve kefillik etmesi demektir. Aynı zamanda devlet, milletlerin eşitliği, dostluğu ve ortak gelişmesi prensibini sıkı bir şekilde takip eder.

Milli bölgesel otonominin uygulanması, her millet halkının kendi iç işlerine kendinin sahip olmasını gerçekleştirmede, beraberlik, dostluk, ve dayanışmayı sağlayan sosyalist milli ilişkileri geliştirmede, devletin birliğini sağlamlaştırmada, milli otonom bölgelerin ve bütün memleketin sosyalist yapılanma işlerinin terakkiyatını ileri götürmekte büyük rol oynar.

Uygulamalar göstermiştir ki, milli bölgesel otonomiye kat'i olarak gerçekleştirmek için, milli otonom bölgelerin devletin kanun ve siyasetlerini kendi yerlerinin özel durumuna göre uygulaması gerekir. Azınlık milletlerin her derecedeki memurlarını ve çeşitli teknik ve üretim işçilerini çokçana yetiştirmek gerekir. Milli otonom bölgelerin kendi gücüne dayanarak iş kurma, her türlü zorluğu yenmeye muktedir insanlar yetiştirerek, devletin yeniden yapılanmasına katkıda bulunması gerekir. Devlet, halk egemenliği ve içtimai gelişme planlarına göre, milli otonom bölgelerin iktisadi ve

kültürel gelişmesini çabuklaştırmak için gereken yardımı verir. Milletler birliğinin korunması mücadelesinde, Çin şövenizmi gibi aşırı milliyetçiliğe karşı olunduğu gibi aşırı yerel(etnik) milliyetçiliğe de karşı olunmalıdır.

Milli otonom bölgelerdeki her millet halkı bütün memleket halkı ile birlikte Çin Komünist Partisi'nin liderliğinde, Marksizm-Leninizm-Mao Zedung ideolojisinin rehberliğinde, demokratik halk diktatörlüğü ve sosyalizm yolundan ayrılmayarak, kuvvetleri merkezleştirerek, çağdaş sosyalizmin yeniden yapılanmasına önyak olarak, milli otonom bölgelerin iktisadi ve kültürel gelişmesini hızlandırarak, onu birleşmiş ve gelişmiş bir otonom bölge haline getirmesini sağlayarak, milletlerin ortak ilerlemesini gerçekleştirerek vatanımızı yüksek medeniyete ve demokrasiye sahip sosyalist bir memleket olma yolunda çok gayret göstermesi gerekir.

ÇHC'nin milli bölgesel otonomi kanunu, Anayasada belirtilen milli bölgesel otonomi düzenini(sistemini) uygulayan temel kanundur.

Birinci Bölüm

Umumi Prensipler

1. Madde- ÇHC'nin milli bölgesel otonomi kanunu ÇHC'nin anayasasına göre düzenlenmiştir.

2. Madde- Azınlık milletlerin toplu olarak yaşadığı yerlerde bölgesel otonomi uygulanır.

Milli otonom bölgeler otonom rayon(bölge), otonom oblast(il), otonom nahiyelere(ilçe) bölünür.

Milli otonom bölgelerin hepsi ÇHC'nin ayrılmaz bir parçasıdır.

3. Madde- Milli otonom bölgelerde otonomi organları tesis edilecek, otonomi organları devletin bir nevi yerel hakimiyet organlarıdır.

Milli otonom bölgelerin otonomi organlarında demokratik merkeziyetçilik düzeni prensibi uygulanır.

4. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları Anayasasının Üçüncü Bölüm, Beşinci Kısımında belirlenen yerel devlet organlarının icra(hizmet) hukukunu yürütür, onunla birlikte, Anayasada ve işbu kanunda ve başka kanunlarda belirlenen hukuk dairesi çerçevesinde otonomi hukukunu yürütür, devletin kanun ve siyasetlerini kendi bölgesinin özel durumuna göre gerçekleştirir.

Otonom illerin otonomi organları içinde bölge, nahiye olan şehirlerin yerel devlet organlarının hizmet hukukunu yürütür, bununla birlikte, otonomi hukukunu yürütür.

5. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organlarının, devletin birliğini kollayıcı, kendi yerlerinde Anayasa ve kanunlara riayet edeceğine ve onu icra edeceğine kefillik etmesi gerekir.

6. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, her millet halkının gücünü merkezleştirerek çağdaş sosyalist yapılanmanın oluşmasına liderlik eder.

Milli otonom bölgelerin otonomi organları kendi bölgelerinin durumuna göre, Anayasa ve kanunları ihlal etmeme prensibi doğrultusunda özel siyaset ve pratik tedbirler kullanarak, milli otonom bölgelerin iktisadi ve kültürel yapılanma işlerini geliştirmeyi hızlandırmaya hakkı vardır.

Milli otonom bölgelerin otonomi organları devlet planının rehberliğinde, gerçeklere dayanarak, emeğin verimliliğini ve iktisadi verimi sürekli çoğaltarak, içtimai üretim güçlerini geliştirerek her millet halkının maddi durum seviyesini peyder-pey artırır.

Milli otonom bölgelerin otonomi organları, milli kültürün asil ananelerine varislik ederek ve onu yürürlüğe koyarak, milli özelliklere sahip sosyalist bir kültür yaratarak, her millet halkının sosyalist anlayışını ve fen-medeniyet seviyesini sürekli yükseltir.

7. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, devletin umumi menfaatlerini gözetmeyi birinci vazife sayar ve yüksek dereceli devlet organlarıncı verilen çeşitli vazifeleri yerine getirir.

8. Madde- Yüksek dereceli devlet organları, milli otonom bölgelerin otonomi organlarının otonomi hakkını kullanmasına kefillik eder ve milli otonom bölgelerin özelliğine ve ihtiyaçlarına göre, onların sosyalist yapılanma işlerinin gelişmesini hızlandırmaya çabalayarak yardım eder.

9. Madde- Yüksek dereceli devlet organları ve milli otonom bölgelerin otonomi organları milletlerin , beraberlik, dostluk ve dayanışma esaslarına göre, sosyalist milli münasebetini himaye eder ve geliştirir. Her hangi bir milleti küçümsemeyi ve ezmeyi meneder ve milletlerin dostluğunu bozacak ve milli(etnik) ayrılıkçılığı ortaya çıkaracak hareketleri yasaklar.

10. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, o bölgelerdeki milletlerin kendi yazı-dilini kullanma ve geliştirme hürriyetini, kendilerinin örf-adetlerini koruma veya ıslah etme hürriyetini taahhüt eder.

11. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, her milletten vatandaşların dini inanç hürriyetine kefaletlik eder.

Herhangi bir devlet organı, sivil toplum örgütü veya şahıslar, vatandaşları dine inandırmaya veya inandırmamaya zorlayamaz, dine inanan veya inanmayan vatandaşları hor ve küçük göremez.

Devlet normal dini faaliyetleri korur. Herhangi birinin dini kullanarak cemiyet düzenini bozmasına, vatandaşların huzurunu kaçırmaya ve devletin eğitim sistemini bozacak faaliyetleri yürütmesine izin vermez.

Dini teşkilatlar ve dini işler dış güçlere bağımlı olamaz.

İkinci Bölüm

Milli Otonom Bölgelerin Yapılanması ve Otonomi Organlarının Teşekkülü

12. Madde- Azınlık milletlerin toplu olarak birarada yaşadığı yerlerde o yerin milli ilişkilerini, iktisadi gelişmesini ve başka şartlarını esas alarak ve tarihi durumunu gözönüne alarak, bir veya birkaç azınlık milletin toplanarak yaşadığı bölgeyi temel alan otonom mevki(bölge) kurulabilir.

Milli otonom bölgeler mıntıkasındaki başka azınlık milletlerin toplu olarak birarada yaşadığı yerlerde buna münasip otonom yerleşimler veya milli köyler kurulur.

Milli otonom bölgeler kendi yerinin gerçek durumuna göre, Han(Çinli) veya başka millet ahalisinin toplu yaşadığı bir kısım bölgeleri ve şehirleri kendi içine alabilir.

13. Madde- Milli otonom bölgelerin adı, (özel durumları gözönüne alınmadığında) yer ve millet adı, idari teşkilatların tertibine göre düzenlenir.

14. Madde- Milli otonom bölgelerin yapılanması, bölge sınırlarının belirlenmesi, adının düzenlenmesi yüksek dereceli devlet organları, ilgili yerel devlet organları ve onların milletvekilleriyle beraber istişare ederek belirler; onu kanunda belirtilen nizamaya göre düzenleyerek onaylar.

Milli otonom bölgelerin bölge sınırları tesbit edildikten sonra, onu kolaylıkla değiştirmek mümkün değildir. Değiştirmek istenirse, yüksek dereceli devlet organlarının ilgili bölümleri milli otonom bölgelerin otonomi organları ile istişare ederek belirler ve merkezi hükümete onaylattırır.

15. Madde- Otonom bölge, otonom il ve otonom nahiye(ilçe) halk kurultayları(kongre, meclis) ve halk hükümetleri, milli otonom bölgelerin otonomi organlarıdır.

Milli otonom bölgelerin halk hükümetleri, kendi ile eşdeğer derecedeki halk meclisleri ve kendinden bir derece yüksek devlet idari organları önünde sorumludur ve onlara kendi hizmetlerini rapor eder; kendi ile eşdeğer derecedeki halk meclislerinin toplantıları esnasında, halk meclislerinin daimi komiteleri önünde sorumludur ve onlara kendi hizmetlerini rapor eder. Milli otonom bölgelerin halk hükümetleri Devlet Konseyinin emrinde olan devlet idari organlarıdır, onlar Devlet Konseyine bağlıdır.

Milli otonom bölgelerin otonomi organlarının teşkili ve hizmeti, Anayasa ve ilgili kanunları esas almak üzere, milli otonom bölgelerin otonomi tüzüklerine veya özel nizamnamelerine göre tespit edilir.

16. Madde- Milli otonom bölgelerin halk meclislerinin oluşmasında, bölgesel otonomiye gerçekleştirecek milletin vekilleri olmasının yanısıra, bu idari bölgede meskun olan başka milletlerin de uygun sayıda vekilleri olması gerekir.

Milli otonom bölgelerin halk meclislerinde bölgesel otonomiye gerçekleştiren millet ve başka azınlık millet vekillerinin tespitinde, sayı ve oranını kanunda vazedilen prensiplere uygun olarak, Merkezi Hükümet ve otonom bölge halk meclislerinin daimi komitesi belirler ve onu Milli Halk Meclisi Daimi Komitesine kaydettirir.

Milli otonom bölgelerin halk meclisleri daimi komitelerinin başkan ve başkan yardımcılarının bölgesel otonomiye gerçekleştiren milletin uyruklarından olması gerekir.

17. Madde- Otonom bölge, otonom il ve otonom ilçe başkanları bölgesel otonomiye gerçekleştiren milletin uyruklarından olur. Otonom bölge, otonom il ve otonom ilçe halk hükümetlerinin oluşmasında, başka memurlar mümkün olduğu kadar bölgesel otonomiye gerçekleştiren milletin ve başka azınlık milletin mensuplarından olması gerekir.

Milli otonom bölgelerin halk hükümetlerinde, otonom bölge, otonom il, otonom ilçe başkanları söz sahibidir ve onun görev ve hizmetlerine

başkanlık eder. Herkesin kendi bölgelerinde hükümrân olma düzeni geçerlidir.

18. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları altındaki hizmet bölümlerinin memurları mümkün olduğu kadar bölgesel otonomiye gerçekleştiren milletin ve başka azınlık milletin mensuplarından olması gerekir.

Üçüncü Bölüm

Otonomi Organlarının Otonomi Hakları

19. Madde- Milli otonom bölgelerin halk meclisleri bölgede yaşayan milletlerin siyasi, iktisadi ve kültürel sahadaki özelliklerine göre, otonomi kanun ve özel tüzüklerini düzenleme hakkına sahiptir. Otonom bölgelerin otonomi kanun ve özel tüzükleri Milli Halk Meclisinin Daimi Komitesinin tasdikinden geçtikten sonra geçerlilik kazanır. Otonom il ve otonom ilçelerin otonomi kanun ve özel tüzükleri, merkezi veya otonom bölge halk meclisi daimi komitesinin tasdikinden geçtikten sonra geçerlilik kazanır ayrıca Milli Halk Meclisinin Daimi Komitesine kaydettirilir.

20. Madde- Yüksek dereceli devlet organlarının karar, tayin, buyruk ve genelgeleri milli otonom bölgelerin gerçek durumuna uygun gelmediği takdirde, otonomi organları yüksek dereceli devlet organlarının tasdikini aldıktan sonra, bunları yürürlükten kaldırabilir.

21. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları kendi vazifelerini icra ederken, milli otonom bölgenin otonomi kanununda belirtildiği gibi, bölgede çoğunluk tarafından kullanılan bir çeşit veya birkaç çeşit dil ve yazıyı kullanır; kendi vazifesini icra ederken çoğunluğun kullandığı birkaç çeşit dil ve yazıyı eşit şekilde kullanan otonomi organları bölgesel otonomiye gerçekleştiren milletin dil ve yazısını esas alır.

22. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, sosyalist yapılanmanın ihtiyacına göre, çeşitli tedbirleri kullanarak o bölgedeki milletlerden her kademedan idari ve teknik personeli çokça eğitir ve

yetiştirir. Onların çalışmaları için zemin hazırlar. Onların mesleklerini tam olarak icra etmelerini sağlar. Ayrıca azınlık milletin kadınlarından da her derece ve türde elemanların eğitim ve yetiştirilmelerine önem verir.

Milli otonom bölgelerin otonomi organları, çeşitli sahalarda yetişen elemanlara itibar göstermeye, onları çeşitli sahalara rağbet ve teşvik etmek suretiyle, otonom bölgelerin gelişimine celbetmek için özel çare ve tedbirler kullanır.

23. Madde- Milli otonom bölgelerdeki her kademedeki sanai ve ticari işletmelere eleman istihdam edilirken, o bölgede yaşayan azınlık milletlere öncelik tanınır. Kırsal kesimdeki ziraat ve hayvancılıkla uğraşan azınlık millet fertlerinden de alınması iyi olur. Otonom il, ilçe ve köylerdeki ve hayvancılık bölgelerindeki azınlık millet fertlerinden işçi alınmasında, ülke veya otonom bölge halk hükümetinin tasdiki alınmalıdır.

24. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları devletin askeri düzeni ve o bölgenin fiili ihtiyacına göre, Devlet Konseyinin tasdikini almak şartı ile, kendi bölgesinin güvenliğini korumak için kamu güvenlik güçlerini teşkil edebilir.

25. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, devlet planının rehberliğinde, yerel iktisadi yapılanma işlerini kendi kendisi kurar ve idare eder.

26. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, devlet planının rehberliğinde, kendi bölgesinin özellik ve ihtiyaçlarına göre, iktisadi yapılanmanın yöntem, siyaset ve planlarını düzenler.

27. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, sosyalizm prensiplerini esas almak şartıyla, kanundaki belirlemelere ve bölgenin iktisadi gelişmesi özelliklerine göre, üretim ilişkilerini uygun şekilde tespit eder ve ekonomik kaynaklarının işletilmesini iyileştirir.

Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kanundaki belirlemelere göre, kendi bölgesindeki otlak ve ormanlara sahiplenme ve onlardan faydalanma hakkını tespit eder.

28. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kanundaki belirlemelere göre, kendi bölgesindeki tabi zenginlikleri idare eder ve korur.

Milli otonom bölgelerin otonomi organları yayla ve ormanları korur ve geliştirir; fidan dikme ve otlakları oluşturmada öncülük eder ve halka önyak olur. Özel ve tüzel kişilerin yayla ve ormanlara ne şekilde olursa olsun zarar vermesini engeller.

Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kanunlardaki belirlemelere ve devletin bu konudaki planına göre, kendi bölgesinde açılması mümkün olan tabi zenginlikleri öncelikle kendileri açar ve öncelikle kendileri faydalanır.

29. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, devlet planının rehberliğinde, kendi bölgesinin mali, maddi gücüne ve diğer açık şartlarına göre, yerel temel yapılanmayı kendi başına gerçekleştirir.

30. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kendi bölgesindeki işletmeleri ve mesleki organları kendi idare eder.

31. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, devlet planında belirtilen, merkeze satma ve nakletme vazifesini yerine getirdikten sonra, kalan sanai ve zirai ürünler ile diğer yerel özel ürünlerden kendileri faydalanır.

32. Madde- Milli otonom bölgeler devletin hukuki uygulamalarına binaen, dış iktisadi ve dış ticaret faaliyetlerini sürdürebilir. Devlet Konseyinin tasdikini alarak dış ticaret gümük kapıları kurabilir.

Dış ülkeler ile sınırdaş milli otonom bölgeler,Devlet Konseyinin tasdikini alarak, sınır ticareti yapabilir.

Milli otonom bölgelerin otonomi organları, dış iktisadi ve dış ticaret faaliyetlerinden elde edilen döviz gelirlerinden belirli bir yüzdeyi kullanma hakkına sahiptir.

33. Madde- Milli otonom bölgelerin maliyesi tek dereceli bir maliye organı olup, devlet maliyesine bağlıdır.

Milli otonom bölgelerin otonomi organları yerel maliyeyi idare etme hakkına sahiptir. Devletin mali düzenlemesine göre, milli otonom bölgelere bağlı olan maliye gelirlerini otonomi organları kendi başına dağıtır ve kullanır.

Milli otonom bölgelerin gelir-gider türlerini, Devlet Konseyi, milli otonom bölgelere önem verme prensibi çerçevesinde tayin eder.

Milli otonom bölgeler devletin maliye düzenlemesindeki hukuki kararlarına göre, gelirler giderleri aştığı takdirde, onun belli miktarını merkezi hükümet maliyesine teslim eder, merkeze teslim edilen miktar birkaç yıla kadar değiştirilmeyebilir; gelirler giderlerden az olursa, merkezi hükümetin maliye organı yardım eder.

Milli otonom bölgelerin mali gider tahmini bütçesinde, devletin tespit ve kararlarına göre, ek bütçe oluşturulabilir; bu bölgelerin mevcut masraflarının, tahmini bütçede tespit edilen nispeti normal bölgelerden fazla olur.

Milli otonom bölgelerin otonomi organları maliye tahmini bütçesini icra ederken, fazla gelirlerden ve gider tasarrufundan artan meblayı kendi kullanabilir.

34. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kendi yerinin çeşitli gider ölçümleri, süresi ve normu hakkında, devletin belirlediği prensiplere göre ve onu kendi bölgesinin özel durumu ile birleştirerek ek tespit ve pratik çareleriyle yerine getirir. Otonom bölgenin yürürlüğe koyduğu ek tespit ve pratik çareler Devlet Konseyine kaydettirilir; otonom il

ve ilçelerin yürürlüğe koyduğu ek tespit ve çareler, ülke veya bölge halk hükümetlerinin tasdikinden geçirilir.

35. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, devletin vergi kanununu icra ederken, devletin tam olarak incelemesi ve tasdiki ile eksilterek alınan veya affedilen vergi türlerinden başka bazı yerel maliye girdilerine taalluk eden vergiler üzerinde, onları özendirme ve rağbetlendirme zarureti doğarsa, bu tür vergileri azaltıp almaya veya affetmeye hakkı vardır. Otonom il ve ilçeler vergi oranlarını düşürmeye veya vergi affını tespit etmede, ülke veya otonom bölge halk hükümetlerinin tasdikini almalıdırlar.

36. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, devletin eğitim siyasetine ve kanundaki belirlemelere uygun olarak, kendi bölgesinin eğitim planını, her çeşit ve derecede okul kurma, okul idare etme, müfredat, eğitim sistemi ve düzenini, eğitim dilini ve öğrenci kabul etme işini tespit eder.

37. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, milli eğitimi kendi başına geliştirir, cehalete son verir, çeşitli okullar açar, mecburi ilkokul eğitimini yayar, orta eğitimi geliştirir; milli öğretmen, milli teknikum(lise), milli teknik okullar ve milliyetler Enstitüsü açarak, azınlık milletlerin üretim ve teknik elemanlarını yetiştirir.

Milli otonom bölgelerin otonomi organları azınlık milletlerin meskun olduğu hayvancılık bölgelerinde ve iktisadi yönden fakir olan, azınlık milletlerin dağınık olarak yaşadığı dağlık bölgelerde yatılı eğitim ve eğitim yardımı almayı esas alan yerel hükümetin yönettiği milli ilk ve orta eğitim kurumlarını açabilir.

Azınlık millet öğrencilerinin çoğunluğunun okuduğu okullardan, durumları uygun olan azınlık milletlerin yazısı ile yazılan ders kitaplarını kullanması ve azınlık milletin dili ile eğitim ve öğretimi yürütmesi gerekir.

İlkokulun üst sınıflarında veya orta dereceli okullarda Çin dili dersinin müfredata alınarak ülke genelinde kullanılan genel edebi dilin geliştirilmesi gerekir.

38. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, milli şekil ve özelliklere sahip edebiyat, sanat, basın-yayın, radyo, televizyon, görsel sanatlar gibi milli ve kültürel sahalardaki faaliyetleri kendi başlarına geliştirebilirler.

Milli otonom bölgelerin otonomi organları, milli dildeki kitapları toplar, tanzim eder, tercüme ve yayın işlerini yürütür. Ünlü milli tarihi anıtları, kıymetli eski eserleri ve başka önemli tarihi ve kültürel mirasları korur.

39. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kendi bölgesinin fen ve teknik gelişim planını kendi başına tespit eder ve teknik bilimleri yaygınlaştırır.

40. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kendi bölgesinin sağlığının korunması, sağlık işlerinin geliştirilme planını kendi başına tespit eder. Çağdaş, milli ve geleneksel tababet ve eczacılık işlerini geliştirir.

Milli otonom bölgelerin otonomi organları, yerel bulaşıcı hastahıkların dağılmasını önler ve tedavi eder. Ayrıca anne ve çocuk sağlığını koruma faaliyetlerini güçlendirir. Genel temizlik ortamını iyileştirir.

41. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, spor faaliyetlerini kendi başına geliştirir. Milli ve geleneksel spor faaliyetlerini yaygınlaştırarak her millet halkının bedensel gücünü artırır.

42. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, eğitim, teknik, kültür, sanat, sağlık ve spor gibi sahalarda, başka bölgeler ile olan ilişki ve dayanışmayı faal olarak yaygınlaştırır.

Otonom bölge ve otonom illerin otonomi organları,devletin tespit ve kararlarını esas almak üzere, eğitim, teknik, kültür, sanat, sağlık ve spor gibi alanlarda yabancı ülkeler ile temas kurabilir.

43. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kanunlardaki tespit ve kararları esas almak üzere, devamlı göç halinde bulunan ahaliyi yerleştirme tedbirlerini düzenler.

44. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kanunlardaki tespit ve kararlar ile kendi bölgesinin özel durumunu birleştirerek, planlı doğumu(doğum kontrolü) uygulama tedbirlerini düzenler.

45. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, hayat şartlarını ve ekolojik çevreyi korur ve iyileştirir. Çevrenin bozulması ve başka sosyal afetler için önceden tedbir alır ve onu ortadan kaldırır.

Dördüncü Bölüm

Milli Otonom Bölgelerin Halk Mahkemeleri ve Halk Teftiş Mahkemeleri (Prokuraturaları)

46. Madde- Milli otonom bölgelerin Halk mahkemeleri ve Halk Teftiş mahkemeleri kendisi ile eşit dereceli halk meclisine ve onun daimi komitesine karşı sorumludur. Milli otonom bölgelerin halk teftiş mahkemeleri, yine üst dereceli halk teftiş mahkemelerine karşı sorumludur.

Milli otonom bölgelerin halk mahkemelerinin yargılama işleri Yüksek Halk Mahkemesinin ve yüksek dereceli halk mahkemelerinin gözetiminde görev yapar. Milli otonom bölgelerin halk teftiş mahkemelerinin hizmetleri, Yüksek Halk Teftiş Mahkemesi ve yüksek dereceli halk teftiş mahkemeleri önderliğinde yürütülür.

Milli otonom bölgelerin halk mahkemelerinin ve halk teftiş mahkemelerinin üst dereceli memurları ve diğer personeli, bölgesel otonomiye yürüten milletin mensuplarından olması gerekir.

47. Madde- Milli otonom bölgelerin halk mahkemeleri ve halk teftiş mahkemeleri davaları incelerken ve karar verirken, o bölgede en çok konuşulan dili kullanması gerekir. Her millet vatandaşlarının adli işlerinde, o millete ait dil ve yazının kullanılması hakkını kabul eder.

O bölgede en çok kullanılan dil ve yazıyı bilmeyen davacılara tercüman vasıtasıyla yardım verilir. Kanun vesikalarını fiili ihtiyaca göre, o bölgede yaygın olarak kullanılan bir veya birkaç çeşit yazıyla yazması gerekir.

Beşinci Bölüm

Milli Otonom Bölgelerdeki Milli Münasebetler

48. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kendi bölgesindeki milletlerin eşitlik hakkından faydalanmasını kabul eder.

Milli otonom bölgelerin otonomi organları, çeşitli milletlere mensup memur ve sivil halkın dostluk ve beraberliğini, onların milli otonom bölgelerini elbirliğiyle geliştirme faaliyetlerini tam olarak harekete geçirir.

49. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, değişik milletlere mensup memurlara birbirinin dil ve yazısını öğrenmeleri için teşvik eder ve özendirir. Çinli memurların o bölgedeki azınlık milletlerin dil ve yazısını öğrenmeleri gerekir. Azınlık millet memurları kendi milletinin dil ve yazısını öğrenme ve kullanma ile birlikte, ülke çapında kullanılan genel edebi dili ve Çin yazısını öğrenmeleri gerekir.

Milli otonom bölgelerdeki devlet personelinden, o bölgede genel olarak kullanılan iki çeşitten fazla dil ve yazıyı iyi öğrenenlerin ödüllendirilmesi gerekir.

50. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, o bölgede toplu olarak yaşayan diğer azınlık milletlerin kendilerine uygun otonom yer veya milli köyler kurmasına yardım eder.

Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kendi bölgesindeki milletlerin iktisat, eğitim, ilim, fen, kültür, sağlık ve spor işlerini geliştirmeye yardım eder.

Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kendi bölgesinde dağınık olarak yerleşen milletlerin özellik ve ihtiyaçlarına önem verir.

51. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kendi bölgesindeki çeşitli milletler arasında meydana gelen özel durumları halletmede onların temsilcileri ile tam olarak istişare eder ve onların fikir ve tavsiyelerine saygı gösterir.

52. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kendi bölgesindeki çeşitli millet vatandaşlarının Anayasada belirlenen vatandaşlık hakkından yeterince faydalanmalarını taahhüt eder. Onları vatandaş olarak yerine getirilmesi gereken yükümlülükleri yapmaları için ayrıca eğitir.

53. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları vatani, halkı, emeği, fen ve tekniği ve sosyalizmi sevmekten ibaret sosyal ahlakı geliştirir. Kendi bölgesindeki her millet vatandaşları arasında vatanseverlik, komünizm ve milli siyaset eğitimi yürütür. Her millet memur ve sivil halkın birbirlerine inanma ve güvenme, birbirlerinden öğrenme, birbirlerine yardım etme, birbirlerinin dil-yazı, örf-adet ve dini inançlarına saygı gösterme, devletin birliğini ve milletlerin dostluğunu birlikte korumaları hususunda eğitim verir.

Altıncı Bölüm

Yüksek Dereceli Devlet Organlarının Önderliği ve Yardımı

54. Madde- Yüksek dereceli devlet organlarının milli otonom bölgelere dair kararları, tespit ve tüzükleri, buyruk ve talimatları milli otonom bölgelerin o günkü durum ve şartlarına uygun olması gerekir.

55. Madde- Yüksek dereceli devlet organları, maliye, mal, teknik ve benzeri konularda milli otonom bölgelerin iktisadi ve kültürel yapılanma işlerinin hızlı gelişmesine yardım eder.

Yüksek dereceli devlet organları, halk egemenliğinin gelişimi ve sosyal gelişim planının düzenlenmesinde, milli otonom bölgelerin özelliklerine ve ihtiyaçlarına önem vermesi gerekir.

56. Madde- Devlet çeşitli özel fonlar ayırarak, milli otonom bölgelerin iktisadi ve kültürel yapılanmasının gelişmesine yardım eder.

Devletin ayırdığı türlü özel fonlar ve geçici özel milli yardım fonlarının çeşitli kademedeki devlet organlarının azaltılmasına, kısıtlanmasına veya başka işlerde kullanılmasına izin verilmez. Onun otonom bölgelerin normal bütçe geliri yerine kullanılmasına da izin verilmez.

57. Madde- Yüksek dereceli devlet organları, devletin milli ticari siyasetini esas alarak, milli otonom bölgelerin ticaret, ticari üretim, milli tebabet ve eczacılık işletmelerine önem verir.

58. Madde- Yüksek dereceli devlet organları, milli otonom bölgelerin maliye gelir ve giderindeki esas hesaplarını uygun şekilde inceleyerek onaylar veya dengeler.

59. Madde- Yüksek dereceli devlet organları, üretim araçlarını, mal ve hizmetleri paylaştırmada milli otonom bölgelerin ihtiyaçlarını gözönünde bulundurması gerekir.

Yüksek dereceli devlet organları, milli otonom bölgelerin sanayi, tarım ve diğer yerel özel ürünleri satın alma ve başka bölgelere nakletme planını düzenlerken, milli otonom bölgelerin ve üreticilerin menfaatlerini gözönünde bulundurarak, diğer bölgelere nakledilecek esas mal ve hizmetlerin miktarını, satış veya içtüketim oranlarını uygun şekilde tespit eder.

60. Madde- Yüksek dereceli devlet organları, milli otonom bölgelerin kendi bölgesindeki zenginlik kaynaklarından uygun şekilde faydalanıp yerel sanayi, ulaşım ve enerji sektörünü geliştirmeye, azınlık milletlere özel ihtiyaç maddeleri ile geleneksel zanaat mallarının üretiminin gelişmesine ve iyileştirilmesine sermaye, kredi vergi ve benzeri üretim, nakil ve satış gibi alanlarda yardım etmesi gerekir.

61. Madde- Yüksek dereceli devlet organları, milli otonom bölgelerin ekonomiyi yönetim seviyesini ve üretimdeki teknik seviyeyi geliştirmeye teşvik etmek için, iktisadi yönden gelişmiş bölgeler ile iktisadi ve teknik dayanışmayı sağlamaya ve yaygınlaştırmaya öncülük ve yardım eder.

62. Madde- Devlet, milli otonom bölgelerde zenginlik kaynaklarını açma ve işletmede, milli otonom bölgelerin menfaatlerini kollar, bu işleri milli otonom bölgelerin ekonomik yapılanmasına faydalı olarak gerçekleştirir. O bölgedeki azınlık milletlerin üretim ve gündelik hayat seviyesine önem vermesi gerekir.

Yüksek dereceli devlet organları milli otonom bölgelerdeki işletme ve sanayi tesislerini istihdamda, o bölgede yaşayan azınlık millet mensuplarına öncülük tanır.

Yüksek dereceli devlet organlarının, milli otonom bölgelerdeki işletme ve sanayi tesislerinde, bölgedeki otonomi organlarının otonomi hakkına saygı göstermesi, bölgedeki otonomi organlarının gözetimini kabul etmesi gerekir.

63. Madde- Yüksek dereceli devlet organları, milli otonom bölgelerdeki otonomi organlarının muvafakatını almadan, milli otonom bölgelere bağlı işletmelerin bağımlılık ilişkilerini değiştiremez.

64. Madde- Yüksek dereceli devlet organları, milli otonom bölgelerin kendi bölgesindeki milletlerden, değişik derecedeki memurları, mesleki ve teknik personeli çokça yetiştirilmesine yardım eder. Milli otonom bölgelerin ihtiyacına göre, milli otonom bölgelerin kamu hizmetini

görecek olan uygun miktarda öğretim elemanı, doktor, mesleki ve teknik personel ile bürokrat ve yöneticileri çeşitli yollarla o bölgelere gönderir. Onların ihtiyaçlarını karşılayacak uygun tedbirleri alır.

65. Madde- Yüksek dereceli devlet organları, milli otonom bölgelerin eğitim ve öğretim işlerinin geliştirilmesine ve bu bölgedeki her millet halkının kültür ve teknik seviyesinin geliştirilmesine yardım eder.

Devlet, özel olarak azınlık millet öğrencilerini kabul edecek Milliyetler Enstitüsü ve üniversiteler kurar. Yüksek eğitim kurumlarında milli sınıf ve hazırlık sınıflarını açar. Bu okullara öğrenci kabul ederken, öğrencileri ihtiyaç ve gözetilen hedefe göre alır. Yüksek öğrenim mezunlarını planlanan hedef doğrultusunda istihdam eder. Yüksek öğrenim kurumlarıyla, teknik öğretim okullarına öğrenci kabul edilirken, seçme sınavlarında azınlık millet öğrencilerinin puanlama ölçüsü ve şartları uygun şekilde yüksek tutulur.

66. Madde- Yüksek dereceli devlet organları, çeşitli milletlere mensup memur ve sivil halk arasında milli siyaset eğitimini güçlendirmeye, milli siyasete ve ilgili kanunlara uymaya ve icra etme durumunu devamlı şekilde kontrol etmesi gerekir.

Yedinci Bölüm

Ek Prensipler

67. Madde- Bu kanun Çin Halk Cumhuriyeti Milli Halk Meclisi kabul ettikten sonra, 1 Ekim 1984 tarihinden itibaren uygulanır.

Kaynak: *Cun Hua Halk Cumhuriyeti'nin Milli Tiritoryalık Eptonomiya Kanunu*, Urumçi: Milletler Neşriyatı, 1984.

EK-III

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN ANAYASASI

(4 Aralık 1982'de Çin Halk Cumhuriyeti Milli Halk Meclisinin 5. Oturumunda Kabul Edilmiştir)

Önsöz

Çin, dünya üzerindeki en eski tarihli ülkelerden biridir. Çin'deki tüm milliyetlerden oluşan halk, birlikte olağanüstü bir kültüre ve muzaffer bir devrimci geleneğe sahiptir.

Feodal Çin, 1840'dan sonra tedricen yarı sömürge ve yarı feodal bir ülke haline gelmiştir. Çin halkı, milli bağımsızlık, kurtuluş, demokrasi ve hürriyet uğruna dalga dalga kahramanca mücadeleler vermiştir.

Çin'de 20. yüzyıl içinde büyük ve tarihi sarsan değişiklikler olmuştur. Dr. Sun Yat-sen liderliğindeki 1911 devrimi, feodal monarşiyi kaldırmış ve Çin Cumhuriyeti kurulmuştur. Fakat Çin halkının emperyalizm ve feodalizmi devirmek gibi tarihi bir görevi vardı.

Silahlı ve silahsız zor, uzun ve meşakkatli mücadelelerden sonra, tüm milliyetlerden oluşan Çin halkı, Başkan Mao Zedung'un liderliğindeki Çin Komünist Partisi(ÇKP) idaresinde nihayet 1949'da emperyalizm, feodalizm ve bürokrat-kapitalizm yönetimini devirmiş, büyük yeni-demokratik devrim zaferini kazanmış ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni(ÇHC) kurmuştur. Böylece Çin halkı devlet erkini kendi eline geçirmiş ve ülkenin sahibi olmuştur.

Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, Çin toplumunun yeni-demokratik toplumdan sosyalist topluma geçişi adım adım gerçekleştirilmiştir. Üretim araçlarındaki özel mülkiyetin sosyalist dönüşümü tamamlanmış, insanın insan tarafından sömürülmesi sistemi yok edilmiş ve sosyalist sistem kurulmuştur. Proleterya diktatörlüğünün özü olan işçi ve köylülerin ittifakına dayalı, çalışan sınıf liderliğindeki halkın demokratik diktatörlüğü pekiştirilmiş ve geliştirilmiştir. Çin Halkı ve Çin Halk Kurtuluş Ordusu, emperyalistler ve hegemonyacıların saldırı, sabotaj

ve silahlı provakasyonlarını engellemiş, Çin'in milli bağımsızlığını ve güvenliğini korumuş, milli savunmasını güçlendirmiştir. Ekonomik kalkınmada büyük başarılar elde edilmiştir. Esasta sanayide bağımsız ve oldukça kapsamlı bir sosyalist sistem kurulmuştur. Zirai üretimde belirgin bir artış sağlanmıştır. Eğitim, bilim, kültür ve diğer alanlarda önemli gelişmeler gerçekleştirilmiş ve sosyalist ideolojiye dayalı eğitim dikkate değer sonuçlar elde etmiştir. Halkın yaşam standartı büyük ölçüde iyileşmiştir.

Çin yeni-demokratik devriminin zaferi ve sosyalizm davasının başarıları, tüm milliyetlerden oluşan Çin halkı tarafından ÇKP liderliğinde, Marksizm-Leninizm ve Mao Zedung düşüncesinin rehberliğinde doğrudan yana olmak, hataları düzeltmek ve birçok güçlüklerin üstesinden gelmek suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Milletin gelecek yıllardaki temel görevi, çabalarını sosyalist modernizasyon üzerinde yoğunlaştırmaktır. Tüm milliyetlerden oluşan Çin halkı ÇKP liderliğinde ve Marksizm-leninizm ve Mao Zedung düşüncesinin rehberliğinde halkın demokratik diktatörlüğüne bağlılığını sürdürecektir ve sosyalizm yolunu takip edecek, sosyalist kurumları sürekli geliştirecek, sosyalist demokrasiyi, sosyalist hukuk sistemini geliştirecek ve Çin'i adım adım yüksek düzeyli kültür ve demokrasiye sahip bir sosyalist ülke haline getirmek amacıyla sanayi, tarım, milli savunma, bilim ve teknolojiyi modernize etmek için çok çalışacak ve kendine güvenecektir.

Böylelikle, sömürücü sınıflar ülkemizde yok edilecektir. Ancak, sınıf mücadelesi uzun bir süre daha belli sınırlar dahilinde var olmaya devam edecektir. Çin halkı, Çin'in sosyalist sistemine düşman olan ve onu yıkmaya çalışan yurt içi ve yurt dışındaki bu güçlere ve unsurlara karşı savaşmalıdır.

Tayvan, ÇHC'nin kutsal toprağının bir parçasıdır. Yüce anavatanla birleşme görevini gerçekleştirmek, Tayvan'daki yurttaşlarımız dahil tüm Çin halkının yüksek vazifesidir.

Sosyalizmi oluştururken işçi, köylü ve aydınlara dayanmak ve birleşebilecek tüm güçlerle birleşmek zorunludur. Uzun devrim ve kuruluş

yıllarında ÇKP liderliğinde, demokratik kurumlar ve halk örgütlerinden oluşan, ve tüm çalışan sosyalist insanları, sosyalizmi destekleyen ve anavatanın yeniden birleşmesinden yana olan tüm yurtseverleri kapsayan geniş bir birleşik yurtsever cephe kurulmuştur. Bu birleşik cephenin güçlendirilmesi ve geliştirilmesine devam edilecektir. Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı, birleşik cephenin kapsamlı bir temsil örgütü olup, diğer ülkelerin halkları ile dostluğu geliştirmede, sosyalist modernizasyon mücadelesinde, yeniden birleşme ve ülkenin birliği için ülkenin siyasi ve sosyal hayatında önemli bir tarihi rol oynamıştır ve oynamaya devam edecektir.

ÇHC, tüm milliyetlerinden oluşan halk tarafından ortaklaşa kurulan çok-milletli üniter bir devlettir. Aralarında sosyalist eşitlik, birlik ve karşılıklı yardım ilişkileri kurulmuş olup bunların güçlendirilmesi devam edecektir. Milliyetlerin birliğini koruma mücadelesinde büyük-millet şövenizmi, temelde Han (Çinli) şövenizmiyle ve aynı zamanda yerel-milliyet şövenizmiyle de savaşmak gereklidir. Devlet, ülkedeki tüm milliyetlerin ortak refahını geliştirmek için elinden geleni yapar.

Çin'in devrim ve kuruluştaki başarıları, dünya halklarının desteğinden ayrı tutulamaz. Çin'in geleceği, tüm dünyanın geleceğiyle yakından bağlantılıdır. Çin, diğer ülkelerle diplomatik ilişkileri geliştirmede, ekonomik ve kültürel değişimlerde bağımsız bir dış politikaya ve ayrıca egemenliğe ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı, karşılıklı saldırmama, bir diğerinin içişlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı yarar ve barış içinde bir arada yaşamadan oluşan 5 ilkeye bağlıdır. Çin emperyalizme, hegemonyacılığa ve sömürgeciliğe her zaman karşıdır, diğer ülkelerin halklarıyla birliği güçlendirmeye çalışır, milli bağımsızlıklarını kazanmak ve korumak, milli ekonomilerini kalkındırmak yönündeki haklı mücadelelerinde ezilen milletleri ve gelişmekte olan ülkeleri destekler ve dünya barışını korumaya ve insanın ilerlemesi davasını geliştirmeye çabalar.

Bu anayasa, tüm milliyetlerden oluşan Çin halkının mücadelelerindeki başarılarını teyit eder ve devletin temel sistemi ve temel görevlerini yasal biçimde tanımlar; devletin temel kanunudur ve yüksek yasal otoriteye sahiptir. Tüm milliyetlerden oluşan halk, tüm devlet

organları, silahlı kuvvetler, tüm siyasi partiler ve kamu kuruluşları, ülkedeki tüm teşebbüsler ve işletmeler Anayasayı temel yürütme normu olarak görmelidir ve Anayasanın şerefini üstte tutmak ve uygulanmasını sağlamak görevleridir.

BÖLÜM I

Genel İlkeler

1. Madde- ÇHC, işçi sınıfı önderliğinde ve işçi ve köylü ittifakına dayalı olan halkın demokratik diktatörlüğü altında bir sosyalist devlettir.

Sosyalist sistem, ÇHC'nin temel sistemidir. Sosyalist sistemin herhangi bir örgüt veya birey tarafından sabote edilmesi yasaktır.

2. Madde- ÇHC'de tüm iktidar halka aittir.

Halkın devlet iktidarını kullandığı organlar, Milli Halk Meclisi ve çeşitli düzeylerdeki yerel halk meclisleridir.

Halk, devlet işlerini idare eder ve çeşitli kanallar ve yollarla hukuka uygun olarak ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkileri düzenler.

3. Madde- ÇHC devlet organları demokratik merkezîyetçilik ilkesini uygular. Milli Halk Meclisi ve çeşitli düzeylerdeki yerel halk meclisleri demokratik seçim yoluyla oluşturulur. Halka karşı sorumludurlar ve halkın denetimine tabiidirler.

Devletin tüm idari, adli ve yasama organları, kendilerine karşı sorumlu oldukları ve denetimleri altında bulundukları halk meclisleri tarafından oluşturulur.

Merkezi ve yerel devlet organları arasındaki görev ve yetki ayrımında, merkezi yetkililerin birleşik liderliği altında yerel otoritelerin girişim ve gayretlerine tam hareket serbestliği verme ilkesi rehberlik etmektedir.

4. Madde- ÇHC'deki tüm milliyetler eşittir. Devlet, azınlık milliyetlerin hukuki haklarını ve çıkarlarını korur ve Çin'in tüm milliyetleri arasında eşitlik, birlik ve karşılıklı yardım ilişkisini destekler ve geliştirir. Herhangi bir milliyete karşı ayrımcılık ve baskı yasaktır; milliyetlerin birliğini tehlikeye atan veya ayrılımlarını tahrik eden herhangi bir hareket yasaktır.

Devlet azınlık milliyetlerin yerleşik olduğu bölgelere yardım eder, farklı azınlık milliyetlerin özellik ve ihtiyaçlarına uygun olarak, ekonomik ve kültürel kalkınmalarını hızlandırır.

Bölgesel otonomi, azınlık milliyetleri halkının toplu olarak yaşadığı alanlarda(bölgelerde) uygulanır; bu bölgelerde, otonomi organları otonomi hakkının uygulanması için kurulmuştur. Tüm milli otonom bölgeler, ÇHC'nin ayrılmaz parçalarıdır.

Tüm milliyetlerin halkı, kendi konuşma ve yazı dillerini kullanmak ve geliştirmek ve kendi adet ve geleneklerini korumak ve ıslah etmek hürriyetine sahiptir.

5. Madde- Devlet sosyalist hukuk sisteminin tektipliğini ve onurunu üstte tutar.

Hiçbir hukuki, veya idari ve yerel kural ve mevzuat, Anayasaya aykırı olmayacaktır.

Tüm devlet organları, silahlı kuvvetler, tüm siyasi partiler ve kamu kurumları ve tüm teşebbüs ve işletmeler Anayasaya ve hukuka riayet etmelidirler. Anayasa ve hukuku ihlal eden tüm hakeretler soruşturulmalıdır.

Hiçbir kurum veya birey, Anayasa ve hukukun üstünde olma ayrıcalığını kullanamaz.

6. Madde- ÇHC sosyalist ekonomi sisteminin temeli, üretim araçlarının sosyalist kamu mülkiyeti, yani tüm halkın mülkiyeti ve çalışan halkın ortak mülkiyetidir.

Sosyalist kamu mülkiyeti sistemi, insanın insan tarafından sömürülmesi sistemini kaldırır; "herkesten yeteneğine göre, herkese çalışmasına göre" ilkesini uygular.

7. Madde- Devlet ekonomisi, tüm halkın mülkiyeti altında, sosyalist ekonomi sektörüdür; milli ekonominin itici gücüdür. Devlet, devlet ekonomisinin sağlamlaştırılması ve büyümesini sağlar.

8. Madde- Kırsal halk komünleri, tarım üreticileri kooperatifleri ile üreticiler, arz ve pazarlama, kredi ve tüketici kooperatifleri gibi diğer kooperatif ekonomi türleri çalışan halkın ortak mülkiyeti altında sosyalist ekonomi sektörüne aittir. Kırsal ekonomi topluluklarına üye çalışan insanlar, kanunun koyduğu sınırlar içerisinde, özel kullanım için tahsis edilen ekin alanı arazilerini ve dağlık toprakları ekmek, eviçi yan ürünleriyle uğraşmak ve özel olarak hayvan yetiştirme hakkına sahiptirler.

Elişleri, sanayi, inşaat, ulaşım, ticaret ve hizmet sektörleri gibi şehir ve kasabalardaki kooperatif ekonomisinin çeşitli türlerinin hepsi, çalışan insanların ortak mülkiyeti altındaki sosyalist ekonomi sektörüne aittir.

Devlet, kentsel ve kırsal ekonomi kolektiflerinin kanuni hak ve çıkarlarını korur ve kolektif ekonominin büyümesini teşvik eder, yol gösterir ve yardım eder.

9. Madde- Madeni kaynaklar, sular, ormanlar, dağlar, otlaklar, ekilmemiş topraklar, plajlar ve diğer doğal kaynaklar, kanuna uygun olarak kolektiflerin sahip olduğu orman, dağ, otlak, ekilmemiş toprak ve plajlar hariç devletin yani tüm halkın mülkiyetindedir.

Devlet, doğal kaynakların rasyonel kullanımını sağlar ve nadir hayvan ve bitkileri korur. Ne şekilde olursa olsun doğal kaynakların herhangi bir kurum veya birey tarafından tahsisi veya hasar verilmesi yasaktır.

10. Madde- Şehirlerdeki arazi devletin mülkiyetindedir.

Kırsal ve banliyö alanlardaki arazi, hukuka uygun olarak devlete ait olan bölümler hariç, kolektiflerin mülkiyetindedir; yerleşim yerleri, özel ekilen arazi parçaları ve dağlık araziler de kolektiflerin mülkiyetindedir.

Devlet, kamu yararına, kullanım için toprağı kanuna uygun olarak devralabilir.

Hiçbir kurum veya birey toprağı tahsis edemez, satın alamaz, satamaz veya kiralayamaz ya da başka yollarla kanunsuzca transfer edemez.

Toprağı kullanan tüm kurum ve bireyler toprağı rasyonel şekilde kullanmalıdır.

11. Madde- Kentsel ve kırsal alandaki çalışan halkın, hukuğın koyduğu sınırlar dahilinde işleyen, bireysel ekonomisi sosyalist kamu ekonomisinin tamamlayıcı bir unsurudur. Devlet, bireysel ekonominin hukuki hak ve çıkarlarını korur.

Devlet, bireysel ekonomiyi, idari kontrol yoluyla yönlendirir, yardım eder ve denetler.

12. Madde- Sosyalist kamu mülkü kutsaldır ve ihlal edilemez.

Devlet sosyalist kamu mülkünü korur. Ne şekilde olursa olsun devlete ait veya kolektif mülkün herhangi bir kurum veya birey tarafından tahsisi veya zarar verilmesi yasaktır.

13. Madde- Devlet, vatandaşların hukuki olarak kazanılmış gelire, tasarruf, ev ve diğer hukuki mülklere sahip olma hakkını korur.

Devlet, vatandaşların özel mülke mirasçı olmak hakkını kanunla korur.

14. Madde- Devlet sürekli olarak çalışma verimliliğini yükseltir, ekonomik sonuçları geliştirir ve çalışan halkın gayretini arttırmak, teknik beceri düzeylerini yükseltmek, ileri bilim ve teknolojiyi yaymak, ekonomik

yönetim, teşebbüs, işletme ve idarecilik sistemlerini geliştirmek, çeşitli biçimlerde sosyalist sorumluluk sistemini oluşturmak ve iş organizasyonunu ilerletmek suretiyle üretim güçlerini kalkındırır.

Devlet sıkı ekonomiyi uygular ve israfla mücadele eder.

Devlet birikim ve tüketimi uygun şekilde paylaştırır, yaygın kollektif ve bireyin, aynı zamanda devletin çıkarlarına üretim temelinde dikkat eder, halkın maddi ve kültürel hayatını tedricen geliştirir.

15. Madde- Devlet sosyalist kamu mülkiyeti temelinde ekonomik planlama uygular. Milli ekonominin, ekonomik planlama ve piyasa mekanizmasının tamamlayıcı rolü ile genel dengelenmesi suretiyle, orantılı ve koordineli büyümesini sağlar.

Herhangi bir kurum veya birey tarafından sosyal ekonominin düzenli işleminin bozulması veya devlet ekonomik planının kesintiye uğratılması yasaktır.

16. Madde- Devlet teşebbüsleri, devletin birleşik liderliğine sunmak ve devlet planı altında tüm yükümlülüklerini yerine getirmek şartıyla, kanunun koyduğu sınırlar dahilinde işletme ve idarede karar verme yetkisine sahiptirler.

Devlet teşebbüsleri, işçi ve personel meclisleri ve kanuna uygun diğer yollarla demokratik yönetim uygularlar.

17. Madde- Kollektif ekonomi kuruluşları devlet planının rehberliğini kabul etmeleri ve ilgili kanunlara uymaları şartıyla bağımsız ekonomik faaliyetler yürütmeye karar verme gücüne sahiptirler.

Kollektif ekonomi kuruluşları, idare personelini seçen ve azleden ve işletme ve idareyle ilgili önemli konularda karar veren tüm işçilerinden oluşan bütün teşkilatıyla, kanuna uygun olarak, demokratik idareciliği uygular.

18. Madde- ÇHC, yabancı teşebbüslere, diğer yabancı ekonomik kuruluşlara ve yabancı bireylere ÇHC kanunlarına uygun olarak Çin'de yatırım yapmaya ve Çinli teşebbüs ve diğer ekonomik kuruluşlarla çeşitli tarzlarda ekonomik işbirliğine girmelerine izin verir.

Çin'deki tüm yabancı teşebbüsler ve diğer ekonomik kuruluşlar ve Çinlilerle ortak yatırımlar ve Çin'de kurulu yabancı yatırımlar ÇHC kanunlarına uymalıdır. Hukuki hak ve çıkarları ÇHC kanunlarıyla korunur.

19. Madde- Devlet sosyalist eğitim kuruluşlarını geliştirir ve tüm ulusun bilimsel ve kültürel düzeyini yükseltmeye çalışır.

Devlet çeşitli türlerde okullar açar, ilköğrenimi zorunlu ve evrensel kılar, orta, mesleki ve yüksek eğitimi geliştirir, okul öncesi eğitimi teşvik eder.

Devlet cahilliği yok etmek için çeşitli türlerde eğitim imkanlarını geliştirir ve işçi, köylü, devlet memurları ve diğer çalışan insanlar için siyasi, kültürel, bilimsel, teknik ve profesyonel eğitim sağlar. İnsanları bağımsız çalışma yoluyla eğitimi olma teşvik eder.

Devlet kolektif ekonomi kuruluşları, devlet teşebbüsleri ve işletmelerini ve diğer toplumsal güçleri hukuka uygun olarak çeşitli tipte eğitim kurumları kurmaya teşvik eder.

Devlet Putonghua'nın(Pekin telaffuzuna dayalı ortak lisan) ülke çapında kullanılmasını teşvik eder.

20. Madde- Devlet fen ve sosyal bilimlerin gelişmesini teşvik eder, bilimsel ve teknik bilgiyi yayar ve bilimsel araştırma, teknolojik keşif ve buluşlardaki başarıları takdir eder ve ödüllendirir.

21. Madde- Devlet tıp ve sağlık hizmetlerini geliştirir, modern tıp ve geleneksel Çin tıbbını destekler, kırsal ekonomik kolektifleri, devlet teşebbüs ve işletmeleri ve benzeri kuruluşların çeşitli tıbbi ve sağlık

tesislerini kurmalarını teşvik eder ve destekler ve halk sağlığını korumak için kitlesel nitelikteki kamu sağlığı faaliyetlerini destekler.

Devlet beden eğitimi geliştirir ve halkın fizik sağlığını güçlendirmek için kitlesel spor faaliyetlerini teşvik eder.

22. Madde- Devlet edebiyat, sanat, basın-yayın ve televizyon işletmeleri, neşriyat ve dağıtım hizmetleri, kütüphane, müze, kültür merkezleri ve halka ve sosyalizme hizmet eden diğer kültür kuruluşlarının gelişmesini teşvik eder ve kitlesel kültür faaliyetlerine sponsorluk yapar.

Devlet görülmeye değer tarihi yerleri, değerli kültür anıtları ve hazinelerini ve Çin'in tarihi ve kültürel mirası olan diğer önemli unsurları korur.

23. Madde- Devlet sosyalizme hizmet eden tüm alanlarda uzmanlaşmış personeli yetiştirir, aydın sayısını artırır ve sosyalist modernizasyonda tam yer almaları için şartları yaratır.

24. Madde- Devlet eğitimi, yüksek ideal ve ahlak doğrultusunda, genel eğitim ve eğitimi disiplin ve yasal sistem içinde yaymak suretiyle ve şehir ve kırsal alanlardaki farklı halk kesimlerinin idare kuralları ve ortak taahhütlerinin formüle edilmesi ve izlenmesinin teşviki yoluyla sosyalist manevi medeniyetinin inşasını güçlendirir.

Devlet, anavatan, halk, emek, bilim ve sosyalizm sevgisinin yurttaşça faziletlerini savunur; halkı yurtseverlik, kollektivizm, internasyonalizm ve kominizmle ve diyalektik ve tarihi materyalizmle eğitir; kapitalist, feodal ve diğer çağdışı fikirlerle mücadele eder.

25. Madde- Devlet nüfus artışının ekonomik ve sosyal kalkınma planına uyabilmesi için aile planlamasını teşvik eder.

26. Madde- Devlet yaşayan çevreyi ve ekolojik çevreyi korur ve geliştirir, ve kirlilik ve diğer tehlikeleri önler ve çareler bulur.

Devlet ağaçlandırmayı ve ormanların korunmasını düzenler ve teşvik eder.

27. Madde- Tüm devlet organları basit ve etkin idare ilkesini, iş sorumluluğu sistemini ve iş kalitesi ve etkinliğini sürekli arttırmak ve bürokrasicilikle savaşmak için görevlilerin eğitimi ve çalışmalarının değerlendirilmesi sistemini yerine getirirler.

Tüm devlet organları ve memurları, halkın desteğine dayanmalı, onlarla yakın temasta olmalı, fikir ve önerilerine kulak vermeli, denetimlerini kabul etmeli ve onlara hizmet için çok çalışmalıdırlar.

28. Madde- Devlet kamu düzenini idame eder ve ihanet ve diğer karşı-devrimci faaliyetleri bastırır; kamu güvenliğini tehlikeye sokan, ve sosyalist ekonomiyi bozan eylemleri ve diğer cezai faaliyetleri cezalandırır, suçluları cezalandırır ve ıslah eder.

29. Madde- ÇHC silahlı kuvvetleri halka aittir. Görevi milli savunmayı güçlendirmek, saldırıya karşı koymak, anavatanı savunmak, halkın barış içinde çalışmasını korumak, milli yeniden yapılanmaya iştirak etmek ve halka hizmet için çok çalışmaktır.

Devlet milli savunma kapasitesini arttırmak için silahlı kuvvetlerin devrimleşmesini, modernleşmesini ve düzene konulmasını güçlendirir.

30. Madde- ÇHC'nin idari bölünmesi aşağıdaki gibidir:

1) Ülke eyaletlere, otonom bölgelere ve doğrudan Merkezi Hükümet idaresinde olan belediyelere bölünmüştür.

2) Eyalet ve otonom bölgeler, otonom illere, ilçelere, otonom ilçe ve şehirlere bölünmüştür.

3) İlçe ve otonom ilçeler, kazalara, milliyet kazalarına ve kasabalara bölünmüştür.

Doğrudan Merkezi Hükümet idaresindeki belediyeler ve diğer büyük şehirler mahalle ve ilçelere bölünmüştür. Otonom iller, ilçelere, otonom ilçelere ve şehirlere bölünmüştür.

Tüm otonom bölgeler, otonom iller ve otonom ilçeler milli otonom alanlardır(bölgelerdir).

31. Madde- Devlet gerektiğinde, özel idari bölgeler kurabilir. Özel idari bölgelerde oluşturulacak sistemler, spesifik şartlar ışığında Milli Halk Meclisince kabul edilen kanunla düzenlenir.

32. Madde- ÇHC, yabancıların Çin toprakları içindeki hukuki hak ve çıkarlarını korur, ve yabancılar Çin topraklarında iken ÇHC kanunlarına uymalıdır.

ÇHC, siyasi nedenlerle iltica talep eden yabancılara sığınma hakkı verebilir.

BÖLÜM II

Vatandaşların Temel Hak ve Görevleri

33. Madde- ÇHC milliyetini taşıyan tüm şahıslar, ÇHC vatandaşlarıdır.

Tüm ÇHC vatandaşları kanun önünde eşittir.

Tüm vatandaşlar, haklardan yararlanır ve aynı zamanda Anayasa ve kanunla konulan görevlerini yerine getirmelidir.

34. Madde- Milliyet, ırk, cinsiyet, meslek, aile geçmişi, dini inanışı, eğitimi, mali durumu veya yerleşim süresi ne olursa olsun, kanuna göre siyasi haklardan yoksun kişiler hariç, 18 yaşına basan tüm ÇHC vatandaşları oy kullanma ve aday olma hakkına sahiptir.

35. Madde- ÇHC vatandaşları konuşma, basın, toplantı, dernek, yürüyüş ve gösteri hürriyetinden yararlanırlar.

36. Madde- ÇHC vatandaşları, dini inanç hürriyetinden yararlanırlar.

Hiçbir devlet organı, kamu kurumu veya birey vatandaşları herhangi bir dine inanma veya inanmamaya zorlayamaz; ne de herhangi bir dine inanan ve inanmayan vatandaşlara karşı ayrımcılık yapamaz.

Devlet normal dini faaliyetleri korur. Hiç kimse, kamu düzenini bozan faaliyetlere girmek için dini kullanamaz, vatandaşların huzurunu azaltamaz veya devletin eğitim sistemine müdahale edemez.

Dini organlar veya din işleri herhangi bir yabancı tahakkümüne tabii değildir.

37. Madde- ÇHC vatandaşlarının kişilik hakları ihlal edilemez.

Hiçbir vatandaş, bir savcılığın kararı veya onayı ya da bir halk mahkemesinin kararıyla olanlar hariç tutuklanamaz ve tutuklamalar bir kamu güvenlik organı tarafından yapılmalıdır.

Vatandaşların kişilik hürriyetinin gözaltına alma veya diğer yollarla kanunsuzca yoksun edilmesi veya kısıtlanması yasaktır; ve vatandaşların şahsının kanunsuzca araştırılması yasaktır.

38. Madde- ÇHC vatandaşlarının kişilik onuru ihlal edilemez. Hakaret, onur kırma, yalan suçlama veya herhangi bir şekilde vatandaşlara yönelik iftira yasaktır.

39. Madde- ÇHC vatandaşlarının evi ihlal edilemez. Bir vatandaşın evinin kanunsuzca aranması veya zorla içeri girilmesi yasaktır.

40. Madde- ÇHC vatandaşlarının haberleşme özgürlüğü ve özel haberleşmesi kanunla korunur. Hiçbir kurum veya birey, devlet güvenliği veya cezai suçların soruşturulması gereğinde kamu güvenliği veya savcılık organlarının kanunun koyduğu prosedürlere uygun olarak haberleşmeyi

sansürlemeye izin verdiği durumlar hariç, herhangi bir nedenle vatandaşların haberleşme hürriyetine ve haberleşme kişiselliğine tecavüz edemez.

41. Madde- ÇHC vatandaşları herhangi bir devlet organı veya memurunu eleştirmek ve önerilerde bulunmak hakkına sahiptir. Vatandaşlar, ilgili devlet organlarına, herhangi bir devlet organı veya görevlisine karşı, hukuğun ihlali veya görevi ihmali nedeniyle şikayet ve suçlamalarda bulunma veya bunları ifşa etme hakkına sahiptir; ancak iftira ve komplo amacıyla yalan uydurma veya gerçeklerin tahrif edilmesi yasaktır.

İlgili devlet organı, olayların araştırılmasından sonra, vatandaşların yaptığı şikayet, suçlama ve ifşaları sorumlu bir tarzda ele almalıdır. Hiçkimse bu şikayet, suçlama ve ifşaları örtbas edemez veya bunları yapan vatandaşlara karşı misillemede bulunamaz.

Herhangi bir devlet organı veya görevlisince medeni haklarının ihlalinden dolayı kayba uğrayan vatandaşlar, kanuna uygun olarak tazminat hakkına sahiptirler.

42. Madde- ÇHC vatandaşları çalışma hakkına ve aynı zamanda görevine sahiptir.

Devlet çeşitli kanalları kullanarak istihdam şartlarını yaratır, emeğin korunmasını güçlendirir, çalışma şartlarını geliştirir ve yaygın üretim temelinde çalışma ücretini ve sosyal yararları arttırır.

İş, her sağlığı yerinde vatandaşın şerefli görevidir. Devlet teşebbüslerinde ve kentsel ve kırsal ekonomik kollektiflerde çalışan tüm insanlar, ülkenin sahipleri statüsüne uygun bir tavırla görevlerini yerine getirmelidirler. Devlet sosyalist emek rekabetini teşvik eder ve örnek ve gelişmiş işçileri takdir eder ve ödüllendirir. Devlet vatandaşları gönüllü çalışmaya katılmaya teşvik eder.

Devlet, çalışmaya başlatılmadan önce vatandaşlara gerekli mesleki eğitimi sağlar.

43. Madde- ÇHC'deki çalışan insanlar, dinlenme hakkına sahiptir.

Devlet, çalışan insanlar için dinlenme ve nekahat tesislerini yaygınlaştırır ve işçi ve personel için çalışma saatlerini ve tatillerini tanzim eder.

44. Madde- Devlet teşebbüs ve işletmelerdeki işçi ve personelin ve devlet organlarındaki memurların emeklilik sistemini kanunla düzenler. Emekli personelin geçimi devlet ve toplum tarafından sağlanır.

45. Madde- ÇHC vatandaşları, yaşlandıklarında, hasta veya sakat kaldıklarında devlet ve toplumdan maddi yardım alma hakkına sahiptir. Devlet sosyal sigorta ve sosyal yardımı ve vatandaşların bu haktan yararlanabilmeleri için gerekli tıbbi ve sağlık hizmetlerini geliştirir.

Devlet ve toplum, silahlı kuvvetlerin sakat üyelerinin geçimini sağlar, şehit ailelerine emeklilik maaşı bağlar ve askeri personel ailelerine öncelikli muamelede bulunur.

Devlet ve toplum, kör, sağır ve dilsiz ve diğer özürlü vatandaşların çalışma, geçim ve eğitimi için düzenlemeler yapılmasına yardımcı olur.

46. Madde- ÇHC vatandaşları, eğitim alma görevi ve hakkına sahiptir.

Devlet, çocuk ve gençlerin her bakımdan ahlaki, zihinsel ve fiziki gelişmelerini teşvik eder.

47. Madde- ÇHC vatandaşları, bilimsel araştırma yapma, edebi ve sanatsal eser yaratma ve diğer kültürel aktivitelerle uğraşma hürriyetine sahiptir. Devlet eğitim, bilim, teknoloji, edebiyat, sanat ve diğer kültürel alanlardaki vatandaşlarca halkın çıkarına olan yaratıcı çalışmaları teşvik eder ve yardımcı olur.

48. Madde- ÇHC'deki kadınlar, hayatın tüm alanlarında, siyasi, ekonomik, kültürel ve aile hayatı dahil sosyal hayatta erkeklerle eşit haklardan yararlanır.

Devlet, kadınların hak ve çıkarlarını korur, erkekler ve kadınlar için eşit işe eşit ücret ilkesini uygular ve kadınlar arasından kadroları seçer ve eğitir.

49. Madde- Evlilik, aile, anne ve çocuk devlet tarafından korunur.

Koca ve karının aile planlamasını uygulamak görevidir.

Ebeveynlerin küçük çocuklarını yetiştirmek ve eğitmek görevidir ve reşit olmuş çocukların ebeveynlerini desteklemek ve yardımcı olmak görevleridir.

Evlilik hürriyetinin ihlali yasaktır. Yaşlı insanlara, kadın ve çocuklara kötü muamele yasaktır.

50. Madde- ÇHC, yurt dışında bulunan Çin uyrukluların yasal hak ve çıkarlarını korur ve geri dönen deniz ötesi Çinlilerin ve yurtdışında bulunan Çin vatandaşlarının aile üyelerinin hukuki hak ve çıkarlarını korur.

51. Madde- ÇHC vatandaşlarının hürriyet ve haklarını kullanmaları, devletin, toplumun ve kolektifin çıkarlarına veya diğer vatandaşların hukuki hürriyet ve haklarına tecavüz edemez.

52. Madde- Ülkenin birliğini ve tüm milliyetlerin birliğini korumak ÇHC vatandaşlarının görevidir.

53. Madde- ÇHC vatandaşları Anayasa ve hukuka riayet etmeli, devlet sırlarını tutmalı, kamu malını korumalı, iş disiplini ve kamu düzenine dikkat etmeli ve sosyal ahlaka saygılı olmalıdır.

54. Madde- Anavatanın güvenlik, şeref ve çıkarlarını korumak ÇHC vatandaşlarının görevidir; anavatanın güvenlik, şeref ve çıkarına zarar verici hareketler yapmamalıdır.

55. Madde- Anavatanı korumak ve saldırıya karşı koymak her ÇHC vatandaşının kutsal vazifesidir.

Askerlik hizmetini yapmak ve kanuna uygun olarak milise katılmak ÇHC vatandaşlarının şerefli görevidir.

56. Madde- Kanuna uygun olarak vergi ödemek, ÇHC vatandaşlarının görevidir.

BÖLÜM III

Devletin Yapısı

KISIM I

Milli Halk Meclisi

57. Madde- ÇHC Milli Halk Meclisi(Kongresi), devlet iktidarının en yüksek organıdır. Daimi organı, Milli Halk Meclisi Daimi Komitesidir.

58. Madde- Milli Halk Meclisi ve Daimi Komite, devletin yasama gücünü tatbik eder.

59. Madde- Milli Halk Meclisi, eyaletler, otonom bölgeler ve doğrudan Merkezi Hükümet idaresindeki belediyeler ve silahlı kuvvetler tarafından seçilen millet vekillerinden oluşur. Tüm azınlık milliyetler, uygun oranda temsil hakkına sahiptir.

Milli Halk Meclisi vekillerinin seçimi, Milli Halk Meclisi Daimi Komitesi tarafından yürütülür.

Milli Halk Meclisi vekillerinin sayısı ve bunların seçilme tarzı, kanunla düzenlenir.

60.Madde- Milli Halk Meclisi, beş yıllık bir dönem için seçilir.

Milli Halk Meclisi görev süresinin sona ermesinden iki ay önce, Daimi Komite sonraki Milli Halk Meclisi vekillerinin seçiminin tamamlanmasını sağlamalıdır. İstisnai durumların böyle bir seçimi engellemesi halinde, halihazır Milli Halk Meclisi'nin Daimi Komite'sinde bulunanların üçte ikiden fazla bir çoğunluk oyu kararıyla ertelenebilir ve halihazır Milli Halk Meclisi'nin görev süresi uzatılabilir. Sonraki Milli Halk Meclisi vekillerinin seçimi bu tür istisnai durumların sona ermesinden sonraki bir yıl içinde tamamlanmalıdır.

61. Madde- Milli Halk Meclisi, yılda bir defa oturum yapar ve Daimi Komitesi tarafından toplanılır. Bir Milli Halk Meclisi oturumu Daimi Komite'nin gerekli gördüğü herhangi bir zamanda toplanabilir veya Milli Halk Meclisi vekillerinin beşte birinden fazlası bu yönde öneride bulunduğu zamanda biraraya gelebilir.

Milli Halk Meclisi toplandığında, oturumu yönetmesi için bir prezidyum seçer.

62. Madde- Milli Halk Meclisi aşağıdaki işlev ve yetkileri uygular:

- 1) Anayasayı değiştirmek;
- 2) Anayasanın uygulanmasını denetlemek;
- 3) cezai suçlar, vatandaşlık işleri, devlet organları ve diğer konularla ilgili temel kanunları yapmak ve değiştirmek;
- 4) ÇHC Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısını seçmek;
- 5) ÇHC Cumhurbaşkanının aday göstermesi üzerine Devlet Konseyi Başbakanının seçimine karar vermek ve Başbakanın aday göstermesiyle Başbakan yardımcıları, Danıştay üyeleri, bakanlık veya komisyonlardan sorumlu bakanları ve Baş Maliye Müfettişini ve Devlet Konseyi Genel Sekreteri seçimine karar vermek;

6) Merkezi Askeri Komisyonu Başkanını seçmek ve Başkanın aday göstermesiyle Merkezi Askeri Komisyon'daki tüm diğerlerinin seçimine karar vermek;

7) Yüksek Halk Mahkemesi Başkanını seçmek;

8) Yüksek Halk Savcılığının Başsavcısını seçmek;

9) milli ekonomik ve sosyal kalkınma planını ve uygulanması hakkındaki raporu incelemek ve onaylamak;

10) devlet bütçesini ve uygulanması hakkında raporu incelemek ve onaylamak;

11) Milli Halk Meclisi Daimi Komitesinin uygun olmayan kararlarını değiştirmek veya iptal etmek;

12) eyalet, otonom bölge ve doğrudan Merkezi Hükümet idaresindeki belediyelerin kurulmasını onaylamak;

13) özel idari bölgelerin kurulmasına ve buralarda oluşturulacak sistemlere karar vermek;

14) savaş ve barış konularına karar vermek; ve

15) en yüksek devlet iktidar organı olarak yapması gereken diğer işlev ve yetkileri yerine getirmek.

63. Madde- Milli Halk Meclisi, aşağıdaki kişileri görevden almak ve görevini değiştirmek yetkisine haizdir:

1)ÇHC Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı;

2) Başbakan, Başbakan yardımcıları, Danıştay üyeleri, bakanlık veya komisyonlardan sorumlu bakanlar, Baş Müfettiş ve Devlet Konseyi Genel Sekreteri;

3) Merkezi Askeri Komisyon Başkanı ve Komisyon'daki diğerleri;

4) Yüksek Halk Mahkemesi Başkanı; ve

5) Yüksek Halk Savcılığı Başsavcısı.

64. Madde- Anayasa değişiklikleri Milli Halk Meclisi Daimi Komitesi tarafından ya da Milli Halk Meclisi vekillerinin beşte birinden fazlası tarafından önerilir ve Meclisteki tüm vekillerin üçte ikisinden fazla bir çoğunluk oyuyla kabul edilir.

Yasalar ve kararlar Milli Halk Meclisindeki tüm vekillerin yarısından fazla bir oy çoğunluğuyla kabul edilir.

65. Madde- Milli Halk Meclisi Daimi Komitesi aşağıdakilerden oluşur:

Başkan;
Başkan Yardımcıları;
Genel Sekreter; ve
Üyeler.

Azınlık milliyetler, Milli Halk Meclisi Daimi Komitesinde uygun temsil hakkına sahiptir.

Milli Halk Meclisi, Daimi Komitedeki herkesi seçer ve görevden alma yetkisine sahiptir.

Milli Halk Meclisi Daimi Komitesindeki hiç kimse devletin hiçbir idari, adli veya temsili organlarında görev almayacaktır.

66. Madde- Milli Halk Meclisi Daimi Komitesi, Milli Halk Meclisiyle aynı görev süresi için seçilir; sonraki Milli Halk Meclisince yeni bir Daimi Komite seçilinceye kadar işlev ve yetkilerini yerine getirir.

Daimi Komite Başkanı ve Başkan Yardımcıları ardarda iki görev süresinden fazla hizmette bulunmayacaktır.

67. Madde- Milli Halk Meclisi Daimi Komitesi, aşağıdaki görev ve yetkileri yerine getirir:

- 1) Anayasayı yorumlamak ve uygulanmasını denetlemek;
- 2) Milli Halk Meclisi tarafından kanunlaşması gerekenler hariç, yasaları kabul etmek ve değiştirmek;
- 3) Milli Halk Meclisi oturum halinde olmadığında, Milli Halk Meclisince kabul edilen yasalara, bu yasaların temel ilkelerine aykırı düşmemeleri şartıyla kısmi ilave ve değişiklikleri kabul etmek;

- 4) yasaları yorumlamak;
- 5) Milli Halk Meclisi toplantı halinde olmadığında, milli ekonomik ve sosyal kalkınma planına ve devlet bütçesine, uygulanmaları sırasında gerekli olduğu kanıtlanan kısmi düzenlemeleri incelemek ve onaylamak;
- 6) Devlet Konseyi, Merkezi Askeri Komisyon, Yüksek Halk Mahkemesi ve Yüksek Halk Savcılığının çalışmalarını denetlemek;
- 7) Anayasa veya yasalara aykırı idari kural ve mevzuatları, Devlet Konseyi karar ve emirlerini iptal etmek;
- 8) eyalet, otonom bölge ve doğrudan Merkezi Hükümet altındaki belediyelerin devlet iktidar organlarının Anayasaya, yasalara veya idari kural ve mevzuatlara aykırı düşen yerel mevzuatlarını veya kararlarını iptal etmek;
- 9) Milli Halk Meclisi toplantı halinde olmadığında, Devlet Konseyi Başbakanının aday göstermesi üzerine bakanlıklar ve komisyonlardan sorumlu bakanların, Baş Müfettişin ve Devlet Konseyi Genel Sekreterinin seçimine karar vermek;
- 10) Milli Halk Meclisi toplantı halinde olmadığında, Merkezi Askeri Komisyon Başkanının aday göstermesi üzerine Komisyondaki diğerlerini seçmek;
- 11) Yüksek Halk Mahkemesi Başkan Yardımcıları ve hakimlerini, mahkemenin Adli Komite üyelerini ve Yüksek Halk Mahkemesi Başkanının teklifiyle Askeri Mahkeme Başkanını atamak ve görevden almak;
- 12) Yüksek Halk Savcılığı Baş Savcısının önerisi üzerine, Yüksek Halk Savcılığı Baş Savcı Yardımcısını ve Savcılarını, Savcılık Komitesi üyelerini ve Askeri Savcılığın Baş Savcısını atamak ve görevden almak, ve eyalet, otonom bölge ve doğrudan Merkezi Hükümet idaresindeki belediyelerin Halk Savcılıklarının Baş Savcılarını atama ve azillerini onaylamak;
- 13) yurtdışındaki tam yetkili elçi temsilcilerin atanmasına ve geri çağrılmalarına karar vermek;
- 14) yabancı devletlerle yapılan antlaşma ve önemli anlaşmaların onaylanmasına ve ilgasına karar vermek;
- 15) askeri ve diplomatik personel ünvan ve rütbeleri ve diğer spesifik ünvan ve rütbe sistemlerini oluşturmak;
- 16) devlet madalya ve şeref ünvanları oluşturmak ve verilmelerine karar vermek;

17) özel aflar çıkarılmasına karar vermek;

18) Milli Halk Meclisi toplantı halinde olmadığında, ülkeye silahlı bir saldırı halinde bir savaş durumu ilanına veya saldırıya karşı ortak savunmayla ilgili uluslararası antlaşma yükümlülüklerini yerine getirmeye karar vermek;

19) genel seferberlik veya kısmi seferberliğe karar vermek;

20) tüm ülkede veya belli eyaletler, otonom bölgeler veya doğrudan Merkezi Hükümet idaresindeki belediyelerde sıkı yönetim uygulanmasına karar vermek; ve

21) Milli Halk Meclisinin verebileceği diğer görev ve yetkileri yerine getirmek.

68. Madde- Milli Halk Meclisi Daimi Komitesi Başkanı, Daimi Komite çalışmalarına başkanlık eder ve toplantılarını yapar. Başkan Yardımcıları ve Genel Sekreter, Başkanın çalışmalarına yardımcı olur.

Başkan, Başkan Yardımcıları ve Genel Sekreterin katılımıyla yapılan yürütme toplantıları, Milli Halk Meclisi Daimi Komitesinin önemli günlük çalışmalarını ele alır.

69. Madde- Milli Halk Meclisi Daimi Komitesi, Milli Halk Meclisine karşı sorumludur ve çalışmalarını hakkında Meclise bilgi verir.

70. Madde- Milli Halk Meclisi, bir Milliyetler Komitesi, bir Hukuk Komitesi, bir Mali ve Ekonomik Komite, bir Eğitim, Bilim, Kültür ve Halk Sağlığı Komitesi, bir Dış İlişkiler Komitesi, bir Denizaşırı Çinliler Komitesi ve gerekirse bu tür başka özel komiteler kurar. Bu özel komiteler, Meclis toplantı halinde olmadığında, Milli Halk Meclisi Daimi Komitesi idaresi altında çalışırlar.

Özel komiteler, Milli Halk Meclisi ve onun Daimi Komitesinin idaresi altında ilgili kanun tasarıları ve karar taslaklarını inceler, görüşür ve düzenler.

71. Madde- Milli Halk Meclisi ve onun Daimi Komitesi, gerekli gördüklerinde, spesifik konularda araştırma komiteleri atayabilir ve bunların raporları ışığında ilgili kararları kabul edebilir.

İlgili tüm devlet organları, kamu kurumları ve vatandaşlar, soruşturmaları yürütürken bu araştırma komitelerine gerekli bilgiyi vermek zorundadırlar.

72. Madde- Milli Halk Meclisi vekilleri ve Daimi Komitede bulunan herkes, hukukla öngörülen prosedürlere uygun olarak, Milli Halk Meclisi ve onun Daimi Komitesinin görev ve yetkileri alanı içinde kanun tasarıları ve teklifleri sunma hakkına sahiptir.

73. Madde- Milli Halk Meclisi vekilleri, oturumları sırasında ve Daimi Komitede bulunan herkes toplantıları sırasında, kanunun öngördüğü prosedürlere uygun olarak Devlet Konseyine ve Devlet Konseyi altındaki bakanlık ve komisyonlara soru yöneltmek hakkına sahiptir. Bu sorulara sorumlu bir tarzda cevap verilmelidir.

74. Madde- Hiçbir Milli Halk Meclisi vekili, halihazır Milli Halk Meclisi oturumu prezidyumunun onayı veya Milli Halk Meclisi oturum halinde değilse onun Daimi Komitesinin rızası olmadan tutuklanamaz veya ceza mahkemesine çıkartılamaz.

75. Madde- Milli Halk Meclisi vekilleri, toplantılardaki konuşmaları veya oyları nedeniyle yasal sorguya çekilemez.

76. Madde- Milli Halk Meclisi vekilleri Anayasa ve hukuka riayet etmede, devlet sırlarını korumada, üretim ve diğer çalışmalarda ve kamu faaliyetlerinde örnek bir rol oynamalı ve Anayasa ve hukukun uygulanmasına yardımcı olmalıdırlar.

Milli Halk Meclisi vekilleri, onları seçen birimlerle ve halkla yakın teması sürdürmeli, halkın görüş ve taleplerini dinlemeli ve iletmeli, onlara hizmet için çok çalışmalıdırlar.

77. Madde- Milli Halk Meclisi vekilleri, onları seçen birimlerin denetimine tabidir. Seçici birimler, kanunun öngördüğü prosedürlere uygun olarak, seçtikleri vekilleri görevden alma yetkisine sahiptirler.

78. Madde- Milli Halk Meclisi ve onun Daimi Komitesinin organizasyonu ve çalışma prosedürleri, kanunla düzenlenir.

KISIM II

ÇHC Cumhurbaşkanı

79. Madde- ÇHC Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı Milli Halk Meclisi tarafından seçilir.

Oy kullanma ve seçimde aday olma hakkına sahip olan ve 45 yaşına basan ÇHC vatandaşları, ÇHC Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı yardımcısı seçilmeye münasiptir.

ÇHC Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısının görev süresi, Milli Halk Meclisinin görev süresiyle aynıdır ve ardarda iki görev süresinden fazla iş başında kalamazlar.

80. Madde- ÇHC Cumhurbaşkanı, Milli Halk Meclisi ve onun Daimi Komitesinin kararlarını ifa ederken, yasaları ilan eder, Başbakan, Başbakan Yardımcıları, Danıştay üyeleri, Bakanlık veya Komisyonlardan sorumlu Bakanları ve Baş Müfettişi ve Devlet Konseyi Genel Sekreterini atar ve görevden alır; devlet madalyalarını ve şeref ünvanlarını verir, özel af emirleri çıkarır; sıkıyönetim ilan eder; savaş durumunu ilan eder; ve seferberlik emirlerini verir.

81. Madde- ÇHC Cumhurbaşkanı, ÇHC adına yabancı diplomatik temsilcileri kabul eder ve Milli Halk Meclisi Daimi Komitesi kararlarını ifa ederken, yurtdışına tam yetkili temsilcileri atar ve geri çağırır ve yabancı devletlerle yapılan antlaşmaları ve önemli anlaşmaları onaylar ve fesheder.

82. Madde- ÇHC Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cumhurbaşkanının çalışmalarına yardımcı olur.

ÇHC Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Cumhurbaşkanının yetki veerebileceği bir kısım Cumhurbaşkanlığı görev ve yetkilerini yerine getirebilir.

83. Madde- ÇHC Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı sonraki Milli Halk Meclisince seçilen yeni Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı görevi alıncaya kadar görev ve yetkilerini yerine getirirler.

84. Madde- ÇHC Cumhurbaşkanlığı makamının boş kalması halinde, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cumhurbaşkanlığı makamına geçer.

ÇHC Cumhurbaşkanı Yardımcılığı makamının boş kalması halinde, boşluğu doldurmak için Milli Halk Meclisi yeni bir Cumhurbaşkanı Yardımcısı seçecektir.

Hem ÇHC Cumhurbaşkanlığı hem de Cumhurbaşkanı Yardımcılığı makamlarının boş kalması halinde, Milli Halk Meclisi yeni bir Cumhurbaşkanı ve yeni bir Cumhurbaşkanı Yardımcısı seçecektir. Bu seçimden önce, Milli Halk Meclisi Daimi Komitesi Başkanı geçici olarak ÇHC Cumhurbaşkanı olacaktır.

KISIM III

Devlet Konseyi

85. Madde- ÇHC Devlet Konseyi yani Merkezi Halk Hükümeti, devlet erkinin en yüksek organının yürütme organıdır; devlet idaresinin en yüksek organıdır.

86. Madde- Devlet Konseyi aşağıdakilerden oluşmuştur:

Başbakan;

Başbakan Yardımcıları;
Danıştay üyeleri;
bakanlıklardan sorumlu bakanlar;
komisyonlardan sorumlu Bakanlar;
Baş Maliye Müfettişi; ve
Genel Sekreter.

Başbakan, Devlet Konseyinden tamamen sorumludur. Bakanlar, sorumlulukları altındaki bakanlık veya komisyonlardan tamamiyle sorumludurlar.

Devlet Konseyinin organizasyonu, kanunla düzenlenir.

87. Madde- Devlet Konseyinin görev süresi, Milli Halk Meclisinin görev süresiyle aynıdır.

Başbakan, Başbakan Yardımcıları ve Danıştay üyeleri ardarda iki görev süresinden fazla iş başında kalmayacaklardır.

88. Madde- Başbakan Devlet Konseyinin çalışmalarını idare eder. Başbakan Yardımcıları ve Danıştay üyeleri Başbakanın çalışmalarına yardımcı olur.

Devlet Konseyinin yürütme toplantıları, Başbakan, Başbakan Yardımcıları, Danıştay üyeleri ve Devlet Konseyi Genel Sekreterinden oluşur.

Başbakan Devlet Konseyinin yürütme toplantılarını ve genel toplantıları yapar ve başkanlık eder.

89. Madde- Devlet Konseyi aşağıdaki görev ve yetkileri ifa eder:

- 1) İdari tedbirler almak, idari kural ve mevzuatları kabul etmek ve Anayasaya ve kanunlara uygun olarak karar ve emirler vermek;
- 2) Milli Halk Meclisine veya onun Daimi Komitesine kanun teklifleri sunmak;

3) Devlet Konseyi bakanlıkları ve komisyonlarının görev ve sorumluluklarını koymak, bakanlık ve komisyonların çalışmaları üzerinde birleşik liderliği uygulamak ve bakanlık ve komisyonların yetki alanına girmeyen milli karakterdeki tüm diğer idari çalışmaları yönlendirmek;

4) tüm ülkede farklı düzeylerdeki yerel devlet idari organlarının çalışmaları üzerinde birleşik liderliği uygulamak ve Merkezi Hükümetle eyalet, otonom bölge ve doğrudan Merkezi Hükümet altındaki belediyelerin devlet idari organları arasındaki ayrıntılı görev ve yetki bölümünü koymak;

5) milli ekonomik ve sosyal kalkınma planı ve devlet bütçesini hazırlamak ve uygulamak;

6) ekonomik işleri, şehir ve kırsal kalkınmayı yürütmek ve idare etmek;

7) eğitim, bilim, kültür, kamu sağlığı, beden eğitimi ve aile planlaması işlerini yönlendirmek ve idare etmek;

8) vatandaşlık işlerini, kamu güvenliği, adli idare, denetim ve diğer ilgili meseleleri yürütmek ve idare etmek;

9) dış ilişkileri yürütmek ve yabancı devletlerle antlaşma ve anlaşmalar yapmak;

10) milli savunmanın takviyesini yürütmek ve idare etmek;

11) milliyetlerle ilgili işleri yürütmek ve idare etmek ve azınlık milletlerin eşit haklarını ve milli otonom sahaların otonomi hakkını korumak;

12) yurtdışında yaşayan Çin vatandaşlarının yasal hak ve çıkarlarını korumak ve geri dönen denizaşırı Çinlilerin ve yurtdışında yaşayan Çin vatandaşlarının hukuki hak ve çıkarlarını korumak;

13) bakanlık veya komisyonların verdiği uygun olmayan emir, talimat ve mevzuatları değiştirmek veya iptal etmek;

14) çeşitli düzeylerdeki yerel devlet idari organlarının verdiği uygun olmayan kararları değiştirmek veya iptal etmek;

15) eyalet, otonom bölge ve doğrudan Merkezi Hükümet idaresindeki belediyelerin coğrafi bölünmelerini onaylamak ve otonom iller, ilçeler, otonom ilçe ve şehirlerin kurulması ve coğrafi bölünümünü onaylamak;

16) eyaletler, otonom bölgeler ve doğrudan Merkezi Hükümet idaresindeki belediyelerin bir kısmında sıkı yönetim uygulanmasına karar vermek;

Merkezi Askeri Komisyon, aşağıdakilerden kuruludur:

Başkan;

Başkan Yardımcıları; ve

üyeler.

Merkezi Askeri Komisyon Başkanı, Komisyon'dan tamamen sorumludur.

Merkezi Askeri Komisyon'un görev süresi Milli Halk Meclisinin görev süresiyle aynıdır.

94. Madde- Merkezi Askeri Komisyon Başkanı, Milli Halk Meclisi ve onun Daimi Komitesine karşı sorumludur.

KISIM V

Yerel Halk Meclisleri ve Çeşitli Düzeylerdeki Yerel Hükümetleri

95. Madde- Halk meclisleri ve halk hükümetleri, eyaletler, doğrudan Merkezi Hükümet idaresindeki belediyeler, ilçeler, şehirler, belediye mıntıkları, kazalar, milliyet kazaları ve kasabalardan kurulur.

Yerel halk meclislerinin ve çeşitli düzeylerdeki yerel halk hükümetlerinin düzenlenmesi kanunla yapılır.

Otonomi organları otonom bölgelerde, otonom illerde ve otonom ilçelerde kurulur. Otonomi organlarının düzenlenmesi ve çalışma prosedürleri, Anayasanın III. Bölümünün 5. ve 6. kısımlarında konulan temel ilkelere uygun olarak kanunla düzenlenir.

96. Madde- Çeşitli düzeylerdeki yerel halk meclisleri, devlet erkinin yerel organlarıdır.

İlçe düzeyinde olan ve bu düzeyin üstünde olan yerel halk meclisleri daimi komiteler kurarlar.

97. Madde- Eyaletlerin, doğrudan Merkezi Hükümet idaresindeki belediyelerin ve mıntikalara bölünmüş şehirlerin halk meclisleri vekilleri, sonraki düşük düzeydeki halk meclisleri tarafından seçilir; ilçelerin, mıntikalara bölünmemiş şehirlerin, belediye mıntikalarının, kazaların, milliyet kazalarının ve kasabaların halk meclisleri vekilleri doğrudan kendi seçmenlerince seçilir.

Çeşitli düzeylerdeki yerel halk meclisleri vekillerinin sayısı ve bunların seçim tarzı, kanunla düzenlenir.

98. Madde- Eyaletlerin, doğrudan Merkezi Hükümet idaresindeki belediyelerin ve mıntikalara bölünmüş şehirlerin halk meclislerinin görev süresi beş yıldır. İlçelerin, mıntikalara bölünmemiş şehirlerin, belediye mıntikalarının, kazaların, milliyet kazaları ve kasabaların halk meclislerinin görev süresi üç yıldır.

99. Madde- Çeşitli düzeylerdeki yerel halk meclisleri, kendi idari bölgelerinde Anayasa, yasalar ve idari kural ve mevzuatın gözetimini ve uygulanmasını sağlarlar. Kanunla öngörülen yetkileri sınırları dahilinde, karar alırlar ve çıkarırlar, yerel ekonomik ve kültürel kalkınma için kamu hizmetlerinin geliştirilmesi planlarını inceler ve haklarında karar alırlar.

İlçe düzeyinde ve bunların üstündeki düzeydeki yerel halk meclisleri, ekonomik ve kültürel kalkınma planlarını ve kendi idari bölgelerinin bütçelerini inceler ve onaylarlar ve bunların uygulanmasına ilişkin raporları inceler ve onaylarlar. Kendi daimi komitelerinin uygun olmayan kararlarını değiştirmek ve iptal etmek haklarına sahiptir.

Milliyet kazaları halk meclisleri, kanunla öngörülen yetkileri sınırları dahilinde, ilgili milliyetlerin özelliklerine uygun spesifik önlemler alabilirler.

100. Madde- Eyaletlerin ve doğrudan Merkezi Hükümet idaresindeki belediyelerin halk meclisleri ve bunların daimi komiteleri, Anayasaya aykırı olmaması gereken, yerel yönetmelik, yasaları, idari kural ve tüzükleri kabul

edebilirler ve bu tür yerel yönetmelikleri, kayıt için Milli Halk Meclisi Daimi Komitesine bildireceklerdir.

101. Madde- Yerel halk meclisleri, herbiri kendi düzeylerinde, vali ve vali yardımcıları, veya belediye başkanı ve yardımcıları veya ilçe, mıntika, kaza ve kasaba başkan ve yardımcılarını seçerler ve bunları görevden alma yetkisine sahiptirler.

İlçe düzeyinde ve bu düzeyin üstündeki yerel halk meclisleri, benzer düzeydeki halk mahkemeleri başkanlarını ve halk savcılıkları baş savcılarını seçer ve bunları görevden alma yetkisine sahiptirler. Halk savcılıkları baş savcılarının seçimi veya görevden alınması, onay için benzer düzeydeki halk meclisleri daimi komitelerine sunulmak üzere bir sonraki yüksek düzeydeki halk savcılıkları baş savcısına bildirilecektir.

102. Madde- Eyaletler, doğrudan Merkezi Hükümet idaresindeki belediyeler ve mıntikalara bölünmüş şehirlerin halk meclisleri vekilleri, onları seçen birimlerin denetimine tabiidir; ilçeler, mıntikalara bölünmemiş şehirler, belediye mıntikaları, kazalar, milliyet kazaları ve kasabaların halk meclisleri vekilleri, kendi seçmenlerinin denetimine tabiidirler.

Farklı düzeylerdeki yerel halk meclisleri vekillerini seçen seçim birimleri ve seçmenler, kanunla konulan prosedürlere uygun olarak, seçtikleri vekilleri görevden alma yetkisine sahiptirler.

103. Madde- İlçe düzeyinde ve bu düzeyin üstündeki düzeyde bir yerel halk meclisinin daimi komitesi, bir başkan, başkan yardımcıları ve üyelerden oluşur ve benzer düzeydeki halk meclisine karşı sorumlu olup, çalışmaları hakkında bilgi verir.

İlçe düzeyinde ve bu düzeyin üstündeki düzeyde yerel halk meclisi, benzer düzeydeki halk meclisi daimi komitesinde bulunanların herbirini seçme ve görevden alma yetkisine sahiptir.

İlçe düzeyinde ve bunun üzerindeki düzeyde bir yerel halk meclisi daimi komitesindeki hiç kimse devlet idari, adli ve mali organlarında herhangi bir görev almayacaklardır.

104. Madde- İlçe düzeyinde ve bunun üzerindeki düzeyde bir yerel halk meclisi daimi komitesi, idari sahasında bulunan her tür çalışma alanındaki önemli sorunları görüşür ve haklarında karar alır; benzer düzeydeki halk hükümetinin, halk mahkemesi ve savcılığının çalışmalarını denetler; benzer düzeydeki halk hükümetinin uygun olmayan karar ve talimatlarını iptal eder; kanunla konulan yetki sınırları dahilinde, devlet organlarındaki memurların atanması ve azline karar verir; ve benzer düzeydeki halk meclisi toplantı halinde olmadığında, sonraki daha yüksek düzeydeki halk meclisindeki vekilleri bireysel olarak görevden alır ve o halk meclisindeki boşluğu doldurmak için bireysel olarak vekilleri seçer.

105. Madde- Farklı düzeydeki yerel halk hükümetleri, yerel devlet eski organlarının yürütme kurulları, aynı zamanda benzer düzeydeki devlet idaresi yerel organlarıdır.

Farklı düzeydeki yerel halk hükümetleri, vali, belediye başkanı, ilçe başkanı(kaymakam), mıntika başkanı, kaza başkanı ve kasaba başkanlarının tam sorumluluğu sistemini uygulurlar.

106. Madde- Farklı düzeydeki yerel halk hükümetlerinin görev süresi, benzer düzeydeki halk meclislerinin görev süresiyle aynıdır.

107. Madde- İlçe ve üstündeki düzeydeki yerel halk hükümetleri, kanunla konulan yetki sınırları dahilinde, kendi idari alanlarındaki ekonomi, eğitim, bilim, kültür, halk sağlığı, beden eğitimi, kentsel ve kırsal kalkınma, maliye, yurttaşlık işleri, kamu güvenliği, milliyetler ilişkileri, adli idare, denetim ve aile planlaması ile ilgili idari çalışmaları yürütürler; karar ve emirler çıkarırlar; idari memurları atar, görevden alır ve yetiştirirler, çalışmalarını değerlendirip ödüllendirir veya cezalandırırlar.

Kaza, milliyet kazaları ve kasabaların halk hükümetleri, benzer düzeydeki halk meclisinin kararlarını, ayrıca bir sonraki yüksek düzeydeki devlet idari organlarının karar ve talimatlarını yerine getirir ve kendi idare bölgelerindeki idari çalışmaları yürütürler.

Eyaletler ve doğrudan Merkezi Hükümet idaresindeki belediyelerin halk hükümetleri, kaza, milliyet kazaları ve kasabaların kurulmasına ve bunların coğrafi bölünümüne karar verir.

108. Madde- İlçe ve üzerindeki düzeydeki yerel halk hükümetleri, kendilerine bağlı dairelerin çalışmalarını ve daha alt düzeydeki halk hükümetlerinin çalışmalarını yürütürler ve bağlı dairelerin ve alt düzeydeki halk hükümetlerinin uygun olmayan kararlarını değiştirmek veya iptal etmek yetkisine sahiptirler.

109. Madde- Mali denetim organları, ilçe ve üzerindeki düzeydeki yerel halk hükümetlerince kurulur. Farklı düzeylerdeki yerel mali denetim kurulları, kanunlara uygun olarak denetleme yetkilerini bağımsız bir şekilde yerine getirirler ve benzer düzeydeki halk hükümetine ve sonraki yüksek düzeydeki mali denetim kuruluna karşı sorumludurlar.

110. Madde- Farklı düzeylerdeki yerel halk hükümetleri, benzer düzeydeki halk meclislerine karşı sorumludurlar ve çalışmaları hakkında bunlara rapor verirler. İlçe ve üzerindeki düzeydeki yerel halk hükümetleri, meclis toplantı halinde olmadığında, benzer düzeydeki halk meclisi daimi komitesine karşı sorumludurlar ve çalışmaları hakkında bunlara rapor verirler.

Farklı düzeylerdeki yerel halk hükümetleri, bir sonraki yüksek düzeydeki devlet idari organlarına karşı sorumludurlar ve çalışmaları hakkında bunlara rapor verirler. Tüm ülkedeki farklı düzeylerdeki yerel halk hükümetleri, Devlet Konseyinin birleşik liderliği altında bulunan devlet idari organlarıdır ve ona tabidirler.

111. Madde- İkamet yerleri temelinde kent ve kırsal alanlarda mukim olanlar arasında kurulan kent sakinleri komiteleri ve köylü komiteleri halk düzeyinde, kitlesel kendi kendini idare kuruluşlarıdır. Her kent sakinleri ve köylü komitesinin başkan, başkan yardımcıları ve üyeleri, ilgili yer sakinleri tarafından seçilir. Kent sakinleri ve köylü komiteleri ile devlet erkinin halka dayalı organları arasındaki ilişkiler kanunla düzenlenir.

Kent sakinleri ve köylü komiteleri kendi bölgelerindeki kamu işlerini ve sosyal hizmetleri yürütmek amacıyla halkla ilişkiler, kamu güvenliği, kamu sağlığı ve diğer konularda komiteler kurarlar, vatandaşlar arası anlaşmazlıklarda arabuluculuk yaparlar, kamu düzeninin sağlanmasına yardımcı olurlar ve sakinlerin görüş ve taleplerini halk hükümetine iletip önerilerde bulunurlar.

KISIM VI

Milli Otonom Bölgelerin Otonomi Organları

112. Madde- Milli otonom bölgelerin(sahaların) otonomi organları, otonom bölgeler, otonom iller ve otonom ilçelerin halk meclisleri ve halk hükümetleridir.

113. Madde- Otonom bir bölge, il veya ilçenin halk meclisinde, idari alanda bölgesel otonomi uygulayan milliyet veya milliyetlerin vekillerinin yanı sıra, o bölgede oturan milletlerin de uygun şekilde temsil edilmeye hakları vardır.

Otonom bir bölge, il veya ilçenin halk meclisi daimi komitesi başkanlığı ve başkan yardımcılığı, ilgili sahada bölgesel otonomi uygulayan milliyet veya milliyetlerden bir veya daha çok vatandaşı içine alacaktır.

114. Madde- Otonom bir bölge, il veya ilçenin idari başkanı, ilgili sahada bölgesel otonomi uygulayan milliyetin veya milliyetlerden birinin vatandaşı olacaktır.

115. Madde- Otonom bölge, il ve ilçenin otonomi organları, Anayasanın III. Bölümünün 5. Kısımında belirtilen, yerel devlet organlarının görev ve yetkilerini yerine getirirler. Aynı zamanda, Anayasa, bölgesel milli otonomi kanunu ve diğer kanunlarca konulan yetki sınırları dahilinde otonomi yetkisini kullanırlar ve mevcut yerel durumun ışığında devletin kanun ve siyasetlerini uygularlar.

116. Madde- Milli otonom bölgelerin halk meclisleri, otonomi yönetmeliği ve ilgili bölgelerdeki milliyet veya milliyetlerin siyasi, ekonomik ve kültürel karakteristikleri ışığında kendine özgü yönetmelik çıkarma yetkisine sahiptir. Otonom bölgelerin otonomi yönetmeliği ve spesifik yönetmeliği, yürürlüğe girmeden önce, onay için Milli Halk Meclisi Daimi Komitesine sunulacaktır. Otonom il ve ilçelerin yönetmelikleri, yürürlüğe girmeden önce, onay için eyalet veya otonom bölgelerin halk meclisleri daimi komitelerine sunulacaktır ve bunlar, kayıt için Milli Halk Meclisi Daimi Komitesine bildirilecektir.

117. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kendi bölgelerindeki mali işleri idare etmede otonomi yetkisine sahiptir. Devletin mali sistemi altında milli otonom bölgelerde tahakkuk etmiş tüm gelirler, bu bölgelerin otonomi organlarınca idare edilip kullanılacaktır.

118. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, devlet planlarının rehberliğinde yerel ekonomik kalkınmayı bağımsız olarak düzenler ve idare ederler.

Doğal kaynakların kullanımında ve milli otonom bölgelerde işletmeler kurulmasında devlet, bu bölgelerin çıkarlarına gereken önemi verecektir.

119. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, kendi bölgelerinde eğitim, bilim, kültür, halk sağlığı ve beden eğitimi işlerini bağımsızca yürütürler, milliyetlerin kültür mirasını korurlar ve birarada tutarlar ve kültürlerinin kalkınması ve gelişmesi için çalışırlar.

120. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, devletin askerlik sistemine ve somut yerel ihtiyaçlara uygun olarak ve Devlet Konseyinin onayıyla, kamu düzeninin idamesi için yerel kamu güvenlik güçleri kurabilirler.

121. Madde- Milli otonom bölgelerin otonomi organları, görevlerini yerine getirirken, her bir bölgenin otonomi yönetmeliğine uygun olarak, yörede ortak kullanılan konuşma ve yazı dilini veya dillerini kullanırlar.

122. Madde- Devlet, ekonomik ve kültürel kalkınmalarını hızlandırmak için azınlık milliyetlerine mali, maddi ve teknik yardım verir.

Devlet, milli otonom bölgelere, bu bölgelerdeki milliyet veya milliyetler arasından çok sayıda değişik düzeylerde kadrolar, değişik mesleklerde ve ticaretle uzmanlaşmış personel ve beceri sahibi işçiler yetiştirmeye yardımcı olur.

KISIM VII

Halk Mahkemeleri ve Halk Prokuraturaları

123. Madde- ÇHC'deki halk mahkemeleri, devletin adli organlarıdır.

124. Madde- ÇHC, Yüksek Halk Mahkemesi ve farklı düzeylerdeki yerel halk mahkemeleri, askeri mahkemeler ve diğer özel halk mahkemelerini kurar.

Yüksek Halk Mahkemesinin görev süresi, Milli Halk Meclisinin görev süresiyle aynıdır; Başkan ardarda iki görev süresinden fazla görevde kalamaz.

Halk mahkemelerinin kuruluşu, kanunla düzenlenir.

125. Madde- Hukukta belirtilen özel durumları kapsayan davalar hariç, halk mahkemelerinin ele aldığı tüm davalar, kamuya açık olacaktır. Sanik, savunma hakkına sahiptir.

126. Madde- Halk mahkemeleri, kanuna uygun olarak, adli yetkisini bağımsızca uygulayacaktır ve idari organların, kamu kurumları veya bireylerin müdahalesine tabi değildirler.

127. Madde- Yüksek Halk Mahkemesi en yüksek adli organdır.

Yüksek Halk Mahkemesi, farklı düzeylerdeki yerel halk mahkemelerinin ve özel halk mahkemelerinin adli yönetimlerini denetler;

daha yüksek düzeylerdeki halk mahkemeleri, daha düşük düzeylerdeki mahkemelerin adli yönetimlerini denetler.

128. Madde- Yüksek Halk Mahkemesi Milli Halk Meclisi ve onun Daimi Komitesine karşı sorumludur. Farklı düzeylerdeki yerel halk mahkemeleri, onları kuran devlet erki organlarına karşı sorumludurlar.

129. Madde- ÇHC halk prokuraturası, devletin hukuki denetim organlarıdır.

130. Madde- ÇHC, Yüksek Halk Prokuraturası ve farklı düzeylerdeki yerel halk prokuraturası, askeri savcılık ve diğer özel savcılıklarını kurar.

Yüksek Halk Prokuraturası Genel Başkanının görev süresi, Milli Halk Meclisinin görev süresiyle aynıdır; Genel Başkan, ardarda iki görev süresinden fazla görevde kalamaz.

Halk prokuraturalarının oluşturulması, kanunla düzenlenir.

131. Madde- Halk prokuraturaları, kanuna uygun olarak, halk prokuraturası yetkisini bağımsızca uygulayarak ve idari organların, kamu kurumları ve bireylerin müdahalesine tabi değildirler.

132. Madde- Yüksek Halk Prokuraturası, en yüksek halk prokuraturası organıdır.

Yüksek Halk Prokuraturası, farklı düzeylerdeki yerel halk prokuraturalarının ve özel halk prokuraturalarının çalışmalarını yönlendirir; yüksek düzeydeki halk prokuraturaları daha alt düzeydeki halk prokuraturaların çalışmalarını yönlendirir.

133. Madde- Yüksek Halk Prokuraturası, Milli Halk Meclisi ve onun Daimi Komitesine karşı sorumludur. Farklı düzeylerdeki yerel halk prokuraturaları, onları oluşturan benzer düzeydeki halk prokuraturalarına karşı sorumludurlar.

134. Madde- Tüm milliyetlerin vatandaşları, mahkeme kovuşturmalarında kendi milliyetlerinin konuşma ve yazı dillerini kullanma hakkına sahiptirler. Halk mahkemeleri veya halk prokuraturaları, yörede ortak kullanılan konuşma veya yazı dillerini bilmeyen, mahkeme davasının herhangi bir tarafına tercüme imkanı sağlamalıdır.

Bir azınlık milliyeti halkının yoğun bir topluluk halinde yaşadığı veya birçok milliyetin bir arada yaşadığı bir bölgede, duruşmalar, yörede ortak kullanılan dil veya dillerde yürütülmelidir; iddianameler, kararlar, ihbarname ve diğer belgeler, fiili ihtiyaçlara göre yörede ortak kullanılan dil veya dillerde yazılmalıdır.

135. Madde- Halk mahkemeleri, halk prokuraturaları ve kamu güvenlik organları, cezai davaları ele alırken, herbiri kendi çalışmalarından sorumlu olarak, görev bölümü yapacaklardır ve kanunun doğru ve etkin uygulanmasını sağlamak için çabalarını koordine edecekler ve birbirlerini kontrol edeceklerdir.

BÖLÜM IV

Milli Bayrak, Milli Amblem ve Başkent

136. Madde- ÇHC'nin milli bayrağı, beş yıldızlı kırmızı bir bayraktır.

137. Madde- ÇHC'nin milli amblemi, ortada beş yıldızla aydınlatılmış ve buğday başakları ve bir dişli çarkla çevrilmiş Tian'anmen'dir.

138. Madde- ÇHC'nin başkenti Pekin'dir.

"Merchants from this country travel to all parts of the world."

Marco Polo, one of the first Europeans to reach the fabled oasis cities of what is today the Xinjiang Uygur Autonomous Region. "Everything

necessarily far more than life is here in the greatest plenty... cotton, flax, hemp, grain, wine, and other arti-

Monastic life flourished along the Silk Road beginning in the second century A.C. as people turned to religion for comfort, but their new faiths took many or different forms. In the West, Christians, Jews, and Muslims were the dominant religions, but in the East, Buddhism, Hinduism, and later, Middle Eastern Islam all traveled through the deserts and windswept mountains of Xinjiang, spread by wandering monks, pilgrims, and caravan.

Today a mosaic of ethnic groups – larger of them the Uyghurs – comprise the bulk of the population. Han Chinese immigration is growing, however, and with it local Muslims increasingly. Anti-Chinese riots occasionally erupt in some cities, where Han Chinese reap the most benefit – of economic development – of expansion, colonialism, and foreign aid.

...the Chinese have
military purposes
and other reasons.

新 疆
NEW FRONTIER

The Chinese characters for *Yankee* (in the story, the name of the region in southeast China) are *Yankee* in *Kanji* (Japanese) and *Yankee* (Yankee) in *kanji* (Chinese).

**Doğu Türkistan'ın
Çin toprak
olmadığını
kanıt edecekler**

crackdown, resulting in a
large police bust, arrest-
ing 11 people.

The Silk Road thrived until sea routes opened during the 17th century, slowly diverted trade between Europe and Asia.

Known Official Chinese name
English Local or variant name

on Arabic (and
Archaeological
Lending-access

— Co Field
— Pipeline

0 **NOT**

DATE _____

BY _____

ALL INFORMATION CONTAINED HEREIN IS UNCLASSIFIED

